

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АВТОМОБІЛЬНО-ДОРОЖНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

О.Г. Остапенко, старший викладач

ГОСПОДАРСЬКЕ ЗАКОНОДАВСТВО

*Конспект лекцій
для студентів економічних спеціальностей
всіх форм навчання*

Харків ХНАДУ 2008

Мета курсу:

- оволодіти правовими знаннями щодо питань здійснення господарської діяльності;
- сформувані цінності, вміння та навички, що необхідні для ефективного управління у сфері господарювання;
- сприяти виконанню функцій висококваліфікованих радників, консультантів з правового регулювання господарської діяльності державних інституцій та органів місцевого самоврядування.

Завдання курсу:

- проаналізувати зміст основних категорій та інститутів господарського права України;
- розкрити зміст основних джерел господарського права, які визначають основи господарської діяльності;
- розвинути вміння оперувати сучасними господарсько-правовими категоріями, сформувані вміння самостійно орієнтуватись у системі чинного господарського законодавства та застосовувати його норми у майбутній практичній діяльності;
- сформувані практичні навички застосування норм чинного господарського законодавства.

Актуальність курсу:

Господарське право – одна з галузей права України, норми якої сприяють регулюванню державою ринкових відносин. Перехід економіки України до розвинених ринкових відносин багато в чому залежить від правового забезпечення економічних реформ, від створення належних умов функціонування суб'єктів господарської діяльності, від суворого дотримання ним вимог чинного законодавства. Прийняття нових Цивільного й Господарського кодексів України, зміна принципів взаємовідносин органів державної влади й місцевого самоврядування з суб'єктами господарської діяльності, поява нових організаційно-правових форм суб'єктів господарювання зумовлюють потребу детального аналізу господарського законодавства. Тому усвідомлення сутності й призначення найважливіших господарсько-правових інститутів стало об'єктивною необхідністю не тільки для студентів, слухачів, а й усіх зацікавлених осіб. Відсутність єдиних методологічних підходів до формулювання предмета і системи господарського права як

навчальної дисципліни, існування колізій і прогалин у господарському законодавстві зумовлюють

Результати навчання за курсом

Після вивчення курсу слухачі повинні:

знати:

основні положення нормативно-правових актів, що визначають правові засади фінансової діяльності держави;

основні категорії та інститути господарського права, вміти розкрити їх зміст;

права контролюючого суб'єкта та підконтрольної установи та вміти захистити порушені права.

вміти:

самостійно орієнтуватись у системі чинного господарського законодавства та застосувати його положення на практиці;

розробляти концепції проектів нормативно-правових актів на підставі аналізу ефективності економічної політики у сфері господарювання;

застосовувати норми господарського права до регулювання конкретних практичних ситуацій та складати основні господарсько-правові документи у сфері захисту прав суб'єктів господарювання.

Зміст курсу:

Розділ 1. Поняття, предмет, метод і система господарського права. Загальна характеристика, порядок створення та припинення суб'єктів господарювання.

Тема 1.1. Загальна характеристика господарського права й господарського законодавства

Тема 1.2. Поняття підприємництва

Тема 1.3. Суб'єкти господарювання, їх організаційно-правові форми.

Тема 1.4. Легалізація суб'єктів господарювання

Тема 1.5. Припинення суб'єктів господарювання

Розділ 2. Господарські зобов'язання. Майнова основа господарювання. Контроль за здійсненням підприємницької діяльності й господарсько-правова відповідальність. Захист прав суб'єктів господарювання

Тема 2.1. Господарські зобов'язання. Господарські договори

Тема 2.2. Право власності в Україні. Правовий режим майна суб'єктів господарювання

Тема 2.3. Контроль за здійсненням підприємницької діяльності

Тема 2.4. Господарсько-правова відповідальність

Тема 2.5. Захист прав суб'єктів господарювання.

Розділ 3. Загальна характеристика договірних відносин з переданням майна у власність та у користування

Тема 3.1 Договори про передачу майна у власність

Тема 3.2. Договори про передачу майна у користування

ТЕМА 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА Й ГОСПОДАРСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА

1. Поняття, предмет і метод господарського права.
2. Поняття й ознаки господарської діяльності.
3. Принципи господарського права.
4. Господарські правовідносини: поняття, ознаки, види.
5. Система господарського права.
6. Загальна характеристика господарського законодавства.

Джерела господарського права.

1. Поняття, предмет і метод господарського права.

Право поділяється на *два великі блоки*: приватне та публічне (за словами римських юристів приватне право регулює правовідносини на користь окремих осіб, а публічне – на користь держави). В залежності від предмету та методу правового регулювання виділяють галузі права. Але далеко не всі галузі права мають свій самостійний предмет та метод, або їх самостійність вкрай проблематична. Річ у тім, що значна кількість правовідносин в силу своєї специфічності чи значущості оформляється спеціальним законодавством чи підзаконними нормативними актами, що мають відносну автономію. При цьому більшість з них, за виключенням кодифікованих, є комплексними. Тому поряд із галузями права виділяють в галузі законодавства. Деякі з них з часом оформляються у галузі права.

Поділ на публічне і приватне зумовлений потребою засобами публічного права стримувати приватноправові свободи особистості, які виходять за межі інтересів суспільства, здатні спричинити шкоду встановленому порядку. Тому норми публічного характеру в господарському праві є додатковими та відіграють охоронну й превентивну (попереджувальну) функції. Вони можуть розглядатися з точки зору безпосередньої службової ролі – обмежень здійснення свободи підприємництва, її реалізації та контролю за дотриманням законності, в тому числі й управління підприємством.

Специфіка господарського права як галузі права визначається її предметом, методом правового регулювання, колом учасників господарських відносин, що в свою чергу, дозволяє виділити в її межах окремі інститути права, а в межах останніх і субінститути. При

тому залежність господарських правовідносин від загальних та спеціальних інститутів цивільного й адміністративного права (і не тільки їх) і визначає не тільки цю специфіку, але й їх природу та зміст зазначеної галузі права.

Галузь права визначається за наявністю свого чітко визначеного предмету – кола відносин, що регулюються цим правом, і методу – способу впливу на поведінку його суб'єктів. Господарське право має подвійну юридичну природу, бо відносини, що ним регулюються, базуються цивільному праві, що є основою приватного права, й адміністративному праві, що регулює відносини влади і підпорядкування. Тому господарське право за своєю правовою природою є комплексним і включає цивільно-правові й адміністративно-правові відносини.

Предмет господарського права має цивільно-правову й адміністративно-правову природу. З першої випливає те, що у господарському праві регулюються майнові та особисті немайнові відносини. Саме вони і складають предмет цивільного права:

1. *речові відносини*, до яких належать відносини по володінню, відносини власності і права на чужі речі. Під речовими правами розуміють такі, що забезпечують задоволення інтересів уповноваженої людини шляхом безпосереднього впливу на річ без сприяння іншої особи. Об'єктами речових прав є рухоме та нерухоме майно тільки у вигляді речей (сукупності речей, цілісних майнових комплексів), цінних паперів, грошей. Але центральне місце серед майнових прав, в тому числі і суб'єктів господарювання, відводиться праву власності як найбільш повному майновому праву. Належним суб'єкту господарювання майном він володіє, користується і розпоряджається. При необмеженій майновій відповідальності майнові відносини виходять за рамки майна однієї особи, наприклад, майна підприємницької структури, і поширюється на майно, що належить засновникам, не втягнутого індивідуальним підприємництвом у комерційний обіг. Володінням визнається фактична наявність майна у особи, що вважає його своїм. **Сервітут** – це право обмеженого користування чужими речами (майном) певною мірою. Таке право може бути встановлене на користь власника сусідньої земельної ділянки (земельні сервітути) або на користь певної особи (особисті сервітути). Безумовно що право володіння й особливо сервітути можуть бути використані в господарській діяльності, в тому числі внесені до статутного фонду;

2. особисті немайнові права суб'єктів господарювання включають особисті права фізичних і юридичних осіб – суб'єктів підприємництва (зокрема, ім'я (найменування), товарний знак, знак обслуговування, фірмове найменування, честь, гідність і ділова репутація);

3. деякі організаційні відносини, особливо ті, що складаються при заснуванні суб'єктів господарювання чи заснуванні їх структурних підрозділів;

4. зобов'язання, змістом яких є право вимоги.

Адміністративно-правові відносини знаходять свій прояв у впливові держави як публічного (владного) формування на господарські відносини. Так, держава через свої органи будує відносини з господарюючими суб'єктами через податкову і фінансово-кредитну політику, включаючи встановлення ставок податків і по державним кредитам, податкових пільг та цін, правил ціноутворення, цільових дотацій, валютного курсу розмірів економічних санкцій, державне майно і систему резервів, ліцензій, концесії, лізинг, соціальні, екологічні й інші норми і нормативи, науково-технічні, економічні, соціальні, державні та регіональні програми, контракти на виконання робіт та поставки для державних потреб.

Державні органи та їх посадові особи можуть надавати суб'єктам господарювання вказівки, але тільки в межах своєї компетенції й лише у встановленому законом порядку.

Таким чином, **предмет правового регулювання** господарського права є подвійним за своєю природою, але він базується на цивільно-правових чи адміністративно-правових засадах, включає не всі, а лише їх частину, що зумовлено цілями, підставами та принципами господарської діяльності.

Метод правового регулювання господарських відносин – це спосіб впливу на юридично-значиму поведінку їх суб'єктів. Концептуально методи господарського права будуються на двох принципах: загальнодозвільному (“дозволено все, що не заборонено законом”), за яким діють підприємства і підприємці, та зобов'язуючому (“суб'єкти господарського права зобов'язані і мають вчиняти те, що на них покладено законом”). Цей принцип в основному стосується органів державного управління економікою. Як зазначається в ст. 19 Конституції України, органи державної влади та органи місцевого самоврядування зобов'язані діяти лише на підставі,

в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

В приватних відносинах господарське право базується на юридичній рівності сторін і можливості для них самотійно визначати свою правосуб'єктність (обирати вид діяльності, її організаційно-правову форму тощо). Жодна з сторін приватного правовідношення не може імперативно визначити поведінку іншої сторони. Таким чином рівність і свобода визначення свого правового положення є основною ознакою методу господарського права. Інша ознака полягає в диспозитивності поведінки і можливості альтернативи в колі відносин, способах реалізації належних прав і можливостей, змагальності при захисті порушених прав і притягненні до відповідальності за допущені правопорушення в порядку господарського судочинства. Стосовно адміністративно-правових відносин у господарському праві застосовуються методи влади і підпорядкування.

Так, трохи інша класифікація методів пропонується В.С. Щербіною із зазначенням на комплексність господарських відносин, які поєднують у собі організаційні і майнові (вартісні) елементи. Тому у господарському праві як комплексній галузі права загалом діють три (а не один, як у некомплексних галузях) основні методи правового регулювання. При цьому щодо певних конкретних відносин може діяти лише один з названих методів. Інші ж відступають на “другий план” і застосовуються тоді, коли це прямо передбачено (не заборонено) законодавством, якщо в них виникає потреба.

В умовах становлення ринкової економіки переважно застосовується *метод автономних рішень* суб'єктів господарських відносин. Він ґрунтується на тому, що суб'єкти господарювання мають право з власної ініціативи приймати будь-які рішення, які не суперечать законодавству України. Це означає, що суб'єкти господарських відносин самотійно: а) планують свою господарську діяльність; б) в межах законодавства вільно обирають предмети господарських договорів і визначають зобов'язання в них, інші умови господарських взаємовідносин.

Існує ще *метод владних приписів* (вимог законів і вказівок компетентних органів, обов'язкових для суб'єктів господарських відносин). Згідно з ним діяльність (поведінка) суб'єктів господарювання підпорядковується обов'язковим моделям

правовідносин, визначеним законодавством. Це, зокрема, обов'язковість дотримання заборон закону щодо здійснення господарської діяльності (ліцензії, квоти, спеціальні режими тощо), обов'язок визначених у законодавстві суб'єктів господарювання укласти з державою державні контракти тощо.

У господарському праві діє також *метод рекомендацій*. Держава регулює поведінку суб'єктів господарських відносин шляхом рекомендованих моделей відповідних правовідносин. Наприклад, примірні форми договорів щодо окремих видів відносин, методичні рекомендації стосовно окремих видів діяльності у сфері господарювання – це приклади застосування державою зазначеного методу.

Залежно від конкретних господарських ситуацій, інтересу держави стосовно тих або інших господарських відносин та інших чинників, що регулюють господарське життя, можуть використовуватися будь-які із зазначених методів, виходячи з того, який з них буде найефективнішим.

Господарське право таким чином розглядається як система (сукупність) правових норм, які регулюють *господарські відносини*, тобто відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання. Отже, саме господарські відносини у сфері економіки України і становлять предмет господарського права.

Господарське право в об'єктивному смислі можна визначити як систему правових норм, оснований на приватному (цивільному) праві, що регулюють майнові й особисті немайнові відносини, які складаються в процесі здійснення господарської діяльності і встановлюють правові основи взаємовідносин суб'єктів господарювання з державою в собі її органів.

Наука господарського права являє собою систему теорій, уявлень і конструкцій про господарські відносини. Основне завдання науки господарського права – формування вчення про нього, розробка теоретичних моделей, що дозволили б ув'язати в єдину систему вивершені та взаємоузгоджені поняття, погляди, ідеї та концепції на основі базових наук і виробити практичні рекомендації по вдосконаленню правового механізму регулювання господарських правовідносин.

Господарське право як навчальна дисципліна представляє сукупність знань і вмінь, які повинні опанувати слухачі, а також методів їх викладання. Тобто господарське право як навчальна дисципліна повинно надати знання щодо основних категорій господарського права як галузі права і на цій базі дозволити логічно побудувати моделі й принципи застосування і дії господарського законодавства.

2. Поняття й ознаки господарської діяльності.

Під господарською діяльністю у Господарському кодексі розуміють діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність (ч. 1 ст. 3 ГК).

Таким чином, можна виділити наступні ознаки господарської діяльності:

- особливий суб'єктний склад (господарську діяльність здійснюють суб'єкти господарювання);
- особлива сфера здійснення господарської діяльності – сфера суспільного виробництва;
- вартісний характер результатів господарської діяльності, що мають цінову визначеність.

Отже, господарська діяльність розглядається як суспільно-корисна діяльність членів суспільства, їх спілок (об'єднань) щодо виготовлення продукції, надання послуг, виконання робіт.

Така суспільно-корисна господарська діяльність має наступні *ознаки*:

- а) вона полягає у виробництві продукції, виконанні робіт, наданні послуг не для власних потреб виробника, а для задоволення потреб інших осіб (сфера суспільного виробництва);
- б) вона виконується на професійних засадах;
- в) результати такої діяльності мають вартісний характер, вони реалізуються за плату, тобто функціонують як товар;
- г) ця діяльність поєднує як приватні інтереси виробника, так і публічні інтереси (держави, суспільства, значних прошарків населення тощо).

Залежно від мети і способу організації та здійснення господарської діяльності ч. 2 ст. 3 ГК виділяє два її види –

господарську комерційну діяльність і некомерційну господарську діяльність.

Господарська діяльність, що здійснюється для досягнення економічних і соціальних результатів та з метою одержання прибутку, є **підприємництвом**, а суб'єкти такої діяльності (підприємництва) є **підприємцями**.

Господарська діяльність може здійснюватись і *без мети одержання прибутку* (**некомерційна господарська діяльність**).

Господарська комерційна діяльність (підприємництво) здійснюється суб'єктом господарювання (підприємцем) як самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик діяльність з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку (ст. 42 ГК).

Некомерційна господарська діяльність здійснюється з метою задоволення певних суспільних потреб незалежно від прибутковості такої діяльності: отримання прибутку від такої діяльності відіграє другорядну роль (такою є діяльність частини казенних, експериментальних та інших планово-збиткових підприємств, які фінансуються за рахунок держави).

Згідно з ч. 1 ст. 52 ГК **некомерційне господарювання** – це самостійна систематична господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання, спрямована на досягнення економічних, соціальних та інших результатів без мети одержання прибутку.

Некомерційна господарська діяльність здійснюється суб'єктами господарювання державного або комунального секторів економіки у галузях (видах діяльності), в яких відповідно до ст. 12 ГК забороняється підприємництво, на основі рішення відповідного органу державної влади чи органу місцевого самоврядування. Некомерційна господарська діяльність може здійснюватись також іншими суб'єктами господарювання, яким здійснення господарської діяльності у формі підприємництва забороняється законом (ч. 2 ст. 52 ГК).

У разі якщо господарська діяльність громадян або юридичної особи, зареєстрованої як суб'єкт некомерційного господарювання, набуває характеру підприємницької діяльності, до неї застосовуються положення ГК та інших законів, якими регулюється підприємництво (ч. 3 ст. 53 ГК).

На суб'єктів господарювання, які здійснюють некомерційну господарську діяльність, поширюються загальні вимоги щодо

регулювання господарської діяльності з урахуванням особливостей її здійснення різними суб'єктами господарювання, які визначаються ГК та іншими законодавчими актами (ч. 1 ст. 54 ГК).

3. Принципи господарського права.

Принципи господарського права – це основоположні ідеї (начала), що пронизують всю систему права і є її основою; вони відображають суттєві властивості права.

Традиційно розглядається чотири рівні правових принципів:

1. загально правові;
2. міжгалузеві;
3. галузеві;
4. окремих інститутів права.

Загальноправові принципи визначають загальний зміст усіх галузей права і є вихідними началами правотворчої діяльності держави. До них належать принципи:

1. верховенства права і верховенства закону;
2. законності;
3. рівності всіх перед законом;
4. взаємної відповідальності особистості перед державою і держави перед особистістю;
5. відповідальності за наявності вини;
6. демократизму;
7. гуманізму;
8. справедливості тощо.

Міжгалузеві принципи характерні для декількох галузей права і виражають їх спільні риси.

Для господарського права найбільше значення мають **галузеві принципи**. Так, господарська діяльність (господарювання) здійснюється *на загальних принципах*, перелік яких встановлено в ст. 6 ГК. До них належать:

- забезпечення економічної багатоманітності та рівний захист державою усіх суб'єктів господарювання;
- свобода підприємницької діяльності у межах, визначених законом;
- вільний рух капіталів, товарів та послуг на території України;
- обмеження державного регулювання економічних процесів у зв'язку з необхідністю забезпечення соціальної спрямованості економіки, добросовісної конкуренції у підприємництві, екологічного

захисту населення, захисту прав споживачів та безпеки суспільства і держави;

– захист національного товаровиробника;

– заборона незаконного втручання органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у господарські відносини.

Виходячи з викладеного, можна говорити про те, що принципи господарського права базуються на принципах цивільного і адміністративного права. Так, до принципів цивільного права належать:

1. принцип рівності правового режиму для всіх його суб'єктів: жоден суб'єкт цивільного (господарського) права не має переваг перед іншими. Це проявляється в тому, що на суб'єктів господарювання поширюються одні й ті самі норми незалежно від того, юридичні це особи чи фізичні. Але для юридичних осіб сконструйовані спеціальні інститути, що не застосовуються до фізичних осіб (договір оренди, факторинг, поставка, публічний договір тощо);

2. принцип дозвільної спрямованості цивільно-правового регулювання проявляється в тому, що дозволено все те, що не заборонено законом. Власне саме через цей принцип реалізується свобода учасників підприємницьких правовідносин, проявляється їх підприємливість й ініціатива, різноманітність участі в обігу. Крім того, більшість норм цивільного права за своїм характером є диспозитивними і їх застосування залежить від суб'єктів (учасники господарських товариств можуть мати й інші права, встановлені установчими документами);

3. принцип непорушності власності полягає в тому, що суб'єктам господарювання забезпечується можливість вільного на власний розсуд володіння, користування та розпорядження належним їм майном, неможливості командування з боку держави та їх посадових осіб, можливістю оперативного захисту майнових інтересів будь-якими доступними правовими засобами;

4. принцип свободи договору закріплює можливість вільного вибору контрагентів, виду договору, формування його змісту, визначення способів забезпечення виконання зобов'язань, прийняття самостійного рішення про притягнення до відповідальності контрагента за порушення договірної дисципліни;

5. принцип вільного переміщення товарів, робіт, послуг та фінансових коштів на території України проявляється у створенні для належного функціонування ринкової економіки механізму усунення штучних бар'єрів, неможливості протекціонізму (відгородження національної економіки від іноземної конкуренції).

Для адміністративного права властивий принцип влади підкорення, який проявляється в тому, що в межах наданої державним органам та їх посадовим особам компетенції вони мають право контролювати діяльність суб'єктів господарювання, а в разі виявлення правопорушень – давати обов'язкові для виконання вказівки та накладати відповідні стягнення, що передбачені адміністративно-правовою нормою.

Серед принципів інститутів господарського права можна зазначити, наприклад, принцип непорушності власності, оперативності легалізації, зокрема зовнішньоекономічної діяльності тощо.

4. Господарські правовідносини: поняття, ознаки, види.

Господарсько-правова концепція і Господарський кодекс (ст. 1) визначають господарські відносини у власному (спеціальному) розумінні. А саме: **господарськими є відносини**, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання.

Господарські відносини як предмет регулювання складаються лише з двох елементів – організаційного (організація виробництва, обігу) і майнового. Сукупність господарських відносин у такому вузькому розумінні є предметом господарського права. За предметом у такому розумінні господарське право вирізняється з інших галузей права, норми яких діють у сфері господарювання.

Розмежування відносин у сфері господарювання з іншими видами відносин встановлене ст. 4 ГК, в ч. 1 якої зазначено, що не є предметом регулювання Господарського кодексу:

а) майнові та особисті немайнові відносини, що регулюються Цивільним кодексом України;

б) земельні, гірничі, лісові та водні відносини, відносини щодо використання й охорони рослинного і тваринного світу, територій та об'єктів природно-заповідного фонду, атмосферного повітря;

в) трудові відносини;

г) фінансові відносини за участі суб'єктів господарювання, що виникають у процесі формування та контролю виконання бюджетів усіх рівнів;

д) адміністративні та інші відносини управління за участі суб'єктів господарювання, в яких орган державної влади або місцевого самоврядування не є суб'єктом, наділеним господарською компетенцією, і безпосередньо не здійснює організаційно-господарських повноважень щодо суб'єкта господарювання.

Господарські відносини мають певні ознаки:

а) обмежене, порівняно з цивільним правом, коло суб'єктів, якими є учасники відносин у сфері господарювання:

– суб'єкти господарювання;

– споживачі;

– органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією;

– громадяни, громадські та інші організації, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності (ст. 2 ГК).

Особливим суб'єктом господарських відносин є держава, від імені якої діють її органи.

б) існування організаційно-господарських зобов'язань як окремого виду господарських зобов'язань, а також поєднання в господарських відносинах організаційних і майнових елементів. Таке поєднання викликане тим, що однією з правових підстав виникнення та функціонування господарських правовідносин між суб'єктами господарювання та їх контрагентами є, зокрема, державні замовлення і державні завдання (ст. 13 ГК). Правовою підставою виникнення господарських правовідносин є рішення їхніх суб'єктів укласти відповідний договір: господарський (ст. 184 ГК) або організаційно-господарський (ст. 186 ГК). Ці рішення ґрунтуються, зокрема, на планах учасників господарських відносин (плани економічного і соціального розвитку, бізнес-плани тощо).

в) матеріальний зміст, тобто суспільне виробництво і реалізація (оборот) суб'єктами господарювання продукції (виконання робіт, надання послуг).

Сферу господарських відносин становлять господарсько-виробничі, організаційно-господарські та внутрішньогосподарські відносини (ч. 4 ст. 3 ГК).

Господарсько-виробничими є майнові та інші відносини, що виникають між суб'єктами господарювання при безпосередньому здійсненні господарської діяльності (ч. 5 ст. 3 ГК).

Під **організаційно-господарськими відносинами** розуміють відносини, що складаються між суб'єктами господарювання та суб'єктами організаційно-господарських повноважень у процесі управління господарською діяльністю (ч. 6 ст. 3 ГК).

Внутрішньогосподарськими є відносини, що складаються між структурними підрозділами суб'єкта господарювання, та відносини суб'єкта господарювання з його структурними підрозділами (ч. 7 ст. 3 ГК). Слід зазначити, що регулювання цих відносин у зв'язку з їх особливим характером здійснюється не нормами ГК, а положеннями локальних правових актів, що приймаються самими господарськими організаціями стосовно своїх структурних підрозділів.

Класифікація господарських відносин:

1. За *характером правовідносин* розрізняють:

– відносини з безпосереднього здійснення господарської діяльності (виробництва та реалізації продукції, виконання робіт, надання послуг);

– відносини з організації господарської діяльності (державна реєстрація, ліцензування, патентування, квотування та інші форми державного регулювання господарської діяльності).

2. За видами норм, на яких ці відносини базуються, й їх цілі виділяють:

а) регулятивні правовідносини (правомірна діяльність суб'єктів підприємництва здійснюється в межах спеціальної правосуб'єктності);

б) охоронні правовідносини (виникають при порушенні законних прав та інтересів підприємців та споживачів, встановленого державою громадського правопорядку в сфері підприємництва).

3. В залежності від характеру та спрямованості правовідносин:

а) цивільно-правові (приватні);

б) адміністративно-правові (публічні).

Основною групою приватних відносин є *майнові (речові) відносини*, які виникають з приводу володіння, користування та розпорядження майном, що належить підприємцю, та щодо володіння та прав на чужі речі. *Особисті немайнові відносини* пов'язані з розрізняльними особливостями суб'єктів господарювання і його індивідуальними ознаками. Це відносини стосовно назви, товарного

знаку, знаку обслуговування, ділової репутації та інших особистих немайнових прав, наприклад, недоторканості, комерційної таємниці та конфіденційних відомостей. Відносини, що виникають при створенні комерційної структури, по здійсненню повноважень щодо управління нею на засадах рівності (горизонтальні відносини) називаються *організаційними*.

Серед приватних відносин за предметною ознакою виділяються *відносини інтелектуальної власності*. Вони виникають при створенні службового об'єкта права інтелектуальної власності, придбання права володіння та використання майнових інтелектуальних прав, контрафактного використання результатів чужої творчої діяльності.

В залежності від суб'єктного складу правовідносин та характеристики їх змісту виділяють:

а) *абсолютні правовідносини*, в яких володільцю конкретного суб'єктивного права (власнику, володільцю інтелектуальних прав) протиставлено невизначене коло зобов'язаних осіб (останні не повинні порушувати таке суб'єктивне право, інакше виникають відносні відносини між потерпілою від порушення суб'єктивного права особою та правопорушником);

б) *відносні правовідносини*, в яких носію конкретного суб'єктивного права завжди протистоїть конкретний носій юридичного обов'язку.

Такі відносини в свою чергу, поділяються на договірні, що виникають на підставі угоди (правочину), та позадоговірні, що виникають внаслідок заподіяння шкоди або з односторонньої обіцянки винагороди чи іншого права. (Наприклад, при тендерних торгах особа, що виграла їх, має право на укладення договору купівлі-продажу земельної ділянки, оренди майна, виконання робіт, отримання гранту).

Управлінські відносини є вертикальними і складаються між носієм права (адміністративної компетенції) та носієм юридичного обов'язку. За загальним правилом державні органи та їх посадові особи не мають права втручатися в діяльність підприємців. Але в деяких випадках це допускається (наприклад, уповноважений державою орган має право дати обов'язкові для виконання державним підприємством вказівки). При здійсненні контрольних повноважень також виникають суто управлінські відносини.

4. За *взаємним становищем сторін* правовідносини поділяються на:

- горизонтальні, учасники яких рівноправні;
- вертикальні, в яких одним з учасників виступає орган управління, в тому числі власник майна чи уповноважений ним орган.

5. За *сферою дії* правовідносини поділяються на:

- внутрішньогосподарські, що виникають всередині господарської організації між її структурними підрозділами, а також між господарською організацією та її структурними підрозділами;
- міжгосподарські (зовнішньогосподарські), що виникають між юридично самостійними суб'єктами господарювання.

6. За *галузями господарювання і сферами управління*, в яких вони виникають і функціонують, виділяють такі правовідносини:

- у галузі промисловості;
- у галузі сільського господарства;
- у галузі транспорту;
- у галузі капітального будівництва;
- у сфері приватизації;
- у сфері антимонопольного (конкурентного) регулювання;
- у сфері зовнішньоекономічної діяльності тощо.

7. За способами здійснення господарської діяльності виділяють:

- а) вільні відносини;
- б) дозвільні відносини.

В основу перших докладено конституційний принцип: “дозволено все те, що не заборонено законом”. Виникнення таких правовідносин залежить лише від самих суб'єктів підприємницької діяльності, що дають автономно (наприклад, для виробництва товарної сільськогосподарської продукції ліцензії не потрібні). Навпаки, Закон “Про ліцензування окремих видів господарської діяльності” передбачає загальні підходи до ліцензування видів діяльності, що здійснюється лише за умови наявності ліцензії. Такі відносини отримали назву дозвільних (ліцензованих).

Наведені господарські відносини, як правило, знаходяться в постійній взаємодії.

5. Система господарського права.

Система господарського права визначена системою його складових частин (цивільного й адміністративного права): необхідністю сконцентрувати всі норми, що безпосередньо

регулюють господарську діяльність, в одному логічно взаємозв'язаному блоці.

Визначаючи систему права, варто згадати, що його первинною клітиною є норма права. В залежності від кола та характеру врегульованих нормами права відносин вони групуються в інститути, а інститути – в галузі.

В галузі права прийнято розрізняти загальну та особливу (спеціальну) частини.

До Загальної частини входять:

- Загальні положення про підприємництво (поняття, умови здійснення, ознаки, принципи).
- Поняття та джерела господарського права.
- Господарські правовідносини та його особливості.
- Суб'єкти господарювання.
- Легалізація суб'єктів господарювання, в тому числі реєстрація, ліцензування, патентування та сертифікація.
- Припинення діяльності суб'єктів господарювання.

До Особливої (спеціальної) частини входять:

- Організаційно правові форми господарської діяльності.
- Загальні положення про господарські зобов'язання.
- Господарські договори та їх особливості.
- Інвестування (фінансування) підприємницької діяльності.
- Правові способи мінімізації ризиків у підприємстві, в тому числі страхування підприємницьких ризиків та договір охорони.
- Правові форми реалізації товару, в тому числі правове регулювання біржової діяльності.
- Правові засоби запобігання монополізму та недобросовісній конкуренції.
- Правове регулювання рекламної діяльності.
- Правове регулювання зовнішньоекономічної діяльності.
- Контроль за здійсненням підприємницької діяльності.
- Захист прав суб'єктів господарювання та їх відповідальність.

Відповідно, Загальна частина включає норми та інститути, які розповсюджуються на діяльність будь-яких суб'єктів.

До Особливої частини входять норми та інститути, які регулюють діяльність окремого суб'єкта чи окремих вид господарської діяльності.

6. Загальна характеристика господарського законодавства. Джерела господарського права.

Система господарського законодавства загалом обумовлена предметом регулювання. Офіційно межі цього предмета сьогодні визначені у кодифікованому нормативному акті – Господарському кодексі України.

Згідно зі ст. 1 ГК він визначає основні засади господарювання в Україні і регулює господарські відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання.

Отже предметом господарського законодавства є господарські відносини, тобто відносини між організаціями щодо виробництва і реалізації (поставки, купівлі-продажу, міни) продукції, відносини у капітальному будівництві, відносини у закупівлі сільськогосподарської продукції в аграрних товаровиробників (агropідприємств та фермерських господарств), відносини організацій всіх видів транспорту з клієнтами та між собою, відносини у державному страхуванні, зовнішньоекономічній діяльності тощо. Це точка зору представників теорії господарського права. Згідно з нею господарське законодавство являє собою самостійну галузь – систему нормативних актів, правила яких регулюють господарські відносини щодо організації та здійснення господарської діяльності в галузі суспільного виробництва і обігу.

Принцип пріоритету спеціальних норм міжнародного договірної права над загальними нормами господарського права України. Цей принцип сформульований, зокрема, у ст. 50 ГК: “У разі якщо чинним міжнародним договором, згоду на обов'язковість якого надано Верховною Радою України, встановлено інші правила щодо підприємництва, ніж ті, що передбачено законодавством України, застосовуються правила міжнародного договору. Правила міжнародних договорів України, чинних на момент прийняття Конституції України, застосовуються відповідно до Конституції України в порядку, визначеному цими міжнародними договорами”.

Принцип надання нормам міжнародних економічних договорів статусу національного законодавства України. Законом України від 29 червня 2004 р. “Про міжнародні договори України” чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана

Верховною Радою України, є частиною національного законодавства і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства.

Якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору (ст. 19 Закону). Якщо такого порядку не встановлено, пріоритет, згідно з нормами міжнародного права, мають норми міжнародних договорів.

Господарське законодавство – це система нормативних актів, які регулюють господарські правовідносини; і виступає основною правовою формою, що закріплює та регламентує сам порядок виникнення, здійснення та припинення підприємницьких відносин, зміст і ознаки яких проаналізовані раніше.

Чинне законодавство в сфері господарювання являє собою складну, розгалужену за галузевою ознакою, відносно самостійну систему правових актів, яка динамічно розвивається. Так, прийняття в Україні Закону “Про підприємництво” 7 лютого 1991 р. відзнаменувало законодавче оформлення переходу до ринкових відносин у сфері економіки та принципово новій основі.

Відносини в сфері господарської діяльності, хоча в основному і є товарно-грошовими (майновими), тобто такими, які, виходячи із своєї юридичної природи, мають цивільно-правовий характер, але поряд з ними існують і відносини управлінського (публічного) характеру, що складаються між суб’єктами господарювання та органами влади й управління. Тому господарські відносини регулюються цивільним, трудовим, фінансовим, земельним, податковим, адміністративним законодавством, а у виключних випадках нормами кримінального законодавства.

Аналіз розвитку підприємницького (торгівельного) законодавства у світовій практиці дозволяє зробити висновок про те, що регулювання підприємницьких (торгівельних) відносин можливе за кількома варіантами:

1. виключно на рівні окремого Торгівельного кодексу, що характерно для країни з дуалістичною системою приватного права (Франція, Німеччина);
2. виключно на рівні Цивільного кодексу (Швейцарія);
3. на рівні як окремого Торгівельного кодексу, так і ряду інших спеціально нормативних актів;

4. на рівні Цивільного і Торгівельного кодексів при відмові майбутньому від останнього, що характерно для країн, де принцип дуалізму приватного права поступився місцем монізму (Голландія, Італія);
5. на рівні як єдиного Цивільного кодексу, так і за допомогою інших спеціальних законів та інших нормативних актів підзаконного характеру, що регулюють окремі сторони підприємницької діяльності.

В Україні був прийнятий Господарський кодекс, хоча деякі його норми носять відсилочний характер (переважно до норм Цивільного кодексу України). Відповідно, основними джерелами господарського права є Цивільний кодекс України, а також спеціальне законодавство у вигляді Господарського кодексу України й окремих законів та підзаконних актів з широкого кола питань, які складають предмет підприємницького права.

Система джерел господарського права.

Господарське законодавство має складну систему нормативних актів, що містять норми господарського права, які називаються формами правоутворення чи джерелами правового регулювання господарської діяльності.

Джерелами господарського права є форми об'єктивного вираження волі відповідних органів у документальному викладі, а саме у вигляді переважно нормативних актів.

Класифікація джерел господарського права може бути проведена за різними критеріями, покладеними до основи їх поділу. Найбільше поширення в науці і практиці отримав поділ нормативних актів за їх юридичною силою.

Застосовуючи цей критерій до джерел господарського права, весь масив у сфері господарських відносин поділяється на 4 рівні:

1. конституційне регулювання підприємницьких відносин;
2. нормативні акти міжнародного характеру (міжнародні договори, угоди, конвенції) за колом відносин, що входять до предмету підприємницького права;
3. регулювання відносин на основі Цивільного і Господарського кодексів України й інших законів;
4. підзаконні нормативні акти.

Конституційний рівень регулювання означає те, що вся система чинного підприємницького законодавства базується на Конституції України і відповідає нормативним конституційним положенням, що

мають вищу юридичну силу на території України. Конституція закріпила основу суспільного і державного життя, норми життя суспільства, характер взаємовідносин особи і держави, регламентує права і свободи особи в суспільстві, визначила компетенцію органів державної влади та управління, що найголовніше, встановила основні правові принципи для підприємницького законодавства.

Так, наприклад у ст. 42 Конституції закріплено право кожного на заняття підприємницькою діяльністю, що не заборонено законом. При цьому держава забезпечує захист конкуренції підприємницької діяльності, не допускає зловживання монопольним становищем на ринку, обмеження конкуренції та недобросовісної конкуренції. Види і межі монополії визначаються Законом. Розділ II Основного Закону передбачає ряд інших права та обов'язків фізичних осіб, що мають важливе значення для реалізації права на підприємницьку діяльність чи її здійснення. За змістом ст. 64 Конституції право громадян на підприємницьку діяльність не може бути обмежене, крім випадків, що прямо вказані в Конституції України.

В цілому говорячи про конституційний рівень регулювання, слід зазначити, що законодавство і, зокрема, господарське не повинно суперечити Конституції. В іншому випадку такі нормативні акти або їх окремі норми вважаються недійсними. Конституційний рівень регулювання господарської діяльності включає ряд попередніх конституційних актів України: “Декларація про державний суверенітет України”, “Акт проголошення незалежності України”, які хоча й інкорпоровані до Конституції, але зберегли і своє самостійне значення.

Другий рівень джерел господарського права представлений міжнародними нормативними актами. Господарське право – це комплексна галузь законодавства, яка включає й інститути міжнародного приватного права (зовнішньоекономічна, інвестиційна діяльність). Міжнародна правова норма є джерелом права і застосовується до підприємницьких відносин за участю іноземних елементів в результаті її трансформацію в норму внутрідержавного права (види іноземного елемента: коли суб'єктом правовідносин виступає іноземна фізична чи юридична особа, коли об'єкт правовідносин знаходиться за кордоном, коли юридичні факти, що лежать в основі правовідношення, винних за кордоном). Трансформація здійснюється шляхом прийняття спеціального закону (внутрідержавного акту) або шляхом видання державного акту про

застосування міжнародного договору, тобто у формі відсилання законодавцем до договору, або у формі ратифікації договору. Зміст Декларації про державний суверенітет від 16 липня 1990 р. передбачає можливість застосування норм міжнародних угод з питань зовнішньоекономічної інвестиційної діяльності, авторського права, транспортних перевезень. Порядок дії міжнародних договорів України визначається ЗУ “Про дію міжнародних договорів на території України” від 14 вересня 1992 р., у відповідності з якими встановлюється, що коли міжнародним договором встановлені інші правила, ніж передбачені законодавством України то застосовуються правила міжнародного договору. Цей принцип міжнародних угод в Україні перейнятий інвестиційним законодавством в Україні. Більш того, Закон України “Про дію міжнародних договорів на території України” визначає, що ратифіковані Україною міжнародних договори складають невід’ємну частину національного законодавства України і застосовуються в загальному порядку, передбаченому для норм національного законодавства.

Наступний рівень джерел господарського права представлений кодифікованими законодавчими актами, в тому числі Цивільним кодексом України, Господарським кодексом України, Кодексом торговельного мореплавства, Повітряним кодексом, Земляним кодексом, Кодексом про адміністративні правопорушення та іншими кодифікованими актами. Цивільний кодекс об’єднує як загальні норми приватного права, так і спеціальні норми, що регулюють підприємницькі правовідносини. В ньому встановлено загальні засади регулювання приватних правовідносин, закріплено правове положення суб’єктів підприємницької діяльності, організаційно-правові форми, в тому числі підприємницької діяльності, детально врегульовано договірні відносини в підприємстві та ін. Спеціальними нормами є положення Господарського кодексу України, але, на жаль, деякі положення Цивільного та Господарського кодексу суперечать один одному.

Поряд з Цивільним кодексом України у сфері господарських відносин діє багато інших законів. Центральне місце серед них належить законам “Про економічну самостійність Української РСР”, “Про господарські товариства” тощо.

Наступну важливу групу законів України складають ті, що регулюють порядок легалізації (наприклад, закон “Про патентування деяких видів підприємницької діяльності”). Важливе місце

відводиться законам, що встановлюють моделі організаційно-правових форм господарювання, (закони України “Про фермерське господарство”, “Про колективне сільськогосподарське підприємство”, “Про банки та банківську діяльність”, “Про господарські товариства”, “Про сільськогосподарську кооперацію”). Іншу групу законів України складають ті, що регулюють відносини по забезпеченню матеріальної основи підприємництва (закони України “Про цінні папери та фондову біржу”, “Про оренду державного майна”, “Про банки та банківську діяльність”, “Про інвестиційну діяльність”, “Про режим іноземного інвестування” та ін. Значне місце відводиться законам, що створили та юридично оформили ринкові механізми – “Про цінні папери та фондову біржу”, “Про товарну біржу”, “Про відновлення платоспроможності боржника чи визнання його банкрутом”. До цієї групи можна віднести і ряд законів про загальні правила здійснення господарської діяльності в умовах ринкової економіки: “Про захист прав споживачів”, “Про обмеження монополізму і недобросовісної конкуренції”, “Про рекламу” та ін. Ряд законів присвячені спеціальним інститутам господарського права – мінімізації ризиків (страхове законодавство), зовнішньоекономічної діяльності, контролю за здійсненням господарської діяльності.

Ці та інші закони складають відносно самостійний блок правового регулювання господарських відносин. Всі вони приймаються Верховною Радою України і мають вищу юридичну силу, інші нормативні акти не повинні їм суперечити. Цей рівень регулювання господарських відносин характеризується тим, що цей блок законів містить найважливіші принципові нормативні положення, які вимагають однорідного правового регулювання на всій території України й обов’язкові для всіх суб’єктів господарювання.

Четвертий рівень правового регулювання складають підзаконні акти. Цей рівень базується на застосуванні наступних актів правотворчості:

а) Укази та розпорядження Президента України. Такі нормативні акти дозволяють оперативно регулювати ті чи інші відносини, вчасно усунути прогалини в законодавстві;

б) Постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України. Ці акти є інструментами виконавчої влади і деталізують законодавство, в межах наданої компетенції уточнюють його неточності. Такі

постанови у більшій мірі мають технологічний характер і, дублюючи норми законів, їх деталізують;

в) Постанови, накази та інструкції міністерств та державних комітетів носять галузеву спрямованість;

г) Рішення та розпорядження місцевих органів влади і самоврядування в межах наданих їм повноважень регулюють в основному діяльність комунальних підприємств, але в деяких прямо передбачених чинним законодавством випадках поширюють свою діяльність і на інших суб'єктів господарювання, що зареєстровані чи діють на території України.

Цим блоком підзаконних нормативних актів охоплюється доволі широке коло різноманітних відносин у сфері господарювання. Однак хоч ці підзаконні акти і застосовуються по багатьом питанням правового регулювання господарської діяльності, характерним для них є два моменти:

– вказані нормативні акти можуть прийматися лише згідно компетенції відповідного органу;

– вони ніколи не можуть виходити за межі закону, а тим більше йому суперечити.

Сьогодні правове регулювання відносин у сфері господарювання переважно здійснюється на рівні підзаконних актів. Тобто складається ситуація, коли сам закон прямо не діє, а відсилає до інших нормативних актів підзаконного характеру, що знижує ефективність правового регулювання.

Проводити класифікацію джерел господарського права можна і за іншими критеріями, зокрема, *за призначенням того чи іншого нормативного акту в сфері господарювання*, їх можна поділити на:

1. загальні;
2. спеціальні.

Загальні нормативні акти у сфері господарювання – це джерела призначені для всіх суб'єктів підприємницької діяльності і які визначають їх правовий статус без урахування окремих особливостей (наприклад, Закон України “Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців”).

Спеціальні нормативні акти – це ті акти, які відображають особливості правового регулювання в більш вузькій сфері господарювання і розраховані не на всіх суб'єктів, а лише на окрему групу (наприклад, статус орендних підприємств визначається поряд з

загальними нормативними актами і спеціальними, зокрема Законом України “Про оренду державного майна” від 14 березня 1996р.).

Практичне значення такої класифікації полягає в тому, що до відповідних конкретних правовідносин завжди повинні застосовуватись норми не загального акту, а спеціального. При чому, норми загального акту застосовуються лише у випадках, коли конкретні правовідносини не врегульовані, чи врегульовані не повно, з іншого боку загальне законодавство, зокрема ЦК, більш стабільне, ніж спеціальне, яке на ньому базується і постійно змінюється.

Джерела у сфері господарювання можна також класифікувати сферою дії на:

1. республіканські нормативні акти органів влади і самоуправління;
2. нормативні акти органів влади і управління Автономної Республіки Крим (далі – АРК);
3. нормативні акти органів влади і управління областей;
4. нормативні акти органів влади і управління міст Києва і Севастополя;
5. нормативні акти органів влади і місцевого самоврядування;
6. нормативні акти самих суб'єктів підприємництва.

Ці органи влади і управління приймають нормативні акти, що регулюють відносини у сфері господарювання, відповідно до своєї компетенції. В цю систему джерел необхідно включити і локальні нормативні акти (обов'язкові лише для суб'єктів, які прийняли цей акт, наприклад, установчі договори, статути, правила внутрішнього розпорядку тощо).

Локальна нормотворчість складає компетенцію самих суб'єктів господарювання, які самі мають право визначити зміст положень, що включаються до локальних актів. При цьому повинно дотримуватись правило, за яким будь-який локальний акт за змістом сформульованих в ньому положень повинен відповідати вимогам чинного законодавства. Коли до відносин, що охоплюються локальним актом, з боку законодавця вимог не висувається, суб'єкти господарювання вправі самі визначити текст локального акту за своїм уподобанням. З цих позицій до локальних актів можна віднести і всі господарські договори, укладені суб'єктами господарювання під час здійснення господарської діяльності.

Положення, включені до змісту цих договорів, є обов'язковими лише для сторін конкретного договору.

Крім нормативних актів, діюче законодавство передбачає можливість використання звичайних норм, тобто *звичаїв*, в тому числі *звичаїв ділового обороту*. Крім того, можливе використання норм рекомендаційного характеру, які містяться в роз'ясненнях Президії Вищого Господарського суду України та його інформаційних листах.

Стаття 7 Цивільного кодексу передбачає, що **звичаєм** є правило поведінки, яке не встановлене актами цивільного законодавства, але є усталеним у певній сфері цивільних відносин.

Якщо цивільні відносини не врегульовані Цивільним кодексом, іншими актами цивільного законодавства або договором, вони регулюються тими правовими нормами вказаних актів, що регулюють подібні за змістом цивільні відносини (**аналогія закону**). У разі неможливості використати аналогію закону для регулювання цивільних відносин, вони регулюються відповідно до загальних засад цивільного законодавства (**аналогія права**).

Питання до самоконтролю:

- 1. Охарактеризуйте господарське право як самостійну комплексну галузь права. В чому полягає комплексність зазначеної галузі?*
- 2. Дайте характеристику предмету і методу господарського права.*
- 3. Визначте поняття та види господарської діяльності.*
- 4. Розкрийте зміст принципів господарського права.*
- 5. Визначте сутність і види господарських правовідносин.*
- 6. Що є підставами виникнення, зміни або припинення господарських відносин.*
- 7. Охарактеризуйте систему господарського права. Наведіть приклади господарсько-правових норм та господарсько-правових інститутів.*
- 8. Визначте систему господарського законодавства.*
- 9. Перерахуйте джерела господарського права.*
- 10. В чому полягає сутність аналогії права та аналогії закону у господарському праві?*

ТЕМА 2. ПОНЯТТЯ ПІДПРИЄМНИЦТВА

1. Передумови здійснення підприємницької діяльності.
2. Поняття підприємницької діяльності та її ознаки.
3. Принципи підприємницької діяльності.
4. Види підприємницької діяльності.
5. Обмеження у здійсненні підприємницької діяльності.
6. Загальна характеристика правових форм участі держави і місцевого самоврядування в регулюванні господарської діяльності.

1. Передумови здійснення підприємницької діяльності.

Успішний розвиток підприємства залежить від передумов – чинників, що впливають на прийняття рішення про зайняття підприємницькою діяльністю, вибір виду, способу, місця здійснення тощо. Такі чинники загалом бувають політичного, економічного, психологічного, правового, в тому числі правосуб'єктного, організаційного характеру.

Політичний чинник пов'язаний з тим, що після 70 років забуття підприємництва була проявлена політична воля на його визнання та закріплення такого права за людиною на національному та конституційному рівні.

Підґрунтям для розвитку підприємництва була індивідуальна трудова діяльність, яка стимулювала громадян до такої діяльності і на цій основі по суті почали розвиватися приватні підприємницькі відносини наслідку процесу суверенізації всіх боків життя українського суспільства було спочатку визнання у ст. 4 Закону УРСР “Про економічну самостійність Української РСР” індивідуальної (особистої і приватної трудової) власності, а потім приватна власність стала домінуючою. Наступним кроком була приватизація. Такі важливі політичні кроки є основою для кардинальних змін в економічній сфері. Це стимулювало активну підприємницьку діяльність громадян (спочатку на “човниковому” рівні). Розвиток такої діяльності зумовив необхідність для її учасників у засвоєнні нових професій, нових підходів у взаємовідносинах, нових знань, допомоги держави та створюваних недержавних структур у підготовці та перепідготовці спеціалістів.

Проявлена політична воля на створення сприятливого соціального, економічного та політичного клімату сприяла розвитку

підприємництва. Але щоб підприємець був зацікавлений у тривалій діяльності, повинна бути стабільною політична обстановка в країні та стійка впевненість у неможливості зміни політичного курсу, відміни чи поправлення закону. При політичній нестабільності капітал шукає більш сприятливий законодавчий, в тому числі податковий, “клімат” і уходить туди.

Для розвитку підприємницької діяльності в державі повинна бути сприятлива *економічна ситуація*, а також сприятлива і виважена інвестиційна політика. Перш за все це стосується зміни характеру відносин власності. Економічний устрій, що базувався на безмежному пануванні державної власності з її командно-розподільчим механізмом, не міг забезпечити умови для творчості та ініціативи. Без останнього неможливе широке розповсюдження нововведень. Тому обов'язковою умовою розвитку підприємництва є наявність приватної власності, яка дає простір приватній ініціативі для праці, що обмежується фізичними та інтелектуальними можливостями людини. Тому проведена велика та мала приватизація мала метою відродження приватної власності як основи підприємництва, з притаманною їй конкуренцією, свободою дій підприємця та керівника комерційної структури (менеджера).

До передумов зайняття та розвитку підприємницької діяльності належить стабільність державної, економічної та соціальної політики, зважена податкова політика та пільговий податковий режим, наявність розвинутої інфраструктури підтримки підприємництва (перш за все малого), наявність ефективної системи захисту інтелектуальної власності, формування гнучких механізмів підвищення ділової активності, можливість вільного виходу на зовнішній ринок, стабільна та ефективна кредитна система тощо.

Якщо підприємництво стає економічно не вигідним, якщо великий податковий тиск, то капітал втікає, що призводить до тінезації економіки.

Для прийняття рішення про зайняття підприємницькою діяльністю велике значення мають інфляційні процеси. Вони здатні призвести до банкрутства чи суттєвих неефективних витрат. Тому якщо доля фінансового ризику велика, то такою діяльністю займатись стає небезпечно і капітал уходить у більш сприятливу економічну зону чи в “тінь”, або операції згортаються до кращих часів.

Особливе значення мають *правові передумови* – наявність стабільного законодавства та його спрямованість на забезпечення

сприятливих умов для здійснення такої діяльності. Якщо воно враховує економічні закономірності і процеси, то воно відіграє стимулюючу роль, а якщо воно консервативне – навпаки. При цьому доля законів повинна бути переважаючою, при домініанті підзаконних актів виникає загроза частих змін та можливості тиску з боку держави.

Важливе значення серед умов дійсно вільного та безпечного підприємства відводиться стану правопорядку. Якщо підприємець відчуває значний тиск з боку криміналітету, якщо держава проявляє безпорадність перед організованою злочинністю, якщо високий рівень корумпованості суспільства, то підприємець перепідпорядковується незаконним угрупованням і рано чи пізно припиняє свою діяльність. Тому при відкритті своєї справи фізична особа з'ясовує і можливі для неї наслідки через призму законності та правопорядку. Не випадково, що в останні роки приймаються рішучі реальні кроки щодо боротьби з організованою (в тому числі економічною) злочинністю, корумпованістю. Особливо це має велике значення для залучення в економіку України іноземних інвестицій. Розробляючи рекомендації щодо участі американських підприємців у інвестиційних процесах, Сенат США та Держдепартамент періодично проводять дослідження та публікують дані про стан правопорядку в тій чи іншій країні.

Для реалізації підприємницької правоздатності повинні бути *правосуб'єктні передумови* – відсутність заборон чи обмежень для зайняття нею конкретною особою. За загальним правилом підприємницька правоздатність – здатність мати підприємницькі права та обов'язки настає з досягненням повноліття – 18 років (виключення – вступ до кооперативу – з 16 років, укладення шлюбу до досягнення повноліття, емансипація).

Не можуть займатися підприємництвом особи, які у встановленому порядку обмежені у дієздатності чи визнані недієздатними.

Особи, яким за законом (наприклад, ч. 2 ст. 42 Конституції України) заборонено займатись підприємництвом, теж не можуть активно ним займатись. Але вони можуть бути власниками простих акцій і мати обмежені корпоративні права. Власне для цього і проводилась велика приватизація.

Обмежуються права на здійснення такої діяльності для осіб, щодо яких вироком суду чи законом установлена міра соціального захисту проти рецидиву скоєння ними злочинів.

До *організаційних передумов* можна віднести чітке визначення та закріплення механізму легалізації підприємництва, оптимізацію системи уповноважених державних органів, що здійснюють реєстрацію суб'єктів підприємництва, видають ліцензії та патенти тощо, спрощення порядку легалізації, що власне і проведено дерегулятивними указами Президента України.

Оскільки людина самостійно реалізує свою підприємницьку правоздатність, то важливе значення при виборі роду занять відіграють психологічні особливості, схильність особи до такого роду діяльності, комфортність. Значення також має психологічна стабільність особи (у більшості випадків неспроможність підприємницьких структур і як їх наслідок – банкрутство – настає внаслідок людського фактору).

При виборі підприємництва, як соціально та юридично значимої діяльності, значна увага приділяється професійним знанням та досвіду, в тому числі організаційної діяльності. У більшості випадків при виборі видів підприємницької діяльності орієнтуються на фахові можливості. Більш того для ряду видів такої діяльності вони є обов'язковими (наприклад, адвокатська або торгівельна діяльність).

Підприємницька діяльність залежить від ряду інших передумов: кліматичних, сезонних, територіальних (наприклад, у курортних місцевостях підприємництво носить сезонний характер).

2. Поняття підприємницької діяльності та її ознаки.

Підприємництво як юридична категорія визначає правові орієнтири для легалізації підприємницької діяльності, визначення її суттєвих ознак, умов та меж реалізації та здійснення права на заняття підприємницькою діяльністю.

Надії на покращення економічного стану в Україні і відповідно забезпечення гідного людини рівня життя пов'язуються із розвитком підприємницької діяльності. За своєю природою це економічна діяльність на ринках пропозицій попиту, товару та праці. Вона базується на принципах, передбачених ст. 44 ГК України.

Аналіз цих принципів дає підставу зробити висновок, що основне концептуальне начало у підприємстві – це свобода. Без неї підприємництво неможливе, бо не здатне швидко пристосовуватися

до умов ринку, а отже буде неконкурентоздатним. Але якщо свобода – усвідомлена необхідність, яка реалізується особою в суспільстві, то необхідно рахуватися і з інтересами самого суспільства, з інтересами держави та інших осіб. Держава бере на себе обов'язок встановлювати рамки та умови реалізації такої свободи.

Підприємництво – це безпосередня, самостійна, систематична, на власний ризик діяльність по виробництву продукції, виконанню робіт, наданню послуг з метою отримання прибутку, яка здійснюється фізичними та юридичними особами, що зареєстровані як суб'єкти підприємницької діяльності в порядку, встановленому законом. Створення суб'єкта підприємницької діяльності – юридичної особи, а також володіння корпоративними правами не є підприємницькою діяльністю. Стаття 42 Господарського кодексу України визначає **підприємницьку діяльність** як вид господарської діяльності – самостійну, ініціативну, систематичну, на власний ризик господарську діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку.

Підприємництво повинно здійснюватися легально, тобто особа, яка реалізує свою підприємницьку правоздатність і власне конституційне право на заняття підприємницькою діяльністю повинна у встановленому порядку зареєструватися як підприємець. З отриманням свідоцтва про державну реєстрацію вона отримує спеціальний правовий статус підприємця і набуває суб'єктивне право на реальні підприємницькі правочини та додаткові до загального статусу людини юридичні обов'язки. В тому разі, коли для зайняття конкретним видом підприємницької діяльності потрібні спеціальні дозволи, то вони теж повинні бути отримані у встановленому порядку (установка й розміщення об'єктів, отримання ліцензій, патентів, сертифікатів, свідоцтв про акредитацію, санітарних паспортів тощо). В іншому випадку така діяльність є незаконною і переслідується в адміністративному і кримінальному порядку.

Підприємництво повинно здійснюватись у встановлених або не заборонених законом формах. Такі форми за загальним правилом підприємцем обираються самостійно. В той же час стосовно ряду видів підприємницької діяльності встановлені обов'язкові вимоги щодо вибору організаційно-правової форми (проведення ломбардних і довірчих операцій, банківська діяльність тощо). Законодавством визначені вимоги щодо кожної з організаційно правових форм.

Поняття підприємництва також охоплює спеціальне коло суб'єктів – це лише ті особи, які згідно чинного законодавства мають право займатися такою діяльністю й у встановлених правових формах його легалізували. Згідно зі ст. 42 Конституції України “кожен” має право на зайняття підприємницькою діяльністю. Фізична особа таке право може реалізувати самостійно від свого імені чи через спеціальну правову конструкцію юридичної особи. Застосування останньої дозволяє їй кооперуватись у своїй діяльності з іншими фізичними чи юридичними особами. Через створення комерційних юридичних осіб – державних підприємств, в тому числі казенних, підприємством займається держава. Таке право надано і органам місцевого самоврядування.

Будучи законодавчо закріпленим, підприємництво як правова категорія повинна бути послідовно проведена в інших нормативних актах та не підмінюватись іншими категоріями (наприклад, господарюванням).

Ознаки підприємницької діяльності – це притаманні їй характерні особливості, що дозволяють відмежувати її від інших видів діяльності (господарювання, некомерційного закладу), відображають сутність явища і правової категорії та включаються до поняття.

Можна виділити наступні *ознаки підприємницької діяльності*:

1. *самостійність*, сутність якої витікає із характеру і змісту права власності. Власник майна безпосередньо сам визначає спосіб володіння, характер використання, напрямок і правову природу розпорядження. Самостійність – можливість особою самостійно приймати рішення та здійснювати юридично значимі дії щодо реалізації своєї підприємницької правоздатності, вибору видів, обсягу (малий, середній чи великий бізнес), способів, матеріальної та іншої основи такої діяльності, можливість вирішувати питання щодо вибору організаційно-правових форм, контрагентів, постачальників сировини та комплектуючих. Підприємець згідно вимог чинного законодавства (в тому числі Закон України “Про рекламу”) самостійно розробляє та реалізує стратегію і тактику проникнення на ринок і його завоювання, самостійно обирає шляхи та правові засоби реалізації виробленого ним товару і може це здійснювати самостійно, або за допомогою посередницьких структур. Обираючи сферу своєї діяльності, він орієнтується на вид товару, або асортимент, номенклатуру, ту чи іншу категорію споживачів.

Самостійність здійснення підприємництва гарантується заборонаю для державних органів та їх посадових осіб втручатись в таку діяльність, приймати дискримінаційні заходи.

Самостійність зумовлена свободою підприємництва, яка проявляється у принципах його здійснення. Відповідно свобода підприємництва може здійснюватись в рамках закону. Якщо якась діяльність заборонена, якщо для неї встановлені імперативні вимоги, їх обійти неможливо або необхідно виконати певні дії по отриманню в державних органах дозволів.

Самостійність юридичної особи – підприємця проявляється і в економічній ознаці – самостійному балансі, в користуванні та розпорядженні належним майном, здійсненні інвестиційних проектів;

2. *систематичність* характеризується певною повторюваністю (циклічністю) у здійсненні такої діяльності. На здійснення однієї – двох комерційних угод і зникнення з ринку підприємство не розраховане. Систематичність нерозривно пов'язана із стабільністю ринкових механізмів, є гарантом захисту прав споживачів та контрагентів, дає можливість мати повне уявлення про динаміку і структуру ринку, отримувати повну і достовірну інформацію.

Відповідно до ст. 1 Декрету “Про податок на промисел” від 17.03.1993р. визначено, що платниками податку на промисел є громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства, які мають або не мають постійного місця проживання в Україні, що не зареєстровані як суб'єкти підприємництва і здійснюють несистематичну, не більше 4 раз протягом календарного року, продаж виробленої чи придбаної продукції, речей, товарів. Виходячи з цього можна визначити, що якщо така діяльність здійснюється більше 4 разів протягом року, вона визначається систематичною.

Для комерційних юридичних осіб і некомерційних осіб, що займаються такою діяльністю, систематичність визначається через їх установчі документи. Більш того, якщо вони протягом року не подають звіт про таку діяльність та не сплачують податок, то вони підлягають припиненню у примусовому порядку;

3. *легальність* (правомірність чи законність) підприємництва повинна розглядатись у широкому та вузькому аспектах. В першому випадку вона повинна відповідати всім без виключення вимогам організації та здійснення такої діяльності. Підприємець повинен повністю пройти легалізаційну процедуру, дотримуватись встановлених законодавством правил та обмежень (не порушувати

прав споживачів та антимонопольне законодавство, законодавство про недобросовісну конкуренцію, подавати повну та достовірну інформацію державним органам про свою діяльність, не чинити перешкод у здійсненні контролю). В другому випадку він повинен чесно та добросовісно функціонувати на відповідному ринку;

4. *ризикованість* підприємництва полягає в тому, що в процесі реалізації права на зайняття ним особа постійно ризикує (внаслідок можливості отримати негативний результат) від об'єктивних та суб'єктивних чинників. Такі ризики частіше носять майновий характер.

Ризикованість має об'єктивний характер і поширюється на основні та зворотні фонди, вироблену продукцію, в тому числі за відповідність її встановленим вимогам. Майнові ризики можуть бути прогнозованими (відсоток браку) і не прогнозованими. Вони спричиняються непереборною силою, техногенними катаклізмами та суб'єктивними факторами (розкрадання, підпал, навмисне псування), коли неможливо покласти відповідальність на винну особу (її не виявлено).

Ризик випадкового знищення або пошкодження майна, переданого для виконання підрядних робіт, несе власник (ст. 842 ЦК).

Становлення законодавства про підприємництво ще не набуло достатньої стабільності, особливо в оподаткуванні. Тому виникають ситуації, коли в бізнес – плани закладені одні економічні показники, а фактично вони внаслідок збільшення ставок оподаткування набагато перевищуються. Відповідно зменшується і набуток, або підприємець банкрутує. Останнє може бути спричинене інфляційними процесами, зловживаннями чи некомпетентністю управлінського персоналу (менеджерів). В останньому випадку ризикованість пов'язується з особливостями самого підприємця чи уповноваженого ним органу (особи), в тому числі низькими професійними якостями, нездатністю передбачити кон'юнктуру ринку, управляти майном та організацією праці, психологічною нестабільністю. Однак у всіх випадках це негативно відбивається на майновому положенні та інтересах підприємця.

Ризикованість залежить від вміння вибрати контрагентів: співзасновників (співучасників) корпоративного суб'єкта, складу та характеру інвесторів, постачальників сировини, споживачів виробленого товару;

5. *мета підприємницької діяльності* – одержання прибутку, що є стимулом, критерієм ефективності, визначальним стратегічним моментом та кінцевим її результатом, оцінкою, а також досягнення соціальних та економічних результатів.

Прибуток – одна з форм вартості продукту, що отримується в результаті різниці між ціною продажу та затратами на його виробництво, джерело доходів бюджету, фінансування розширеного відтворення та стимулювання працівників.

З точки зору податкового законодавства (Закон України “Про оподаткування прибутку підприємств” від 25.05.1997р.) прибуток, що підлягає оподаткуванню (оподаткований прибуток) визначається як різниця між виручкою від реалізації продукції в оптових цінах підприємства (валовий доход) та сумою витрат на її виробництво та реалізацію (валові витрати). До прибутку включаються доходи з джерел їх походження в Україні – будь-які доходи, отримані резидентами або нерезидентами від будь-яких видів їх діяльності на території України, включаючи проценти, дивіденди, роялті та будь-які інші види пасивних доходів, сплачених резидентами України, доходи від надання резидентам або нерезидентами в оренду (користування) майна, розташованого в Україні, включаючи рухомий склад транспорту, приписаного до портів, розташованих в Україні, доходи від продажу нерухомого майна, розташованого в Україні, доходи, отримані у вигляді внесків та премій на страхування та перестраховування ризиків на території України, а також доход страхувальників-резидентів від страхування ризиків страхувальників-резидентів за межами України, інших доходів від господарської діяльності на митній території України або на територіях, що перебувають під митним контролем митних служб України – у зонах митного контролю, на спеціалізованих митних складах тощо (ч. 22 ст. 1 вказаного Закону).

3. Принципи підприємницької діяльності.

Під принципами підприємницької діяльності розуміються основоположні (базові) ідеї, яким повинна слідувати ця діяльність. ГК, закріплюючи в ст. 44 принципи підприємництва, виходить із загального положення про його свободу: всі підприємці мають право без обмежень приймати рішення та здійснювати самостійно будь-яку діяльність, що не суперечить законодавству (конституційний принцип “дозволено все те, що не заборонено законом”).

До принципів підприємницької діяльності належать:

1. вільний вибір видів підприємницької діяльності, що надає підприємцю право самостійно обирати конкретний вид (види) діяльності. Разом з тим свобода як усвідомлена необхідність має свої межі: не для всіх, не в однаковій мірі та не в однаковому порядку. В ч. 2 ст. 42 Конституції України та інших нормах встановлені заборони та обмеження на здійснення такої діяльності. Здійснення підприємницької діяльності забороняється органам державної влади та органам місцевого самоврядування. Підприємницька діяльність посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування обмежується законом у випадках, передбачених частиною другою статті 64 Конституції України ч. 4 ст. 43 ГК). Не можуть займатися підприємництвом особи, на яких поширюється статус державного службовця. З припиненням державної служби відкривається можливість для активного заняття підприємницькою діяльністю. Заборони встановлені також і для керівників державних підприємств, прийнятих на роботу за трудовим контрактом. Не можуть реалізувати цей принцип особи, яким суд заборонив займатись визначеною вищою діяльністю. Кримінальне законодавство (ст. 55 КК) встановлює, що як кримінальне покарання строком до 5 років вищою судом можна позбавити права займатись певною діяльністю. Зазначене покарання може бути призначено і як додаткове на строк від одного до трьох років. Протягом цього часу іншими видами підприємництва така особа може займатись. Наприклад, якщо заборона стосується торгівельної діяльності, то це не стосується виробництва. Особи, що мають непогашену судимість за крадіжки, хабарництво та інші корисливі злочини, не можуть бути зареєстровані як підприємці, не можуть бути засновниками підприємницьких структур, займати в них керівні посади та посади, пов'язані з матеріальною відповідальністю.

Не можуть займатись підприємницькою діяльністю особи з обмеженою дієздатністю. Для деяких видів підприємництва встановлені професійні передумови – освіта, стаж роботи, вимоги щодо стану здоров'я тощо. Для зайняття адвокатською та представницькою діяльністю у справах інтелектуальної власності, аудитом, лікарською практикою необхідна відповідна освіта та кваліфікація. Для здійснення охоронної діяльності треба мати досвід оперативно-розшукової діяльності. Торгівля продуктами харчування

може здійснюватись лише особами, що не мають для цього медичних протипоказань.

Вибір діяльності повинен бути формалізованим у відповідних документах: установчих, реєстраційній карточці.

Вибір видів підприємницької діяльності може здійснюватись на будь-якому етапі: при заснуванні підприємницької структури, а якщо в подальшому виникне необхідність змінити чи розширити види діяльності, то це можна зробити шляхом внесення змін в установчі документи. Якщо така діяльність потребує додаткової легалізації (ліцензування, патентування), то займатися нею можна лише після отримання відповідних дозволів.

Діяльність з виготовлення і реалізації наркотичних засобів, зброї та вибухових речовин; а також з виготовлення цінних паперів і грошових знаків може здійснюватись тільки державними підприємствами, а проведення ломбардних операцій також і повними товариствами. виготовлення і реалізація зброї та боєприпасів до неї, видобування бурштину, охорона окремих особливо важливих об'єктів державної власності може здійснюватись тільки тими підприємствами, перелік яких встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Закон України “Про державне регулювання виробництва та торгівлі спиртом етиловим, коньячним та плодовим, алкогольним напоями та тютюновим виробами” встановлює, що таке виробництво може здійснюватись лише на державних підприємствах за умови наявності у них спеціальної ліцензії;

2. залучення на добровільних засадах до здійснення підприємницької діяльності майна та коштів юридичних та фізичних осіб. Цей принцип діючий Господарський кодекс України не закріплює як принцип підприємницької діяльності, хоча він впливає із змісту інших принципів і сутності підприємництва.

Згідно зі ст. 6 ЗУ “Про власність” власник має право використовувати належне йому майно для підприємницької діяльності, а результати господарського використання майна (вироблена продукція, одержані доходи) належать власнику майна, якщо інше не встановлене законом чи договором. Власник засобів виробництва чи іншого майна має право у встановленому законом порядку створити підприємництво, організацію з правами юридичної особи. При цьому він може зробити це сам чи в кооперації з іншими фізичними або юридичними особами.

Матеріальною основою підприємництва є майно як належне самому підприємцю, так і закріплене за власником чи уповноваженим власником органом. Останні на добровільних засадах і за згодою інших власників можуть залучати їх майно для здійснення підприємницької діяльності. Правовими засобами залучення чужих коштів є інвестиційні договори, оренда, лізинг тощо. Закон встановлює і перелік видів майна, що не може бути у власності громадян (Перелік № 1 Постанови ВРУ “Про право власності на окремі види майна”). Відповідно таке майно не може використовуватись у приватизації. При використанні джерел підвищеної небезпеки встановлюються певні умови здійснення підприємницької діяльності. Так, підприємець, що збирається здійснювати чи здійснює міжнародні перевезення, повинен бути власником чи розпорядником транспортних засобів.

Закон України “Про господарські товариства”, “Про інвестиційну діяльність” тощо, ряд підзаконних актів детально врегулювали основні засади та порядок залучення майна для здійснення підприємницької діяльності. Таке залучення чужого майна для здійснення підприємницької діяльності може проходити через кооперацію, на умовах позички, позики, найму тощо. Власник залученого до підприємницької діяльності майна може стати співвласником і мати право на одержання від нього прибутку у вигляді дивідендів чи процентів або отримувати орендну плату чи проценти за кредитами. Чинне законодавство орієнтоване на залучення майна іноземних інвесторів, інтереси яких захищаються підвищеними заходами;

3. самостійне формування програми діяльності, вибір постачальників та споживачів виробленої продукції, встановлення цін відповідно до чинного законодавства. Цей принцип безпосередньо пов’язаний з практичною реалізацією підприємницької діяльності і, перш за все, її тактикою. Він реалізується у бізнес-плані, де передбачаються як види діяльності, так і матеріальна основа її та конкретні показники, так і шляхи їх досягнення.

Суб’єкти підприємницької діяльності самостійно здійснюють її планування та визначення перспектив, виходячи як з власних матеріальних та організаційних можливостей, так і стану ринку споживачів, його кон’юнктури, перспектив розвитку та інших чинників.

Підприємці самостійно здійснюють матеріально-технічне забезпечення власної діяльності з використанням ринкових механізмів, самі визначають коло постачальників і споживачів виробленого товару, механізм його реалізації. Вони можуть здійснювати це самостійно або через представників (брокерів на біржах, посередницькі компанії, обслуговуючі кооперативи тощо). Вони можуть включитись до механізму державного контракту та замовлення. Разом з тим, підприємець не в праві відмовити особі, що звернулася до нього за його товаром, в укладенні договору (публічний договір).

Згідно ст. 6 Закону України “Про ціни та ціноутворення” в народному господарстві України застосовуються вільні ціни та тарифи, державні фіксовані та регульовані ціни та тарифи. Якщо перші встановлюються через ринковий механізм та диктуються співвідношенням попиту і пропозиції, але виходять із собівартості, межі прибутку, то другі спрямовані на соціальний захист населення і можуть їх складові чинники не враховувати. В основному вони базуються на дотаціях з державного та місцевого бюджетів (наприклад, ціни на хліб). А встановлення монопольних цін призводить до обмеження конкуренції та тягне за собою негативні для монополізму наслідки.

Суб’єкти підприємницької діяльності самостійно визначають коло своїх постачальників, виходячи з економічних (відносна дешевість), географічних (близькість розташування, місцева сировина, а за її відсутністю чи невідповідності встановленим кондиціям – привізна), об’єктивного стану ринку, в тому числі міжгосподарських зв’язків (налагоджені та відпрацьовані довготривалі партнерські стосунки), суб’єктивних причин (дружні стосунки між керівниками підприємницьких структур чи особами, що відповідають за постачання, симпатія, високі ділові якості тощо).

Споживачі виробленої продукції за загальним правилом самі обирають, у кого їм придбати необхідний товар. Втім цей вибір може залежати від ряду чинників та може бути врегульований законом. Так, головним споживачем продукції (більше 50%) казенного підприємства повинна бути держава. Для державних споживачів постачальники визначаються на підставі державного замовлення через механізм договорів поставки, контрактації, постачання енергоносіями;

4. вільний найм працівників. Підприємець має право самотійно чи через менеджера формувати штати співробітників, визначати вимоги щодо їх кваліфікації, освіти. Найом робочої сили може здійснюватись як за договором найму працівника (ст. 21 КЗпП), за трудовим контрактом чи за договором підряду. При цьому приватний підприємець мало зв'язаний тарифною сіткою і може стимулювати добросовісну ініціативу та плідотворну працю згідно прийнятими ним правилами. Втім, в основній своїй частині норми трудового законодавства поширюються на всіх підприємців поза залежністю від форми власності чи організаційно-правової форми.

Найом робочої сили може здійснюватись на конкурсній основі, через механізм тестування претендентів на відкриті вакансії, через випробування;

5. залучення матеріально-технічних, фінансових, та інших видів ресурсів, використання яких не обмежено законодавством. Відповідно до Декларації про державний суверенітет України підприємства, установи та організації можуть використовувати природні ресурси України відповідно до її законів. При цьому державні органи та органи місцевого самоврядування визначають норми екологічної безпеки, ліміти та нормативи природовикористання, податки на природні ресурси та санкції за причинену довкіллю шкоду, виходячи з екологічних показників, здійснюють видачу ліцензій (ст. 10 ЗУ "Про економічну самотійність Української РСР"). Використання природних ресурсів підприємцями здійснюється за плату, а для більшості – на ліцензійній основі. Після закінчення використання природних ресурсів підприємець повинен провести рекреаційні заходи за рахунок власних коштів. Чинне законодавство містить ряд застережень щодо використання природних ресурсів стосовно суб'єктів, заснованих на недержавних формах власності (розробка родовищ золота, радіоактивних руд тощо), за значенням таких родовищ (у курортних місцевостях) та ін.;

6. вільне розпорядження прибутком, що залишається у підприємця після сплати податків, зборів та інших платежів, передбачених законом. В цьому принципі закладені пріоритети платежів: податки, інші обов'язкові платежі (обов'язкове страхування, фонд зайнятості, Чорнобильський фонд тощо), платежі засновнику, плата за використання робочої сили. Прибуток, що залишається у підприємця після здійснення всіх платежів,

використовується ним на власний розсуд (розширення бізнесу – реінвестиції, споживання та задоволення власних потреб);

7. самостійне здійснення підприємцем зовнішньоекономічної діяльності, використання підприємцем належної йому долі валютної виручки на свій розсуд;

Згідно зі ст. 12 ЗУ “Про економічну самостійність Української РСР” підприємства та організації – суб’єкти підприємницької діяльності – мають право вступати в прямі господарські зв’язки та співробітничати з підприємствами та організаціями інших країн, створювати з ними спільні підприємства. Останні, в тому числі господарські товариства, самостійно здійснюють таку діяльність. Їх валютна виручка зараховується на валютний рахунок і використовується самостійно. Разом з тим, чинне законодавство передбачає обов’язковий продаж державі частини валютної виручки та обов’язок відраховувати її частину до доходу бюджету. Інші відрахування з такої виручки забороняються;

8. принцип комерційного розрахунку та власного комерційного ризику (ст. 44 ГК).

4. Види підприємницької діяльності.

Підприємницька діяльність в залежності від економічних і правових чинників поділяється на певні види.

1. В залежності від форми власності, на якій заснована підприємницька діяльність, виділяють:

– приватний бізнес

– державний бізнес

– заснований на колективній власності бізнес (колективна власність зараз передбачена лише Господарським кодексом України).

Основана увага приділяється приватному бізнесу, заснованому на приватній власності однієї чи декількох фізичних осіб. Це в основному малий та середній бізнес. Він визначається мобільністю. Держава в основному займається лише тими видами підприємницької діяльності, що віднесені до її виключної компетенції, спрямовані на забезпечення безпеки існування самої держави. Колективна власність зустрічається рідко, а за діючим ЦК та ГК така форма власності не передбачена, а закріплюється власність юридичних осіб як різновид приватної власності.

2. В залежності від способу отримання прибутку підприємницька діяльність поділяється (у країнах з високорозвинутою економікою) на:

- інтерпренерську (матеріальне виробництво, в результаті якого створюється товар);
- антрепренерську (посередницька діяльність по доведенню такого товару до споживача).

Об'єктивний розподіл праці призводить до необхідності існування посередницьких структур, які спеціалізуються на доведенні товару до споживача, і за рахунок надбавок отримують прибуток. З метою здешевлення товару та його конкурентноздатності товаровиробники розгортають мережу фірмової торгівлі, але покрити ними весь ринок того чи іншого товару неможливо. Тому створюється ніша для посередницької діяльності.

3. В залежності від характеру товару можна виділити:

- матеріальне виробництво
- нематеріальне виробництво

Товар першого набуває речову форму чи форму роботи, послуги. Тут виділяють промислове та сільськогосподарське виробництво. Останнє залежить від природнокліматичних умов, зони землеробства, характеристики землі. У зв'язку з цим сільськогосподарське виробництво не потребує особливого дозволу (ліцензії). Для нього встановлені пільги, держава надає допомогу в матеріально-технічному забезпеченні. Особливості такого підприємництва проявляються в системі та порядку оподаткування. Оскільки реальний результат відомий лише в кінці сільськогосподарського року і в залежності від нього стягуються податки (у промисловому підприємстві – щомісячно). Держава з метою становлення такого виду діяльності та покращення його матеріальної основи може звільнити на певний час сільськогосподарського товаровиробника від сплати податків.

В результаті нематеріального підприємництва створюється особлива форма товару – інтелектуальна власність. Наприклад, венчурний бізнес – підприємницька діяльність невеликої творчої групи новаторів на чолі з винахідником, які одержують прибуток на основі розробки нової ризикової теми дослідження та передачі на оплатній основі права використання отриманого результату, ідеї. При цьому розрізняється внутрішній венчурний бізнес – отримання прибутку від фірми, складовою частиною якої є венчурна

відокремлена структурна одиниця (конструкторське бюро). Такий прибуток обумовлюється наперед. Зовнішній венчур – підприємництво спеціалізованої венчурної фірми, наділеної правами юридичної особи, самостійні розробки якої розраховані на придбання споживачами. В тому разі, коли така фірма займається реалізацією запозиченої на правовій основі інтелектуальної (промислової) власності, мова йде про посередницький венчурний бізнес. Прибуток такої венчурної фірми складається з різниці між ціною придбання та ціною реалізації промислової власності. Венчурна фірма може власними силами удосконалити (доопрацювати) новинку стосовно особливостей замовника.

Венчурний бізнес належить до підприємництва з великим ступенем ризику. Але ризиковий бізнес характерний і для інших видів діяльності (каскадерські фірми, пошук та розробка родовищ корисних копалин).

За економічною ознакою виділяють *комерційне підприємництво*, яке характеризується тим, що визначальну роль в ньому відіграють товарно-грошові та товарно-обмінні операції. Сутність такого виду підприємництва складають операції та угоди по купівлі-продажу та перепродажу товарів та послуг.

4. В залежності від обсягу річного прибутку та чисельності працюючих розрізняють:

- малий бізнес
- середній бізнес
- великий бізнес

Стаття 63 ч. 7 ГК встановлює таку класифікацію в залежності від кількості працюючих та обсягу валового доходу від реалізації продукції за рік можуть бути віднесені до малих підприємств, середніх або великих підприємств.

Малими (незалежно від форми власності) визнаються підприємства, в яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний (фінансовий) рік не перевищує п'ятдесяти осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за цей період не перевищує суми, еквівалентної п'ятистам тисячам євро за середньорічним курсом Національного банку України щодо гривні.

Великими підприємствами визнаються підприємства, в яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний (фінансовий) рік перевищує тисячу осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за рік перевищує суму, еквівалентну п'яти

мільйонам євро за середньорічним курсом Національного банку України щодо гривні.

Усі інші підприємства визнаються середніми.

Розрізняють також фінансове підприємництво – операції по купівлі-продажу специфічного товару – грошей, валюти, цінних паперів.

5. Із легітимного визначення підприємництва за формальною ознакою можна виділити:

- діяльність з виробництва товару
- діяльність з виконання робіт
- діяльність з надання послуг

В свою чергу виробництво товарів має свої різновиди (виробництво сировини, комплектуючих, напівфабрикатів, готової до споживання продукції, промислової продукції, продуктів харчування, медичних препаратів тощо), як і виконання робіт (побутове обслуговування, будівельний підряд, агрохімічні роботи) та надання послуг (перевезення, схов, порука, комісія...).

6. За метою можна виділити підприємництво комерційних структур, тобто спеціально створених для заняття підприємництвом юридичних осіб та інших осіб, підприємницька діяльність для яких не є основною, але вони нею займаються (допоміжне підприємництво). В тій частині, в якій вони займаються такою діяльністю, на них поширюється законодавство про підприємництво. Так, підприємницька діяльність приватних навчальних закладів та підприємницька діяльність, наприклад, відомчих державних вузів, що орієнтовані на держзамовлення, має ряд специфічних особливостей. Співпадаючи по характеру такої діяльності, вони відрізняються за своїм змістом.

Підприємницькі товариства – це товариства, що здійснюють підприємницьку діяльність з метою одержання прибутку і наступного її розподілу її між учасниками. Вони можуть створюватися тільки у формі господарчих товариств чи виробничих кооперативів (ст. 85 ЦК).

Непідприємницькі товариства – це товариства, що не мають на меті одержання прибутку для її наступного розподілу між учасниками (споживчі кооперативи, об'єднання громадян і т.д.).

7. В залежності від організаційно-правової форми виділяють:

- підприємництво без створення юридичної особи (просте)
- підприємництво зі створенням юридичної особи (складне)

Останнє в залежності від матеріальної основи та розподілу повноважень по управлінню поділяється на:

- а) унітарне
- б) корпоративне

При унітарному підприємстві права власності та управління зосереджені в одній особі, а при корпоративному вони одночасно розподілені на декількох осіб. Так, приватне підприємство засноване на власності однієї фізичної особи. Вона управляє цим підприємством самостійно чи через менеджера, в той час як акціонерне товариство засноване на власності багатьох фізичних та юридичних осіб, управління здійснюють його загальні збори.

8. В залежності від передумов здійснення такої діяльності можна виділити:

- дозвільне підприємництво, для здійснення якого необхідна попередня згода держави в особі уповноважених нею органів;
- вільне, де така згода не потрібна.

Так, для відкриття комерційних банків необхідна попередня згода НБУ, для відкриття приватних вищих навчальних закладів – дозвіл Міністерства освіти України. Для зайняття діяльністю, що є шкідливою для життя та здоров'я людини, довкілля, безпеки держави, необхідно отримати ліцензії, а для видів діяльності, що підлягають патентуванню – патенти. Навпаки, для сільськогосподарського товаровиробника лише потрібно зареєструватись як підприємцю.

5. Обмеження у здійсненні підприємницької діяльності.

Серед обмежень у здійсненні підприємницької діяльності окреме місце займають обмеження суб'єктного складу:

1) Законодавство встановлює неможливість заняття підприємницькою діяльністю певних категорій громадян (військовослужбовців, службових осіб органів прокуратури, суду, державної безпеки, нотаріату, внутрішніх справ, органів державної влади та місцевого самоврядування).

2) Не можуть займатися підприємницькою діяльністю і особи, які вчинили злочин і до яких судом застосовано покарання у вигляді позбавлення права на заняття окремим видом діяльності.

3) Особи, які мають непогашену судимість за крадіжки, хабарництво та інші корисливі злочини, які не можуть бути зареєстровані як підприємці, не можуть бути співзасновником

підприємства, обіймати в підприємницьких товариствах і об'єднаннях керівні посади і посади пов'язані з матеріальною відповідальністю.

Друга категорія обмежень пов'язана з монополією держави на певну діяльність (діяльність по виготовленню та реалізації наркотичних засобів, зброї та вибухових речовин, по виготовленню цінних паперів та грошових знаків) може здійснюватися тільки державними підприємствами, а проведення ломбардних операцій також і повними товариствами, виготовлення та реалізація зброї та боєприпасів до неї, видобування бурштину, охорона окремих особливо важливих об'єктів державної власності може здійснюватися тільки тими підприємствами, перелік яких встановлює Кабінет Міністрів України. Виробництво та торгівля спиртом (етиловим, коньячним, плодовим), алкогольними напоями, тютюновими виробами може здійснюватися лише на підприємствах за умови наявності у них спеціальних ліцензій.

Окрім загальних передумов підприємництва чинним законодавством встановлено ряд спеціальних вимог:

1. Щодо місця заняття підприємництвом, наприклад у вільних економічних зонах.

Згідно Закону України "Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон" від 13 жовтня 1992 р, спеціальною (вільною) економічною зоною визнається частина території України, на якій встановлюється і діє спеціальний правовий режим економічної діяльності та порядок застосування і дії законодавства України. Це проявляється в запровадженні пільгових митних, валютно-фінансових, податкових та інших умов діяльності національних та іноземних суб'єктів підприємництва;

2. Щодо організаційно-правової форми (проведення ломбардних операцій можуть здійснювати лише товариства із розширеною відповідальністю).

Здійснення підприємництва на території України, на її континентальному шельфі та у виключній (морській) економічній зоні іноземними юридичними особами визначається спеціальними нормативними актами. Так, Законом України "Про зовнішньоекономічну діяльність" встановлено, що юридичні особи здійснюють зовнішньоекономічну діяльність без державної реєстрації їх як її учасників;

3. Щодо форми власності. Хоча всі форми власності за загальним правилом рівні, але держава залишає за собою монопольне право на виготовлення та реалізацію наркотичних речовин, зброї та вибухових речовин, по виготовленню цінних паперів та грошових знаків. Держава може підтримувати деякі стратегічні для неї види підприємницької діяльності особливими правовими та, перш за все, економічними засобами. Це зокрема стосується сільськогосподарського виробництва;

4. В ряді випадків встановлюються спеціальні територіальні, часові та інші вимоги, наприклад щодо розміру статутного фонду та його величини на момент державної реєстрації.

Володілець монопольних прав в разі надання їх іншим особам може встановлювати граничні обсяги виробництва товару, територіальні обмеження щодо його реалізації тощо. Вони встановлюються сторонами ліцензійної угоди чи договору франчайзингу.

Спеціальні правила підприємництва встановлені щодо територій, які мають певний особливий правовий статус (прикордонні, зони вільного підприємництва, портах тощо);

5. Щодо обсягів виробництва та реалізації товару шляхом встановлення квот. Такі квоти можуть бути встановлені як самою державою так і володільцем виключного права;

6. Щодо способу здійснення підприємництва, яке повинно бути екологічно безпечне, не суперечити засадам моралі, людяності, гуманізму. У більшості випадків само виробництво повинно бути сертифіковане;

7. Щодо предмету діяльності. Так не допускається роздрібна торгівля вибухонебезпечними та піротехнічними виробами;

8. Щодо суміщення видів діяльності. Не допускається одночасна торгівля промисловими та продовольчими товарами, а також деякими продовольчими товарами (шоколадні вироби з рибопродукцією). Не допускається конкуренція видів діяльності між повним товариством та його учасником, Останній не може займатись тим же видом діяльності, що повне товариство,

Чинні нормативні акти встановлюють ряд інших обмежень та правил, яких повинні дотримуватись у своїй діяльності суб'єкти підприємства.

Так, аудиторською діяльністю, як і можливість бути повіреним у справах інтелектуальної власності може займатися лише громадянин

України. Громадяни інших держав чи піддані такою діяльністю на території України займатися не можуть. До речі, такі заборони діють в більшості країн.

6. Загальна характеристика правових форм участі держави і місцевого самоврядування в регулюванні господарської діяльності.

Суттєве значення має ст. 3 Конституції України, відповідно до якої будь-яка діяльність держави повинна бути спрямована на благо людини, на забезпечення її життя, здоров'я, честі, гідності, недоторканості, захист законних прав та інтересів. Глава 2 ГК встановлює основні напрями та форми участі держави і місцевого самоврядування у сфері господарювання. Відповідно до положень ст. 8 ГК держава, органи державної влади та органи місцевого самоврядування не є суб'єктами господарювання.

Рішення цих органів з фінансових питань, що виникають у процесі формування та контролю виконання бюджетів усіх рівнів, а також з адміністративних та інших відносин управління, крім організаційно-господарських, в яких такі органи є суб'єктом, наділеним господарською компетенцією, приймаються від імені цього органу і в межах його владних повноважень.

Господарська компетенція органів державної влади та органів місцевого самоврядування реалізується від імені відповідної державної чи комунальної установи. Безпосередня участь держави, органів державної влади та органів місцевого самоврядування у господарській діяльності може здійснюватися лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією та законами України.

Взаємовідносини держави та підприємців в основному будуються по вертикалі, де держава як суверен встановлює правила поведінки всіх без виключення суб'єктів, в тому числі підприємців, на засадах влади на підкорення. Але держава в цілому ряді випадків вступає в горизонтальні підприємницькі відносини, наприклад, як замовник, як кредитор коштів з державного бюджету. Держава вступає в такі відносини через держконтракт та держзамовлення.

У публічно-правових відносинах держава гарантує всім підприємцям, поза залежністю від обраних ними організаційно-правових форм підприємницької діяльності, рівні права та створює рівні можливості для доступу до матеріально-технічних, фінансових,

трудових, інформаційних, природних та інших ресурсів. Такі гарантії не тільки закріплені в чинному законодавстві, але й створені відповідні державні органи щодо їх реалізації, чітко визначено коло їх повноважень. Визначені також умови реалізації таких прав, дотримання яких суб'єктом підприємства є запорукою неможливості відмови з боку державних органів. Вказані ресурси надаються державою в особі її уповноважених органів, яким держава делегувала це право, як правило, на оплатній та компенсаційній основі.

Забезпечення матеріально-технічними та іншими ресурсами, що централізовано розподіляються державою, здійснюється тільки за умови виконання підприємцем робіт та поставок для державних потреб. При цьому держава реалізує такі ресурси на вигідних умовах (за державним оптовими цінами). Інші підприємці мають право отримати такі ресурси за ринковими цінами. Виключення складає майно, що виключене з цивільного обігу та може знаходитись лише у власності державних підприємств.

У сфері господарювання держава здійснює довгострокову (стратегічну) і поточну (тактичну) економічну і соціальну політику, спрямовану на реалізацію та оптимальне узгодження інтересів суб'єктів господарювання і споживачів, різних суспільних верств і населення в цілому.

Основними напрямками економічної політики, що визначаються державою, є:

структурно-галузева політика, спрямована на здійснення державою прогресивних змін у структурі народного господарства, удосконалення міжгалузевих та внутрішньогалузевих пропорцій, стимулювання розвитку галузей, які визначають науково-технічний прогрес, забезпечують конкурентоспроможність вітчизняної продукції та зростання рівня життя населення. Складовими цієї політики є промислова, аграрна, будівельна та інші сфери економічної політики, щодо яких держава здійснює відносно самостійний комплекс заходів стимулюючого впливу;

інвестиційна політика, спрямована на створення суб'єктам господарювання необхідних умов для залучення і концентрації коштів на потреби розширеного відтворення основних засобів виробництва, переважно у галузях, розвиток яких визначено як пріоритети структурно-галузевої політики, а також забезпечення ефективного і відповідального використання цих коштів та здійснення контролю за ним;

амортизаційна політика, спрямована на створення суб'єктам господарювання найбільш сприятливих та рівноцінних умов забезпечення процесу простого відтворення основних виробничих і невиробничих фондів переважно на якісно новій техніко-технологічній основі;

політика інституційних перетворень, спрямована на формування раціональної багатоукладної економічної системи шляхом трансформування відносин власності, здійснення роздержавлення економіки, приватизації та націоналізації виробничих фондів, забезпечення на власній основі розвитку різних форм власності і господарювання, еквівалентності відносин обміну між суб'єктами господарювання, державну підтримку і захист усіх форм ефективного господарювання та ліквідацію будь-яких протизаконних економічних структур;

цінова політика, спрямована на регулювання державою відносин обміну між суб'єктами ринку з метою забезпечення еквівалентності в процесі реалізації національного продукту, дотримання необхідної паритетності цін між галузями та видами господарської діяльності, а також забезпечення стабільності оптових та роздрібних цін;

антимонопольно-конкурентна політика, спрямована на створення оптимального конкурентного середовища діяльності суб'єктів господарювання, забезпечення їх взаємодії на умовах недопущення проявів дискримінації одних суб'єктів іншими, насамперед у сфері монопольного ціноутворення та за рахунок зниження якості продукції, послуг, сприяння зростанню ефективної соціально орієнтованої економіки;

бюджетна політика, спрямована на оптимізацію та раціоналізацію формування доходів і використання державних фінансових ресурсів, підвищення ефективності державних інвестицій у народне господарство, узгодження загальнодержавних і місцевих інтересів у сфері міжбюджетних відносин, регулювання державного боргу та забезпечення соціальної справедливості при перерозподілі національного доходу;

податкова політика, спрямована на забезпечення економічно обґрунтованого податкового навантаження на суб'єктів господарювання, стимулювання суспільно необхідної економічної діяльності суб'єктів, а також дотримання принципу соціальної справедливості та конституційних гарантій прав громадян при оподаткуванні їх доходів;

грошово-кредитна політика, спрямована на забезпечення народного господарства економічно необхідним обсягом грошової маси, досягнення ефективного готівкового обігу, залучення коштів суб'єктів господарювання та населення до банківської системи, стимулювання використання кредитних ресурсів на потреби функціонування і розвитку економіки;

валютна політика, спрямована на встановлення і підтримання паритетного курсу національної валюти щодо іноземних валют, стимулювання зростання державних валютних резервів та їх ефективне використання;

зовнішньоекономічна політика, спрямована на регулювання державою відносин суб'єктів господарювання з іноземними суб'єктами господарювання та захист національного ринку і вітчизняного товаровиробника.

Держава здійснює екологічну політику, що забезпечує раціональне використання та повноцінне відтворення природних ресурсів, створення безпечних умов життєдіяльності населення. У соціально-економічній сфері держава здійснює соціальну політику захисту прав споживачів, політику заробітної плати і доходів населення, політику зайнятості, політику соціального захисту та соціального забезпечення (ст. ст. 9, 10 ГК).

Стаття 12 ГК встановлює засоби і механізми державного регулювання господарської діяльності для реалізації економічної політики, виконання цільових економічних та інших програм і програм економічного і соціального розвитку застосовує різноманітні засоби і механізми регулювання господарської діяльності. Основними засобами регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання є:

- державне замовлення, державне завдання;
- ліцензування, патентування і квотування;
- сертифікація та стандартизація;
- застосування нормативів та лімітів;
- регулювання цін і тарифів;
- надання інвестиційних, податкових та інших пільг;
- надання дотацій, компенсацій, цільових інновацій та субсидій.

Державне замовлення є засобом державного регулювання економіки шляхом формування на договірній (контрактній) основі складу та обсягів продукції (робіт, послуг), необхідної для державних потреб, розміщення державних контрактів на поставку (закупівлю)

цієї продукції (виконання робіт, надання послуг) серед суб'єктів господарювання, незалежно від їх форми власності (ч. 1 ст. 13 ГК).

Ліцензування, патентування певних видів господарської діяльності та квотування є засобами державного регулювання у сфері господарювання, спрямованими на забезпечення єдиної державної політики у цій сфері та захист економічних і соціальних інтересів держави, суспільства та окремих споживачів (ч. 1 ст. 14 ГК). Крім того, у необхідних випадках держава застосовує квотування, встановлюючи граничний обсяг (квоти) виробництва чи обігу певних товарів і послуг.

Держава здійснює підтримку суб'єктів господарювання, зокрема за допомогою встановлених ст. 16 ГК засобів державної підтримки суб'єктів господарювання. Держава може надавати дотації суб'єктам господарювання: на підтримку виробництва життєво важливих продуктів харчування, на виробництво життєво важливих лікарських препаратів та засобів реабілітації інвалідів, на імпорتنі закупівлі окремих товарів, послуги транспорту, що забезпечують соціально важливі перевезення, а також суб'єктам господарювання, що опинилися у критичній соціально-економічній або екологічній ситуації, з метою фінансування капітальних вкладень на рівні, необхідному для підтримання їх діяльності, на цілі технічного розвитку, що дають значний економічний ефект, а також в інших випадках, передбачених законом. Держава може здійснювати компенсації або доплати сільськогосподарським товаровиробникам за сільськогосподарську продукцію, що реалізується ними державі.

Стаття 19 ГК передбачає, що суб'єкти господарювання мають право без обмежень самостійно здійснювати господарську діяльність, що не суперечить законодавству. Вони підлягають державній реєстрації відповідно ГК та закону.

Держава здійснює контроль і нагляд за господарською діяльністю суб'єктів господарювання у таких сферах:

збереження та витрачання коштів і матеріальних цінностей суб'єктами господарських відносин – за станом і достовірністю бухгалтерського обліку та звітності;

фінансових, кредитних відносин, валютного регулювання та податкових відносин – за додержанням суб'єктами господарювання кредитних зобов'язань перед державою і розрахункової дисципліни, додержанням вимог валютного законодавства, податкової дисципліни;

цін і ціноутворення – з питань додержання суб'єктами господарювання державних цін на продукцію і послуги;
монополізму та конкуренції – з питань додержання антимонопольно-конкурентного законодавства;
земельних відносин – за використанням і охороною земель;
водних відносин і лісового господарства - за використанням та охороною вод і лісів, відтворенням водних ресурсів і лісів;
виробництва і праці – за безпекою виробництва і праці, додержанням законодавства про працю; за пожежною, екологічною, санітарно-гігієнічною безпекою; за дотриманням стандартів, норм і правил, якими встановлено обов'язкові вимоги щодо умов здійснення господарської діяльності;
споживання - за якістю і безпечністю продукції та послуг;
зовнішньоекономічної діяльності – з питань технологічної, економічної, екологічної та соціальної безпеки.

При цьому незаконне втручання та перешкоджання господарській діяльності суб'єктів господарювання з боку органів державної влади, їх посадових осіб при здійсненні ними державного контролю та нагляду забороняються. Органи державної влади і посадові особи зобов'язані здійснювати інспектування та перевірки діяльності суб'єктів господарювання неупереджено, об'єктивно і оперативно, дотримуючись вимог законодавства, поважаючи права і законні інтереси суб'єктів господарювання.

Суб'єкт господарювання має право на одержання інформації про результати інспектування і перевірок його діяльності не пізніше як через 30 днів після їх закінчення, якщо інше не передбачено законом. Дії та рішення державних органів контролю та нагляду, а також їх посадових осіб, які проводили інспектування і перевірку, можуть бути оскаржені суб'єктом господарювання у встановленому законодавством порядку.

Усі суб'єкти господарювання зобов'язані здійснювати первинний (оперативний) та бухгалтерський облік результатів своєї роботи, складати статистичну інформацію, а також надавати відповідно до вимог закону фінансову звітність та статистичну інформацію щодо своєї господарської діяльності, інші дані, визначені законом. Забороняється вимагати від суб'єктів господарювання надання статистичної інформації та інших даних, не передбачених законом або з порушенням порядку, встановленого законом.

Відповідно до ч. 2. ст. 39 ГК держава забезпечує громадянам захист їх інтересів як споживачів, надає можливість вільного вибору товарів (робіт, послуг), набуття знань і кваліфікації, необхідних для прийняття самостійних рішень під час придбання та використання товарів (робіт, послуг) відповідно до їх потреб, і гарантує придбання або одержання іншими законними способами товарів (робіт, послуг) в обсягах, що забезпечують рівень споживання, достатній для підтримання здоров'я і життєдіяльності.

Стаття 47 ГК встановлює загальні гарантії прав підприємців. Держава гарантує усім підприємцям, незалежно від обраних ними організаційних форм підприємницької діяльності, рівні права та рівні можливості для залучення і використання матеріально-технічних, фінансових, трудових, інформаційних, природних та інших ресурсів. Забезпечення підприємця матеріально-технічними та іншими ресурсами, що централізовано розподіляються державою, здійснюється з метою виконання підприємцем поставок, робіт чи послуг для державних потреб.

Держава гарантує недоторканність майна і забезпечує захист майнових прав підприємця. Вилучення державою або органами місцевого самоврядування у підприємця основних і оборотних фондів, іншого майна допускається відповідно до статті 41 Конституції України на підставах і в порядку, передбачених законом. Збитки, завдані підприємцю внаслідок порушення громадянами чи юридичними особами, органами державної влади чи органами місцевого самоврядування його майнових прав, відшкодовуються підприємцю відповідно до цього Кодексу та інших законів.

Підприємець або громадянин, який працює у підприємця по найму, у передбачених законом випадках може бути залучений до виконання в робочий час державних або громадських обов'язків, з відшкодуванням підприємцю відповідних збитків органом, який приймає таке рішення. Спори про відшкодування збитків вирішуються судом.

Особливе місце серед гарантій підприємництва займають майнові. Так, держава гарантує недоторканість майна підприємців і забезпечує захист права власності, підприємця, а також захист інших прав та законних інтересів. Такі гарантії проявляються у встановленні правового режиму майна підприємців, можливості вільно, за своїм розсудом ними володіти, користуватись та розпоряджатись, в тому числі отриманим в результаті такої діяльності прибутком. В разі

порушення таких прав держава через свої правозастосовчі та судові органи приймає ефективні та оперативні заходи щодо їх відновлення.

Вилучення майна у підприємця, в тому числі основних та зворотних коштів, не допускається, за виключенням передбачених чинним законодавством випадків. Таке вилучення можливе лише за умови надзвичайних ситуацій, прямо передбачених чинним законодавством. Наприклад, ст. 7 Закону України “Про надзвичайний стан” загалом передбачає такі випадки та право держави в особі уповноважених нею осіб на компенсаційній основі використовувати майно фізичних та юридичних осіб, в тому числі суб’єктів підприємництва, для їх запобігання та ліквідації спричиненої шкоди. Збитки, що спричинені підприємцю внаслідок порушення громадянами, юридичними особами та державними органами його майнових прав, відшкодовуються у встановленому законодавством порядку.

Держава зацікавлена у підтримці підприємництва як прямими, так і не прямими способами.

Стаття 48 ГК зазначає напрямки державної підтримки підприємництва. З метою створення сприятливих організаційних та економічних умов для розвитку підприємництва органи влади на умовах і в порядку, передбачених законом:

надають підприємцям земельні ділянки, передають державне майно, необхідне для здійснення підприємницької діяльності;

сприяють підприємцям в організації матеріально-технічного забезпечення та інформаційного обслуговування їх діяльності, підготовці кадрів;

здійснюють первісне облаштування неосвоєних територій об’єктами виробничої і соціальної інфраструктури з продажем або передачею їх підприємцям у визначеному законом порядку;

стимулюють модернізацію технології, інноваційну діяльність, освоєння підприємцями нових видів продукції та послуг;

подають підприємцям інші види допомоги.

Найбільш яскраво взаємовідносини держави та підприємців проявляються через законодавче забезпечення підприємницької діяльності та створений державою правовий механізм. Так, держава законодавчо забезпечує свободу конкуренції між підприємцями, захищає споживачів від прояви недобросовісної конкуренції та монополізму у будь-яких сферах. Держава захищає також інтереси національного товаровиробника. Наприклад, ЗУ “Про захист

національного товаровиробника від демпінгового імпорту” визначено механізм такого захисту від демпінгового імпорту з інших країн, митних союзів або економічних угруповань, в тому числі порядок на проведення антидемпінгового розслідування та застосування антидемпінгових заходів.

Державні органи не мають права втручатися в господарську діяльність підприємців, за виключенням тих випадків, коли вона торкається передбачених чинним законодавством прав державних органів по здійсненню контролю за дотриманням законодавства при здійсненні підприємницької діяльності. Державні органи та їх посадові особи можуть давати підприємцям вказівки тільки відповідно до визначеної законодавством їхньої компетенції. У разі видання державним чи іншим органом акту, що не відповідає його компетенції та вимогам чинного законодавства, підприємець має право звернутися до суду із заявою про визнання такого акту недійсним. Тим більше не допускається прийняття акту, що визначає привілейоване положення суб'єктів підприємництва. Такі акти кваліфікуються як дискримінаційні збитки, що виникають у підприємців у результаті виконання незаконних вказівок державних чи інших органів та їх посадових осіб, та призвели до порушення прав підприємців, а також внаслідок неналежного здійснення такими органами передбачених законодавством обов'язків щодо підприємців, підлягають відшкодуванню цими органами.

Питання до самоконтролю:

- 1. Охарактеризуйте передумови здійснення підприємницької діяльності, характерні для України?*
- 2. Визначте поняття підприємництва з точки зору діючого законодавства.*
- 3. Дайте характеристику ознак підприємницької діяльності.*
- 4. Зазначте відомі Вам види підприємницької діяльності.*
- 5. Перерахуйте відомі обмеження у здійсненні підприємницької діяльності за суб'єктним складом.*
- 6. Охарактеризуйте встановлені діючим законодавством обмеження у здійсненні підприємницької діяльності.*

ТЕМА 3. СУБ'ЄКТИ ГОСПОДАРЮВАННЯ, ЇХ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ФОРМИ.

1. Загальна характеристика суб'єктів господарювання
2. Поняття організаційно-правової форми підприємницької діяльності.
3. Підприємницька діяльність без утворення юридичної особи.
4. Підприємницька діяльність юридичних осіб. Загальна характеристика юридичної особи, їх класифікація.
5. Правовий статус підприємства, класифікація підприємств.
6. Загальна характеристика видів підприємств.
7. Правовий статус господарських товариств:
 - а) договірні товариства;
 - б) статутні товариства.
8. Правовий статус об'єднань підприємств.

1. Загальна характеристика суб'єктів господарювання

Поняття суб'єкта господарського права обґрунтоване теорією господарського права, яка виходить з того, що **суб'єктами господарського права** є учасники господарських відносин.

Згідно зі ст. 2 ГК учасниками відносин у сфері господарювання є:

- а) суб'єкти господарювання;
- б) споживачі;
- в) органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією;
- г) громадяни, громадські та інші організації, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності.

Таким чином, усіх вищезазначених суб'єктів можна розглядати як суб'єктів господарського права.

Найбільшу і найважливішу для господарської діяльності групу суб'єктів господарського права складають суб'єкти господарювання. Тому саме їх правовому статусу приділяється головна увага у цій темі.

Частина 1 ст. 55 ГК визнає суб'єктами господарювання учасників господарських відносин, які здійснюють господарську

діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством. Наведене визначення дає підстави виділити наступні ознаки суб'єкта господарювання:

- цей суб'єкт є учасником господарських відносин;
- він безпосередньо здійснює господарську діяльність;
- він наділений господарською компетенцією (сукупністю господарських прав і обов'язків), яку реалізує при здійсненні господарської діяльності, набуваючи при цьому нових прав і обов'язків. Цю ознаку суб'єкта господарського права в літературі ще називають господарською правосуб'єктністю. Суб'єкт господарського права має засновану на законі можливість набувати від свого імені майнові та особисті немайнові права, вступати в зобов'язання, виступати у судових органах. Правосуб'єктність суб'єкта господарювання доктринально визначається як господарська компетенція, тобто сукупність встановлених законодавством і набутих у господарських правовідносинах прав і обов'язків;
- він має відокремлене від інших суб'єктів (в тому числі й від власника) майно;
- він несе відповідальність за своїми зобов'язаннями у межах закріпленого за ним майна.

Суб'єктами господарювання згідно з ч. 2 ст. 55 ГК є:

- 1) господарські організації – юридичні особи, створені відповідно до Цивільного кодексу України, державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до Господарського кодексу, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку;
- 2) громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці.

Суб'єкти господарювання реалізують свою господарську компетенцію на основі права власності, права господарського відання, права оперативного управління та права оперативного використання майна відповідно до визначення цієї компетенції у ГК та інших законах.

Суб'єкти господарювання – господарські організації, які діють на основі права власності, права господарського відання чи оперативного управління, мають статус юридичної особи, що визначається цивільним законодавством та Господарським кодексом.

Для того щоб особа могла здійснювати господарську діяльність, необхідно мати в повному обсязі господарську правосуб'єктність (право- та дієдатність), що зумовлено необхідністю вчинення юридичного значимих дій і можливістю нести відповідальність у передбачених законом чи договором випадках. Відомо, що цивільна правоздатність виникає в момент народження та припиняється смертю людини, може у випадках та порядку передбачених законом бути обмежена. Цивільна ж правосуб'єктність юридичних осіб виникає одночасно і пов'язується із її реєстрацією (точніше з моментом отримання свідоцтва про державну реєстрацію), а припинення із ліквідацією – підписанням передаточного (ліквідаційного) балансу. Однак стосовно підприємництва є цілий ряд специфічних моментів. Вони пов'язані з віком здійснення юридично-значимих дій, їх змістом, вирішенням питань – чи може така діяльність здійснюватись малолітнім, скажімо єдиним спадкоємцем померлого підприємця, чи можна його вважати таким в тому разі, коли за нього підприємництво здійснює найманий менеджер тощо? Чи успадковується право на заняття підприємництвом тощо?

Суб'єкт господарського права одночасно є і суб'єктом інших правових відносин, перш за все цивільних, адміністративних, трудових та інших що зумовлено як самим характером такої діяльності, так і його ціллю й наслідками. Останні проявляються як в цивільно-правових, так і публічно-правових обов'язках перед контрагентами, кредиторами, державою в особі її компетентних органів, казни.

Правоздатність будь-якого суб'єкта права може бути *загальною* та *спеціальною*. Якщо загальна правоздатність є передумовою для здійснення будь-яких видів діяльності та набуття будь-яких видів не заборонених законом прав, то спеціальна дає можливість здійснювати лише такі види діяльності, які відповідають предмету діяльності даного конкретного суб'єкта. В такій якості він є носієм специфічних лише для нього публічно-правових обов'язків.

Сьогодні відповідно до положень Цивільного кодексу України юридичні особи можуть здійснювати будь-яку не заборонену законом діяльність, і у зв'язку з цим їх господарська правосуб'єктність

останніх є загальною. Господарська ж правоздатність фізичних осіб має не загальний, а спеціальний характер, який ще прийнято називати секундарним порівняно з їх цивільною правоздатністю. Спеціальна правоздатність на відміну від загальної виникає не в момент народження, а лише із досягненням відповідного віку, який встановлено законом. Це підтверджується тим, що із смертю власника приватного підприємства діяльність останнього повинна бути припинена. Особа, що є правонаступником померлого і виявила бажання продовжити його справу повинна зареєструватись в якості суб'єкта підприємництва. Але у тому разі успадковується не право на заняття підприємництвом, а лише спадщина (спадкова маса) на основі якої такий спадкоємець в подальшому організовує свій власний бізнес. Стосовно підприємництва традиційно в Росії та в інших країнах використовувалась конструкція спеціальної правоздатності.

Якщо правоздатність як абстрактна можливість до правоволодіння особою може бути реалізована в будь-який момент, то право на заняття підприємництвом лише з 18 років. Хоча є думки науковців і про те, що цей вік дорівнює 16 рокам. Це передбачено і Цивільним кодексом, оскільки ч. 3 ст. 35 ЦК передбачає, що повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла 16-річного віку і яка бажає займатись підприємницькою діяльністю. За наявності письмової згоди батьків (усиновителів), піклувальника або органу опіки та піклування така особа може бути зареєстрована як підприємець. У цьому разі фізична особа набуває повної цивільної дієздатності з моменту державної реєстрації як підприємця, а відповідно, і підприємницьку дієздатність.

Особа повинна мати в повному обсязі цивільну дієздатність – здатність своїми діями набувати для себе суб'єктивні права та юридичні обов'язки (ст. 30 ЦК України) і як її необхідні складові елементи – угодоздатність (правочиноздатність) та деліктоздатність. Важко собі уявити ситуацію укладення господарського договору із особою, що не є повністю дієздатною та не може потенційно бути відповідачем по ньому.

2. Поняття організаційно-правової форми підприємницької діяльності.

Для досягнення встановленої мети будь-якої підприємницької діяльності – одержання прибутку необхідна організація, що припускає її здійснення та в межах встановленого законом порядку.

Зазначений порядок зумовлений формами власності, способами розмежування повноважень власника по керуванню приналежним йому майном, імперативними вимогами чинного законодавства, безпосередньою метою створення та спеціалізацією підприємця, бажанням самого замовника (засновника) тощо.

Організаційно-правова форма підприємницької діяльності вказує на особливості правового положення власника майна, порядок здійснення ним повноважень по керівництву, визначає дозволені чинним законодавством види діяльності, керівні органи, межі та порядок відповідальності за підприємницькими зобов'язаннями. Вивчення та врахування цих особливостей сприяє оптимальній організації підприємництва в тій чи іншій сфері бізнесу, дозволяє більш цілеспрямовано домагатися встановленої мети, звівши до мінімуму елементи ризику при здійсненні, та найбільш прийнятним для себе способом забезпечити захист своїх законних підприємницьких прав та інтересів.

Такого роду діяльність здійснюється у будь-яких організаційно-правових формах на вибір підприємця. Саме волевиявлення останнього є основним фактором у виборі організаційно-правової форми підприємництва, що підкреслено у принципах підприємництва та охоплюється ст. 42 Конституції України. Але таке волевиявлення повинно враховувати об'єктивні тенденції та передусім вітчизняну практику. Тому порядок створення і діяльності, реорганізації та ліквідації конкретних суб'єктів підприємництва детально визначається відповідними законодавчими актами України. Тобто останні містять моделі суб'єкта підприємництва, яким повинні слідувати особи, що реалізують свою підприємницьку правоздатність. У випадку, коли цей порядок спеціальним законодавством не встановлений, підприємець повинен керуватися загальними підходами законодавця і локальним нормативним актом, затвердженим ним або уповноваженим органом. Наприклад, якщо підприємство визначається як основна організаційно-правова форма народного господарства України, то всі створювані комерційні структури поза залежністю від особливостей засновників, майна тощо, повинні дотримуватися вимог щодо підприємства, але мають право власними установчими документами передбачити інші положення, які не повинні суперечити чинному законодавству.

Оптимальна організація підприємницької діяльності вимагає досконалого знання економічних прийомів і способів організації

виробництва, високопрофесійного керування (менеджменту) підприємством, розуміння закономірностей міжособистого спілкування у колективі. У зв'язку з цим виділяють економічні, управлінські та психологічні форми організації підприємництва. В той же час ці форми організації бізнесу використовуються підприємництвами опосередковано, але суттєво впливають на вибір конкретної юридичної форми організації бізнесу та знаходять своє відображення в діяльності окремого підприємця, підприємства, його різновидів або іншої підприємницької структури.

В юридичній літературі як критерій класифікації підприємницької діяльності (за ознакою організаційно-правової форми) виділяють форми власності, види та способи розмежування повноважень в підприємствах окремих форм власності, управління його майном. Інші автори як критерій класифікації виділяють характеристику (коло) прав та обов'язків її учасників на майно підприємницької структури, а також мету діяльності.

У зв'язку з цим **організаційно-правову форму підприємництва** можна визначити як обраний власником юридичний спосіб організації керування його майном в порядку і на умовах, встановлених законодавством України, що відображає спеціальну правосуб'єктність, правове положення майна, спеціалізацію. Організаційно-правова форма безпосередньо визначає межі підприємницької правосуб'єктності, зумовлює порядок створення, правове положення засновників чи власників, особливості та наслідки припинення їх діяльності. Вона безпосередньо впливає на взаємодію між суб'єктами підприємництва, особливо при кооперації їх діяльності (так, невключення виробничих кооперативів та до нещодавнього часу і господарських товариств до переліку видів підприємств, ставало формальною перешкодою для їх вступу до об'єднань підприємств).

Відповідно до чинного законодавства України організаційно-правові форми підприємницької діяльності можна узагальнити в такий спосіб:

- підприємницька діяльність без утворення юридичної особи, що передбачає самостійне здійснення громадянином чи іншою фізичною особою такої діяльності за рахунок приналежного їм на праві приватної власності майна та відокремленої його частини, що спеціально виділяється для цієї мети;

- підприємницька діяльність юридичних осіб (підприємств).

Кожна з визначених у законодавстві України форм підприємницької діяльності має свої особливості, пов'язані як з процесом її організації і створення, так і з можливостями здійснення бажаного виду (предмета) діяльності та її режимом. Наприклад, підприємництво без утворення юридичної особи є найпростішим в управлінні та організації бізнесу, в той же час ця організаційно-правова форма є непридатною при обранні такого виду підприємництва як страхування, здійснення банківських, ломбардних операцій та деяких інших. Підприємницька діяльність юридичних осіб передбачає вирішення проблеми, пов'язаної з формуванням статутного фонду, визначення взаємовідносин між засновниками юридичної особи, порядком розподілу прибутку і збитків у результаті підприємницької діяльності та ін. Таким чином, приймаючи рішення про те, яким видом діяльності буде займатися підприємницька структура, необхідно визначитися як із можливостями цієї структури її здійснювати, так і в оптимальних способах її організації, що дозволить уникнути ймовірних непорозумінь і конфліктів між підприємцями та органами влади та управління.

3. Підприємницька діяльність без утворення юридичної особи.

Організація підприємництва без створення юридичної особи є найбільш простим способом керування майном, необхідним для його здійснення. Це проявляється в автономності діяльності, де фізична особа самотійно приймає рішення про зайняття таким підприємництвом, його вид та місце, відповідно до чого і обирає конкретні стартові позиції. Для такої діяльності передбачено спрощений порядок легалізації: реєстрація здійснюється переважно за місцем проживання, як правило, не вимагає ліцензування, сертифікації тощо.

Підприємницька правосуб'єктність фізичних осіб базується на цивільній праводієздатності але має ряд своїх особливостей, які знайшли своє нормативне відображення в ЦК України, де є глава з назвою "Фізична особа – підприємець". Характерно, що в ч. 1 ст. 50 підкреслено, що право на заняття підприємницькою діяльністю надається лише фізичній особі з повною дієздатністю. Остання настає лише з 18 років, чи з моменту укладання шлюбу, чи у разі – емансипації. Під емансипацією розуміється визнання

неповнолітнього, що досяг 16 років, за умови що він працює по трудовому договору чи за згоди батьків займається підприємницькою діяльністю, повністю дієздатним. Емансипація здійснюється в такому випадку за рішенням органу опіки та піклування за наявності згоди обох батьків або суду, якщо один з батьків не дає на це згоди. Емансипований неповнолітній повністю набуває правосуб'єктності і батьки, усиновителі та піклувальники не несуть відповідальності по його зобов'язанням. При емансипації повинен враховуватись психофізичний фактор – стан та рівень психічного розвитку особи, та юридичний – здатність нею віддавати звіт своїм діям та правильно їх оцінювати.

Фізична особа, що здійснює своє право на підприємництво, повинна бути зареєстрована у встановленому чинним законодавством порядку як підприємець, в загальному порядку – виконавчим комітетом міської ради чи районними державними адміністраціями в тому числі в містах Києві та Севастополі. Після такої загальнодержавної реєстрації фізична особа, як підприємець включається до єдиного реєстру фізичних осіб, який відкритий для загального ознайомлення і забезпечує прозорість суб'єктів підприємницької діяльності.

В разі коли фізична особа розпочала підприємництво без державної реєстрації, уклавши відповідні договори (закупила оптом партію товару з метою її подальшої реалізації, уклала договір оренди тощо) вона не має права їх реалізувати як підприємець за тих міркувань що вона не легалізована, навіть і у тому разі, коли процедура легалізації (реєстрації) нею порушена, але на законних підставах реєстраційними органами в ній відмовлено. По укладеним договорам така особа несе повну відповідальність в межах загальної правосуб'єктності. Фізичні особи, що реалізували своє право на зайняття підприємницькою діяльністю прийнято називати *індивідуальними підприємцями*.

Цей термін встановився на початку 90-х років із прийняттям низки нормативних актів про індивідуальну трудову діяльність громадян. Вони діють використовуючи майно, що належить їм на праві приватної (індивідуальної) власності, виключно за своєю ініціативою та на свій ризик.

Реалізувавши своє право на підприємництво фізична особа повинна дотримуватись відповідних умов її здійснення: не порушувати законодавства, законних прав та інтересів інших осіб,

дотримуватись моральних засад суспільства, не використовувати свої цивільні права з метою обмеження конкуренції та зловживання домінуючим становищем на ринку, не скоювати дій, що вчиняються виключно з наміром заподіяти шкоду іншій особі, а також зловживання правом в інших формах.

Наявність вказаних зловживань може стати підставою для анулювання проведеної реєстрації.

Для ряду фізичних осіб як суб'єктів підприємницької діяльності встановлюються певні особливості. Так, голова фермерського господарства, яке не є юридичною особою, займається підприємництвом від імені всіх осіб.

В деяких випадках, як вже вказувалось, стосовно зайняття передбаченими законом видами підприємницької діяльності, для фізичних осіб встановлені спеціальні додаткові вимоги щодо їх фаху та кваліфікації.

Перевагами цієї організаційно-правової форми є :

1. можливість реєстрації не тільки по основному, але й тимчасовому місцю проживання громадянина;
2. можливість поєднання такої діяльності з іншими не забороненими чинним законодавством видами діяльності;
3. самостійне прийняття рішень щодо керування майном, виділеним для зайняття підприємницькою діяльністю;
4. відсутність імперативів щодо формування тих чи інших майнових фондів;
5. можливість легкого вилучення прибутку і непов'язаність такого вилучення з формальностями;
6. спрощений перелік необхідної документації та порядок її ведення;
7. можливість тимчасового призупинення обраної діяльності та наступного поновлення у вигідний для себе час;
8. спрощений (у порівнянні з юридичними особами) порядок повного припинення підприємництва;
9. мінімальний розмір витрат громадянина при необхідності оплати реєстраційного збору, при одержанні ліцензій та ін.;
- 10.спрощений порядок бухгалтерського обліку та звітності, в тому числі податкової;
- 11.спрощений порядок оподаткування;
- 12.легкість пристосування до змін тенденцій на ринку – попиту на ті чи інші товари;

13. відсутність жорсткої залежності від механізму ціноутворення, характерного для комерційних структур.

Відповідно до Указу Президента України “Про державну підтримку малого підприємництва” від 12.05.1998р. № 456/98 фізичні особи, що займаються підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи, віднесені до суб’єктів “малого підприємства, у зв’язку з чим до них, поряд з юридичними особами (суб’єктами підприємництва різної організаційно-правової форми і форми власності, в яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний період не перевищує 50 чоловік, а розмір виручки від реалізації продукції за рік не перевищує 1 млн. грн.), застосовується пільгове оподаткування”.

Спрощена система оподаткування, обліку та звітності передбачає заміну оплати встановлених законом податків та платежів оплатою єдиного податку; сплату фізичними особами – підприємцями замість податків та обов’язкових платежів вартості патенту на заняття певним видом діяльності; застосування спрощеної форми ведення документів, бухгалтерського обліку та звітності. Ця система обирається за вибором суб’єкта малого підприємства.

Основний зміст *недоліків цієї організаційно-правової форми* може бути зведений до обов’язку фізичної особи (громадянина – підприємця) відповідати за зобов’язаннями, що виникли у процесі такої діяльності, всім своїм майном. При цьому межі такої відповідальності, як правило, поширюється на все майно, що належить громадянину на праві приватної власності. Ця обставина обумовлює високий ступінь майнового та інших ризиків цієї організаційно-правової форми, що обирається громадянином. До *негативних моментів* також можна віднести:

1. законодавчі обмеження щодо предмету передбачуваної підприємницької діяльності (деякі з них можливо здійснювати тільки шляхом утворення юридичної особи, причому певних організаційно-правових форм – наприклад, здійснення ломбардних операцій поряд з державними підприємствами допускається тільки певними господарськими товариствами);
2. обмеження, обумовлені нездатністю громадянина здійснювати максимально широкий спектр бажаних видів діяльності, наявністю професійних, освітніх та матеріальних можливостей підприємця.

4. Підприємницька діяльність юридичних осіб. Загальна характеристика юридичної особи.

В законодавстві України **юридичними особами** визнаються організації, що мають відокремлене майно, можуть від свого імені набувати майнові та особисті немайнові права та нести обов'язки, бути позивачами та відповідачами в суді, господарському і третейському суді. Діючий ЦК України закріплює у ст. 80 наступне поняття юридичної особи: *“Юридичною особою є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку. Юридична особа наділяється цивільною правоздатністю і дієздатністю, може бути позивачем і відповідачем у суді”*.

Ознаками юридичної особи є:

А. Організаційна єдність. Незважаючи на те, що людський склад та майно юридичної особи структуроване, що відображається в статуті, але в правовідносинах юридична особа виступає як одне ціле, Негативні наслідки невмілого підприємництва та прорахунки в його здійсненні безпосередньо виникають і займають інтереси кожного члена трудового колективу чи співзасновника;

Б. Наявність відокремленого майна юридичної особи проявляється в тому, що наявне її майно відособлене від майна засновників, інших юридичних осіб та держави. Держава гарантує недоторканність майна та забезпечує захист права власності підприємця. Вилучення державою у підприємця його основних та зворотних фондів і іншого використовуваного ним майна не допускається за виключенням випадків, передбачених законодавством України. Заподіяні підприємцю збитки внаслідок порушення його майнових прав громадянами, юридичними особами чи державними органами відшкодовуються згідно чинного законодавства.

Паї чи внески в статутний фонд корпоративної юридичної особи відособлюються і їх вкладник має лише майнові права. Майнова відокремленість юридичної особи проявляється в самостійності балансу.

В. Юридична особа самостійно виступає в правовідносинах від свого власного імені набуваючи майнові і особисті немайнові права та юридичні обов'язки.

Г. Юридична особа виступає як сторона процесуальних відносин, може бути позивачем стосовно своїх боржників і

відповідно відповідачем перед своїм кредитором, в тому числі і нести юридичну відповідальність.

Формальна ознака юридичної особи полягає в тому, що вона повинна бути легалізована як суб'єкт підприємництва і зареєстрована, одержати необхідні ліцензії, торговельні патенти, квоти тощо. Лише така юридична особа може займатись підприємництвом.

З моменту державної реєстрації, а власне одержання свідоцтва про таку реєстрацію, у юридичної особи, як суб'єкта підприємництва і виникає правосуб'єктність. Праводієдатність юридичної особи на відміну від фізичної особи виникає одночасно і носить специфічний характер. Окрім цього дієдатність юридичної особи виникає не зразу ж із реєстрації, а перманентно і лише за умови ліцензування того виду діяльності, який передбачений законом.

Як правило комерційні юридичні особи в своїх статутах передбачають доволі широкий спектр видів підприємницької діяльності. Однак реально займатись такими видами діяльності вони можуть лише за умови одержання ліцензій. Виключення полягає в деяких видах діяльності, що не потребують ліцензування. Чим більше дозволів тим ширша правосуб'єктність із засновників чи місцезнаходженням будівлі що підтверджується відповідними правоустановчими документами.

Юридичні особи як учасники підприємницьких а рівно інших правовідносин мають ряд індивідуальних ознак. До них відноситься:

1. *Найменування*, яке повинно відображати форму власності, а для приватного підприємства і вказівку на самого власника, організаційно-правову форму та її різновид. Не допускається використання в найменуванні таких назв, що становлять об'єкт права інтелектуальної власності, є державними символами чи загальноживаними термінами. Виходячи із принципів гуманності, моральності не припустимо використання нецензурних виразів. За загальним правилом назви повинні бути на державній мові, однак в місцях компактного проживання некорінного населення підлягають реєстрації підприємницькі структури із назвами на мові переважної частини населення регіону. Юридичні особи, що засновані іноземними фізичними та юридичними особами, можуть називатись на мові засновника, це ж стосується їх філій, представництв чи дочірніх підприємств. Деякі юридичні особи повинні вказувати і на напрямок діяльності – довірчі, інвестиційні, дистриб'ютерні тощо. В

інших випадках повинен віддаватись пріоритет державній мові в назвах комерційних юридичних осіб.

2. *Місце заходження* юридичної особи визначається за місцем знаходження постійно діючого виконавчого органу юридичної особи. Через місцезнаходження юридичної особи здійснюється його легалізація, будуються взаємовідносини із контрагентами, державою в особі її органів, органами місцевого самоврядування, контрольними органами. Місцезнаходження підприємця є атрибутом його реквізитів.

3. *Печатка, штамп* виготовляються з дозволу органів внутрішніх справ і містять повне найменування юридичної особи, її номер. Гербові печатки можуть мати тільки державні юридичні особи, В цьому разі реєстраційний номер печатки проставляють по обідку печатки. Для недержавних юридичних осіб як суб'єктів підприємницької діяльності реєстраційний номер проставляють в центрі печатки.

4. *Розрахунковий рахунок* відкривається у встановленому порядку в банках і є характерним лише для даної юридичної особи. Суб'єкти підприємництва, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність, можуть відкривати і валютні розрахунки.

5. *Статут юридичної особи* як її своєрідний паспорт максимально деталізує ряд попередніх ознак (назву, місцезнаходження) і внутрішню структуру, статутний фонд, порядок управління і комплектацію керівних органів тощо.

6. Юридичні особи як суб'єкти підприємницької діяльності згідно Закону України "Про охорону знаків для товарів та послуг" можуть зареєструвати в Держпатенті України *товарний знак, знак обслуговування, фірмове найменування*.

Товарний знак – позначення, за яким товари і послуги одних осіб відрізняються від подібних товарів і послуг інших осіб. Група підприємців може зареєструвати і колективний знак – товарний знак, призначений для позначення товарів і послуг, що виробляються, або реалізуються чи надаються членами вказаного об'єднання та мають спільні характерні ознаки. Юридична особа підприємець може мати і фірмове найменування чи найменування місця знаходження походження товарів. Право на фірму, право на використання фірмової назви в цивільному обігу відноситься до особистих немайнових прав комерційних організацій і носить абсолютний характер (як любе особисте право воно невід'ємне від самого суб'єкта підприємницької

діяльності і може припинятись лише з припиненням юридичної особи). Відповідно до ст. 8 Паризької конвенції про охорону промислової власності право на фірмову назву охороняється у всіх державах – учасницях Конвенції на підставі лише самого факту його використання підприємством. В Україні товарні знаки, знаки для послуг та фірмові найменування підлягають державній реєстрації.

Окрім цих, ознак юридичні особи як суб'єкти підприємницької діяльності мають ряд спеціальних, які присвоюються їм в процесі легалізації – свій номер в державному реєстрі суб'єктів підприємницької діяльності, коди статистичної звітності, код платника податку.

Класифікація юридичних осіб.

1. Стаття 81 ЦК встановлює, що юридичні особи можуть створюватися шляхом об'єднання осіб і (чи) майна. *Юридичні особи в залежності від порядку їх створення* (ст. 81 ЦК) на юридичних осіб приватного права й юридичних осіб публічного права. До останніх належать організації, створені розпорядчим актом Президента України, органа державної влади, органа влади Автономної Республіки Крим чи органа місцевого самоврядування. Юридична особа приватного права створюється на підставі установчих документів і підлягає державній реєстрації.

Чинним законодавством можуть бути встановлені окремі винятки участі в підприємстві юридичних осіб публічного права. Так, органи міліції можуть надавати послуги фізичним та юридичним особам по охороні їх майна та особистості, відомчі навчальні заклади Міністерства оборони України, Міністерства внутрішніх справ можуть надавати платні послуги відповідно до постанови Кабінету Міністрів України № 38 від 20 січня 1997 р., яким затверджено перелік платних послуг, які можуть надаватися державними навчальними закладами. У випадках передбачених законом допускається також брати участь держави в особі її органів – казни, чи органів місцевого самоврядування в формуванні майна та управлінні юридичних осіб, створюваних разом із приватними особами. Такі юридичні особи прийнято називати *змішаними*, Вони можуть бути створені в процесі приватизації державних підприємств в тому разі, коли держава оставляє за собою частину їх майна чи майнових прав, наприклад акції.

Таким чином, юридичні особи бувають *чисто комерційними і відносно комерційними*. Для перших підприємство є основною

ціллю їх існування, для других же – це можливість виживання, можливість залучення до свого фінансування позабюджетних коштів і зменшення тиску на державний бюджет. Їх підприємницька діяльність передумовлена перш за все економічним становленням, їх здатністю надати споживачеві конкурентноздатний продукт, зберегти кадровий потенціал та забезпечити його ріст професійної майстерності.

2. *За формою власності*, на якій основана діяльність комерційних юридичних осіб, виділяються *приватні*, які основані на власності фізичних осіб чи заснованих ними юридичних осіб та *державні*. В літературі проводиться і більш глибока класифікація: “приватні, колективні, державні, змішані (державно-колективні) тощо, іноземні, міжнародні організації та об’єднання”. З такою класифікацією погодитись важко, оскільки вона не витримує критики ні з точки зору законодавства, де встановлено приватну, державну, колективну та допускаються змішані форми власності (ст. 3 Закону України “Про власність”), ні з точки зору цивілістичної науки де не всі признають існування колективної форми власності. В будь-якому випадку власникам майна може бути юридична особа. З економічної точки зору колективна власність лише вказує на суб’єкта присвоєння.

Державні юридичні особи як суб’єкти підприємницької діяльності мають переваги та монопольне право на виробництво та реалізацію наркотичних речовин, зброї та вибухових речовин, виготовлення цінних паперів та грошових знаків. Всі інші юридичні особи в тому числі змішані, спільні, іноземні чи міжнародні діють на території України як особи приватного права, Лише в рамках таких можна вести річ про види юридичних осіб в рамках форми власності. Так, державні поділяються на *загальнодержавні та комунальні*, приватні на ті, що *основані на власності однієї особи* (приватне підприємство), *двох та більше осіб* (сімейне, спільне), *з іноземними інвестиціями* тощо.

3. В *залежності від складу засновників та організаційно-правової форми* виділяються *унітарні* – засновані на власності однієї особи і не залежних від інших фізичних чи юридичних осіб та *корпоративні* – засновані на власності двох та більше фізичних чи юридичних осіб з правом брати участь в управлінні та розподілі прибутків.

Унітарні суб’єкти підприємницької діяльності (підприємства) характеризуються більш жорстким управлінням їх діяльністю,

єдністю суб'єкта присвоєння прибутку, неподільністю майна. Відповідно до ст.113 ЦК Російської Федерації унітарними підприємствами можуть бути створені лише державні та муніципальні підприємства. Майно таких підприємств належить їм на праві повного господарського відання чи оперативного управління. ЦК України не передбачає підприємств, як організаційно-правові форми підприємництва, а лише *товариства та установи*. Під останньою розуміється організація, створена однією або кількома особами (засновниками), які не беруть участі в її управлінні. Установа створюватиметься для досягнення визначної мети та одержання вигоди третіми особами (дестинаторами).

Така конструкція не зовсім вдала, бо страдає головним чином відірваністю власника від самої власності та можливості нею управляти. При тому передбачається обов'язкове створення управління установою, що може складатись із однієї або кількох осіб.

Корпорації визначаються як добровільна організація фізичних та юридичних осіб, пов'язаних взаємними законними зобов'язаннями в цілях створення господарського підприємства. Самі корпорації поділяються на дві групи:

– *господарські товариства* – юридичні особи з поділенням на частки учасників статутним (складеним) капіталом, які можуть створюватись у формі повного товариства, командитного товариства, товариства з обмеженою або додатковою відповідальністю, акціонерного товариства;

– *виробничі кооперативи* – добровільне об'єднання фізичних осіб на засадах членства для спільної виробничої або іншої господарської діяльності, яка базується на їхній власній трудовій участі та об'єднанні його членами майнових пайкових внесків.

В останній час з'явилися змішані споживчо-виробничі кооперативи - наприклад, гаражні та гаражно-будівельні кооперативи, які автомобілістам надають послуги по ремонту автомобілів, Так, в Харкові при кожному четвертому такому кооперативі існує авторемонтна майстерня.

4. Стаття 83 ЦК установлює *організаційно-правові форми юридичних осіб*: вони створюватись у формі товариств, установ і в інших формах, установлених законом. При цьому **товариством** є організація, створена шляхом об'єднання осіб (учасників), що мають право участі в цьому товаристві. Товариство може створюватись однією особою, якщо інше не встановлено законом. Товариства

поділяються на підприємницькі (що мають за мету одержання прибутку і наступний його розподіл між учасниками товариства) і непідприємницькі (не мають за мету одержання прибутку для наступного його розподілу між учасниками). **Установою** є організація, створена однією чи декількома особами (засновниками), що не беруть участь у керуванні нею, шляхом об'єднання (виділення) їхнього майна для досягнення мети, визначеної засновниками за рахунок цього майна.

5. В залежності від *прав засновників* можна виділити:

– юридичні особи, на майно яких засновники мають право власності чи інше майнове право. Сюди відносяться підприємства;

– юридичні особи, по відношенню до яких засновники мають зобов'язальні права: *господарські товариства та кооперативи*.

– юридичні особи, по відношенню до яких засновники не мають майнових прав – об'єднання юридичних осіб як *союзи підприємців*, В залежності від *обсягу майнових прав* можна виділити:

– юридичні особи, що мають право повного господарчого відання. Майно, що є державною власністю і закріплене за державним підприємством, належить йому на праві повного господарчого відання, Здійснюючи це право, підприємство володіє, користується та розпоряджається переданим йому майном і здійснює по відношенню до нього любі дії, що не суперечать закону та цілям діяльності підприємств. Таке ж право, як загальнодержавні підприємства, мають і комунальні;

– юридичні особи що мають право власності. До них відносяться корпорації, приватні, сімейні підприємства.

6. В залежності від *установчих документів* можна виділити:

– статутні юридичні особи. Для їх реєстрації необхідна наявність статуту та рішення власника про їх створення. Це стосується приватного підприємництва, державного підприємництва;

– договірні особи. Акціонерне товариство, товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю, повне та командитне товариство створюється та діє на підставі установчого договору.

7. За *напрямами діяльності* розмежовуються промислові, сільськогосподарські (агропромислові) торговельні та інші юридичні особи. Однак оскільки в Україні ще чітко не проведено розподіл сфер праці, то важко виділити правові критерії такого поділу. Більш того,

діяльність більшості юридичних осіб суб'єктів підприємництва переплітається.

8. За *напрямами витрат* одержаної в результаті підприємництва прибутку можна виділити юридичні особи, що діють виключно з метою одержання прибутку і такі що не можуть розподіляти одержаний прибуток між засновниками, а направляти його на власний розвиток та забезпечення своєї основної діяльності. Так, згідно Закону України “Про об'єднання громадян” політичні партії, об'єднання, в тому числі і профспілки не можуть займатись підприємництвом. Однак у профспілкових організацій розгалужена система санаторіїв, курортів, будинків відпочинку, готелів, є видавництва, свої друковані засоби. Одержаний в результаті такої діяльності прибуток спрямовується на покриття затрат по основному виду діяльності.

Як правило, всі юридичні особи як суб'єкти підприємництва свої витрати покривають за рахунок прибутку, В цей же час деякі з них, особливо ті що виробляють продукти першої життєвої необхідності, наприклад, хліб, одержують дотації із місцевого або державного бюджету.

Корпоративні юридичні особи можна розрізнити і по союзах їх засновників:

- союз капіталів;
- союз діяльності;
- союз управління;
- союз відповідальності.

Сполучення і варіантність таких союзів має важливе значення для особливості діяльності комерційної юридичної особи.

5. Правовий статус підприємства, класифікація підприємств.

Підприємство – самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торгівельної та іншої господарської діяльності (ст. 62 ГК).

Підприємства можуть створюватись для здійснення підприємницької та господарської некомерційної діяльності. Як правило, підприємство є статутним суб'єктом. Воно не може мати в своєму складі юридичних осіб.

Класифікація підприємств:

1) в залежності від форми власності:

а) приватне підприємство (діє на основі приватної власності громадян чи суб'єктів господарювання (юридичної особи));

б) підприємство, що діє на основі колективної власності (корпоративне або унітарне підприємство, яке діє на основі колективної власності засновника (засновників));

в) комунальне підприємство (діє на основі комунальної власності територіальної громади);

г) державне підприємство (діє на основі державної власності);

д) підприємство, засноване на змішаній формі власності (на базі об'єднання майна різних форм власності);

– підприємство з іноземними інвестиціями;

– іноземне підприємство (у статутному фонді іноземні інвестиції становлять 100%);

2) в залежності від способу утворення (заснування) та формування статутного фонду:

а) унітарні-створюються одним засновником, який виділяє необхідне для того майно, формує відповідно до закону статутний фонд, не поділений на частки (паї), затверджує статут, розподіляє доходи безпосередньо або через керівника, який ним призначається, керує підприємством і формує трудовий колектив на засадах трудового найму, вирішує питання реорганізації та ліквідації підприємства. До унітарних підприємств відносять:

– державні;

– комунальні;

– підприємства, засновані на власності об'єднань громадян, релігійної організації;

– підприємства, засновані на приватній власності засновника.

б) корпоративні – утворюються двома або більше засновниками за їх спільним рішенням (договором), діє на основі об'єднання майна та (або) підприємницької або трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами на основі корпоративних прав, в тому числі через створені ними органи, участі засновників (учасників) у розподілі доходів та ризиків підприємства. До корпоративних підприємств відносять:

– кооперативні підприємства;

– підприємства у формі господарського товариства;

– інші підприємства, в тому числі засновані на приватній власності двох або більше осіб.

3) *В залежності від кількості працюючих та обсягу валового доходу від реалізації продукції за рік:*

а) малі (не більше 50 осіб працюючих, обсяг доходу не більше 500 тис. євро);

б) великі (чисельність працюючих більше 1000 осіб, обсяг валового доходу більше 5 млн. євро);

в) середні (усі інші).

4) *В залежності від взаємозв'язку між підприємствами* виділяють незалежні та залежні підприємства.

Незалежним є підприємство, статутний фонд чи капітал якого належить йому самостійно на праві власності, праві повного господарського відання чи праві оперативного управління.

Залежними є підприємства, в капіталі яких є значна частка іншого підприємства.

Підприємства, що засновані іншими підприємствами та знаходяться в їхньому підпорядкуванні, називаються **дочірніми**, а підприємства, які їх створили, – **материнськими**.

Підприємство має самостійний баланс – систему показників, що характеризують його господарську діяльність шляхом співвідношення чи протиставлення окремих її боків. Баланс підприємства – основна форма бухгалтерської звітності, що характеризує в грошовому вираженні стан джерел формування та напрямки вкладення капіталу на визначену дату. Такі баланси, як правило, складаються за результатами діяльності за рік за станом на 31 грудня відповідного звітного року та подаються для перевірки у податкові та інші органи. Виділяють бухгалтерський, дебітовий, баланс доходів і витрат. Відповідно до чинного законодавства підприємство відкриває розрахункові та інші рахунки в комерційних банках. Воно має свою печатку, на якій відображена його назва та номер в Єдиному реєстрі підприємств. З метою індивідуалізації свого товару та виділення його від тотожних чи таких самих товарів інших виробників, підприємство має право в установленому порядку зареєструвати знак для товарів та послуг, а також фірмове найменування.

На вибір конкретної організаційно-правової форми самого підприємства впливають такі фактори як форма власності; правовий режим майна, що передано підприємству його засновниками; існуючі

законодавчі обмеження стосовно предмета діяльності цієї організаційно-правової форми; повноваження по керуванню майном юридичної особи; мінімальні вимоги законодавства до складу його засновників; межі відповідальності засновників по боргах створеної ними юридичної особи; делегований характер повноважень управління та деякі інші особливості.

Підприємство може складатися з виробничих структурних підрозділів (виробництв, цехів, відділень, дільниць, бригад, бюро, лабораторій тощо), а також функціональних структурних підрозділів апарату управління (управлінь, відділів, бюро, служб).

Функції, права та обов'язки структурних підрозділів підприємства визначаються затвердженими у встановленому порядку положеннями про них. Свою організаційну структуру, чисельність працівників і штатний розклад підприємство визначає самостійно.

Підприємство має право створювати філії, представництва, відділення та інші відокремлені підрозділи, погоджуючи питання про розміщення таких підрозділів підприємства з відповідними органами місцевого самоврядування в установленому законом порядку. Такі відокремлені підрозділи не мають статусу юридичної особи і діють на основі положення про них, затвердженого підприємством. Підприємства можуть відкривати рахунки в установах банків через свої відокремлені підрозділи відповідно до закону.

Філія – відокремлений підрозділ підприємства, що розташований поза місцем його знаходження та здійснює всі або лише частину його функцій.

Представництво – відокремлений підрозділ підприємства, що також розташований поза місцем його знаходження та здійснює представництво та захист законних прав та інтересів підприємства.

Відділення – первинна низова ланка підприємства, що безпосередньо здійснює частину визначених для нього функцій. Воно складає з підприємством одне ціле, має з ним єдиний капітал, статут та баланс, а також назву, що співпадає з назвою підприємства.

Підприємства можуть також створювати **агентства** – підрозділи підприємства, що виконують окремі доручення підприємства і, як правило, здійснюють обслуговування основних видів його діяльності. Розміщення таких підрозділів погоджується з органами місцевого самоврядування.

Філії та представництва не є юридичними особами, але наділені майном і діють на підставі затвердженого для них підприємством

положення. Їх керівники призначаються у встановленому установчими документами безпосередньо підприємством і діють на підставі виданої ним довіреності. Відомості про відкриті відокремлені підрозділи підприємства мають бути внесені до Єдиного державного реєстру.

За загальним правилом **органи управління підприємством** поділяються на вищі, виконавчі і контрольні. До компетенції вищих органів управління підприємством – загальних зборів його засновників належить вирішення стратегічних питань його діяльності, що впливають на суттєві основи його діяльності чи діяльності засновників. Виконавчі органи вирішують тактичні питання, в тому числі пов'язані з щоденною діяльністю. При здійсненні визначених у встановленому порядку вищим органом для них повноважень вони йому підзвітні та підконтрольні. Контрольним органом, за загальним правилом, є контрольно-ревізійна комісія, яка обирається загальними зборами та підзвітна ним. Засновники приватних підприємств (заснованих на власності однієї особи) безпосередньо здійснюють керівництво підприємством самостійно або через уповноважену ними особу. Відповідно до особливостей тієї чи іншої організаційно-правової форми підприємства встановлено ряд особливостей управління ними (наприклад, акціонерні товариства створюють наглядову раду).

Управління підприємством здійснюється відповідно до його установчих документів на основі поєднання прав власника щодо господарського використання свого майна і участі в управлінні трудового колективу. При цьому власник підприємства здійснює свої права щодо управління безпосередньо сам або через уповноважені ним органи. Для керівництва господарською діяльністю підприємства власник (власники) або уповноважений ним орган призначає (обирає) керівника підприємства. Керівник підприємства без доручення діє від імені підприємства, представляє його інтереси в органах державної влади і органах місцевого самоврядування, інших організаціях, у відносинах з юридичними особами та громадянами, формує адміністрацію підприємства і вирішує питання діяльності підприємства в межах та порядку, визначених установчими документами.

Рішення по соціально-економічним питанням щодо діяльності підприємства розробляються і приймаються його органами управління за участю трудового колективу і уповноважених ним

органів. Останніми можуть бути Рада трудового колективу, її голова, а частіше профспілковий орган.

На підприємствах, що використовують найману працю між власником (уповноваженим ним органом) і трудовим колективом повинен укладатись колективний договір, яким регулюються виробничі, трудові й соціальні відносини трудового колективу з адміністрацією підприємства.

Трудовий колектив підприємства становлять усі громадяни, які своєю працею беруть участь у його діяльності на основі трудового договору (контракту, угоди) або інших форм, що регулюють трудові відносини працівника з підприємством.

6. Загальна характеристика видів підприємств.

Державні підприємства – створюються органами державної влади в розпорядчому порядку. Майно такого підприємства знаходиться у державній власності та закріплюється за ним на праві господарського відання чи оперативного управління.

Основою для здійснення господарської діяльності державних підприємств є майно державної форми власності, що закріплюється за таким підприємством і належить йому на праві повного господарського відання (ст. 37 ЗУ “Про власність”). Необхідність існування державних підприємств обумовлена тим, що вони діють у найважливіших, стратегічних галузях економіки держави (військово-промисловий комплекс, комунікації, засоби зв’язку і сполучень та ін.), забезпечуючи її суверенітет і мають загальнорегулятивний характер. Ці підприємства здійснюють підприємницьку діяльність, що є виключною прерогативою самої держави і спрямована на забезпечення стратегічних державних інтересів та функцій самої держави.

Так, відповідно до ст. 4 ЗУ “Про підприємництво” ряд видів підприємницької діяльності можуть здійснювати тільки державні підприємства (діяльність, пов’язана з обігом наркотичних засобів, прекурсорів, виготовленням і реалізацією військової зброї та боєприпасів до неї, вибухових речовин, видобутками бурштину, охороною окремих особливо важливих об’єктів права державної власності, перелік яких визначається у встановленому Кабінетом Міністрів України порядку, а також діяльність, пов’язана з розробкою, випробуванням, виробництвом та експлуатацією ракет-носіїв, в тому числі з їх космічними запусками з будь-якою метою).

Такі підприємства діють на підставі статутів, затверджених їх засновниками, якими є органи, уповноважені державою управляти і розпоряджатися державним майном. Такими органами відповідно до Декрету КМУ “Про керування майном, що знаходиться в загальнодержавній власності”, є міністерства та інші підвідомчі КМУ органи державного управління.

Державні підприємства не можуть виступати засновниками державних підприємств. Крім того, державні підприємства нині у зв'язку з прийнятими законодавчими обмеженнями не можуть бути засновниками або учасниками господарських товариств.

Державні комерційні підприємства діють на підставі статуту на принципах підприємництва і несуть відповідальність за наслідками своєї діяльності всім належним йому на праві господарського відання майном.

Казенні підприємства створюються за рішенням Кабінету Міністрів України в галузях народного господарювання, в яких:

- законом дозволено здійснення господарської діяльності лише державним підприємствам;
- основним (понад 50%) споживачем продукції (робіт, послуг) виступає держава;
- за умовами господарювання не можлива вільна конкуренція товаровиробників чи споживачів;
- переважаючим (понад 50%) є виробництво суспільно необхідної продукції (робіт, послуг), яке за своїми умовами і характером потреб, що ним задовольняються, не може бути рентабельним;
- приватизація майнових комплексів державних підприємств заборонено законом.

Майно належить їм на праві оперативного управління.

Законодавством встановлені деякі особливості діяльності такого підприємства. Так, його статут розробляється на базі Типового статуту, затвердженого КМУ, і затверджується органом, уповноваженим управляти державним майном. Статут також повинен передбачати обов'язкову звітність казенного підприємства за формою, що має бути встановлена КМУ; відповідальність керівника казенного підприємства за результати господарської діяльності.

Казенне підприємство відповідає за своїми зобов'язаннями коштами та іншим майном, що знаходиться у його розпорядженні (крім основних фондів). При недостатності у казенного підприємства

таких коштів і майна, відповідальність за його зобов'язаннями несе власник. Воно не підлягає банкрутству.

Казенне підприємство має право бути учасником об'єднань підприємств тільки за згодою КМУ.

Комунальні унітарні підприємства – утворюються в розпорядчому порядку компетентним органом місцевого самоврядування. Майно такого підприємства закріплюється за ним на праві повного господарського відання (комунальні комерційні підприємства) або на праві оперативного управління (комунальні некомерційні підприємства).

Основою для створення цієї форми є об'єкти права комунальної власності – майно, що забезпечує діяльність відповідних рад і утворених ними органів; кошти місцевих бюджетів; державний житловий фонд; об'єкти житлово-комунального господарства; майно установ народної освіти, культури охорони здоров'я, торгівлі, побутового обслуговування; місцеві енергетичні системи; транспорт; системи зв'язку та інформації, включаючи націоналізоване майно, передане відповідним підприємством, установою, організацією; а також інше майно, необхідне для забезпечення економічного, соціального розвитку певної території. У комунальній власності, відповідно до ст. 35 ЗУ “Про власність”, може знаходитися також й інше майно, передане у власність області, району або іншої адміністративно-територіальної одиниці.

Для створення і діяльності комунального підприємства необхідно виділити майно, що відповідає вимогам ст. 35 ЗУ “Про власність”. Засновником такого підприємства є місцева рада, керівник якої затверджує статут підприємницької структури, призначає керівника підприємства, якому доручає формування трудового колективу. У статуті також визначаються особливості, пов'язані з формуванням фондів такого підприємства, його стосунки з місцевою радою, особливості реорганізації та ліквідації, що має важливе значення у зв'язку з прийнятими законодавчими актами України щодо приватизації комунальних і державних підприємств. В той же час не підлягає перетворенню майно і підприємства, що належать до найбільш важливих галузей (магістральний та трубопровідний транспорт, підприємства зв'язку і т. п.); історичні та культурні пам'ятники; майно, що належить до діяльності специфічних організацій: установ виконання покарань, аеропортів, вокзалів, шляхів та ін.

Тому ця організаційно-правова форма має особливий характер – забезпечення діяльності відповідного територіального утворення, що припускає необхідність стабілізації нормативного регулювання бюджетної системи областей та регіонів. Це дозволяє таким підприємствам ефективно планувати витрату своїх фондів, а отриманий прибуток спрямовувати на розвиток регіональних структур і самих підприємств.

Комунальні підприємства володіють, користуються та розпоряджаються майном відповідної територіальної громади на праві господарського відання чи праві оперативного управління.

Підприємства колективної власності (гл. 10 ГК) – це корпоративне або унітарне підприємство, що діє на основі колективної власності засновника (засновників).

Засновники колективних підприємств, за загальним правилом, мають обмежену відповідальність за зобов'язаннями створених ними юридичних осіб, якщо інше не передбачено чинним законодавством України. Для колективного підприємства є характерним те, що поєднання майна та трудової діяльності, розподіл прибутків, отриманих в результаті такої діяльності, здійснюється за трудовою участю.

Господарський кодекс України передбачає наступні *види підприємств колективної власності*:

– **Виробничий кооператив** – це добровільне об'єднання громадян, на засадах членства з метою спільної виробничої або іншої господарської діяльності, що базується на їх особистій трудовій участі та об'єднанні майнових пайових внесків, участі в управлінні підприємством та розподілі доходу між членами відповідно до їх участі у його діяльності. Виробничі кооперативи можуть здійснювати виробничу, переробну, заготівельно-збутову, постачальницьку, сервісну і будь-яку іншу підприємницьку діяльність, не заборонену статутом.

Виробничий кооператив є юридичною особою і діє на основі статуту.

Членами виробничого кооперативу можуть бути громадяни, які досягли 16-річного віку, визнають статут кооперативу та дотримуються його вимог, беруть майнову і трудову участь у діяльності кооперативу.

Управління виробничим кооперативом здійснюється на основі самоврядування, гласності, участі його членів у вирішенні питань

діяльності кооперативу. Вищим органом управління виробничого кооперативу є загальні збори членів кооперативу. До органів управління кооперативу належать правління (голова) кооперативу та ревізійна комісія (ревізор) кооперативу.

– **Підприємствами споживчої кооперації** визнаються унітарні або корпоративні підприємства, утворені споживчим товариством (товариствами) або спілкою (об'єднанням) споживчих товариств відповідно до вимог ГК та інших законодавчих актів з метою здійснення статутних цілей цих товариств, спілок (об'єднань).

Споживче товариство – це самоврядне організація громадян, які на основі добровільності членства, майнової участі та взаємодопомоги, об'єднуються для спільної господарської діяльності з метою колективно організованого забезпечення своїх економічних та соціальних інтересів. Споживче товариство є юридичною особою і діє на основі статуту. Споживче товариство та їх спілки можуть створювати підприємства споживчої кооперації.

– **Підприємство об'єднань громадян, релігійної організації** – це унітарне підприємство, засноване на власності об'єднання громадян (громадської організації, політичної партії), або власності релігійної організації для здійснення господарської діяльності з метою виконання їх статутних завдань.

Засновником підприємства об'єднання громадян є відповідне об'єднання громадян, що має статус юридичної особи, а також об'єднання (спілка) громадських організацій у разі, якщо його статутом передбачено право заснування підприємств. Політичним партіям та юридичним особам, що ними створюються забороняється засновувати підприємства, за винятком засобів масової інформації, підприємств, що здійснюють продаж суспільно-політичної літератури, інших пропагандистсько-агітаційних матеріалів, виробів із власною символікою, проведення виставок, лекцій, фестивалів та інших суспільно-політичних заходів.

Релігійні організації мають право засновувати видавничі, поліграфічні, виробничі, реставраційно-будівельні, сільськогосподарські та інші підприємства, необхідні для забезпечення діяльності цих організацій.

Приватне підприємство діє на підставі приватної власності юридичних осіб одного або кількох громадян, іноземців, осіб без громадянства та його (їх) праці чи з використанням найманої праці.

Розповсюдженість цієї організаційно-правової форми обумовлено такими факторами: відсутність законодавчо встановленого обмеження, пов'язаного з утворенням статутного фонду, а внаслідок цього можливість оперативно збільшувати чи зменшувати його розмір, можливість розмежування повноважень власника майна підприємства (його засновника) від особи, що безпосередньо займається керуванням підприємством; досить широкий обсяг предметної діяльності цієї підприємницької структури; мінімальна відповідальність засновника підприємства.

Так, мінімальний розмір статутного фонду визначений лише для господарських товариств, де він дорівнює відповідно для товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю 100 мінімальних заробітних плат, для акціонерних товариств – 1250. оскільки законодавство України передбачає необхідність наділення юридичної особи (при її створенні) майном засновника, призначеним для здійснення підприємницької діяльності, формувати статутний фонд приватного підприємства необхідно з майна, що відповідає вимогам “достатності для здійснення підприємницької діяльності” в залежності від передбачуваної виробничої або іншої діяльності підприємства. Основною ознакою “достатності майна” може служити обсяг споживчих якостей такого майна, що виділяється для забезпечення підприємництва. Наприклад, для виробничої діяльності юридичної особи – устаткування для виробництва продукції (верстати, матеріали, кошти); для сфери послуг – меблі, засоби комунікації і т. п. Зазначене вартісне вираження переданого майна закріплюється у статуті приватного підприємства.

Важливим моментом, що впливає на вибір зазначеної організаційно-правової форми підприємництва, є можливість розмежування повноважень власника майна від повноважень по керуванню цією структурою.

Так, відношення засновника підприємства до створеної ним юридичної особи мають тільки зобов'язальний характер, а саме: засновник зобов'язаний сформувати статутний фонд підприємства шляхом виділення майна, необхідного для здійснення підприємницької діяльності, затвердити його статут, призначити керівника підприємства, затвердити річні звіти і баланси, прийняти рішення про реорганізацію або припинення діяльності цієї структури. Інші повноваження по керуванню можуть бути покладені власником на керівника підприємства – директора, що буде нести всю повноту

відповідальності за результатами діяльності юридичної особи як перед його засновником, так і перед державою, в тому числі відповідальність по сплаті обов'язкових податків, зборів та інших платежів у бюджет.

До переваг цієї організаційно-правової форми підприємницької діяльності належить також можливість широкого вибору предмета діяльності, за винятком здійснення страхових, банківських, ломбардних і довірчих операцій. Зазначені обмеження не позбавляють можливості приватного підприємства приймати опосередковану участь в цих видах підприємництва, виступаючи співзасновником у відповідних господарських товариствах. Більш того, саме опосередкована участь у господарських товариствах, що займаються названими ризиковими видами підприємницької діяльності, є найбільш прийнятним для приватних підприємств, тому що відповідальність його засновника – фізичної особи – відповідно до ст. 8 ЗУ “Про власність” за загальним правилом має обмежений характер, не виходячи за межі його внеску до статутного фонду створеного ним приватного підприємства (якщо інше не передбачено законодавством України та установчими документами підприємства).

Фермерське господарство – є формою підприємництва громадян з метою виробництва, переробки та реалізації товарів сільськогосподарської продукції. Членами фермерського господарства не можуть бути особи, які працюють в ньому за трудовим договором (контрактом, угодою).

Орендне підприємство – це підприємство, створене на основі оренди цілісного майнового комплексу існуючого державного або комунального підприємства чи майнового комплексу, виробничого структурного підрозділу (структурної одиниці) цього підприємства з метою здійснення підприємницької діяльності.

7. Правовий статус господарських товариств.

Демократичний характер управління господарськими товариствами та інші притаманні їм позитивні риси, особливо для акціонерних товариств, призвели до появи останніх і державної форми власності. Господарські товариства засновані на 4 союзах:

1. союз капіталів (є характерним для всіх без виключення товариств);
2. союз відповідальності (для так званих товариств з необмеженою відповідальністю: повні товариства, повні товариші

командитних товариств та товариства з додатковою відповідальністю);

3. союз діяльності (повні товариства);

4. союз управління.

Статус господарських товариств сьогодні регулюється главою 8 Цивільного кодексу “Підприємницькі товариства” (параграф 1 підрозділу 2 розділу II книги I), главою 9 Господарського кодексу “Господарські товариства” та Законом “Про господарські товариства” від 19 вересня 1991 року.

Відповідно до ст. 1 цього Закону **господарськими товариствами** визнаються підприємства, установи, організації, створені на засадах угоди юридичними особами і громадянами шляхом об’єднання їхнього майна і підприємницької діяльності з метою одержання прибутку. До діяльності господарських товариств належать правила створення і діяльності юридичних осіб з урахуванням особливостей, встановлених цим Законом.

В цьому визначенні не враховані положення інвестиційного законодавства. Внески засновників господарських товариств можуть складатись з майнових прав, прав інтелектуальної власності, прав користування майном. Крім цього, ст. 4 Закону передбачає їх 2 різновиди: союз капіталу та союз діяльності (повне товариство) та лише союз капіталу (наприклад, товариства з обмеженою відповідальністю). Деякі господарські товариства можуть створюватися лише за участю фізичних осіб. Також не всі господарські товариства (наприклад, створювані у формі біржі) переслідують мету отримання прибутку.

До спільних характеристик, властивих господарським товариствам, що створені згідно з законодавством України, необхідно віднести:

1. корпоративний характер прав його учасників (засновників), тобто відносини між учасниками обумовлені їхньою пайовою участю у формуванні статутного фонду;

2. обов’язковий розподіл статутного фонду на частини (долі) між його засновниками;

3. наявність власного майна;

4. мінімальна кількість засновників – два (крім випадків приватизації та корпоратизації підприємства, де засновником виступає одна особа – уповноважений орган держави в особі регіонального представництва Фонду державного майна України);

5. законодавчо встановлена відповідальність (повна, змішана і обмежена) засновників кожного окремого виду господарського товариства;

6. наявність страхового фонду не менше 25% статутного фонду.

Господарськими товариствами визнаються підприємства або інші суб'єкти господарювання, створені юридичними особами та (або) громадянами шляхом об'єднання їх майна і участі в підприємницькій діяльності товариства з метою одержання прибутку (ч. 1 ст. 79 ГК).

Господарські товариства, крім повного та командитного, можуть створюватися однією особою. Установчі документи господарського товариства повинні містити відомості про вид товариства, предмет і цілі його діяльності, склад засновників і учасників, склад і компетенцію органів товариства, порядок прийняття ними рішень та інші відомості.

Акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, рідше товариства з додатковою відповідальністю, є переважаючими формами господарських товариств. Товариства з додатковою відповідальністю, повні та командитні товариства хоча є більш бажаними для кредиторів, але, як свідчить практика, створюються лише в тому разі, коли для здійснення такої діяльності законодавством імперативно встановлюється така форма. При обранні засновниками таких організаційно-правових форм вони відповідають за зобов'язаннями виділеним для них майном, а у разі його недостатності додатково до матеріальної відповідальності притягуються засновники, які відповідають власним майном.

Найбільш поширеними формами є акціонерні товариства та товариства з обмеженою відповідальністю. Відповідальність таких товариств обмежується тільки розміром статутного фонду, а при його недостатності для погашення боргових зобов'язань останні (у разі визнання банкрутами таких товариств) погашаються за неможливістю їх виконання.

Господарські товариства в залежності від строку, на який вони засновуються, можуть бути створені на невизначений або на визначений строк.

Установчі документи господарського товариства повинні містити відомості про його вид, предмет і мету діяльності, склад засновників (учасників), найменування та місцезнаходження, розмір і порядок утворення статутного фонду, порядок розподілу прибутку і

збитків, склад і компетенцію органів товариства і порядок прийняття ними рішень, включаючи перелік питань, за якими необхідна одностайність або кваліфікована більшість голосів, порядок внесення змін в установчі документи, а також порядок реорганізації та ліквідації товариства. Установчі документи кожного окремого виду товариства повинні відбивати особливості його діяльності (ч. 3 ст. 4 ЗУ “Про господарські товариства”).

Відсутність зазначених відомостей в установчих документах є підставою для відмови в державній реєстрації. В установчі документи можуть включатися також інші умови, що не суперечать чинному законодавству України.

У відповідності зі ст. 13 Закону внесками учасників і засновників товариства можуть бути майно (будівлі, споруди та інші матеріальні цінності, цінні папери), право користування землею, водою та іншими природними ресурсами, спорудами, будівлями, устаткуванням, а також інші майнові права (в тому числі й на інтелектуальну власність), гроші (в тому числі в іноземній валюті). Внесок, оцінений у грошовій одиниці України, утворює частку учасника (засновника) у статутному фонді. Порядок оцінки внесків визначається в установчих документах, якщо інше не передбачено законодавством України. законодавством заборонено використовувати для формування статутного фонду бюджетні кошти, а також кошти, отримані в кредит та під заставу.

В товариствах, як і в інших підприємствах, створюються відповідні фонди: основні та зворотні, фонд винагороди (оплати), амортизаційний фонд та ін.

За загальним правилом управління товариством здійснюють його органи, склад і порядок обрання (призначення) яких здійснюється відповідно до виду товариства. Органи управління товариства поділяються на вищі, виконавчі, контрольні. Вищим органом є загальні збори, які вирішують найбільш важливі питання діяльності товариства. Поточні питання діяльності господарських товариств вирішуються виконавчими органами та їх посадовими особами. Посадовими особами органів управління товариства визнаються голова і члени виконавчого органу (дирекція), голова ревізійної комісії, а в товариствах, де створена рада товариства (наглядацька рада) – голова і члени ради товариства. Такими особами не можуть бути члени виборчих органів громадських організацій, державні службовці, особи, яким в судовому порядку заборонено

займатись такою діяльністю, та особи, які мають непогашену судимість за корисні злочини. Посадові особи відповідають за заподіяну ними товариству шкоду відповідно до чинного законодавства.

Визначені особливості передбачені законодавцем щодо наслідків по угодах, вчинених до державної реєстрації товариства. Згідно зі ст. 8 Закону товариство може відкривати рахунки в банках, а також укладати договори та інші угоди тільки після його реєстрації. Угоди, вчинені від імені товариства до моменту реєстрації визнаються такими, що укладені товариством тільки за умови подальшого схвалення їх товариством.

Угоди, вчинені засновником до моменту реєстрації товариства і надалі не схвалені товариством, тягнуть за собою правові наслідки тільки для засновника. Це означає, що стороною в такій угоді замість юридичної особи буде виступати той із засновників, який уклав цю угоду. Це має особливе значення для діяльності товариств, ведення справ яких повинні здійснюватися за спільною згодою всіх учасників. Такого роду товариства є найбільш простими у створенні і керуванні, що обумовлено відсутністю законодавчо встановленого мінімуму майна, необхідного для формування статутного фонду. В міру збільшення вимог законодавця до особливостей створення статутного фонду ускладнюється і порядок створення та діяльності такого товариства.

Учасниками господарських товариств можуть бути фізичні та юридичні особи, крім тих, яким це заборонено законом. Їх правове становище визначено у ст. ст. 10,11 Закону. Так, учасники товариства мають право:

1. брати участь в управлінні справами товариства, за виключенням спеціально вказаних законом випадків;
2. брати участь у розподілі прибутку товариства та одержувати пропорційно частки кожного з них у майні на момент початку виплати його частини (дивіденди);
3. вийти у встановленому порядку з товариства;
4. одержувати інформацію про діяльність, в тому числі знайомитись з річними балансами, звітами про діяльність, протоколами зборів;
5. інші права, передбачені законодавством та установчими документами.

Учасники товариства зобов'язані дотримуватись вимог установчих документів товариства та виконувати рішення загальних зборів та інших органів управління, виконувати перед товариством свої зобов'язання, в тому числі щодо майнових та інших зобов'язань перед ним, робити внески, оплачувати акції в порядку, розмірах та у строки, передбачені установчими документами, не розголошувати комерційну таємницю та конфіденційну інформацію про діяльність товариства, виконувати інші зобов'язані, передбачені законодавством та установчими документами.

До договірних товариств належать повне та командитне товариство. Учасники повного товариства та повні учасники командитного товариства – завжди лише особи, які зареєстровані як суб'єкти підприємництва.

Повне товариство – це господарське товариство, всі учасники якого відповідно до укладеного між ними договору здійснюють підприємницьку діяльність від імені товариства і несуть додаткову солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства всім своїм майном (ч. 3 ст. 80 ГК).

Повне товариство здійснює свою діяльність на основі установчого (засновницького) договору.

Ведення справ повного товариства здійснюється за загальною згодою всіх учасників, всіма учасниками або одним чи декількома з них. В останньому випадку обсяг повноважень учасників визначається дорученням, яке підписується рештою учасників. Учасники товариства не вправі від свого імені та в своїх інтересах здійснювати угоди однорідні з цілями діяльності товариства, а також брати участь у будь-яких товариствах(крім акціонерного), які мають однорідну з повним товариством мету діяльності.

До особливостей створення і діяльності **повного товариства** належать: наявність єдиного установчого документа – установчого договору, відсутність встановлених законом вимог щодо розміру і порядку формування майна, відсутність встановлених законом органів керування товариством, тому що керування справами товариства здійснюється самими учасниками (спільно всіма або одним чи деякими учасниками, що діють на підставі доручення), повна майнова відповідальність товариства за його зобов'язаннями, субсидіарна солідарна відповідальність учасників товариства за зобов'язаннями товариства, на які може бути звернене стягнення, наявність встановлених законом обмежень для учасників

конкурувати з повним товариством, заборона звернення стягнення на частку учасника повного товариства за його власними зобов'язаннями, можливість ліквідації повного товариства за вимогою кредиторів (одного з учасників) у випадку, якщо товариство відмовляється виділити частку такого учасника-боржника для задоволення вимоги кредиторів.

Командитне товариство – господарське товариство, в якому один або декілька учасників (повні учасники) здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і несуть за його зобов'язаннями додаткову солідарну відповідальність всім своїм майном, на яке за законом може бути звернено стягнення, а решта учасників беруть участь в діяльності товариства лише своїми вкладами (вкладники) (ч. 6 ст. 80 ГК).

Правове становище вкладників близьке до асоційованих членів кооперативу та учасників товариства з обмеженою відповідальністю. Так, якщо повний учасник може бути тільки в одному командитному товаристві, то вкладник може розміщувати свій капітал в декількох таких або інших товариствах. Повний учасник командитного товариства не може бути учасником повного товариства і навпаки. Вкладник командитного товариства зобов'язаний зробити внесок до складеного капіталу, про що йому надається відповідне свідоцтво. Вони мають право у передбаченому установчим договором порядку одержувати частину прибутку товариства, яка належить на їх внесок, діяти від імені товариства тільки за наявності виданої на них довіреності та в її межах, вимагати позачергового повернення внеску у разі ліквідації товариства, знайомитися з його річним балансами, після закінчення фінансового року вийти з товариства та одержати належний внесок, передати свою частку у майні або її частину іншому вкладникові чи третій особі, про що повинні сповістити товариство у письмовій формі. При повній передачі такої частки участь у командитному товаристві припиняється. Установчим договором можуть бути передбачені й інші права, в тому числі на зміну свого становища і набуття права повного товариства.

До зазначених особливостей, що мають відношення до створення і діяльності повного товариства у командитному товаристві, належить наявність двох категорій учасників (повних учасників, що відповідають за зобов'язаннями товариства всім своїм майном, на яке може бути звернено стягнення; вкладників, розмір сукупної частини внеску яких обмежений 50% майна товариства і які

не несуть додаткової відповідальності за зобов'язаннями товариства). На момент реєстрації командитного товариства кожен вкладник повинен внести не менше 25% свого внеску.

Управління справами товариства здійснюють тільки повні учасники.

Командитне товариство підлягає ліквідації у випадку вибуття всіх повних учасників, а у випадку виходу всіх вкладників – таке товариство можна реорганізувати у повне товариство.

У статті 66 ЗУ “Про господарські товариства” вказується, що **повне товариство** – таке товариство, в якому всі його учасники займаються спільною підприємницькою діяльністю (союз діяльності) і несуть солідарну відповідальність всім своїм майном. Оскільки діяльність такого товариства як юридичної особи неможлива без відокремленого майна, то ці товариства є союзом капіталів (тобто для них є характерним союз капіталу, діяльності та відповідальності).

Особа може бути учасником лише одного повного товариства і не має права без згоди інших учасників вчиняти від свого імені та у своїх інтересах третіх осіб угоди, що є однорідними з тими, що становлять предмет діяльності такого товариства. При порушенні цього правила товариство має право вимагати від такого учасника за своїм вибором відшкодувати завдані збитки чи передати набуту вигоду.

Повне товариство діє на підставі установчого договору, підписаного всіма учасниками, а управління здійснюється за спільною згодою всіх учасників. Установчим договором може бути встановлено перелік питань, рішення по яких приймається більшістю учасників. За загальним правилом кожний учасник повного товариства має один голос, хоча з урахуванням частки кожного в долі майна можна у договорі від цього правила відійти.

Право ведення справ повного товариства належить кожному його учаснику, якщо установчим договором не передбачено інше – окремим учасникам. При спільному веденні справ для здійснення угод потрібна згода всіх учасників товариства. У відносинах з третіми особами товариство не має права посилатися на положення установчого договору, які обмежують повноваження учасників товариства, крім випадків, коли товариство доведе, що третя особа на момент укладання договору знала чи повинна була знати про відсутність у такого учасника права вести справи від імені товариства. Якщо учасник товариства, не маючи на те повноважень,

діяв у загальних інтересах, то його дії породжують правові наслідки лише при їх схваленні.

Одержані в результаті спільної підприємницької діяльності прибутки розподіляються пропорційно до їх часток у складеному капіталі, якщо інше не передбачено установчим договором чи додатковою угодою. Усунення кого-небудь з учасників товариства від участі в одержанні прибутків чи у розподілі збитків не допускається.

Зміни у складі учасників повного товариства допускаються у разі виходу учасника товариства за власною ініціативою чи його виключення відповідно до правил установчого договору, вибуття з числа учасників по незалежним причинам. Учасник може вийти з повного товариства у будь-який момент, попередньо письмово попередивши інших учасників не пізніше ніж за 3 місяці до фактичного виходу. За наявності поважних причин, а також за згодою інших учасників в інших випадках він може вийти з його складу у більш короткий термін. Учасник повного товариства за згодою інших учасників має право передати свою частку іншому учаснику товариства або третій особі. В цьому випадку настає повне правонаступництво. Передача (відступлення) своєї частки може бути декільком особам. Виключення зі складу повного товариства проводиться у передбаченому установчим договором порядку при систематичному невиконанні чи неналежному виконанні взятих на себе учасником обов'язків, що перешкоджає досягненню його цілей, спричиняє збитки. Учасник товариства вибуває з нього у разі смерті, оголошення померлим, ліквідації, в тому числі банкрутства юридичної особи – учасника товариства, визнання учасника недієздатним, обмежено дієздатним або безвісно відсутнім, призначення примусової реорганізації юридичної особи. У разі смерті учасника право на вступ до товариства надається його спадкоємцю.

При виході з повного товариства вибулому учаснику виплачується вартість частини майна товариства, що відповідає його частці. Звернення з позовом на частку учасника повного товариства за його власними боргами не допускається. Однак кредитори такого учасника можуть вимагати у встановленому порядку ліквідації товариства чи виділення його частки.

Повне товариство, крім загальних підстав, ліквідується в тому разі, коли в ньому залишається лише один учасник.

Серед господарських товариств найбільшого розповсюдження набули **статутні товариства**, що хоча і засновані на установчому договорі, але їх установчим документом є статут: товариства з обмеженою відповідальністю, акціонерні товариства та товариства з додатковою відповідальністю. В умовах підвищених економічних ризиків, частоті зміни законодавства, особливо податкового, перші дві організаційно-правові форми максимально гарантують інтереси засновників і надають їм можливість одержати прибуток, а при несприятливих ситуаціях мінімізувати свої витрати.

Товариством з обмеженою відповідальністю визнається господарське товариство, що має статутний фонд поділений на частки, розмір яких визначається установчими документами і несе відповідальність за своїми зобов'язаннями тільки своїм майном. Учасники товариства, які повністю сплатили свої внески, несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства, в межах своїх внесків (ч. 3 ст. 80 ГК).

Характерними ознаками цього виду господарських товариств є законодавчо встановлені вимоги щодо мінімального розміру статутного фонду (не менше 100 мінімальних заробітних плат), обмеження відповідальності його учасників лише своєю часткою, в тому числі і невнесеною, відсутність у учасників субсидіарної майнової відповідальності за боргами товариства за умови, якщо вони цілком внесли свої частки. Статутний капітал товариства з обмеженою відповідальністю складається з вартості вкладів (інвестицій) його учасників і мінімальний його розмір визначається безпосередньо законом, що гарантує інтереси його кредиторів. Товариство може визначити і більший статутний фонд. Чинне законодавство не передбачає обмежень щодо максимального розміру статутного фонду і кількості учасників.

Звільнення учасника товариства з обмеженою відповідальністю від обов'язку сплати внеску не допускається, в тому числі й шляхом урахування вимог до товариства. На момент реєстрації кожен з його учасників повинен внести не менше 30% вказаного в установчих документах внеску, невнесена сума підлягає внесенню не пізніше року з моменту реєстрації. При невиконанні цього обов'язку з винного учасника стягується 10% річних до невнесеної суми. В тому разі, коли при невнесенні означеного внеску загальний мінімальний розмір статутного фонду зберігається, товариство має право зареєструвати це зменшення або припинити свою діяльність шляхом

ліквідації. Такі ж наслідки повинні настати і у разі зменшення статутного фонду у порівнянні з обов'язковим після закінчення фінансового року по іншим причинам. Зменшення статутного капіталу товариства з обмеженою відповідальністю допускається лише після повного сповіщення всіх його кредиторів. Останні в такому разі мають право вимагати дострокового його припинення або виконання відповідних зобов'язань та відшкодування збитків. Збільшення статутного фонду проводиться лише після внесення всіма учасниками передбачених внесків у повному обсязі.

Учасник товариства з обмеженою відповідальністю за згоди інших учасників має право уступити свою долю повністю чи її частину одному або декільком іншим учасникам того ж товариства, а якщо інше не передбачене установчими документами, то і третім особам. При уступці частки учасники товариства користуються переважним правом придбання частки учасників, що її реалізує пропорційно їх долям у статутному фонді. Якщо частина учасників не виявляє такого бажання, то право придбання у відповідних пропорціях залишається за іншими учасниками. У разі, коли ніхто з учасників товариства не виявив бажання придбати частку вибуваючого, то таке право, за умови повного внесення внеску, виникає у третіх осіб. З передачею долі до вступаючого до товариства учасника переходять всі права та обов'язки вибуваючого. За рішенням загальних зборів учасників товариства з обмеженою відповідальністю таку частку може придбати і само товариство. В такому разі воно протягом року повинно передати її учасникам чи третім особам. Розподіл прибутків за цей термін проводиться між членами товариства без урахування придбаної товариством частки.

Інші положення передбачені діючим Цивільним кодексом України. Так, ст. 147 ЦК передбачає, що учасник товариства з обмеженою відповідальністю має право продати чи іншим чином відступити свою частку (її частину) у статутному капіталі одному або кільком учасникам товариства. При цьому частка учасника товариства з обмеженою відповідальністю може бути відчужена до повної її сплати лише у тій частині, в якій її уже сплачено (закон же передбачає, як зазначалося, неможливість відчуження частки до повної її сплати). У разі придбання частки учасника (її частини) самим товариством воно зобов'язане реалізувати її іншим учасникам або третім особам протягом строку та в порядку, встановлених статутом і законом, або зменшити свій статутний капітал.

При виході з товариства учасникам виплачується вартість частини майна товариства пропорційно його долі у статутному фонді. Виплата проводиться після затвердження звіту за рік, але не пізніше 12 місяців з дня виходу. На вимогу вибуваю чого його внесок повністю або частково може бути повернено в натуральній формі. Якщо повернення майна, на якому базується діяльність товариства може фактично призвести до припинення його діяльності, то сплачується лише його вартість. Вибуваючому учаснику також сплачується частина прибутку, що йому належить. Майно, що передане товариству лише у користування, повертається в натуральній формі без винагороди.

У разі смерті фізичної особи чи реорганізації юридичної особи – учасників товариства з обмеженою відповідальністю – їх правонаступники мають переважне право до вступу у товариство. При невиявленні такого наміру чи відмові від вступу їм повертається у грошовій або натуральній формі частка, що належить правонаступникові. Її вартість визначається на день смерті фізичної особи чи реорганізації юридичної особи. Відповідно статутний фонд товариства з обмеженою відповідальністю підлягає у встановленому порядку зменшенню. Стягнення на частку учасника у статутному фонді за власними зобов'язаннями не допускається. Але кредитори у встановленому порядку мають право вимагати виділення частки.

Товариство з обмеженою відповідальністю має свої керівні органи: вищий орган – збори учасників, виконавчий орган – дирекцію (директора), контрольний – ревізійну комісію. Вищим органом є загальні збори учасників або призначені ними постійні чи тимчасові представники.

Відповідно до положень ЦК України (ст. 146) загальні збори товариства з обмеженою відповідальністю можуть формувати органи, що здійснюють постійний контроль за фінансово-господарською діяльністю виконавчого органу. Порядок створення і повноваження контрольного органу встановлюються загальними зборами його учасників. В той же час ч. 3 ст. 146 ЦК встановлює, що для здійснення контролю за фінансовою діяльністю товариства з обмеженою відповідальністю згідно з рішенням його загальних зборів, а також в інших випадках, встановлених статутом товариства і законом, може призначатися аудиторська перевірка.

Загальні збори товариства з обмеженою відповідальністю уповноважені:

1. визначати основні напрямки діяльності товариства, затверджувати його плани та звіти про виконання;
2. вносити зміни до статуту;
3. вибирати та відкликати членів виконавчого та контрольних органів;
4. затверджувати річні результати своєї діяльності та діяльності дочірніх підприємств, звіти та висновки ревізійної комісії, порядок розподілу прибутку, строк та порядок виплати дивідендів, визначити порядок покриття збитків;
5. створювати, реорганізовувати та ліквідовувати дочірні підприємства, філії та представництва, затверджувати їх статuti та положення;
6. приймати рішення про притягнення до матеріальної відповідальності посадових осіб органів управління;
7. затверджувати процедуру та інші внутрішні документи, визначати організаційну структуру товариства;
8. встановлювати розмір, форми та порядок внесення учасниками додаткових внесків;
9. вирішувати питання про придбання товариством частки учасника;
10. визначати умови оплати праці посадових осіб;
11. затверджувати угоди, що перевищують статутний фонд товариства;
12. виключати учасників з товариства.

Рішення загальних зборів за загальним правилом приймаються більшістю голосів, але для визначення основних напрямків діяльності, затвердження планів та звітів про їх виконання, зміни статуту і виключення з числа учасників товариства необхідне одностайне рішення. Збори вважаються легітимними в тому разі, якщо на них присутні учасники, що володіють не менше 60% голосів. З правом дорадчого голосу в роботі загальних зборів мають право брати участь члени виконавчих органів, що не є членами товариства.

За загальним правилом збори учасників товариства з обмеженою відповідальністю скликаються періодично не рідше 2 разів на рік, в тому числі раз за результатами роботи за рік. Вони можуть скликатись виконавчим органом (головою) достроково у передбачених статутом випадках (наприклад, у разі неплатоспроможності), виходячи з інтересів товариства в цілому, або якщо виникає загроза значного скорочення статутного фонду.

Учасники товариства, які володіють разом більш ніж 20% голосів, мають право вимагати скликання позачергових зборів у будь-який час та з будь-якого приводу, що стосується діяльності товариства. В такому разі голова протягом 25 днів зобов'язаний скликати збори. Якщо вимога учасників про скликання зборів не буде виконана, вони мають право зробити це самостійно.

Про час і місце проведення загальних зборів та порядок денний учасники повинні бути проінформовані не менше ніж за 30 днів до скликання загальних зборів. Учасники товариства не мають права виносити на збори питання, що не увійшли до порядку денного за умови їх внесення не пізніше 25 днів до початку зборів. За 7 днів до зборів їх учасникам повинна бути надана можливість ознайомитися з документами, що виносяться на розгляд загальних зборів. У разі виникнення необхідності розглянути питання, що не вносились до порядку денного, рішення по ньому приймається лише за згоди всіх присутніх на зборах.

В товаристві з обмеженою відповідальністю створюється виконавчий орган: колегіальний (дирекція) або єдиноначальний (директор). Дирекцію очолює генеральний директор, до неї можуть входити особи, що не є учасниками товариства. Дирекція вирішує всі питання діяльності товариства, за виключенням тих, що становлять виключну прерогативу загальних зборів. Втім, останні своїм рішенням можуть передати частину своїх повноважень дирекції. Дирекція підзвітна загальним зборам і організовує виконання їх рішень. Від імені товариства з обмеженою відповідальністю в межах наданих йому повноважень директор представляє товариство у всіх відносинах без довіреності.

Контроль за діяльністю виконавчого органа товариства з обмеженою відповідальністю здійснює ревізійна комісія, яка створюється загальними зборами з учасників товариства у складі не менше 3 осіб. Перевірка діяльності виконавчого органу нею проводиться за дорученням загальних зборів, за власної ініціативи чи на вимогу учасників товариства. В процесі здійснення своїх контрольних повноважень вона має право вимагати від посадових осіб надати їй всі необхідні матеріали, бухгалтерські та інші документи та особисті пояснення. За результатами проведених перевірок ревізійна комісія доповідає загальним зборам. Вона також складає висновок з річних балансів та звітів, може вимагати скликання позачергових зборів у разі загрози суттєвим інтересам

товариства та виявлення зловживань посадових осіб. Як вже зазначалося, відповідно до положень ЦК України створення ревізійної комісії не є обов'язковим, а контроль за фінансовою діяльністю може здійснюватися шляхом проведення аудиторських перевірок.

Товариством з додатковою відповідальністю визнається господарське товариство, статутний фонд якого поділений на частки визначених установчими документами розмірів, яке несе відповідальність за своїми зобов'язаннями власним майном, а у разі його недостатності учасники товариства несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність у визначеному установчими документами однаково кратному розмірі до вкладу кожного з учасників.

Характерними ознаками товариства з додатковою відповідальністю є:

1. дольовий поділ його майна між учасниками;
2. корпоративність в управлінні;
3. можливість звернення стягнення на майно учасників у разі перевищення боргових зобов'язань розміру статутного фонду в кратному розмірі до частки кожного засновника.

Таким чином, відповідальність засновників субсидіарна (додаткова), але за механізмом сплати – дольова. У кого більша частка у майні товариства, той і відповідає у більшій мірі. Навпаки, у повних товариствах можна звернути (за вибором кредиторів) стягнення на майно всіх учасників у розмірі припадаючої на кожного долі, а можна весь борг стягнути з одного, як правило, в майновому положенні найбільш стабільного та забезпеченого учасника. Після погашення боргу він має право регресу до інших учасників.

Акціонерні товариства – господарське товариство, яке має статутний фонд, поділений на певну кількість акцій однакової номінальної вартості і несе відповідальність за зобов'язаннями тільки майном товариства, а акціонери несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства, в межах вартості належних їм акцій (ч. 2 ст. 80 ГК).

У передбачених статутом випадках акціонери, що повністю не сплатили акції, відповідають за зобов'язаннями акціонерного товариства також в межах несплаченої вчасно суми своїм власним майном. Таким чином, акціонерні товариства за своєю сутністю – це союз залучених від засновників та інших його членів капіталів через

розповсюдження чи продаж акцій – цінних паперів, що посвідчують право її утримувача (акціонера) на одержання частини прибутку акціонерного товариства у формі дивідендів, на участь в управлінні справами акціонерного товариства та на частину майна, що залишилась після його ліквідації. Своє право на вихід з акціонерного товариства акціонер може реалізувати лише шляхом продажу чи уступки належних йому акцій.

Зазначені підприємницькі структури є найбільш складними щодо керування, що зумовлено полярністю майнових інтересів акціонерів (інвесторів), керівництва, трудового колективу, реєстраторів та інших осіб. Так, в залежності від приналежності акцій акціонери можуть бути стратегічними (великими) та дрібними. Великі інвестори, наприклад, інвестиційні компанії, володіють контрольними пакетами акцій, що дозволяє їм мати переваги при прийнятті стратегічних рішень, бо вони зацікавлені отримати більшу частку прибутку та оправдати витрати на утримання власного управлінського апарату. Дрібні інвестори володіють незначними акціями і зацікавлені максимально отримати прибуток. Тому ця категорія інвесторів непостійна і схильна проводити операції з відчуження акцій малоприбуткових акціонерних товариств та придбання прибуткових і над прибуткових.

Основними характеристиками акціонерних товариств є:

1. обов'язкова наявність статутного фонду, мінімальний розмір якого повинен бути не менше суми, еквівалентної 1250 мінімальних заробітних плат;
2. розподіл статутного капіталу на частини, рівні за номінальною вартістю (акції);
3. відповідальність акціонерного товариства за своїми зобов'язаннями тільки майном, що належить йому на праві власності;
4. відсутність у акціонерів субсидіарної відповідальності, за виключенням акціонерів, які повністю не виконали свої зобов'язання щодо товариства;
5. демократичний характер управління, що проявляється у можливості мати пропорційну вартості належних акціонеру акцій кількість голосів;
6. наявність трьохрівневого управління:
 - а) вищий керівний орган – загальні збори акціонерів чи їх представників;
 - б) виконавчий орган – правління;

в) контрольні:

– ревізійна комісія (за фінансово-господарською діяльністю товариства);

– наглядова рада (за діяльністю правління); (Слід враховувати в цьому аспекті положення ЦК України, де у ст. 162 передбачено, що акціонерне товариство зобов'язане відповідно до закону публікувати для загального відома документи, повинне для перевірки та підтвердження правильності річної фінансової звітності щорічно залучати аудитора, не пов'язаного майновими інтересами з товариством чи його учасниками. Якщо ж товариство не зобов'язане публікувати для загального відома документи, аудиторська перевірка має бути проведена у будь-який час на вимогу акціонерів, які разом володіють не менш як 10% акцій. Таким чином, ЦК не передбачає створення такого контрольного органу як ревізійна комісія);

7. участь акціонерів у керуванні в залежності від кількості акцій, що належать їм на праві власності;

8. визначення обсягу прав акціонерів у залежності від типу акцій (привілейовані або прості), що належать їм на праві власності;

9. вихід акціонера з товариства шляхом відчуження акцій.

Відповідно до ст. 25 ЗУ “Про господарські товариства”, ст. 81 ГК акціонерні товариства поділяються на відкриті та закриті.

Відкрите акціонерне товариство поширює свої акції шляхом відкритої підписки та купівлі-продажу на біржу. Відповідно акції таких відкритих товариств – прості, на їх пред'явника (вільний обіг).

У формі відкритих акціонерних товариств створюються **фінансово-промислові групи** – акціонерні товариства, що діють на основі об'єднання виробничого, банківського, торгівельного, страхового капіталу з метою виробничої, науково-технічної та інвестиційної кооперації як на території України, так і за її межами.

У **закритому акціонерному товаристві** акції розподіляються між засновниками і не можуть поширюватись шляхом підписки, купівлі-продажу на біржах. При цьому закрите акціонерне товариство за рішенням його загальних зборів може бути реорганізоване у відкрите шляхом реєстрації його акцій у передбаченому законом порядку. Якщо контрольний пакет акцій з метою контролю та управління діяльністю повністю належить іншому товариству, останні називаються *холдинговими компаніями*, а якщо держава повністю володіє всіма акціями, то такі акціонерні товариства називають *державними акціонерними товариствами*.

У формі акціонерних товариств створюються комерційні банки та страхові товариства (компанії).

Основний зміст відмінностей між відкритим та закритим акціонерними товариствами зводиться до наступного. У відкритому акціонерному товаристві акції розподіляються шляхом підписки та вільного продажу серед невизначеної кількості осіб, у закритому акціонерному товаристві акції розміщуються серед засновників, при цьому рух таких акцій обмежений учасниками цього товариства. Також неоднаковий мінімальний розмір оплати акцій на момент скликання установчих зборів (у ВАТ не менше 30%, у ЗАТ – 50% номінальної вартості акцій), крім того обсяг обов'язків і відповідальності засновників ВАТ більш значний, що пов'язано з необхідністю проведення підписки на акції. ЗАТ може випускати тільки іменні акції.

відкриті	закриті
1. акції розподіляються шляхом відкритої підписки та купівлі-продажу на біржах	1. акції розподіляються між засновниками або серед заздалегідь встановленого кола осіб, і не можуть вільно розповсюджуватися
2. акціонери можуть відчужувати належні їм акції без згоди інших акціонерів та товариства	2. акціонери мають переважне право на придбання акцій, що продаються іншими акціонерами товариства
3. на момент реєстрації акціонер повинен внести 30% номінальної вартості акцій	3. необхідно внести 50% номінальної вартості акцій

Засновниками акціонерних товариств можуть бути фізичні й юридичні особи. Вони укладають між собою установчий договір, яким визначають порядок здійснення спільної діяльності у створеному акціонерному товаристві, його форму, відповідальність осіб, що підписалися на акції, перед третіми особами. Засновники несуть солідарну відповідальність лише за зобов'язаннями, що виникли до моменту реєстрації акціонерного товариства. До створення акціонерного товариства засновники повинні письмово сповістити про свій намір, здійснити підписку на акції, провести установчі збори, а після цього – державну реєстрацію товариства.

Як засновники можуть виступати громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства та біженці, що легально перебувають на території України.

Випуск цінних паперів акціонерного товариства здійснюється відповідно до вимог чинного законодавства та Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку. Це означає, що випущені в обіг акції чи передані учасникам ЗАТ повинні бути зареєстровані. Якщо вони не реєструються, то додатковий випуск акцій неможливий через те, що ці договори по купівлі-продажу їх є нікчемними. Не пізніше ніж через 6 місяців після реєстрації випуску акцій повинні бути розданими акціонерам.

Учасники акціонерного товариства отримують акції відповідно до установчого договору, а при збільшенні статутного фонду та додатковому випуску – на підставі договору з самим товариством. Проста акція може продаватись її власником чи утримувачем за цінами, що склались на фондовому ринку, переходити при спадкуванні чи правонаступництві при реорганізації юридичних осіб.

Акції можуть розповсюджуватись і шляхом організованої засновниками ВАТ відкритої підписки. При цьому засновники повинні бути утримувачами акцій на суму не менше 25% статутного фонду протягом не менше 2 років. При такому порядку розповсюдження акцій засновники ВАТ (емітенти) повинні опублікувати інформацію про випуск акцій та вказати строк для підписки. Такий строк не може перевищувати 6 місяців і по його завершенні підписка припиняється. Якщо до цього моменту не підписано 60% акцій, акціонерне товариство вважається незаснованим і особам, що зробили підписку, повертаються внесені ними суми або інше майно не пізніше ніж у 30-денний термін. При невиконанні цього обов'язку засновники несуть солідарну відповідальність. У тому разі, коли кількість підписаних на акції осіб перевищує межу статутного фонду, засновники можуть рішенням зборів відхилити зайву підписку або прийняти її та збільшити цей фонд. В першому випадку суми зайвої підписки повертаються у вказаному порядку та строки. До дня скликання установчих зборів особи, що підписалися на акції, повинні внести не менше 30% їх номінальної вартості. При виконанні такого обов'язку їм видається тимчасове свідоцтво.

Якщо всі акції розподіляються між засновниками ЗАТ до дня скликання установчих зборів, вони повинні внести не менше 50% їх номінальної вартості.

Акціонерне товариство має право викупити у акціонера виплачені ними акції за рахунок коштів, що перевищують статутний фонд, а в подальшому їх перепродати чи розповсюдити серед своїх працівників. Надлишкові акції можуть бути анульовані і тим самим збільшується номінальна вартість залишених акцій. Акції підлягають анулюванню протягом 1 року. Відповідно за цей період вони не враховуються при розподілі прибутків та голосуванні.

Акціонер у встановлені установчим договором строки, але не пізніше 1 року з моменту реєстрації акціонерного товариства, повинен сплатити повну вартість акцій. При невиконанні такого обов'язку він повинен сплатити додатково за час прострочення 10% від суми простроченого платежу. Статутом акціонерного товариства може бути передбачена інша неустойка. Якщо ж прострочення несплати вартості акцій перевищує 3 місяці, акціонерне товариство має право їх реалізувати у встановленому порядку.

Акціонерне товариство може збільшувати свій статутний фонд лише після оплати раніше випущених акцій за ціною не нижче номінальної. Збільшення статутного фонду проводиться з дотриманням вимог Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку шляхом випуску нових акцій чи збільшення номінальної вартості акцій попередньої емісії. При збільшенні статутного фонду акціонерне товариство має право провести вторинну, третинну та більше емісій акцій. Але емісія акцій з метою покриття збитків від господарської діяльності забороняється. Рішення про додаткову емісію акцій приймається загальними зборами, а якщо статутний фонд збільшується лише на третину, то за умови делегування таких повноважень самим правлінням.

Вищим органом акціонерного товариства є *загальні збори акціонерів*. В їх роботі можуть брати участь всі акціонери незалежно від кількості та класу (виду) належних їм акцій. З правом дорадчого голосу в загальних зборах можуть брати участь члени виконавчих органів – неакціонери. Акціонери можуть делегувати свої повноваження по участі в загальних зборах своїм представникам. Останні повинні мати засвідчені реєстратором чи правлінням акціонерного товариства довіреності. Безпосередньо перед зборами поводить у встановленому порядку реєстрація акціонерів

(представників акціонерів) виконавчим органом акціонерного товариства чи незалежними реєстраторами. У спеціальному реєстрі вказується кількість належних їм голосів. Сам реєстр підписується головою зборів та секретарем. Реєстрація власників акцій на пред'явника здійснюється при пред'явленні цих акцій (сертифікатів акцій) чи виписок з цінних паперів. Акціонери, які в сукупності володіють не менше ніж 10% акцій, та/або Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку можуть призначити своїх представників для контролю за реєстрацією акціонерів для їх участі у загальних зборах. Про такий намір до початку реєстрації необхідно письмово повідомити виконавчий орган акціонерного товариства.

Загальні збори акціонерного товариства уповноважені:

1. визначати основні напрямки діяльності акціонерного товариства та затверджувати його плани та звіти про їх виконання;
2. вносити зміни до статуту товариства;
3. вибирати та відкликати членів ради акціонерного товариства та наглядової ради;
4. вибирати та відкликати членів виконавчого органу та ревізійної комісії;
5. затверджувати річні результати діяльності акціонерного товариства, в тому числі його дочірніх підприємств, затверджувати звіти та висновки ревізійної комісії, порядок розподілу прибутку, визначати порядок погашення збитків;
6. створювати, реорганізовувати та ліквідовувати дочірні підприємства, філії та представництва, затверджувати статuti та положення про них;
7. виносити рішення про притягнення до матеріальної відповідальності посадових осіб органів управління товариством;
8. затверджувати правила, процедури та інші внутрішні документи товариства, визначати його організаційну структуру;
9. вирішувати питання про придбання товариством своїх власних акцій;
10. визначати умови оплати праці посадових осіб акціонерного товариства, його дочірніх підприємств, філій та представництв;
11. затверджувати договори, що укладені на суму, яка перевищує визначену статутом (критичну суму);
12. приймати рішення про припинення діяльності товариства, призначення ліквідаційної комісії та затверджує ліквідаційний баланс.

При цьому ряд повноважень, перелічених у п. п. 2,5, 6, 12 належать до виключної компетенції загальних зборів і не можуть делегуватись виконавчим органом.

Статутом акціонерного товариства можуть бути передбачені й інші питання, що підлягають розгляду загальними зборами. Але це приводить до некерованості і практика йде до скорочення їх переліку.

Загальні збори правомочні за умови, якщо в їх роботі беруть участь акціонери, які в сукупності володіють не менше 60% голосів. З найбільш важливих питань (п. п. 2, 6, 12) рішення приймається лише кваліфікованою більшістю (не менше $\frac{3}{4}$) акціонерів, що беруть участь у зборах, а по іншим – простою більшістю. Рішення загальних зборів легітимне лише в тому разі, якщо при його скликанні дотримано встановлений порядок. Про проведення загальних зборів утримувачі іменних акцій повідомляються персонально передбаченим статутом способом (шляхом розсилки повідомлень). Крім того, в обов'язковому порядку таке повідомлення публікується у друкованих засобах інформації за місцем знаходження акціонерного товариства та в одному з офіційних друкованих видань Верховної Ради України (“Голос України”), Кабінету Міністрів України (“Урядовому кур’єрі”) чи Державній комісії з цінних паперів та фондового ринку (“Віснику”) із вказівкою часу та місця проведення зборів та їх порядку денного. Якщо в останній включаються питання про зміну статутного фонду акціонерного товариства, то публікується інформація по мотиви, спосіб та мінімальний розмір його збільшення чи зменшення, сам проект зазначених змін у статут акціонерного товариства, дані про кількість додатково випускаємих чи вилучаємих акцій та їх загальна вартість, відомості про нову номінальну вартість акцій, права акціонерів при їх додатковому випуску чи вилученні, дату початку та закінчення підписки на додаткову емісію акцій чи їх вилучення, порядок відшкодування власникам акцій збитків, пов’язаних зі зміною статутного фонду. Такі заходи спрямовані на захист прав інвесторів (перш за все стратегічних). Шляхом випуску додаткових акцій вони можуть бути усунені від реального управління акціонерним товариством. Таке повідомлення повинно бути зроблене не менш як за 45 днів до дати скликання зборів. У разі необхідності може бути зроблено повторне повідомлення. Загальні збори проводяться за місцем знаходження акціонерного товариства.

Не пізніше ніж за 30 днів до початку скликання загальних зборів акціонери мають право вносити в порядок денний свої пропозиції. Рішення про їх включення приймаються виконавчим органом товариства. При цьому пропозиції акціонерів, які в сукупності володіють не менш ніж 10% голосів, виносяться на розгляд загальних зборів в обов'язковому порядку. У разі внесення змін у порядок денний про це повідомляються письмово всі акціонери не менш ніж за 10 днів до скликання зборів.

Загальні збори акціонерного товариства скликаються не рідше 1 разу на рік (до річного звіту, затвердження річних балансів та розподілу прибутків). Проте статутом може бути передбачено й інше. Позачергові збори скликаються у разі неплатоспроможності товариства та в інших, вказаних у статуті випадках, коли цього вимагають інтереси акціонерного товариства в цілому. Такі збори можуть бути скликані виконавчим органом за письмовою вимогою ради товариства (наглядової ради) чи ревізійної комісії. Таке рішення повинно бути прийняте у 20-денний термін з моменту подання письмової вимоги. Акціонери, які в сукупності володіють не менше ніж 10% голосів, мають право скликати позачергові збори у будь-який час та за будь-якою причиною.

Голосування на загальних зборах акціонерного товариства проводиться за принципом: одна акція – один голос. Протокол загальних зборів підписується їх головою та секретарем і у 3-денний строк після їх закінчення передається виконавчому органу акціонерного товариства.

В акціонерному товаристві може бути створена *рада акціонерного товариства (наглядова рада)*. Вона представляє інтереси акціонерів в перерві між проведенням загальних зборів у межах визначених статутом повноважень і в основному контролює та регулює діяльність правління. Якщо товариство нараховує більше 50 акціонерів, створення цього органу є обов'язковим. Рішенням загальних зборів наглядова рада може бути наділена повноваженнями, що становлять компетенцію загальних зборів. Члени наглядової ради не можуть бути одночасно членами виконавчого органу та ревізійної комісії.

Виконавчим органом акціонерного товариства, який здійснює керівництво поточною діяльністю, є його *правління* або інший передбачений статутом орган. Роботою правління керує призначений чи обраний відповідно до статуту голова (президент). Правління

вирішує поточні тактичні питання діяльності акціонерного товариства то підзвітне у своїй діяльності загальним зборам та раді акціонерного товариства. Воно діє від імені товариства у визначених статутом межах, а його роботою керує голова правління. Останній має право без довіреності здійснювати дії від імені товариства. Таким правом також можуть бути наділені й інші члени правління. Голова акціонерного товариства організує ведення протоколів засідань правління. Книга ведення протоколів у будь-який час повинна бути надана для ознайомлення акціонерам, а на їх вимогу повинні надаватись і засвідчені у встановленому порядку виписки з неї. Головою правління та його членами можуть бути не тільки акціонери, але й особи, що працюють на підставі трудових угод.

Відповідно до положень Закону України “Про господарські товариства” Контроль за фінансово-господарською діяльністю правління акціонерного товариства здійснюється обраною загальними зборами *ревізійною комісією*. Її члени обираються з числа акціонерів. Вони не можуть бути одночасно членами правління, наглядової ради чи посадовими особами акціонерного товариства. В той же час вони мають право з правом дорадчого голосу брати участь у засіданнях правління. Порядок діяльності та чисельність ревізійної комісії затверджується загальними зборами та визначаються статутом. Відповідно, перевірки фінансово-господарської діяльності правління товариства здійснюються за дорученням загальних зборів, наглядової ради, за власною ініціативою чи на вимогу акціонерів, які володіють у сукупності не менш ніж 10% голосів. При здійсненні контрольних повноважень їй повинні надаватись всі матеріали про діяльність акціонерного товариства, бухгалтерські та інші документи, а при необхідності вона має право вимагати письмових пояснень посадових осіб. Ревізійна комісія складає висновок за річними звітами та балансами. Без нього загальні збори не можуть затверджувати річний баланс. У разі виявлення загрози суттєвим інтересам акціонерного товариства чи зловживань посадових осіб, ревізійна комісія зобов’язана вимагати скликання позачергових зборів акціонерів.

Про результати своєї діяльності ревізійна комісія доповідає загальним зборам або наглядовій раді.

Згідно ж зі ст. 162 ЦК України акціонерне товариство зобов’язане відповідно до закону публікувати для загального відома документи, повинне для перевірки та підтвердження правильності

річної фінансової звітності щорічно залучати аудитора, не пов'язаного майновими інтересами з товариством чи його учасниками. Якщо ж товариство не зобов'язане публікувати для загального відома документи, аудиторська перевірка має бути проведена у будь-який час на вимогу акціонерів, які разом володіють не менш як 10% акцій.

8. Правовий статус об'єднань підприємств.

З метою кооперації господарської діяльності підприємства, незалежно від форми власності, мають право об'єднувати свою виробничу, наукову, комерційну та іншу діяльність і створювати господарські об'єднання, якщо це не суперечить антимонопольному законодавству України. Таким чином, при створенні об'єднань підприємств не може монополізуватись виробництво та збут і порушуватись антимонопольне законодавство.

Об'єднанням підприємств (ст. 117 ГК) є господарська організація, утворена у складі двох або більше підприємств з метою координації їх виробничої, наукової та іншої діяльності для вирішення спільних економічних та соціальних завдань.

Види об'єднань підприємств:

1) в залежності від порядку заснування:

а) господарське об'єднання – об'єднання підприємств, утворені за їх ініціативою, не залежно від їх виду, які на добровільних засадах об'єднують свою господарську діяльність.

б) державні чи комунальні господарські об'єднання – об'єднання підприємств, утворені державними (комунальними) підприємствами за рішенням Кабінету Міністрів України, міністерств або рішенням компетентних органів місцевого самоврядування (як правило у формі корпорацій або концернів незалежно від назви об'єднання).

Таким чином, об'єднання підприємств створюються самими підприємствами на договірній основі або за ініціативою та рішенням власника: уряду, галузевих міністерств або відповідних державних комітетів за погодженням з Антимонопольним комітетом України. Недержавні підприємства також можуть добровільно вступати до таких об'єднань, якщо це передбачено їх установчими документами.

До об'єднань зареєстрованих в Україні підприємств можуть входити підприємства інших держав, як і підприємства України до об'єднань підприємств, що зареєстровані на території інших країн.

Порядок вступу до таких об'єднань та їх організації та діяльності здійснюється відповідно до законодавства України про зовнішньоекономічну діяльність.

2) за організаційно-правовою формою:

а) **асоціація** – це договірне об'єднання, створене з метою постійної координації господарської діяльності підприємств, що об'єдналися шляхом централізації однієї або кількох виробничих та управлінських функцій, розвитку спеціалізації та кооперації виробництва, організації спільних виробництв на основі об'єднання учасниками фінансових та матеріальних ресурсів для задоволення переважно господарських потреб учасників асоціації. Асоціація не може втручатися в діяльність підприємств – учасників. Таким чином, асоціація виконує лише координуючу роль;

б) **корпорація** – це договірне об'єднання, створене на основі поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів підприємств, що об'єдналися, з делегуванням окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників органам управління корпорації. Консорціум користується і розпоряджається виділеним для нього засновниками майном, в тому числі централізованими коштами, а також коштами, що надходять з інших джерел. В Україні консорціуми визнаються юридичними особами, а в інших країнах (Великобританії, США) – ні, діють на підставі особливого різновиду договору про сумісну діяльність – консорціумного договору;

в) **консорціум** – це тимчасове статутне об'єднання підприємств для досягнення його учасниками певної спільної господарської мети (реалізації цільових програм, науково-технічних, будівельних проектів тощо);

г) **концерн** – це статутне об'єднання підприємств, а також інших організацій, на основі їх фінансової залежності від одного або групи учасників об'єднання, з централізацією функцій науково-технічного і виробничого розвитку, інвестиційної, фінансової, зовнішньоекономічної та іншої діяльності. В кінцевому результаті концерни, як правило, підпадають під фінансову залежність створених їх учасниками банків;

3) **промислово-фінансова група** (Закон “Про ПФГ” 1995р.) є об'єднанням, яке створюється за рішенням Кабінету Міністрів України на певний строк з метою реалізації державних програм розвитку пріоритетних галузей виробництва і структурної перебудови

економіки України, включаючи програми згідно з міжнародними договорами України, а також з метою виробництва кінцевої продукції.

ПФГ можуть бути національні (учасники – тільки українські підприємства, організації та установи, які діють відповідно до законодавства України) та транснаціональні (учасники – організації декількох – не менше 2-х країн; спираються на норми міжнародного приватного права).

У складі ПФГ визначається головне підприємство, яке має виключне право діяти від імені групи як учасника господарських відносин.

ПФГ не підлягає державній реєстрації як суб'єкт господарювання і не є юридичною особою; діє на підставі Генеральної угоди;

4) **асоційовані підприємства (господарські організації)** – група суб'єктів господарювання – юридичних осіб, пов'язаних між собою відносинами економічної та (або) організаційної залежності у формі участі в статутному фонді та (або) в управлінні. Залежність між асоційованими підприємствами може бути простою або вирішальною (ч. 1 ст. 126 ГК);

5) **холдингова компанія** – це відкрите акціонерне товариство, яке володіє, користується, а також розпоряджається холдинговими корпоративними пакетами акцій (часток, паїв) двох або більше корпоративних підприємств (крім пакетів акцій, що перебувають у державній власності (ч. 5 ст. 126 ГК та ст. 1 ЗУ “Про холдингові компанії в Україні” від 15.03.2006 р.).

Підприємства – учасники об'єднання підприємств зберігають статус юридичної особи незалежно від організаційно-правової форми об'єднання і на них поширюються положення ГК та інших законів щодо регулювання діяльності підприємств.

Підприємства – учасники господарських об'єднань зберігають правове положення юридичної особи і мають право:

1. добровільно вийти у будь-який момент з об'єднання на умовах і в порядку, визначених установчим договором про його утворення чи статутом;

2. бути членом інших об'єднань підприємств, якщо законом, засновницьким договором чи статутом господарського об'єднання не встановлено інше;

3. одержувати від господарського об'єднання у встановленому порядку інформацію, пов'язану з інтересами підприємства;

4. одержувати частину прибутку від діяльності господарського об'єднання відповідно до його статуту.

Підприємство може мати інші права, передбачені засновницьким договором чи статутом господарського об'єднання відповідно до законодавства.

Підприємство, яке входить до складу державного або комунального господарського об'єднання, не має права без згоди об'єднання виходити з його складу, а також об'єднувати на добровільних засадах свою діяльність з іншими суб'єктами господарювання та приймати рішення про припинення своєї діяльності.

Об'єднання не відповідає за зобов'язаннями підприємств, що входять до його складу, як і підприємства не відповідають за зобов'язаннями об'єднань, крім випадків, коли установчими документами передбачено інше. Підприємства – учасники об'єднання можуть вийти з його складу із збереженням взаємних зобов'язань та укладених договорів з іншими суб'єктами господарювання.

Вищим органом управління є загальні збори учасників, а виконавчим – управління, дирекція тощо. Вищий орган об'єднання підприємств уповноважений затверджувати статут та інші установчі документи, вносити до них зміни, вирішувати питання про прийняття в господарське об'єднання нових учасників та виключати учасників з його складу вирішувати фінансові та інші питання відповідно до установчих документів господарського об'єднання, утворювати виконавчий орган господарського об'єднання відповідно до його статуту чи договору.

Виконавчі органи вирішують питання поточної діяльності об'єднання підприємств, які відповідно до статуту або договору віднесено до його компетенції.

Питання для самоконтролю:

1. Дайте визначення суб'єктів господарювання та зазначте їх види (за діючим Господарським кодексом).

2. Що таке організаційно-правова форма?

3. Визначте переваги та недоліки такої організаційно-правової форми підприємництва як фізична особа – суб'єкт підприємницької діяльності.

4. Розкрийте сутність, ознаки та індивідуалізуючі риси юридичної особи (за Цивільним та Господарським кодексами України).

5. Охарактеризуйте правовий статус підприємств в Україні.

6. Визначте види підприємств в Україні.

7. Дайте характеристику правового статусу об'єднань підприємств в Україні.

8. Визначте специфіку промислово-фінансової групи.

9. Охарактеризуйте правовий статус господарських товариств в Україні.

10. Визначте поняття, види та специфічні риси акціонерних товариств.

11. Зробіть порівняльний аналіз правового статусу товариств з обмеженою відповідальністю та товариств з додатковою відповідальністю

12. Охарактеризуйте правовий статус повних та командитних товариств.

ТЕМА 4. ЛЕГАЛІЗАЦІЯ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

1. Поняття та види легалізації суб'єктів господарювання.
2. Загальний порядок державної реєстрації юридичних осіб.
3. Загальний порядок державної реєстрації фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності.
4. Реєстрація внесення змін і доповнень в установчі документи юридичної особи та відомостей про фізичну особу, яка має намір стати підприємцем.
5. Реєстрація припинення юридичних осіб.
6. Реєстрація припинення суб'єктів підприємницької діяльності – фізичних осіб.
7. Спеціальний порядок реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності.
8. Загальні положення щодо ліцензування господарської діяльності.
9. Загальні положення щодо патентування підприємницької діяльності.

1. Поняття та види легалізації підприємництва.

Легалізація розглядається як узаконення чи надання законної сили, перехід на легальне положення. Практично вся діяльність суб'єктів господарювання проходить легалізацію. Деякі види мають перманентний характер – ліцензування, патентування. Суб'єкт, що передбачив в установчих документах значну кількість видів діяльності, отримує ліцензії в міру необхідності та при наявності коштів для їх оплати. У разі закінчення дії ліцензії, її призупинення чи вилучення, відповідною діяльністю він займатись не може, і його правосуб'єктність звужується. Аналогічно це стосується патентів та сертифікатів.

Легалізація суб'єктів господарювання є необхідною обов'язковою передумовою участі в конкретних господарських правовідносинах і функціонування на ринку як таких. Особи, які займаються господарською діяльністю без легалізації, охоплюються поняттям тіньового бізнесу, і в залежності від кваліфікації такої діяльності підлягають адміністративній чи кримінальній відповідальності.

Легалізація свідчить про намір особи займатись господарською

діяльністю на законних підставах, мати відповідні права і нести обов'язки. Легалізація підсумовує соціальні результати правового регулювання і стан упорядкованості господарських правовідносин. Звідси і стан правопорядку в цій сфері правового регулювання.

Через легалізацію особи, що вирішили реалізувати своє право на здійснення господарської діяльності, набувають господарську правосуб'єктність – можливість своїми діями набувати права та обов'язки. Права зводяться до можливості як займатись господарською діяльністю, так і бути суб'єктом господарського товарообігу.

Сутність легалізації проявляється у здійсненні ряду послідовних юридично значимих дій, спрямованих на набуття прав і обов'язків суб'єкта господарювання. З цього погляду легалізація може розглядатися як юридичний склад – сукупність ряду правочинів, які можна поділити на внутрішні та зовнішні. Відповідно і легалізація буває внутрішня та зовнішня. **Внутрішня легалізація** проявляється в ініціативній стадії, проходить через організаційну та закінчується формалізацією. Тут визначається, хто власне буде керівником, від кого буде залежати діяльність майбутнього суб'єкта, його організаційно-правова форма. Саме керівник представляє суб'єкта господарювання в усіх правовідносинах, визначає інколи стратегію, а в більшій мірі тактику господарської діяльності. Він формує і виконавчий орган. Керівник комерційної структури повинен бути вказаний уже при реєстрації в реєстраційній карточці.

Ініціатива виходить від власника – фізичної особи чи юридичної особи. На ініціативній стадії необхідно розробити бізнес-план, де детально обґрунтувати економічні, правові, соціальні та інші чинники підприємства. Тут же необхідно провести і маркетингові дослідження та виявити запити потенціального споживача, шляхи виробництва і доведення до споживача товарів і послуг, дослідити стан ринку, зібрати відомості про наявних та можливих конкурентів, недоліки їх продукції, намітити стратегію конкурентної боротьби. На стадії ініціативи важливо пригадати стару як світ приказку: “Не знаючи броду не суйся у воду”. Так, в кінці 1993 р. по даним Мінстату України налічувалось більше 3 млн. малих та середніх підприємств, а на початок 1998 р, лише 1 млн. Причиною припинення діяльності багатьох з них стало не тільки неврівноважена податкова політика та практична відсутність захисту підприємця від тиску з боку посадових осіб державних органів, криміналітету тощо, але і

прорахунки на стадії створення. Більшість не витримали конкуренції, зробили серйозні прорахунки в кадровій політиці, побудові маркетингових планів, якщо такі хоча б були, договірній практиці тощо.

Організаційна стадія має свої відмінності в залежності від способу створення юридичної особи та її організаційно-правової форми, виду, форми власності тощо.

Для унітарних юридичних осіб достатньо волевиявлення власника. Державні підприємства створюються в розпорядчому порядку, що виражається в постанові відповідного виконавчого органу чи його нараді. Деякі юридичні особи – Національний банк України створені безпосередньо на підставі закону. При виданні наказу про створення юридичної особи призначається керівник і з ним укладається трудовий контракт. Після цього державній юридичній особі як суб'єкту господарювання виділяється відповідна матеріальна база – основні та оборотні кошти чи грошові асигнування для їх придбання.

Волевиявлення фізичної особи на створення юридичної особи як суб'єкта підприємництва проявляється в практичних діях: виділення коштів, проведення організаційних заходів, підбір штату працівників, укладання від імені фізичної особи угод спрямованих на забезпечення діяльності створюваної юридичної особи тощо. Саме волевиявлення на створення такої підприємницької структури як розпорядження формалізується лише на етапі легалізації – при заповненні реєстраційної картки.

Створення дочірнього підприємства як юридичної особи юридичною особою, якій належить більша доля в статутному фонді та право давати обов'язкові вказівки, виконується на підставі рішення материнської юридичної особи.

Для утворення юридичної особи в дозвільному порядку необхідна згода (дозвіл) відповідного державного органу чи юридичної особи із складу якої виділяється підприємницька структура. Так, поділ підприємницької структури проводиться за згоди власника та за рішенням самої юридичної особи, що ділиться, створення комерційних банків потребує попередньої згоди НБУ, створення комерційних вищих навчальних закладів проводиться за згоди Міністерства освіти, створення аудиторських фірм – Палати аудиторів. Для створення об'єднань підприємств необхідна попередня згода Антимонопольного комітету України. Це ж

стосується страхових довірчих товариств. Дозвіл необхідний в тих випадках, коли суб'єкт здійснює діяльність, що безпосередньо стосується чи впливає на безпеку самої держави, коли його діяльність торкається забезпечення конституційних прав громадян, коли для здійснення того чи іншого виду діяльності необхідний встановлений певний рівень знань чи кваліфікації (нотаріальні контори, юридичні консультації, лікувальні заклади тощо).

Більшість юридичних осіб як суб'єктів господарювання мають корпоративний характер (від corporation) – група фізичних чи юридичних осіб, об'єднана спільністю бізнесу). В країнах із розвинутою економікою основна частина (більше 93%) виробництва і реалізації товарів припадає саме на різновиди господарських товариств. Вони створюються в нормативно-явочному порядку, суть якого полягає в тому, що існує нормативний акт, який визначає правове положення того чи іншого суб'єкта діяльності, порядок їх створення і припинення. Особи, що створюють таку юридичну особу, повинні дотриматись вимог чинного законодавства. Це і підлягає перевірці при реєстрації такої корпоративної особи як суб'єкту господарювання.

В основі створення корпоративних осіб лежить правочин – угода на спільне набуття зміну господарських прав і обов'язків. Ця угода оформляється шляхами:

а) шляхом голосування на загальних зборах чи шляхом уплати вступних та членських внесків.

Такий спосіб характерний для виробничих кооперативів, котрі організуються за бажанням фізичних осіб на добровільних засадах. Їх воля на створення кооперативу фіксується в протоколі загальних зборів. На загальних зборах затверджується статут кооперативу, який разом із протоколом зборів в нотаріально засвідченому вигляді подається для реєстрації;

б) шляхом укладання засновницького договору фізичними або юридичними особами, що об'єднують свої матеріальні ресурси, а у випадках, передбачених законом, і власні трудові зусилля для спільного зайняття підприємництвом.

Після укладання установчого договору ведеться розробка статуту, який приймається на загальних зборах чи зборах уповноважених учасників товариства.

Відповідно до положень ст. 57 ГК установчими документами суб'єкта господарювання є рішення про його утворення або

засновницький договір, а у випадках, передбачених законом, статут (положення) суб'єкта господарювання.

В установчих документах повинні бути зазначені найменування суб'єкта господарювання, мета і предмет господарської діяльності, склад і компетенція його органів управління, порядок прийняття ними рішень, порядок формування майна, розподілу прибутків та збитків, умови його реорганізації та ліквідації, якщо інше не передбачено законом.

У засновницькому договорі засновники зобов'язуються утворити суб'єкт господарювання, визначають порядок спільної діяльності щодо його утворення, умови передачі йому свого майна, порядок розподілу прибутків і збитків, управління діяльністю суб'єкта господарювання та участі в ньому засновників, порядок вибуття та входження нових засновників, інші умови діяльності суб'єкта господарювання, які передбачені законом, а також порядок його реорганізації та ліквідації відповідно до закону.

Статут суб'єкта господарювання повинен містити відомості про його найменування і місцезнаходження, мету і предмет діяльності, розмір і порядок утворення статутного та інших фондів, порядок розподілу прибутків і збитків, про органи управління і контролю, їх компетенцію, про умови реорганізації та ліквідації суб'єкта господарювання, а також інші відомості, пов'язані з особливостями організаційної форми суб'єкта господарювання, передбачені законодавством. Статут може містити й інші відомості, що не суперечать законодавству.

Положенням визначається господарська компетенція органів державної влади, органів місцевого самоврядування чи інших суб'єктів у випадках, визначених законом. Статут (положення) затверджується власником майна (засновником) суб'єкта господарювання чи його представниками, органами або іншими суб'єктами відповідно до закону.

Відповідно до ст. 88 ЦК у *статуті* товариства вказуються найменування юридичної особи, її місцезнаходження, адреса, органи управління товариством, їх компетенція, порядок прийняття ними рішень, порядок вступу до товариства та виходу з нього, якщо додаткові вимоги щодо змісту статуту не встановлені цим Кодексом або іншим законом. У *засновницькому договорі* товариства визначаються зобов'язання учасників створити товариство, порядок їх спільної діяльності щодо його створення, умови передання

товариству майна учасників, якщо додаткові вимоги щодо змісту засновницького договору не встановлені цим Кодексом або іншим законом. В *установчому акті* установи вказується її мета, визначаються майно, яке передається установі, необхідне для досягнення цієї мети, структура управління установою. Якщо в установчому акті, який міститься у заповіті, відсутні окремі із зазначених вище положень, їх встановлює орган, що здійснює державну реєстрацію.

Затверджені та нотаріально засвідчені документи підлягають реєстрації в загальному, а для деяких суб'єктів у спеціальному порядку. Це означає легалізацію суб'єкта підприємництва. З моменту отримання свідоцтва про державну реєстрацію виникає підприємницька правосуб'єктність підприємця;

в) в результаті реорганізації діяльності уже існуючих юридичних осіб. Реорганізація може бути проведена за власною ініціативою, на вимогу санатора чи інвестора за вказівкою державного органу, наприклад, Антимонопольного комітету України.

Внутрішня легалізація є передумовою зовнішньої легалізації, визначає її вид, порядок, схему.

Зовнішня легалізація починається процедурою державної реєстрації підприємця, після якої слідує статистична, дозвільна, податкова, банківська, пенсійна, страхова, пожежна, санітарна тощо. Після цього в рамках зовнішньої легалізації йде спеціальна – ліцензування, патентування, сертифікація, квотування, акредитація та ін.

Таким чином, легалізація має перманентний характер і, враховуючи вид діяльності та організаційно-правову форму, йде постійно. Чим більше необхідних ліцензій одержав суб'єкт господарювання, тим більше обсяг його правосуб'єктності, тим більше його можливості участі у господарських правовідносинах.

Під **легалізацією** слід розуміти послідовність юридично значимих дій особи по реалізації власного права на здійснення господарської діяльності з метою її узаконення.

Важливе значення для визначення напрямку розвитку процесу та змісту зовнішньої легалізації має Указ Президента України “Про усунення обмежень, що стримують розвиток підприємницької діяльності” від 3.02.1998 р., який спрямовано на здійснення комплексу заходів по усуненню обмежень, що стримують підприємницьку діяльність, введення нових підходів до державного

регулювання підприємництва. Основним з них визначається дерегулювання підприємництва – сукупність спрямованих на зменшення втручання державних органів у підприємницьку діяльність заходів, усунення правових, адміністративних, економічних та організаційних перепон на шляху розвитку підприємництва. Ці заходи стосуються:

1. спрощення порядку створення, реєстрації та ліквідації суб'єктів підприємництва;
2. скорочення переліку видів підприємницької діяльності, що підлягають ліцензуванню, патентуванню, а також потребують одержання сертифікатів та будь-яких інших дозволів на здійснення підприємницької діяльності;
3. лімітування перевірок і контролю за діяльністю суб'єктів підприємницької діяльності;
4. спрощення процедур митного оформлення вантажів при здійсненні експортно-імпортних операцій;
5. забезпечення послідовності та стабільності нормативно-правового регулювання та ін.

Легалізація, перш за все, залежить від дій особи і проводиться у заявочному та дозвільному порядку (видача дозволів на виготовлення штампів, печаток, ліцензування, патентування, квотування. В тих випадках, коли діяльність суб'єкта господарювання стосується безпеки держави, забезпечення економічних умов її існування, достовірності та вірогідності статистики, забезпечення безпеки для оточуючих, здорового та безпечного для життя та здоров'я довкілля, законних прав та інтересів людини, легалізація проводиться державними органами (вона передбачена чинним законодавством і здійснюється автоматично). Вона є продовженням заявочної легалізації. Так, у 5-денний строк з моменту реєстрації реєстраційний орган сповіщає про її проведення органи статистики, пенсійний фонд, фонд соціального страхування, Чорнобильський фонд. Через дозвільну систему відомості про суб'єкта отримують інші зацікавлені в них державні органи, в тому числі відповідні служби органів внутрішніх справ.

Як контрольна функція реєстрація має за мету дотримання законодавства щодо:

1. виконання заявником умов для заняття господарською діяльністю;

2. отримання достовірних даних для статистики та управління господарською діяльністю, про стан ринку пропозицій;

3. ведення Єдиного державного реєстру, а через нього – можливості зацікавленій особі виявити контрагентів, конкурентів та отримати дані для складання бізнес-планів чи прогнозів та програм;

4. розробки конкретних заходів по боротьбі з тіньовим бізнесом;

5. проведення політики оподаткування;

6. забезпечення пріоритетів національного товаровиробника;

7. забезпечення інтересів споживачів та безпеки їх життя та здоров'я; забезпечення економічної, екологічної безпеки;

забезпечення умов для ефективного функціонування ринку тощо.

Легалізація може розглядатись як одна з функцій державних органів по здійсненню та зберіганню дієвості та ефективності державного контролю за правомірністю господарської діяльності.

Державна реєстрація суб'єктів господарювання одночасно є первинним і найважливішим етапом реалізації права на здійснення господарської діяльності, останнім етапом внутрішньої легалізації, початком зовнішньої легалізації, навіть у тому випадку, коли юридична особа створюється у дозвільному порядку.

Реєстрація одночасно є початком офіційних публічно-правових відносин майбутнього суб'єкта господарювання з державними органами. При цьому при реєстрації перші – носії права, а другі – реєстраційні органи – носії обов'язку, при дотриманні всіх вимог вони не мають права відмовити в реєстрації особі, що у встановленому порядку за нею звернулась. Одночасно реєстраційний орган здійснює і перевірку додержання такою особою вимог чинного законодавства та умов реалізації права на здійснення господарської діяльності на етапі внутрішньої легалізації.

З моментом реєстрації цивільне законодавство пов'язує і виникнення правосуб'єктності юридичної особи.

Реєстрація суб'єктів господарювання здійснюється на підставі Закону України “Про державну реєстрацію юридичних осіб і фізичних осіб – підприємців” від 15. 05.2003 р. Відповідно до ч. 2 Заключних положень Закону державний реєстратор протягом 2004-2005 років при надходженні від юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців реєстраційної картки, відповідно до вимог статті 19 Закону, зобов'язаний провести заміну раніше виданих їм свідоцтв про державну реєстрацію на свідоцтва про державну реєстрацію єдиного зразка. При цьому реєстраційний збір за заміну свідоцтва про

державну реєстрацію не стягується. Закон визначає порядок державної реєстрації створення та припинення суб'єктів підприємницької діяльності поза залежністю від їх організаційно-правових форм та форм власності, за виключенням окремих видів (банки, засоби масової інформації, фондові біржі та ін.), для яких законодавством України встановлені спеціальні правила державної реєстрації, а також порядок реєстрації змін та доповнень до установчих документів юридичної особи та ін.

Стаття 4 Закону встановлює, що **державна реєстрація юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців** – це засвідчення факту створення або припинення юридичної особи, засвідчення факту набуття або позбавлення статусу підприємця фізичною особою, а також вчинення інших реєстраційних дій, які передбачені цим Законом, шляхом внесення відповідних записів до Єдиного державного реєстру.

Порядок проведення державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців включає, зокрема:

1. перевірку комплектності документів, які подаються державному реєстратору, та повноти відомостей, що вказані в реєстраційній картці;
2. перевірку документів, які подаються державному реєстратору, на відсутність підстав для відмови у проведенні державної реєстрації;
3. внесення відомостей про юридичну особу або фізичну особу – підприємця до Єдиного державного реєстру;
4. оформлення і видачу свідоцтва про державну реєстрацію та виписки з Єдиного державного реєстру.

Зміни до установчих документів юридичної особи, а також зміна прізвища та/або імені, та/або по батькові (далі – імені) або місця проживання фізичної особи-підприємця підлягають обов'язковій державній реєстрації шляхом внесення відповідних змін до записів Єдиного державного реєстру в порядку, встановленому цим Законом.

Відокремлені підрозділи юридичної особи не підлягають державній реєстрації.

Представництва, філії іноземних компаній в Україні підлягають акредитації на території України в порядку, встановленому законом.

Державна реєстрація юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців проводиться державним реєстратором виключно у виконавчому комітеті міської ради міста обласного значення або у районній, районній у містах Києві та Севастополі державній

адміністрації за місцезнаходженням юридичної особи або за місцем проживання фізичної особи-підприємця. Відповідно до положень ст. 1 Закону **місце проживання фізичної особи** – це житловий будинок, квартира, інше приміщення, придатне для проживання в ньому (гуртожиток, готель тощо) у відповідному населеному пункті, в якому фізична особа проживає постійно, переважно або тимчасово, що знаходиться за певною адресою, за якою здійснюється зв'язок з фізичною особою – підприємцем, а **місцезнаходження юридичної особи** – це адреса органу або особи, які відповідно установчих документів юридичної особи або закону виступають від її імені (далі – виконавчий орган).

Державна реєстрація здійснюється державним реєстратором, який на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці:

1. проводить державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців;
2. проводить резервування найменувань юридичних осіб;
3. передає органам державної статистики (далі – органи статистики), державної податкової служби, Пенсійного фонду України та фондів соціального страхування повідомлення та відомості з реєстраційних карток про вчинення реєстраційних дій, які передбачені Законом, у тому числі щодо створення або ліквідації відокремлених підрозділів юридичних осіб;
4. формує, веде та забезпечує зберігання реєстраційних справ;
5. здійснює оформлення та видачу свідоцтв про державну реєстрацію, а також їх заміну;
6. оформлює та видає виписки, довідки з Єдиного державного реєстру;
7. проводить державну реєстрацію змін до установчих документів юридичних осіб та державну реєстрацію зміни імені або місця проживання фізичних осіб-підприємців;
8. проводить державну реєстрацію припинення юридичних осіб та державну реєстрацію припинення підприємницької діяльності фізичними особами-підприємцями;
9. звертається до суду із заявою про зміну мети установи у встановленому законом порядку.

Державний реєстратор призначається на посаду та звільняється з посади міським головою міста обласного значення або головою районної, районної в містах Києві та Севастополі державної

адміністрації за погодженням із спеціально уповноваженим органом з питань державної реєстрації. Державний реєстратор підпорядковується міському голові міста обласного значення або голові районної, районної в містах Києві та Севастополі державної адміністрації. На посаду державного реєстратора призначається особа з вищою освітою за освітньо-кваліфікаційним рівнем магістра або спеціаліста та стажем роботи за фахом на державній службі не менше одного року, або стажем роботи в інших сферах управління не менше трьох років. Державний реєстратор має посвідчення державного реєстратора та власну печатку.

Стаття 8 Закону встановлює *вимоги до оформлення документів*, які подаються державному реєстратору. Так, документи подаються (надсилаються рекомендованим листом) державному реєстратору, повинні бути викладені державною мовою. Реєстраційна картка заповнюється машинодруком або від руки друкованими літерами. Якщо документи надсилаються державному реєстратору рекомендованим листом, підпис заявника на реєстраційній картці повинен бути нотаріально посвідчений.

Установчі документи (установчий акт, статут або засновницький договір, положення) юридичної особи повинні містити відомості, передбачені законом. У разі, коли законом встановлено вимоги щодо реєстрації установчих документів, такі документи подаються з відміткою про їх реєстрацію в органі, визначеному законом.

Установчі документи юридичної особи, а також зміни до них, викладаються письмово, прошиваються, пронумеровуються та підписуються засновниками (учасниками), якщо законом не встановлено інший порядок їх затвердження. Підписи засновників (учасників) на установчих документах повинні бути нотаріально посвідчені. У випадках, які передбачені законом, установчі документи повинні бути погоджені з відповідними органами державної влади. Внесення змін до установчих документів юридичної особи оформляється окремим додатком або викладенням установчих документів у новій редакції. На титульній сторінці додатка до установчих документів юридичної особи робиться відмітка про те, що зазначені документи є невід'ємною частиною відповідних установчих документів.

Документ про підтвердження реєстрації іноземної юридичної особи в країні її місцезнаходження повинен бути легалізований у встановленому порядку.

Внесення змін до установчих документів юридичної особи оформляється окремим додатком або викладенням установчих документів у новій редакції. На титульній сторінці додатка до установчих документів юридичної особи робиться відмітка про те, що зазначені документи є невід'ємною частиною відповідних установчих документів.

Вимоги щодо написання найменування юридичної особи або її відокремленого підрозділу встановлюються спеціально уповноваженим органом з питань державної реєстрації.

2. Загальний порядок державної реєстрації юридичних осіб.

Юридична особа повинна мати своє найменування, яке містить інформацію про її організаційно-правову форму (крім органів державної влади, органів місцевого самоврядування, органів влади Автономної Республіки Крим, державних, комунальних організацій, закладів та установ) та назву (ст. 23 Закону). Відповідно, Закон передбачає можливість резервування найменування юридичної особи: засновник (засновники) юридичної особи має право зарезервувати найменування юридичної особи строком на два місяці, а для відкритих акціонерних товариств строком на дев'ять місяців. Засновник (засновники) юридичної особи повинен вказати у заяві про резервування найменування юридичної особи повне найменування юридичної особи, під яким він (вони) мають намір її зареєструвати.

Для резервування найменування юридичної особи засновник (засновники) юридичної особи або уповноважена ним (ними) особа повинен подати (надіслати рекомендованим листом з описом вкладення) державному реєстратору такі документи:

1. заяву встановленого зразка про резервування найменування юридичної особи;
2. документ, що підтверджує внесення плати за проведення резервування найменування юридичної особи (плата в розмірі двох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян). Документом, що підтверджує внесення плати за резервування найменування юридичної особи, є копія квитанції, виданої банком, або копія платіжного доручення з відміткою банку.

Якщо документи для проведення резервування найменування юридичної особи подаються засновником юридичної особи або уповноваженою ним особою особисто, державному реєстратору додатково пред'являються паспорт та документ, що засвідчує його (її)

повноваження.

Документи, які подані для проведення резервування найменування юридичної особи, приймаються за описом, копія якого в день надходження документів видається (надсилається рекомендованим листом з описом вкладення) засновнику юридичної особи або уповноваженій ним особі з відміткою про дату надходження документів.

Дата надходження документів для проведення резервування найменування юридичної особи вноситься до журналу обліку реєстраційних дій.

Резервування найменування юридичної особи здійснюється протягом трьох робочих днів з дати надходження вказаних документів.

У разі відсутності в Єдиному державному реєстрі найменування юридичної особи тотожного тому, яке зазначено в заяві про резервування найменування юридичної особи, державний реєстратор протягом встановленого строку вносить до Єдиного державного реєстру запис про резервування найменування юридичної особи і видає (надсилає рекомендованим листом) засновнику юридичної особи або уповноваженій ним особі довідку з Єдиного державного реєстру про резервування найменування юридичної особи, яка дійсна протягом строку резервування.

Дата внесення до Єдиного державного реєстру запису про резервування найменування юридичної особи є датою резервування найменування юридичної особи.

Для проведення державної реєстрації юридичної особи засновник (засновники) або уповноважена ними особа повинні особисто подати державному реєстратору (надіслати рекомендованим листом з описом вкладення) такі документи (ст. 24 Закону):

1. заповнену реєстраційну картку на проведення державної реєстрації юридичної особи;
2. примірник оригіналу або нотаріально посвідчену копію рішення засновників або уповноваженого ними органу про створення юридичної особи у випадках, передбачених законом;
3. два примірники установчих документів;
4. документ, що засвідчує внесення реєстраційного збору за проведення державної реєстрації юридичної особи (за проведення державної реєстрації юридичної особи – десять неоподатковуваних мінімумів доходів громадян).

Крім того:

1 у разі, якщо проводилося резервування найменування юридичної особи, крім документів, які передбачені частиною першою цієї статті, додатково подається чинна довідка з Єдиного державного реєстру про резервування найменування юридичної особи;

2. у випадках, що передбачені законом, додатково подається (надсилається) копія рішення органів Антимонопольного комітету України або Кабінету Міністрів України про надання дозволу на узгоджені дії або на концентрацію суб'єктів господарювання;

3. у разі державної реєстрації юридичної особи, для якої законом встановлено вимоги щодо формування статутного фонду (статутного або складеного капіталу), додатково подається документ, що підтверджує внесення засновником (засновниками) вкладу (вкладів) до статутного фонду (статутного або складеного капіталу) юридичної особи в розмірі, який встановлено законом;

4. у разі державної реєстрації відкритих акціонерних товариств додатково подається звіт про проведення підписки на акції, який засвідчено Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку України;

5. у разі державної реєстрації фермерського господарства додатково подається копія Державного акта на право приватної власності засновника на землю або копія Державного акта на право постійного користування землею засновником, або нотаріально посвідчена копія договору про право користування землею засновником, зокрема на умовах оренди;

7. у разі державної реєстрації юридичної особи, засновником (засновниками) якої є іноземна юридична особа, додатково подається документ про підтвердження реєстрації іноземної особи в країні її місцезнаходження, зокрема витяг із торговельного, банківського або судового реєстру.

Державному реєстратору забороняється вимагати додаткові документи для проведення державної реєстрації юридичної особи, якщо вони положеннями цієї статті.

Якщо документи для проведення державної реєстрації подаються засновником або уповноваженою ним особою особисто, державному реєстратору додатково пред'являються паспорт та документ, що засвідчує його (її) повноваження.

Документи, які подані для проведення державної реєстрації юридичної особи, приймаються за описом, копія якого в день

надходження документів видається (надсилається рекомендованим листом) засновнику або уповноваженій ним особі з відміткою про дату надходження документів.

Дата надходження документів для проведення державної реєстрації юридичної особи вноситься до журналу обліку реєстраційних дій.

Державний реєстратор має право **залишити без розгляду документи**, які подані для проведення державної реєстрації юридичної особи, якщо:

- документи подані за неналежним місцем проведення державної реєстрації;
- документи не відповідають вимогам, які встановлені Законом;
- документи подані не в повному обсязі;
- документи подані особою, яка не має на це повноважень.

Про залишення документів, які подані для проведення державної реєстрації юридичної особи, без розгляду засновнику або уповноваженій ним особі не пізніше наступного робочого дня з дати їх надходження державним реєстратором видаються (надсилається рекомендованим листом з описом вкладення) відповідне повідомлення із зазначенням підстав залишення документів без розгляду та документи, що подавалися для проведення державної реєстрації юридичної особи, відповідно до опису.

Залишення документів, які подавалися для проведення державної реєстрації юридичної особи, без розгляду не перешкоджає засновнику або уповноваженій ним особі повторному зверненню до державного реєстратора в загальному порядку після усунення причин, що були підставою для залишення цих документів без розгляду.

Стаття 25 Закону передбачає **порядок проведення державної реєстрації юридичної особи**. Державний реєстратор за відсутності підстав для залишення документів, які подані для проведення державної реєстрації юридичної особи, без розгляду зобов'язаний перевірити ці документи на відсутність підстав для відмови у проведенні державної реєстрації юридичної особи. Така перевірка здійснюється з використанням відомостей з Єдиного державного реєстру.

За відсутності підстав для відмови у проведенні державної реєстрації юридичної особи державний реєстратор повинен внести до реєстраційної картки на проведення державної реєстрації юридичної

особи ідентифікаційний код заявника відповідно до вимог Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України та внести до Єдиного державного реєстру запис про проведення державної реєстрації юридичної особи на підставі відомостей цієї реєстраційної картки. Дата внесення до Єдиного державного реєстру запису про проведення державної реєстрації юридичної особи є датою державної реєстрації юридичної особи.

Строк державної реєстрації юридичної особи не повинен перевищувати три робочих дні з дати надходження документів для проведення державної реєстрації юридичної особи.

Виконавчий орган юридичної особи або уповноважена ним особа зобов'язані подати (надіслати рекомендованим листом з описом вкладення) державному реєстратору за місцезнаходженням юридичної особи заповнену **реєстраційну картку про створення відокремленого підрозділу** та рішення органу управління юридичної особи про створення відокремленого підрозділу або повідомлення встановленого зразка про закриття відокремленого підрозділу. Державному реєстратору забороняється вимагати для включення до Єдиного державного реєстру відомостей про відокремлені підрозділи юридичної особи документи, якщо вони не передбачені частиною третьою цієї статті.

Якщо документи для включення до Єдиного державного реєстру відомостей про відокремлені підрозділи юридичної особи подаються особою, уповноваженою виконавчим органом юридичної особи, державному реєстратору додатково пред'являються паспорт та документ, що засвідчує її повноваження.

Документи, які подані для включення до Єдиного державного реєстру відомостей про відокремлені підрозділи юридичної особи, приймаються за описом, копія якого в день надходження документів видається (надсилається рекомендованим листом) виконавчому органу юридичної особи або уповноваженій ним особі з відміткою про дату надходження документів.

Дата надходження документів для включення до Єдиного державного реєстру відомостей про відокремлені підрозділи юридичної особи вноситься до журналу обліку реєстраційних дій.

Свідоцтво про державну реєстрацію юридичної особи повинно бути оформлено і видано (надіслано рекомендованим листом за описом вкладення) засновнику або уповноваженій ним особі державним реєстратором не пізніше наступного робочого дня з

дати державної реєстрації юридичної особи. Разом із свідоцтвом про державну реєстрацію юридичної особи засновнику або уповноваженій ним особі видається (надсилається рекомендованим листом) один примірник оригіналу установчих документів з відміткою державного реєстратора про проведення державної реєстрації юридичної особи.

Державні реєстратори використовують бланки свідоцтв про державну реєстрацію юридичних осіб та бланки свідоцтв про державну реєстрацію фізичних осіб-підприємців єдиних зразків. Описи бланка свідоцтва про державну реєстрацію юридичної особи і бланка свідоцтва про державну реєстрацію фізичної особи-підприємця, а також порядок їх оформлення встановлюються спеціально уповноваженим органом з питань державної реєстрації. Бланки свідоцтв про державну реєстрацію юридичних осіб та бланки свідоцтв про державну реєстрацію фізичних осіб-підприємців є документами суворої звітності, мають облікову серію і номер.

У бланку свідоцтва про державну реєстрацію юридичної особи зазначаються:

1. найменування юридичної особи;
2. ідентифікаційний код Єдиного державного реєстру підприємств і організацій України;
3. місцезнаходження юридичної особи;
4. місце проведення державної реєстрації;
5. дата проведення державної реєстрації;
6. прізвище та ініціали державного реєстратора.

Свідоцтво про державну реєстрацію підписується державним реєстратором та засвідчується його печаткою(ст. 9 Закону).

Порядок передачі державному реєстратору ідентифікаційних кодів Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України для внесення їх до реєстраційної картки визначається спеціально уповноваженим органом з питань державної реєстрації та спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері статистики.

Державний реєстратор у день державної реєстрації юридичної особи зобов'язаний передати відповідним органам статистики, державної податкової служби, Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування повідомлення про проведення державної реєстрації юридичної особи із зазначенням номера та дати внесення відповідного запису до Єдиного державного реєстру та відомості з

реєстраційної картки на проведення державної реєстрації юридичної особи. Підставою для взяття юридичної особи на облік в органах статистики, державної податкової служби, Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування є надходження до цих органів повідомлення державного реєстратора про проведення державної реєстрації юридичної особи та відомостей з відповідної реєстраційної картки (ст. 26 Закону).

Стаття 27 передбачає **порядок відмови у проведенні державної реєстрації юридичної особи**. Підставами для відмови у проведенні державної реєстрації юридичної особи є:

1. невідповідність відомостей, які вказані в реєстраційній картці на проведення державної реєстрації юридичної особи, відомостям, які зазначені в документах, що подані для проведення державної реєстрації юридичної особи;

2. невідповідність установчих документів вимогам частини третьої статті 8 цього Закону;

3. порушення порядку створення юридичної особи, який встановлено законом, зокрема:

– наявність обмежень на зайняття відповідних посад, встановлених законом щодо осіб, які зазначені як посадові особи органу управління юридичної особи;

– невідповідність відомостей про засновників (учасників) юридичної особи відомостям щодо них, які містяться в Єдиному державному реєстрі;

– наявність обмежень щодо вчинення засновниками (учасниками) юридичної особи або уповноваженою ними особою юридичних дій, які встановлені абзацом четвертим частини другої статті 35 цього Закону;

– наявність в Єдиному державному реєстрі найменування, яке тотожне найменуванню юридичної особи, яка має намір зареєструватися;

– використання у найменуванні юридичної особи приватного права повного чи скороченого найменування органу державної влади або органу місцевого самоврядування, або похідних від цих найменувань, або історичного державного найменування, перелік яких встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Відмова у проведенні державної реєстрації юридичної особи з інших підстав не допускається.

За наявності підстав для відмови у проведенні державної реєстрації юридичної особи державний реєстратор зобов'язаний не пізніше трьох робочих днів з дати надходження документів для проведення державної реєстрації видати (надіслати рекомендованим листом з описом вкладення) засновнику або уповноваженій ним особі повідомлення про відмову в проведенні державної реєстрації із зазначенням підстав для такої відмови та документи, що подавалися для проведення державної реєстрації юридичної особи, відповідно до опису. У разі відмови у проведенні державної реєстрації юридичної особи реєстраційний збір не повертається.

Після усунення причин, що були підставою для відмови у проведенні державної реєстрації юридичної особи, засновники (учасники) або уповноважена ними особа можуть повторно подати документи на проведення державної реєстрації юридичної особи, які розглядаються у порядку, передбаченому цим Законом для проведення державної реєстрації юридичної особи.

Відомості про відокремлені підрозділи юридичної особи залучаються до її реєстраційної справи та включаються до Єдиного державного реєстру.

В Єдиному державному реєстрі містяться такі відомості про відокремлені підрозділи юридичної особи:

- ідентифікаційний код юридичної особи;
- ідентифікаційний код філії, представництва;
- повне найменування відокремленого підрозділу;
- місцезнаходження відокремленого підрозділу;
- види діяльності відокремленого підрозділу;
- прізвище, ім'я та по батькові осіб, які мають право вчиняти юридичні дії від імені юридичної особи на підставі довіреності, у тому числі підписувати договори, їх ідентифікаційні номери платників податків;
- дату постановки на облік та зняття з обліку в органах статистики, державної податкової служби, Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування;
- дату та номер запису про включення або виключення відомостей до/з Єдиного державного реєстру, дату та номери запису про внесення змін до нього;
- місце проведення запису про включення або виключення відомостей до/з Єдиного державного реєстру;
- місцезнаходження реєстраційної справи юридичної особи;

– прізвище, ім'я та по батькові посадової особи, що внесла до Єдиного державного реєстру запис про включення відомостей про відокремлений підрозділ юридичної особи, внесла зміни до цього запису або внесла запис про виключення відокремленого підрозділу юридичної особи.

Виконавчий орган юридичної особи або уповноважена ним особа зобов'язані подати (надіслати рекомендованим листом з описом вкладення) державному реєстратору за місцезнаходженням юридичної особи заповнену реєстраційну картку про створення відокремленого підрозділу та рішення органу управління юридичної особи про створення відокремленого підрозділу або повідомлення встановленого зразка про закриття відокремленого підрозділу.

Стаття 32 передбачає **особливості проведення державної реєстрації юридичної особи, що створюється шляхом виділу**. Для проведення державної реєстрації юридичної особи, що створюється шляхом виділу, засновники (учасники) або уповноважені ними орган чи особа крім вказаних документів, повинні додатково подати нотаріально посвідчену копію розподільчого балансу.

Державна реєстрація юридичної особи, що створюється шляхом виділу, проводиться у встановленому загальному порядку, не раніше двох місяців з дати публікації повідомлення про прийняття засновниками (учасниками) або уповноваженим ними органом рішення про виділ у спеціалізованому друкованому засобі масової інформації. Виділ вважається завершеним з дати державної реєстрації юридичних осіб, утворених в результаті виділу.

Внесення до Єдиного державного реєстру запису про рішення засновниками (учасниками) або уповноваженим ними органом щодо виділу здійснюється за процедурами, передбаченими статтею 34 цього Закону для внесення до Єдиного державного реєстру запису про рішення засновниками (учасниками) або уповноваженим ними органом щодо припинення юридичної особи. Якщо виділ здійснюється на підставі судового рішення, внесення до Єдиного державного реєстру запису про це здійснюється за процедурами, передбаченими статтею 38 цього Закону для внесення до Єдиного державного реєстру запису про судові рішення щодо припинення юридичної особи.

3. Загальний порядок державної реєстрації фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності.

Порядок державної реєстрації фізичної особи, яка має намір стати підприємцем, регулюється розділом V Закону.

Для проведення державної реєстрації фізична особа, яка має намір стати підприємцем (далі – заявник), повинна подати особисто (надіслати рекомендованим листом з описом вкладення) державному реєстратору за місцем проживання такі документи:

1. заповнену реєстраційну картку на проведення державної реєстрації фізичної особи – підприємця;

2. копію довідки про включення заявника до Державного реєстру фізичних осіб – платників податків та інших обов'язкових платежів;

3. документ, що підтверджує внесення реєстраційного збору за проведення державної реєстрації фізичної особи – підприємця.

Державному реєстратору забороняється вимагати додаткові документи для проведення державної реєстрації фізичної особи – підприємця.

Якщо документи для проведення державної реєстрації подаються заявником особисто, державному реєстратору додатково пред'являється паспорт.

Документи, які подаються для проведення державної реєстрації фізичної особи – підприємця, приймаються за описом, копія якого в день надходження документів видається (надсилається рекомендованим листом) заявнику з відміткою про дату надходження документів. Дата надходження документів на проведення державної реєстрації фізичної особи – підприємця вноситься до журналу обліку реєстраційних дій.

Державний реєстратор має право залишити без розгляду документи, які подані для проведення державної реєстрації фізичної особи – підприємця, якщо:

1. документи подані за неналежним місцем проведення державної реєстрації фізичної особи – підприємця;

2. документи не відповідають встановленим Законом;

3. документи подані не у повному обсязі.

Про залишення документів, які подавалися для проведення державної реєстрації фізичної особи – підприємця, без розгляду заявнику в день надходження документів державним реєстратором видаються (надсилається рекомендованим листом з описом

вкладення) відповідне повідомлення із зазначенням підстав залишення документів, які подавалися для проведення державної реєстрації фізичної особи – підприємця, без розгляду та документи, що подавалися для проведення державної реєстрації фізичної особи – підприємця, відповідно до опису.

Залишення документів, які подавалися для проведення державної реєстрації фізичної особи – підприємця, без розгляду не перешкоджає повторному зверненню заявника до державного реєстратора в загальному порядку після усунення причин, що були підставою для залишення цих документів без розгляду (ст. 42 Закону).

Державний реєстратор за відсутності підстав для залишення документів, які подані для проведення державної реєстрації фізичної особи – підприємця, без розгляду зобов'язаний перевірити ці документи на відсутність підстав для відмови у проведенні державної реєстрації фізичної особи – підприємця. Перевірка на відсутність підстав для відмови у проведенні державної реєстрації фізичної особи-підприємця, здійснюється з використанням відомостей Єдиного державного реєстру. За відсутності підстав для відмови у проведенні державної реєстрації фізичної особи – підприємця державний реєстратор повинен внести до Єдиного державного реєстру запис про проведення державної реєстрації фізичної особи – підприємця на підставі відомостей реєстраційної картки на проведення державної реєстрації фізичної особи – підприємця. Дата внесення до Єдиного державного реєстру запису про проведення державної реєстрації фізичної особи – підприємця є датою державної реєстрації фізичної особи – підприємця.

Строк державної реєстрації фізичної особи – підприємця не повинен перевищувати два робочих дні з дати надходження документів для проведення державної реєстрації фізичної особи – підприємця. Свідоцтво про державну реєстрацію фізичної особи – підприємця повинно бути оформлено державним реєстратором і видано (надіслано рекомендованим листом) заявнику не пізніше наступного робочого дня з дати державної реєстрації фізичної особи – підприємця.

У бланку свідоцтва про державну реєстрацію фізичної особи – підприємця зазначаються:

1. ім'я фізичної особи – підприємця;

2. ідентифікаційний номер фізичної особи-платника податків та інших обов'язкових платежів з Державного реєстру фізичних осіб – платників податків та інших обов'язкових платежів (далі – ідентифікаційний номер фізичної особи – платника податків);

3. місце проживання фізичної особи – підприємця;

4. дата проведення державної реєстрації;

5. місце проведення державної реєстрації;

6. прізвище та ініціали державного реєстратора.

Державний реєстратор не пізніше наступного робочого дня з дати державної реєстрації фізичної особи – підприємця зобов'язаний передати відповідним органам статистики, державної податкової служби, Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування повідомлення про проведення державної реєстрації фізичної особи – підприємця із зазначенням номера та дати внесення відповідного запису до Єдиного державного реєстру та відомості з реєстраційної картки на проведення державної реєстрації фізичної особи – підприємця для взяття фізичної особи – підприємця на облік (ст. 43 Закону).

Відмова у проведенні державної реєстрації фізичної особи-підприємця передбачається ст. 44 Закону. **Підставами для відмови у проведенні державної реєстрації фізичної особи – підприємця є:**

1. невідповідність відомостей, які вказані у реєстраційній картці на проведення державної реєстрації фізичної особи – підприємця, відомостям, які зазначені у документах, що подані для проведення державної реєстрації;

2. наявність обмежень на зайняття підприємницькою діяльністю, які встановлені законом, щодо фізичної особи, яка має намір стати підприємцем;

3. наявність в Єдиному державному реєстрі запису, що заявник є підприємцем.

Відмова у проведенні державної реєстрації фізичної особи – підприємця з інших підстав не допускається.

За наявності підстав для відмови у проведенні державної реєстрації фізичної особи – підприємця державний реєстратор зобов'язаний не пізніше двох робочих днів з дати надходження документів для проведення державної реєстрації фізичної особи – підприємця видати (надіслати рекомендованим листом з описом вкладення) заявнику повідомлення про відмову у проведенні державної реєстрації, із зазначенням підстав для такої відмови, та

документи, що подавалися для проведення державної реєстрації фізичної особи – підприємця, відповідно до опису. У разі відмови у проведенні державної реєстрації фізичної особи – підприємця реєстраційний збір не повертається.

Після усунення причин, що були підставою для відмови у проведенні державної реєстрації фізичної особи – підприємця, фізична особа може повторно подати документи на проведення державної реєстрації фізичної особи – підприємця, які розглядаються у порядку, передбаченому цим Законом для проведення державної реєстрації фізичної особи – підприємця. Відмову у проведенні державної реєстрації фізичної особи – підприємця може бути оскаржено у суді.

Порушення строків видачі (направлення рекомендованим листом) свідоцтва про державну реєстрацію фізичної особи – підприємця, повідомлення про відмову у проведенні державної реєстрації або повідомлення про залишення документів без розгляду вважається відмовою у проведенні державної реєстрації фізичної особи – підприємця і може бути оскаржено у суді.

4. Реєстрація внесення змін і доповнень в установчі документи юридичної особи та відомостей про фізичну особу, яка має намір стати підприємцем.

Зміни до установчих документів юридичної особи, а також зміна прізвища та/або імені, та/або по батькові (далі – імені) або місця проживання фізичної особи-підприємця підлягають обов'язковій державній реєстрації шляхом внесення відповідних змін до записів Єдиного державного реєстру в порядку, встановленому цим Законом (ч. 3 ст. 4 Закону).

Внесення змін до установчих документів юридичної особи оформляється окремим додатком або викладенням установчих документів у новій редакції. На титульній сторінці додатка до установчих документів юридичної особи робиться відмітка про те, що зазначені документи є невід'ємною частиною відповідних установчих документів.

За проведення державної реєстрації змін до установчих документів юридичної особи, державної реєстрації зміни імені або місця проживання фізичної особи-підприємця справляється реєстраційний збір у розмірі тридцяти відсотків реєстраційного збору, встановленого за реєстрацію (ст. 10 Закону).

Державна реєстрація змін до установчих документів юридичної особи передбачена ст. 29 Закону. Для проведення державної реєстрації змін до установчих документів юридичної особи засновники (учасники) або уповноважений ними орган чи особа повинні подати особисто (надіслати рекомендованим листом з описом вкладення) такі документи:

1. заповнену реєстраційну картку на проведення державної реєстрації змін до установчих документів юридичної особи;

2. примірник оригіналу або нотаріально посвідчену копію рішення про внесення змін до установчих документів;

3. оригінал установчих документів юридичної особи з відміткою про їх державну реєстрацію;

4. два примірники змін до установчих документів юридичної особи та два примірники установчих документів у новій редакції, або два примірники установчих документів у новій редакції;

5. документ, що підтверджує внесення реєстраційного збору за проведення державної реєстрації змін до установчих документів.

Крім того:

1. у разі внесення змін до статуту, які пов'язані із зменшенням статутного фонду (статутного або складеного капіталу) юридичної особи, додатково подається документ, що підтверджує внесення плати за публікацію у спеціалізованому друкованому засобі масової інформації відповідного повідомлення;

2. у разі внесення змін до установчих документів, які пов'язані із зміною складу засновників (учасників) юридичної особи, додатково подається або копія рішення про вихід юридичної особи із складу засновників (учасників), завірена в установленому порядку, або нотаріально посвідчена копія заяви фізичної особи про вихід зі складу засновників (учасників), або нотаріально посвідчена копія документа про перехід частки учасника у статутному капіталі товариства, або нотаріально посвідчений документ про передання права засновника (учасника) іншій особі, або рішення уповноваженого органу юридичної особи про примусове виключення засновника (учасника) зі складу засновників (учасників) юридичної особи, якщо це передбачено законом або установчими документами юридичної особи;

3. у разі внесення змін до установчих документів, які пов'язані із зміною складу засновників (учасників) юридичної особи на підставі факту смерті фізичної особи-засновника (учасника) та відмови інших

засновників (учасників) у прийнятті спадкоємця (спадкоємців) померлого до складу засновників, додатково подається нотаріально посвідчена копія свідоцтва про смерть фізичної особи або відповідна довідка органу реєстрації актів громадянського стану чи судове рішення про оголошення громадянина померлим;

4. у разі внесення змін до установчих документів, які пов'язані із зміною найменування, додатково подається свідоцтво про державну реєстрацію юридичної особи;

5. у разі внесення змін до установчих документів, які пов'язані із зміною мети установи, додатково подається копія відповідного судового рішення.

Державному реєстратору забороняється вимагати документи для проведення державної реєстрації змін до установчих документів юридичної особи, якщо вони не передбачені цим Законом.

Якщо документи для проведення державної реєстрації змін до установчих документів юридичної особи подаються засновником (учасником) юридичної особи або особою, уповноваженою засновниками (учасниками), особисто, державному реєстратору додатково пред'являються паспорт та документ, що засвідчує його (її) повноваження.

Документи, які подані для проведення державної реєстрації змін до установчих документів юридичної особи, приймаються за описом, копія якого в день надходження документів видається (надсилається рекомендованим листом) засновникам (учасникам) юридичної особи або уповноваженій ними особі з відміткою про дату надходження документів.

Дата надходження документів для проведення державної реєстрації змін до установчих документів юридичної особи вноситься до журналу обліку реєстраційних дій.

Про залишення документів, які подані для проведення державної реєстрації змін до установчих документів юридичної особи, без розгляду засновникам (учасникам) юридичної особи або уповноваженій ними особі не пізніше наступного робочого дня з дати їх надходження державним реєстратором видаються (надсилається рекомендованим листом з описом вкладення) відповідне повідомлення із зазначенням підстав залишення документів без розгляду та документи, що подавалися для проведення державної реєстрації змін до установчих документів юридичної особи, відповідно до опису.

Залишення документів, які подавалися для проведення державної реєстрації змін до установчих документів юридичної особи, без розгляду не перешкоджає засновникам (учасникам) юридичної особи або уповноваженій ними особі повторному зверненню до державного реєстратора в загальному порядку після усунення причин, що були підставою для залишення цих документів без розгляду.

Державний реєстратор має право залишити без розгляду документи, які подані для проведення державної реєстрації змін до установчих документів юридичної особи, якщо:

1. документи подані за неналежним місцем проведення державної реєстрації;
2. документи не відповідають вимогам, які встановлені Законом;
3. документи подані не у повному обсязі;
4. документи подані з порушенням встановленого Законом строку;
5. документи подані особою, яка не має на це повноважень.

Державний реєстратор не пізніше наступного робочого дня з дати проведення державної реєстрації змін до установчих документів юридичної особи повинен видати (надіслати рекомендованим листом з описом вкладення) заявнику один примірник оригіналу установчих документів старій редакції з відмітками державного реєстратора про проведення державної реєстрації змін до установчих документів та в той же день передати відповідним органам статистики, державної податкової служби, Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування повідомлення про проведення державної реєстрації змін до установчих документів юридичної особи із зазначенням номера та дати внесення відповідного запису до Єдиного державного реєстру.

У разі проведення державної реєстрації змін до установчих документів, які пов'язані із зміною найменування юридичної особи, державний реєстратор крім документів, які передбачені частиною чотирнадцятою цієї статті, додатково повинен видати (надіслати рекомендованим листом) засновникам (учасникам) юридичної особи або уповноваженому ними органу нове свідоцтво про державну реєстрацію юридичної особи та свідоцтво, яке було замінено з відміткою про видачу нового свідоцтва.

Стаття 31 передбачає порядок скасування державної реєстрації змін до установчих документів юридичної особи.

У разі постановлення судового рішення щодо скасування рішення засновників (учасників) юридичної особи або уповноваженого ними органу про внесення змін до установчих документів юридичної особи, або про визнання повністю або частково недійсними змін до установчих документів юридичної особи суд у день набрання законної сили судовим рішенням надсилає його державному реєстратору для внесення запису про судове рішення щодо скасування державної реєстрації змін до установчих документів юридичної особи. Дата надходження відповідного судового рішення вноситься до журналу обліку реєстраційних дій.

Державний реєстратор у строк, що не перевищує двох робочих днів з дати надходження судового рішення щодо скасування державної реєстрації змін до установчих документів юридичної особи, вносить до Єдиного державного реєстру запис щодо скасування державної реєстрації змін до установчих документів юридичної особи, якщо інше не встановлено судовим рішенням, та в той же день повідомляє органи статистики, державної податкової служби, Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування про внесення такого запису.

У судовому рішенні щодо скасування державної реєстрації змін до установчих документів юридичної особи суд може встановити строк для повторного подання засновниками (учасниками) юридичної особи або уповноваженим ними органом державному реєстратору документів для проведення державної реєстрації змін до установчих документів юридичної особи. У разі, якщо строк для подання документів не порушений, державний реєстратор вносить до Єдиного державного реєстру запис про скасування державної реєстрації змін до установчих документів юридичної особи і проводить державну реєстрацію змін до установчих документів у порядку, встановленому цим Законом. У разі, якщо строк, який встановлено у судовому рішенні щодо скасування державної реєстрації змін до установчих документів юридичної особи для подання документів, порушений, державний реєстратор не пізніше наступного робочого дня після закінчення такого строку надсилає до суду відповідне повідомлення.

Державна реєстрація змін до відомостей про фізичну особу – підприємця, які містяться в Єдиному державному реєстрі передбачається ст. 45 Закону.

Зміни до відомостей про фізичну особу – підприємця, які містяться в Єдиному державному реєстрі, а саме зміни щодо імені

фізичної особи або місця її проживання, набирають чинності з дня їх державної реєстрації. Для проведення державної реєстрації змін до відомостей про фізичну особу – підприємця фізична особа – підприємець подає державному реєстратору особисто (надсилає рекомендованим листом з описом вкладення) такі документи:

1. заповнену реєстраційну картку на проведення державної реєстрації змін до відомостей про фізичну особу – підприємця;
2. оригінал свідоцтва про державну реєстрацію фізичної особи – підприємця;
3. документ, що підтверджує сплату реєстраційного збору за державну реєстрацію змін до відомостей про фізичну особу – підприємця.

Державному реєстратору забороняється вимагати документи для проведення державної реєстрації змін до відомостей про фізичну особу – підприємця, якщо вони не передбачені Законом.

Якщо документи для проведення державної реєстрації змін до відомостей про фізичну особу – підприємця подаються фізичною особою – підприємцем особисто, державному реєстратору додатково пред'являється паспорт.

Документи, які подаються для проведення державної реєстрації змін до відомостей про фізичну особу – підприємця, приймаються за описом, копія якого в день надходження документів видається (надсилається рекомендованим листом) заявнику з відміткою про дату надходження документів. Дата надходження документів на проведення державної реєстрації змін до відомостей про фізичну особу – підприємця вноситься до журналу обліку реєстраційних дій.

Державний реєстратор має право залишити без розгляду документи, які подані для проведення державної реєстрації змін до відомостей про фізичну особу – підприємця, якщо:

1. документи подані за неналежним місцем проведення державної реєстрації змін до відомостей про фізичну особу – підприємця;
2. документи не відповідають встановленим вимогам;
3. документи подані не у повному обсязі.

Про залишення документів, які подавалися для проведення державної реєстрації змін до відомостей про фізичну особу – підприємця, без розгляду заявнику не пізніше наступного робочого дня з дати надходження документів, які подані для проведення державної реєстрації змін до відомостей про фізичну особу –

підприємця, державним реєстратором видаються (надсилається рекомендованим листом з описом вкладення) відповідне повідомлення із зазначенням підстав залишення документів, які подавалися для проведення державної реєстрації змін до відомостей про фізичну особу – підприємця, без розгляду та документи, що подавалися для проведення державної реєстрації змін до відомостей про фізичну особу – підприємця, відповідно до опису.

Залишення документів, які подавалися для проведення державної реєстрації змін до відомостей про фізичну особу – підприємця, без розгляду не перешкоджає повторному зверненню заявника до державного реєстратора в загальному порядку після усунення причин, що були підставою для залишення цих документів без розгляду.

Державна реєстрація змін до відомостей про фізичну особу – підприємця здійснюється за процедурами, передбаченими статтею 43 цього Закону для проведення державної реєстрації фізичної особи – підприємця.

Заміна свідоцтва про державну реєстрацію проводиться у разі (ст. 9 Закону):

1. внесення змін до установчих документів юридичної особи, якщо ці зміни пов'язані із зміною найменування юридичної особи;
2. внесення змін до відомостей про юридичну особу, якщо ці зміни пов'язані із зміною місцезнаходження юридичної особи;
3. внесення змін до відомостей про фізичну особу – підприємця, якщо ці зміни пов'язані із зміною імені та/або місця проживання фізичної особи – підприємця;
4. втрати або пошкодження свідоцтва про державну реєстрацію.

Заміна свідоцтва про державну реєстрацію у зв'язку із внесенням змін до установчих документів юридичної особи, якщо ці зміни пов'язані із зміною найменування юридичної особи, здійснюється при проведенні державної реєстрації змін до установчих документів юридичної особи.

Заміна свідоцтва про державну реєстрацію у зв'язку із внесенням змін до відомостей про фізичну особу – підприємця, якщо ці зміни пов'язані із зміною імені та/або місця проживання фізичної особи – підприємця, здійснюється при проведенні державної реєстрації змін до відомостей про фізичну особу – підприємця.

Для заміни свідоцтва про державну реєстрацію у зв'язку з його втратою або пошкодженням засновники (учасники) юридичної особи

(фізична особа – підприємець) або уповноважений ними орган чи особа повинні подати державному реєстратору особисто (надіслати рекомендованим листом з описом вкладення) такі документи:

1. заяву встановленого зразка про заміну свідоцтва про державну реєстрацію;

2. не придатне для використання свідоцтво про державну реєстрацію, якщо підставою для заміни свідоцтва є його пошкодження;

3. документ, що підтверджує внесення плати за публікацію повідомлення про втрату або заміну свідоцтва про державну реєстрацію;

4. документ про підтвердження внесення реєстраційного збору за заміну свідоцтва про державну реєстрацію у зв'язку з його втратою або пошкодженням.

Державному реєстратору забороняється вимагати додаткові документи для проведення заміни свідоцтва про державну реєстрацію у зв'язку з його втратою або пошкодженням.

5. Реєстрація припинення юридичних осіб.

Порядок державної реєстрації припинення юридичної особи передбачено розділом IV Закону.

Юридична особа припиняється в результаті передання всього свого майна, прав та обов'язків іншим юридичним особам – правонаступникам у результаті злиття, приєднання, поділу, перетворення (реорганізації) або в результаті ліквідації за рішенням, прийнятим засновниками (учасниками) юридичної особи або уповноваженим ними органом, за судовим рішенням або за рішенням органу державної влади, прийнятим у випадках, передбачених законом. Юридична особа є такою, що припинилася, з дати внесення до Єдиного державного реєстру запису про державну реєстрацію припинення юридичної особи.

Для внесення до Єдиного державного реєстру запису про рішення щодо припинення юридичної особи заявник повинен подати (надіслати рекомендованим листом з описом вкладення) державному реєстратору такі документи (ст. 34 Закону):

1. нотаріально посвідчену копію рішення засновників (учасників) або уповноваженого ними органу щодо припинення юридичної особи;

2. документ, що підтверджує внесення плати за публікацію повідомлення про прийняття засновниками (учасниками) або уповноваженим ними органом рішення щодо припинення юридичної особи у спеціалізованому друкованому засобі масової інформації.

У випадках, встановлених законом, крім перелічених документів додатково подається документ, який підтверджує одержання згоди відповідних органів державної влади на припинення юридичної особи.

У разі припинення юридичної особи шляхом злиття або приєднання рішення щодо припинення юридичної особи підписується уповноваженими особами юридичної особи або юридичних осіб, що припиняються, та юридичної особи – правонаступника.

Державному реєстратору забороняється вимагати додаткові документи для внесення до Єдиного державного реєстру запису про рішення засновників (учасників) юридичної особи або уповноваженого ними органу щодо припинення юридичної особи, якщо вони не передбачені Законом.

Якщо документи для внесення до Єдиного державного реєстру запису про рішення щодо припинення юридичної особи подаються особою, яка згідно з відомостями, внесеними до Єдиного державного реєстру, має право вчиняти юридичні дії від імені юридичної особи без довіреності, державному реєстратору додатково пред'являється паспорт. Якщо такі документи подаються представником юридичної особи, державному реєстратору додатково пред'являється паспорт та подається документ (нотаріально посвідчена копія документа), що посвідчує повноваження представника.

Документи, які подані для внесення до Єдиного державного реєстру запису про рішення щодо припинення юридичної особи, приймаються за описом, копія якого в день надходження документів видається (надсилається рекомендованим листом) заявнику з відміткою про дату надходження документів. Дата надходження документів для внесення до Єдиного державного реєстру запису про рішення щодо припинення юридичної особи вноситься до журналу обліку реєстраційних дій.

Державний реєстратор має право залишити без розгляду документи, які подані для внесення до Єдиного державного реєстру запису про рішення засновників (учасників) юридичної особи або

уповноваженого ними органу щодо припинення юридичної особи, якщо:

1. документи подані за неналежним місцем проведення державної реєстрації припинення юридичної особи за рішенням засновників (учасників) юридичної особи або уповноваженого ними органу;

2. документи не відповідають вимогам, які встановлені цим Законом;

3. рішення щодо припинення юридичної особи оформлено з порушенням перелічених вимог;

4. документи подані не у повному обсязі;

5. рішення щодо припинення юридичної особи не містить даних про склад комісії з припинення (ліквідаційної комісії) юридичної особи у тому числі їх ідентифікаційних номерів.

Про залишення документів, які подані для внесення до Єдиного державного реєстру запису про рішення щодо припинення юридичної особи, без розгляду заявнику не пізніше наступного робочого дня з дати їх надходження державним реєстратором видаються (надсилається рекомендованим листом з описом вкладення) відповідне повідомлення із зазначенням підстав залишення документів без розгляду та документи, що подавалися для внесення до Єдиного державного реєстру запису про рішення щодо припинення юридичної особи, відповідно до опису.

Залишення документів для внесення до Єдиного державного реєстру запису про рішення щодо припинення юридичної особи без розгляду не перешкоджає повторному зверненню до державного реєстратора в загальному порядку після усунення причин, що були підставою для залишення цих документів без розгляду.

Державний реєстратор за відсутності підстав для залишення документів, які подані для внесення до Єдиного державного реєстру запису про рішення засновників (учасників) юридичної особи або уповноваженого ними органу щодо припинення юридичної особи, без розгляду повинен у день надходження цих документів внести до Єдиного державного реєстру запис про рішення засновників (учасників) юридичної особи або уповноваженого ними органу щодо припинення юридичної особи та в той же день повідомити органи статистики, державної податкової служби, Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування відомості про внесення такого запису. З дати внесення до Єдиного державного реєстру

запису про рішення засновників (учасників) юридичної особи або уповноваженого ними органу щодо припинення юридичної особи забороняється:

1. проведення державної реєстрації змін до установчих документів юридичної особи, щодо якої прийнято рішення щодо припинення;

2. внесення змін до Єдиного державного реєстру щодо відомостей про відокремлені підрозділи;

3. проведення державної реєстрації юридичної особи, засновником (учасником) якої є юридична особа, щодо якої прийнято рішення щодо припинення (ст. 35 Закону).

Крім того, Закон встановлює різний порядок проведення державної реєстрації припинення юридичної особи у разі ліквідації чи реорганізації.

Для проведення державної реєстрації припинення юридичної особи в результаті її ліквідації голова ліквідаційної комісії або уповноважена ним особа після закінчення процедури ліквідації, яка передбачена законом, але не раніше двох місяців з дати публікації повідомлення у спеціалізованому друкованому засобі масової інформації, повинен подати (надіслати рекомендованим листом з описом вкладення) державному реєстратору такі документи:

1. заповнену реєстраційну картку на проведення державної реєстрації припинення юридичної особи у зв'язку з ліквідацією;

2. свідоцтво про державну реєстрацію юридичної особи;

3. оригінал установчих документів;

4. акт ліквідаційної комісії з ліквідаційним балансом, який затверджено рішенням засновників (учасників) або уповноваженого ними органу;

5. довідку відповідного органу державної податкової служби про відсутність заборгованості по податках, зборах;

6. довідку відповідного органу Пенсійного фонду України про відсутність заборгованості;

7. довідки відповідних органів фондів соціального страхування про відсутність заборгованості;

8. довідку архівної установи про прийняття документів, які відповідно до закону підлягають довгостроковому зберіганню.

У випадках, що встановлені законом, додатково подається висновок аудитора щодо достовірності та повноти ліквідаційного балансу.

Підписи на ліквідаційному балансі повинні бути нотаріально посвідчені. Державному реєстратору забороняється вимагати додаткові документи для проведення державної реєстрації припинення юридичної особи в результаті її ліквідації, якщо вони не передбачені частинами першою та другою цієї статті.

Якщо документи для проведення державної реєстрації припинення юридичної особи в результаті її ліквідації подаються головою ліквідаційної комісії або уповноваженою ним особою особисто, державному реєстратору додатково пред'являються паспорт та документ, що підтверджує його (її) повноваження.

Документи, які подані для проведення державної реєстрації припинення юридичної особи в результаті її ліквідації, приймаються за описом, копія якого в день надходження документів видається (надсилається рекомендованим листом) голові ліквідаційної комісії або уповноваженій ним особі з відміткою про дату надходження документів. Дата надходження документів для проведення державної реєстрації припинення юридичної особи в результаті її ліквідації вноситься до журналу обліку реєстраційних дій.

Державний реєстратор має право залишити без розгляду документи, які подані для проведення державної реєстрації припинення юридичної особи в результаті її ліквідації, якщо:

1. документи подані за неналежним місцем проведення державної реєстрації;
2. документи не відповідають вимогам, які встановлені Законом;
3. ліквідаційний баланс не відповідає вимогам абзацу другого частини другої цієї статті;
4. документи подані не у повному обсязі;
5. документи подані раніше строку, встановленого абзацом першим частини першої цієї статті.

Залишення документів, які подавалися для проведення державної реєстрації припинення юридичної особи в результаті її ліквідації, без розгляду не перешкоджає голові ліквідаційної комісії або уповноваженій ним особі повторному зверненню до державного реєстратора в загальному порядку після усунення причин, що були підставою для залишення цих документів без розгляду.

За відсутності підстав для залишення документів, які подані для проведення державної реєстрації припинення юридичної особи в результаті її ліквідації, без розгляду державний реєстратор повинен внести до Єдиного державного реєстру запис про проведення

державної реєстрації припинення юридичної особи в результаті її ліквідації. Дата внесення до Єдиного державного реєстру запису про проведення державної реєстрації припинення юридичної особи в результаті її ліквідації є датою державної реєстрації припинення юридичної особи.

Строк державної реєстрації припинення юридичної особи в результаті її ліквідації не повинен перевищувати три робочих дні з дати надходження документів для проведення державної реєстрації припинення юридичної особи.

Державний реєстратор не пізніше наступного робочого дня з дати державної реєстрації припинення юридичної особи повинен видати (надіслати рекомендованим листом з описом вкладення) голові ліквідаційної комісії або уповноваженій ним особі один примірник оригіналу установчих документів і свідоцтво про державну реєстрацію юридичної особи, які мають спеціальну відмітку про державну реєстрацію припинення юридичної особи. Така відмітка робиться державним реєстратором також на примірнику оригіналу установчих документів юридичної особи, який залишається у реєстраційній справі.

Для проведення державної реєстрації припинення юридичної особи в результаті злиття, приєднання, поділу або перетворення голова комісії з припинення або уповноважена ним особа після закінчення процедури припинення, яка передбачена законом, але не раніше двох місяців з дати публікації повідомлення у спеціалізованому друкованому засобі масової інформації, повинні подати особисто (надіслати рекомендованим листом з описом вкладення) державному реєстратору такі документи:

1. заповнену реєстраційну картку на проведення державної реєстрації припинення юридичної особи в результаті злиття, приєднання, поділу або перетворення;

2. свідоцтво про державну реєстрацію юридичної особи;

3. оригінал установчих документів;

4. нотаріально посвідчену копію передавального акта, якщо припинення здійснюється в результаті злиття, приєднання або перетворення, або нотаріально посвідчену копію розподільчого балансу, якщо припинення здійснюється в результаті поділу;

5. довідку архівної установи про прийняття документів, які відповідно до закону підлягають довгостроковому зберіганню;

6. документ про узгодження плану реорганізації з органом

державної податкової служби (за наявності податкового боргу);

7. довідку відповідного органу державної податкової служби про відсутність заборгованості по податках, зборах;

8. довідку відповідного органу Пенсійного фонду України про відсутність заборгованості;

9. довідки відповідних органів фондів соціального страхування про відсутність заборгованості.

У випадках, що встановлені законом, додатково подається висновок аудитора щодо достовірності та повноти передавального акта або розподільчого балансу.

Передавальний акт або розподільчий баланс повинен бути затверджений засновниками (учасниками) юридичної особи або органом, який прийняв рішення про припинення юридичної особи. Підписи на передавальному акті або розподільчому балансі повинні бути нотаріально посвідчені.

Державному реєстратору забороняється вимагати додаткові документи для проведення державної реєстрації припинення юридичної особи в результаті злиття, приєднання, поділу, перетворення, якщо вони не передбачені Законом.

Державний реєстратор має право залишити без розгляду документи, які подані для проведення державної реєстрації припинення юридичної особи в результаті злиття, приєднання, поділу або перетворення, якщо:

1. документи подані за неналежним місцем проведення державної реєстрації;

2. документи подані не у повному обсязі;

3. документи не відповідають встановленим вимогам;

4. передавальний акт або розподільчий баланс не відповідає встановленим вимогам;

5. документи подані раніше встановленого строку.

Зміни до установчих документів юридичної особи, що не припиняється в результаті приєднання, підлягають державній реєстрації після державної реєстрації припинення юридичної особи в результаті приєднання у встановленому цим Законом порядку.

Приєднання вважається завершеним з моменту державної реєстрації таких змін до установчих документів та державної реєстрації припинення юридичних осіб, що припиняються в результаті приєднання.

Злиття вважається завершеним з моменту державної

реєстрації новоутвореної юридичної особи та державної реєстрації припинення юридичних осіб, що припиняються у результаті злиття.

Поділ вважається завершеним з моменту державної реєстрації новоутворених юридичних осіб та державної реєстрації припинення юридичної особи, що припиняється у результаті поділу.

Перетворення вважається завершеним з моменту державної реєстрації новоутвореної юридичної особи та державної реєстрації припинення юридичної особи, що припиняється у результаті перетворення.

Порядок державної реєстрації припинення юридичної особи на підставі судового рішення, що не пов'язане з банкрутством юридичної особи встановлений ст. 38 Закону.

Суд, який постановив рішення щодо припинення юридичної особи, що не пов'язане з банкрутством юридичної особи, у день набрання таким рішенням законної сили направляє його копію державному реєстратору за місцезнаходженням юридичної особи для внесення до Єдиного державного реєстру запису про судове рішення. Дата надходження відповідного судового рішення вноситься державним реєстратором до журналу обліку реєстраційних дій.

Підставами для постановлення судового рішення щодо припинення юридичної особи, що не пов'язано з банкрутством юридичної особи, зокрема є:

1. визнання недійсним запису про проведення державної реєстрації через порушення закону, допущені при створенні юридичної особи, які не можна усунути;

2. провадження нею діяльності, що суперечить установчим документам, або такої, що заборонена законом;

3. невідповідність мінімального розміру статутного фонду юридичної особи вимогам закону;

4. неподання протягом року органам державної податкової служби податкових декларацій, документів фінансової звітності відповідно до закону;

5. наявність в Єдиному державному реєстрі запису про відсутність юридичної особи за вказаним її місцезнаходженням.

Державний реєстратор повинен не пізніше наступного робочого дня з дати надходження судового рішення щодо припинення юридичної особи, що не пов'язано з банкрутством юридичної особи, внести до Єдиного державного реєстру запис щодо цього судового рішення та в той же день повідомити органи статистики, державної

податкової служби, Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування та юридичну особу, щодо якої було прийнято судове рішення, про внесення до Єдиного державного реєстру такого запису.

Суд призначає в рішенні щодо припинення юридичної особи у зв'язку з її ліквідацією комісію з припинення (ліквідаційну комісію) та встановлює строк і порядок її роботи. Державний реєстратор вносить до Єдиного державного реєстру запис про призначення комісії з припинення (ліквідаційної комісії) не пізніше наступного робочого дня з дати надходження відповідного рішення. У разі, якщо в судовому рішенні щодо припинення юридичної особи у зв'язку з її ліквідацією не призначена комісія з припинення (ліквідаційна комісія), державний реєстратор не пізніше трьох робочих днів від дати надходження такого судового рішення вносить до Єдиного державного реєстру запис, в якому вказує як голову комісії з припинення (ліквідаційної комісії) юридичної особи керівника органу управління або особу, яка згідно з відомостями, внесеними до Єдиного державного реєстру, має право вчиняти юридичні дії від імені юридичної особи без довіреності, якщо інше не встановлено судовим рішенням.

Державний реєстратор не пізніше наступного робочого дня з дати внесення до Єдиного державного реєстру запису, в якому керівник органу управління або засновник (учасник) юридичної особи вказаний як голова комісії з припинення (ліквідаційної комісії) юридичної особи зобов'язаний надіслати такому керівнику органу управління або засновнику (учаснику) юридичної особи, а також суду, який постановив рішення щодо припинення юридичної особи у зв'язку з її ліквідацією, відповідне повідомлення.

Документи для проведення державної реєстрації припинення юридичної особи подаються головою комісії з припинення (ліквідаційної комісії) юридичної особи, яку призначив суд, або головою комісії з припинення (ліквідаційної комісії), якого вказав в Єдиному державному реєстрі державний реєстратор.

Стаття 39 передбачає порядок державної реєстрації припинення юридичної особи за судовим рішенням щодо визнання юридичної особи банкрутом.

Суд, який постановив рішення про порушення провадження у справі про банкрутство юридичної особи, у день набрання рішенням законної сили направляє його державному реєстратору за місцезнаходженням юридичної особи для внесення до Єдиного

державного реєстру запису про відповідне судове рішення. Дата надходження судового рішення про порушення провадження у справі про банкрутство юридичної особи вноситься державним реєстратором до журналу обліку реєстраційних дій.

Державний реєстратор повинен не пізніше наступного робочого дня з дати надходження судового рішення про порушення провадження у справі про банкрутство юридичної особи внести до Єдиного державного реєстру запис про таке рішення суду та в той же день повідомити органи статистики, державної податкової служби, Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування про внесення до Єдиного державного реєстру такого запису.

Порядок призначення арбітражного керуючого (розпорядника майна, керуючого санацією, ліквідатора) встановлюється Законом України “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом”.

У разі, якщо після завершення ліквідаційної процедури в процесі банкрутства, яка встановлена законом, судом постановлене рішення про ліквідацію юридичної особи-банкрута, суд, що виніс відповідне рішення, в день набрання ним законної сили направляє його державному реєстратору за місцезнаходженням юридичної особи-банкрута для проведення державної реєстрації припинення юридичної особи. Дата надходження судового рішення про ліквідацію юридичної особи у зв'язку з визнанням її банкрутом вноситься до журналу обліку реєстраційних дій.

Державний реєстратор повинен не пізніше наступного робочого дня з дати надходження судового рішення про ліквідацію юридичної особи – банкрута заповнити реєстраційну картку про державну реєстрацію припинення юридичної особи, внести до Єдиного державного реєстру запис про проведення державної реєстрації припинення юридичної особи та в той же день передати органам статистики, державної податкової служби, Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування повідомлення про внесення до Єдиного державного реєстру запису про проведення державної реєстрації припинення для зняття юридичної особи з обліку. Дата внесення до Єдиного державного реєстру запису про проведення державної реєстрації припинення юридичної особи є датою припинення юридичної особи.

При надходженні до державного реєстратора оригіналу установчих документів та свідоцтва про державну реєстрацію

юридичної особи, яку ліквідовано у зв'язку з визнанням її банкрутом, державний реєстратор зобов'язаний зробити на зазначених документах відмітку про державну реєстрацію припинення юридичної особи та видати (надіслати рекомендованим листом з описом вкладення) зазначені документи на адресу місця проживання одного із засновників (учасників) юридичної особи, що припинилася.

У разі, якщо після завершення ліквідаційної процедури у процесі банкрутства, яка встановлена законом, судом постановлене рішення щодо припинення провадження у справі про банкрутство юридичної особи, суд, що виніс відповідне рішення, в день набрання ним законної сили направляє його державному реєстратору за місцезнаходженням юридичної особи – банкрута для внесення до Єдиного державного реєстру запису щодо припинення провадження у справі про банкрутство юридичної особи. Дата надходження судового рішення щодо припинення провадження у справі про банкрутство юридичної особи вноситься до журналу обліку реєстраційних дій.

Державний реєстратор повинен не пізніше наступного робочого дня з дати надходження судового рішення щодо припинення провадження у справі про банкрутство юридичної особи внести до Єдиного державного реєстру запис про припинення провадження у справі про банкрутство юридичної особи та в той же день повідомити органи статистики, державної податкової служби, Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування про внесення такого запису для зняття юридичної особи з обліку.

Державний реєстратор у день державної реєстрації припинення юридичної особи зобов'язаний надіслати відповідним органам статистики, державної податкової служби, Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування повідомлення про проведення державної реєстрації припинення юридичної особи із зазначенням номера та дати внесення відповідного запису до Єдиного державного реєстру та відомості реєстраційної картки на проведення державної реєстрації припинення юридичної особи, що є підставою для зняття юридичної особи з обліку в органах статистики, державної податкової служби, Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування.

Повідомлення про проведення державної реєстрації припинення юридичної особи на підставі рішення суду щодо ліквідації юридичної особи та відомості відповідної реєстраційної картки є підставою для зняття юридичної особи з обліку в органах статистики, державної

податкової служби, Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування (ст. 40 Закону).

Підставою для внесення до Єдиного державного реєстру запису про відміну державної реєстрації припинення юридичної особи є постановлення судом рішення щодо відміни державної реєстрації припинення юридичної особи. Суд, який постановив рішення щодо відміни державної реєстрації припинення юридичної особи, у день набрання таким рішенням законної сили направляє його державному реєстратору за місцем реєстрації юридичної особи для внесення до Єдиного державного реєстру запису про відміну державної реєстрації припинення юридичної особи. Дата надходження судового рішення щодо відміни державної реєстрації припинення юридичної особи вноситься державним реєстратором до журналу обліку реєстраційних дій.

Державний реєстратор повинен не пізніше наступного робочого дня з дати надходження судового рішення щодо відміни державної реєстрації припинення юридичної особи внести до Єдиного державного реєстру запис про відміну державної реєстрації припинення юридичної особи та в той же день повідомити органи статистики, державної податкової служби, Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування про внесення такого запису для взяття юридичної особи на облік, а також повідомити юридичну особу про внесення до Єдиного державного реєстру запису про відміну державної реєстрації її припинення.

При надходженні до державного реєстратора оригіналу установчих документів та свідоцтва про державну реєстрацію юридичної особи, державна реєстрація припинення якої була відмінена на підставі відповідного судового рішення, державний реєстратор зобов'язаний зробити на зазначених документах відмітку про відміну державної реєстрації припинення юридичної особи та видати (надіслати рекомендованим листом з описом вкладення) на адресу місця проживання одного із засновників (учасників) юридичної особи, щодо якої було постановлено судове рішення щодо відміни державної реєстрації припинення юридичної особи (ст. 41 Закону).

6. Реєстрація припинення суб'єктів підприємницької діяльності – фізичних осіб.

Розділ VI Закону передбачає порядок державної реєстрації припинення підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця.

Державна реєстрація припинення підприємницької діяльності фізичної особи-підприємця проводиться у разі:

1. прийняття фізичною особою – підприємцем рішення про припинення підприємницької діяльності;

2. смерті фізичної особи – підприємця; постановлення судового рішення про оголошення фізичної особи померлою або визнання безвісно відсутньою;

3. постановлення судового рішення про визнання фізичної особи, яка є підприємцем, недієздатною або про обмеження її цивільної дієздатності;

4. постановлення судового рішення про припинення підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця. Підставами для постановлення судового рішення про припинення підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця є:

а) визнання фізичної особи – підприємця банкрутом;

б) провадження нею підприємницької діяльності, що заборонена законом;

в) неподання протягом року органам державної податкової служби податкових декларацій, документів фінансової звітності відповідно до закону.

Фізична особа позбавляється статусу підприємця з дати внесення до Єдиного державного реєстру запису про державну реєстрацію припинення підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця (ст. 46 Закону).

Порядок державної реєстрації припинення підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця за її рішенням встановлено ст. 47 Закону.

Для внесення до Єдиного державного реєстру запису про рішення фізичної особи – підприємця щодо припинення нею підприємницької діяльності фізична особа – підприємець або уповноважена нею особа повинні подати державному реєстратору (надіслати рекомендованим листом з описом вкладення) такі документи:

1. нотаріально посвідчену заяву про припинення підприємницької діяльності фізичною особою – підприємцем;

2. документ, що підтверджує внесення плати за публікацію повідомлення про прийняття фізичною особою-підприємцем рішення щодо припинення підприємницької діяльності.

Державному реєстратору забороняється вимагати додаткові документи для внесення до Єдиного державного реєстру запису про рішення фізичної особи – підприємця щодо припинення нею підприємницької діяльності.

Якщо документи для внесення до Єдиного державного реєстру запису про рішення фізичної особи – підприємця щодо припинення нею підприємницької діяльності подаються заявником особисто, державному реєстратору додатково пред'являється паспорт.

Документи, які подаються для внесення до Єдиного державного реєстру запису про рішення фізичної особи – підприємця щодо припинення нею підприємницької діяльності, приймаються за описом, копія якого в день надходження документів видається (надсилається рекомендованим листом) заявнику з відміткою про дату надходження документів. Дата надходження документів для внесення до Єдиного державного реєстру запису про рішення фізичної особи – підприємця щодо припинення нею підприємницької діяльності вноситься до журналу обліку реєстраційних дій.

Державний реєстратор має право залишити документи без розгляду, якщо:

1. документи подані за неналежним місцем проведення державної реєстрації припинення фізичною особою – підприємцем підприємницької діяльності;

2. документи не відповідають встановленим вимогам;

3. документи подані не в повному обсязі.

Про залишення документів, які подавалися для внесення до Єдиного державного реєстру запису про рішення фізичної особи – підприємця щодо припинення нею підприємницької діяльності, без розгляду заявнику в день надходження документів державним реєстратором видаються (надсилається рекомендованим листом з описом вкладення) відповідне повідомлення із зазначенням підстав залишення документів, які подавалися для внесення до Єдиного державного реєстру запису про рішення фізичної особи – підприємця щодо припинення нею підприємницької діяльності, без розгляду та документи, що подавалися для проведення державної реєстрації

фізичної особи – підприємця, відповідно до опису.

Залишення документів, які подавалися для внесення до Єдиного державного реєстру запису про рішення фізичної особи – підприємця щодо припинення нею підприємницької діяльності, без розгляду не перешкоджає повторному зверненню заявника до державного реєстратора в загальному порядку після усунення причин, що були підставою для залишення цих документів без розгляду.

Державний реєстратор за відсутності підстав для залишення документів, які подані для внесення до Єдиного державного реєстру запису про рішення фізичної особи – підприємця щодо припинення нею підприємницької діяльності, без розгляду зобов'язаний не пізніше наступного робочого дня з дати надходження цих документів внести до Єдиного державного реєстру запис про рішення щодо припинення нею підприємницької діяльності та в той же день передати органам статистики, державної податкової служби, Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування повідомлення про внесення такого запису.

З дати внесення до Єдиного державного реєстру запису щодо рішення про припинення підприємницької діяльності фізичною особою – підприємцем забороняється проведення державної реєстрації фізичної особи – підприємця, щодо якої прийнято рішення про припинення підприємницької діяльності.

Для проведення державної реєстрації припинення підприємницької діяльності фізичною особою – підприємцем за її рішенням фізична особа – підприємець або уповноважена нею особа не раніше двох місяців з дати публікації повідомлення у спеціалізованому друкованому засобі масової інформації подає державному реєстратору особисто (надсилає рекомендованим листом з описом вкладення) або через уповноважену особу такі документи:

1. заповнену реєстраційну картку на проведення державної реєстрації припинення підприємницької діяльності фізичною особою – підприємцем за її рішенням;

2. свідоцтво про державну реєстрацію фізичної особи – підприємця;

3. довідку відповідного органу державної податкової служби про відсутність заборгованості по податках, зборах (обов'язкових платежах);

4. довідку відповідного органу Пенсійного фонду України про відсутність заборгованості;

5. довідки відповідних органів фондів соціального страхування про відсутність заборгованості або про те, що вона не перебувала на обліку.

Державному реєстратору забороняється вимагати додаткові документи для проведення державної реєстрації припинення фізичної особи – підприємця.

Якщо документи для проведення державної реєстрації припинення підприємницької діяльності фізичною особою – підприємцем подаються заявником особисто, державному реєстратору додатково пред'являється паспорт.

Документи, які подаються для проведення державної реєстрації припинення підприємницької діяльності фізичною особою – підприємцем, приймаються за описом, копія якого в день надходження документів видається (надсилається рекомендованим листом) заявнику з відміткою про дату надходження документів. Дата надходження документів для проведення державної реєстрації припинення підприємницької діяльності фізичною особою – підприємцем вноситься до журналу обліку реєстраційних дій.

Державний реєстратор має право залишити без розгляду документи, якщо:

1. документи подані за неналежним місцем проведення державної реєстрації;
2. документи не відповідають встановленим вимогам;
3. документи подані не в повному обсязі;
4. документи подані раніше встановленого строку.

Про залишення документів, які подавалися для проведення державної реєстрації припинення підприємницької діяльності фізичною особою – підприємцем, без розгляду заявнику в день надходження документів державним реєстратором видається (надсилається рекомендованим листом з описом вкладення) відповідне повідомлення із зазначенням підстав залишення документів, які подавалися для проведення державної реєстрації припинення підприємницької діяльності фізичною особою – підприємцем, без розгляду та документи, що подавалися для проведення державної реєстрації фізичної особи – підприємця, відповідно до опису.

Залишення документів, які подавалися для проведення державної реєстрації припинення підприємницької діяльності фізичною особою – підприємцем, без розгляду не перешкоджає

повторному зверненню заявника до державного реєстратора в загальному порядку після усунення причин, що були підставою для залишення цих документів без розгляду.

За відсутності підстав для залишення документів, які передбачені частиною тринадцятою цієї статті, без розгляду державний реєстратор повинен внести до Єдиного державного реєстру запис про проведення державної реєстрації припинення підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця. Дата внесення до Єдиного державного реєстру запису про проведення державної реєстрації припинення підприємницької діяльності фізичною особою – підприємцем є датою державної реєстрації припинення підприємницької діяльності фізичною особою – підприємцем.

Строк державної реєстрації припинення підприємницької діяльності фізичною особою – підприємцем не повинен перевищувати два робочих дні з дати надходження документів для проведення державної реєстрації припинення підприємницької діяльності фізичною особою – підприємцем.

Державний реєстратор не пізніше наступного робочого дня з дати державної реєстрації припинення підприємницької діяльності фізичною особою – підприємцем повинен видати або надіслати заявнику копію свідоцтва про державну реєстрацію фізичної особи – підприємця із спеціальною відміткою про державну реєстрацію припинення підприємницької діяльності фізичною особою – підприємцем.

Порядок державної реєстрації припинення підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця у разі її смерті, оголошення її померлою або визнання фізичної особи – підприємця безвісно відсутньою передбачається ст. 48 Закону.

У разі смерті фізичної особи-підприємця третя особа, зокрема спадкоємець, може подати державному реєстратору особисто (надіслати рекомендованим листом) нотаріально посвідчену копію свідоцтва про смерть фізичної особи або нотаріально посвідчену копію довідки органу реєстрації актів громадянського стану про смерть фізичної особи. Суд, який постановив рішення про оголошення фізичної особи – підприємця померлою або визнання фізичної особи – підприємця безвісно відсутньою, в день набрання таким рішенням законної сили направляє його копію державному реєстратору за місцем реєстрації фізичної особи – підприємця.

У судовому рішенні про оголошення фізичної особи – підприємця померлою або визнання фізичної особи – підприємця безвісно відсутньою вказується особа, яка призначена управителем майна фізичної особи – підприємця, за поданням органу опіки та піклування, якщо інше не встановлено законом.

Дата надходження документів для державної реєстрації припинення підприємницької діяльності фізичною особою – підприємцем у разі її смерті або оголошення її померлою, або визнання фізичної особи – підприємця безвісно відсутньою вноситься державним реєстратором до журналу обліку реєстраційних дій.

Державний реєстратор зобов'язаний не пізніше наступного робочого дня з дати надходження документів для проведення державної реєстрації припинення підприємницької діяльності фізичною особою – підприємцем у разі її смерті або оголошення її померлою, або визнання фізичної особи – підприємця безвісно відсутньою заповнити реєстраційну картку на проведення державної реєстрації припинення підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця у зв'язку з її смертю або оголошенням її померлою, або визнанням її безвісно відсутньою та внести до Єдиного державного реєстру запис про державну реєстрацію припинення підприємницької діяльності фізичною особою – підприємцем у зв'язку з її смертю або оголошенням її померлою, або визнанням її безвісно відсутньою.

Стаття 49 встановлює порядок державної реєстрації припинення підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця за судовим рішенням, що не пов'язано з банкрутством фізичної особи – підприємця.

Суд, який постановив рішення про припинення підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця, у тому числі рішення про визнання фізичної особи – підприємця недієздатною або про обмеження її цивільної дієздатності, в день набрання таким рішенням законної сили направляє його копію державному реєстратору за місцем реєстрації фізичної особи – підприємця для внесення до Єдиного державного реєстру запису про судові рішення щодо припинення підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця. Дата надходження судового рішення щодо припинення підприємницької діяльності фізичної особи-підприємця вноситься державним реєстратором до журналу обліку реєстраційних дій.

У разі, якщо підставою для постановлення судового рішення щодо припинення підприємницької діяльності фізичною особою –

підприємцем є визнання її недієздатною або обмеження її цивільної дієздатності у судовому рішенні щодо припинення підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця в зв'язку з визнанням фізичної особи – підприємця недієздатною або обмеженням її цивільної дієздатності суд може вказати особу, яка призначена управителем майна фізичної особи – підприємця за поданням органу опіки та піклування, якщо інше не встановлено законом.

Державний реєстратор зобов'язаний не пізніше наступного робочого дня з дати надходження судового рішення щодо припинення підприємницької діяльності фізичною особою – підприємцем внести до Єдиного державного реєстру запис про судове рішення щодо припинення підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця та в той же день повідомити органи статистики, державної податкової служби, Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування та фізичну особу – підприємця, щодо якої було постановлено судове рішення, про внесення такого запису.

Порядок державної реєстрації припинення підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця за судовим рішенням щодо визнання фізичної особи – підприємця банкрутом передбачається ст. 50 Закону.

Суд, який постановив рішення про порушення провадження у справі про банкрутство фізичної особи – підприємця, у день набрання рішенням законної сили надсилає його державному реєстратору за місцезнаходженням фізичної особи – підприємця для внесення до Єдиного державного реєстру запису про відповідне судове рішення.

Дата надходження судового рішення про порушення провадження у справі про банкрутство фізичної особи – підприємця вноситься державним реєстратором до журналу обліку реєстраційних дій.

Державний реєстратор повинен у день надходження судового рішення про порушення провадження у справі про банкрутство фізичної особи – підприємця внести до Єдиного державного реєстру запис про таке рішення суду та в той же день повідомити органи статистики, державної податкової служби, Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування про внесення до Єдиного державного реєстру такого запису.

Суд, який постановив рішення про визнання фізичної особи – підприємця банкрутом, у день набрання ним законної сили надсилає його копію державному реєстратору за місцем державної реєстрації

фізичної особи – підприємця для внесення до Єдиного державного реєстру запису про судове рішення. Дата надходження відповідного судового рішення вноситься державним реєстратором до журналу обліку реєстраційних дій.

Державний реєстратор повинен у день надходження судового рішення про визнання фізичної особи – підприємця банкрутом внести до Єдиного державного реєстру запис про судове рішення щодо визнання фізичної особи – підприємця банкрутом і в той же день повідомити органи статистики, державної податкової служби, Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування, а також фізичну особу – підприємця, щодо якої було прийнято рішення суду, про внесення такого запису.

У разі якщо після завершення процедури банкрутства, встановленої законом, судом постановлено рішення про припинення підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця у зв'язку з визнанням її банкрутом, суд, що постановив відповідне рішення, у день набрання ним законної сили надсилає його державному реєстратору за місцем реєстрації фізичної особи – підприємця для внесення відповідного запису. Дата надходження відповідного судового рішення вноситься до журналу обліку реєстраційних дій.

Державний реєстратор повинен у день надходження судового рішення про припинення підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця у зв'язку з визнанням її банкрутом заповнити реєстраційну картку про державну реєстрацію припинення підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця, внести до Єдиного державного реєстру запис про проведення державної реєстрації припинення підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця у зв'язку з визнанням її банкрутом.

Порядок надання відомостей про державну реєстрацію припинення підприємницької діяльності фізичною особою – підприємцем органам статистики, державної податкової служби, Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування встановлюється статтею 51 Закону.

На свідоцтві про державну реєстрацію фізичної особи – підприємця державний реєстратор зобов'язаний зробити відмітку про державну реєстрацію припинення підприємницької діяльності та видати (надіслати рекомендованим листом) його за місцем проживання фізичної особи – підприємця, стосовно якої було постановлено рішення про припинення державної реєстрації.

У разі якщо після завершення процедури банкрутства, встановленої законом, судом постановлено рішення щодо припинення провадження у справі про банкрутство, суд, що постановив відповідне рішення, у день набрання ним законної сили надсилає його державному реєстратору за місцем реєстрації фізичної особи – підприємця для внесення до Єдиного державного реєстру запису про судове рішення щодо припинення провадження у справі про банкрутство. Дата надходження судового рішення про припинення провадження у справі про банкрутство фізичної особи – підприємця вноситься до журналу обліку реєстраційних дій.

Державний реєстратор повинен у день надходження судового рішення про припинення провадження у справі про банкрутство внести до Єдиного державного реєстру запис про припинення провадження у справі про банкрутство фізичної особи – підприємця та в той же день повідомити органи статистики, державної податкової служби, Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування про внесення такого запису.

Державний реєстратор у день державної реєстрації припинення фізичної особи – підприємця у порядку, визначеному статтями 47 – 50 Закону, зобов'язаний надіслати відповідним органам статистики, державної податкової служби, Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування повідомлення про державну реєстрацію припинення підприємницької діяльності фізичною особою – підприємцем та відомості реєстраційної картки про проведення державної реєстрації припинення фізичної особи – підприємця.

Повідомлення про проведення державної реєстрації припинення підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця у разі її смерті або оголошення її померлою, або визнання її безвісно відсутньою або повідомлення про проведення державної реєстрації припинення підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця за судовим рішенням щодо визнання фізичної особи – підприємця банкрутом, а також відомості відповідної реєстраційної картки є підставою для зняття фізичної особи – підприємця з обліку в органах статистики, державної податкової служби, Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування.

Стаття 52 передбачає порядок внесення до Єдиного державного реєстру судового рішення щодо відміни державної реєстрації припинення підприємницької діяльності – фізичної особи підприємця.

Підставою для внесення до Єдиного державного реєстру запису про відміну державної реєстрації припинення підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця є постановлення судом рішення щодо відміни державної реєстрації припинення підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця.

Суд, який постановив рішення щодо відміни державної реєстрації припинення підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця, у день набрання таким рішенням законної сили направляє його державному реєстратору за місцем реєстрації фізичної особи для внесення до Єдиного державного реєстру запису про відміну державної реєстрації фізичної особи – підприємця. Дата надходження судового рішення щодо відміни державної реєстрації припинення підприємницької діяльності фізичної особи-підприємця вноситься державним реєстратором до журналу обліку реєстраційних дій.

Державний реєстратор повинен не пізніше наступного робочого дня з дати надходження судового рішення щодо відміни державної реєстрації припинення підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця внести до Єдиного державного реєстру запис про відміну державної реєстрації припинення підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця та в той же день повідомити органи статистики, державної податкової служби, Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування про внесення такого запису для взяття фізичної особи – підприємця на облік, а також повідомити фізичну особу – підприємця про внесення до Єдиного державного реєстру запису про поновлення державної реєстрації фізичної особи – підприємця.

При надходженні до державного реєстратора свідоцтва про державну реєстрацію фізичної особи – підприємця, державна реєстрація припинення підприємницької діяльності якої була відмінена на підставі відповідного судового рішення, державний реєстратор зобов'язаний зробити на зазначеному документі відмітку про відміну державної реєстрації припинення підприємницької діяльності фізичної особи-підприємця та видати (надіслати рекомендованим листом з описом вкладення) на адресу місця проживання фізичної особи – підприємця, щодо якої було прийнято судове рішення про відміну державної реєстрації припинення.

7. Спеціальний порядок реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності.

Щодо окремих організаційних форм суб'єктів господарювання законодавством встановлені інші правила державної реєстрації. Такі спеціальні правила і спеціальний порядок реєстрації, як правило, встановлюється стосовно тих видів діяльності, які безпосередньо стосуються національної безпеки України чи виключної компетенції держави: системи грошового обігу, засобів масової інформації, фондових бірж, вищої освіти, охорони здоров'я.

Спеціальний порядок реєстрації суб'єктів господарювання характеризується тим, що:

1. стосується лише видів діяльності чи організаційно-правових форм, прямо встановлених законом;
2. здійснюється центральними органами виконавчої влади (НБУ, Комітетом по нагляду за страховою діяльністю, Міністерством фінансів тощо);
3. реєстрація суб'єктів здійснюється на підставі спеціальних відомчих актів;
4. для реєстрації встановлені спеціальні вимоги щодо статутного фонду, організаційно-правової форми, кваліфікації засновників, змісту їх діяльності тощо;
5. спеціальний порядок державної реєстрації стосується лише юридичних осіб, створених у дозвільному порядку;
6. реєстрація здійснюється у більшій (до 30 днів) строк;
7. збір за проведення такої реєстрації встановлюється у підвищеному розмірі.

8. Загальні положення щодо ліцензування господарської діяльності.

Ліцензування є одним з видів зовнішньої легалізації діяльності підприємця. Вона визначається законом, який дає перелік видів діяльності, що підлягають ліцензуванню. Закон встановлює виключний перелік таких видів діяльності і цей перелік не може бути розширений нормативними актами, як це траплялось дуже часто. Передумовою ліцензування є реєстрація, а для юридичної особи також безпосередня вказівка на цей вид діяльності в його установчих документах. Саме з моменту одержання ліцензії на вказаний в законі та визначений в установчих документах вид діяльності і виникає відповідний елемент спеціальної правосуб'єктності. До тих пір, поки

в установленому законом порядку ліцензія не буде одержана, підприємство не вправі займатися відповідним видом діяльності.

Ліцензування здійснюється виключно по волі суб'єкта господарювання і ніхто його не може змусити це проводити. З цієї точки зору ліцензування є не що інше як правочин, спрямований на набуття відповідного елемента господарської дієздатності. Для державних органів, що уповноважені проводити ліцензування, зроблене в належній формі звернення суб'єкта за одержанням ліцензії є обов'язковим. Без достатніх підстав та мотивації вони не вправі відмовити у видачі ліцензії.

Офіційне тлумачення поняття ліцензування дано в Законі України “Про ліцензування певних видів господарської діяльності”. **Ліцензування** визначається як видача, переоформлення та анулювання ліцензій, видача дублікатів ліцензій, ведення ліцензійних справ та ліцензійних реєстрів, контроль за додержанням ліцензіатами ліцензійних умов, видача розпоряджень про усунення порушень ліцензійних умов, а також розпоряджень про усунення порушень законодавства у сфері ліцензування.

Ліцензія визначається як документ державного зразка, який засвідчує право ліцензіата на провадження зазначеного в ньому виду господарської діяльності протягом визначеного строку за умови виконання ліцензійних умов (абз. 6 ст. 1 Закону України “Про ліцензування певних видів господарської діяльності”).

Але в діючому законодавстві ліцензії розглядаються в декількох аспектах:

– як дозвіл на експорт товару (ст. 1 Закону України “Про зовнішньоекономічну діяльність” від 16 квітня 1991р.);

– як дозвіл на використання в підприємницькій діяльності запатентованого об'єкту промислової власності (ст. 1 Закону України “Про охорону прав на винаходи та корисні моделі” від 15 грудня 1998р.);

– як спеціальний дозвіл на здійснення вказаного законом виду підприємницької діяльності (ст. 1 Закону України “Про ліцензування певних видів господарської діяльності”).

Ліцензування господарської діяльності спрямовано на захист життя та здоров'я людини, здорового довкілля, забезпечення економічних інтересів держави, формування доходної частини державного бюджету, захист внутрішнього споживача від недоброякісних продуктів. Загальні підходи до ліцензування

господарської діяльності визначаються в тому, що такій легалізації підлягає лише діяльність, яка:

- становить небезпеку для життя та здоров'я людини;
- становить небезпеку для довкілля;
- загрожує інтересам самої держави.

Ліцензії за способом дозволу бувають:

1. *відкриті* – з загальним опублікованим дозволом займатися вказаною діяльністю на термін не менш одного місяця;

2. *генеральні ліцензії* - дозвіл на заняття певною діяльністю, операціями з певними товарами чи з певною країною або їх групою на вказаний в ліцензії період ліцензування;

3. *виключні ліцензії* надають монопольне право на здійснення певного виду діяльності (вони використовуються вкрай рідко і в більшій мірі пов'язані із виключною ліцензією на комерційне використання об'єкту права інтелектуальної власності);

4. *разові ліцензії* видаються на здійснення кожного окремого виду підприємницької діяльності конкретним суб'єктом, на період не більший, ніж технологічно необхідний для здійснення такої ліцензійованої операції. Такі ліцензії мають іменний характер.

Ліцензія – це документ, який має правоустановче значення і його володілець (не власник) відповідно має закріплені права здійснювати вказаний в ньому вид діяльності в зазначених в ліцензії межах.

Законом встановлені основні принципи державної політики у сфері ліцензування:

1. забезпечення рівності прав, законних інтересів всіх суб'єктів господарювання;
2. захист прав, законних інтересів, життя та здоров'я громадян, захист навколишнього природного середовища та забезпечення безпеки держави;
3. встановлення єдиного порядку ліцензування видів господарської діяльності на території України;
4. встановлення єдиного переліку видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню.

Ліцензування не може використовуватися для обмеження конкуренції у здійсненні підприємницької діяльності.

Ліцензія є єдиним документом дозвільного характеру, який дає право на заняття певним видом господарської діяльності, що відповідно до законодавства підлягає обмеженню.

Законом також встановлена єдина методологія оформлення, видачі, припинення та поновлення дії ліцензії; передбачено створення спеціально уповноваженого органу з питань ліцензування, а також експертно-апеляційної ради, яка розробляє рекомендації щодо вдосконалення ліцензування.

Відповідно до ст. 9 Закону ліцензуванню підлягають більше 60 видів господарської діяльності, зокрема:

1. пошук (розвідка) корисних копалин;
2. виробництво, ремонт вогнепальної зброї, боєприпасів до неї, холодної зброї, пневматичної зброї калібру понад 4,5 міліметра і швидкістю польоту кулі понад 100 метрів на секунду, торгівля вогнепальною зброєю та боєприпасами до неї, холодною зброєю, пневматичною зброєю калібру понад 4,5 міліметра і швидкістю польоту кулі понад 100 метрів на секунду;
3. виробництво вибухових матеріалів виробничого призначення (за переліком, який затверджується спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань нагляду за охороною праці та державного гірничого нагляду);
4. виробництво особливо небезпечних хімічних речовин (за переліком, який визначається Кабінетом Міністрів України);
5. видобування корисних копалин із родовищ, що мають загальнодержавне значення та включені до Державного фонду родовищ корисних копалин;
6. видобуток і виробництво дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення, напівдорогоцінного каміння;
7. виготовлення виробів з дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення, напівдорогоцінного каміння, торгівля виробами з дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення, напівдорогоцінного каміння;
8. виробництво лікарських засобів, оптова, роздрібна торгівля лікарськими засобами;
9. виробництво ветеринарних медикаментів і препаратів, оптова, роздрібна торгівля ветеринарними медикаментами і препаратами;
10. виробництво пестицидів і агрохімікатів (тільки регуляторів росту рослин), оптова, роздрібна торгівля пестицидами та агрохімікатами (тільки регуляторами росту рослин);

11. виробництво спеціальних засобів, заряджених речовинами сльозоточивої та дратівної дії, індивідуального захисту, активної оборони та їх продаж;

12. розроблення, виготовлення спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку, інших засобів негласного отримання інформації, торгівля спеціальними технічними засобами для зняття інформації з каналів зв'язку, іншими засобами негласного отримання інформації;

13. розроблення, виробництво, використання, експлуатація, сертифікаційні випробування, тематичні дослідження, експертиза, ввезення, вивезення криптосистем і засобів криптографічного захисту інформації, надання послуг в галузі криптографічного захисту інформації (крім послуг електронного цифрового підпису), торгівля криптосистемами і засобами криптографічного захисту інформації;

14. розроблення, виробництво, впровадження, сертифікаційні випробування, ввезення, вивезення голографічних захисних елементів;

15. розроблення, виробництво, впровадження, обслуговування, дослідження ефективності систем і засобів технічного захисту інформації, надання послуг в галузі технічного захисту інформації;

16. виготовлення бланків цінних паперів, документів суворої звітності;

17. транспортування нафти, нафтопродуктів магістральним трубопроводом, транспортування природного і нафтового газу трубопроводами та його розподіл;

18. постачання природного газу за регульованим, за нерегульованим тарифом;

19. зберігання природного газу в обсягах, що перевищують рівень, установлюваний ліцензійними умовами;

20. централізоване водопостачання та водовідведення;

21. розроблення, випробування, виробництво, експлуатація ракет-носіїв, космічних апаратів та їх складових частин, наземної космічної інфраструктури та її складових частин, обладнання, що входить до складу космічного сегмента супутникових систем;

22. розроблення, виробництво, виготовлення, зберігання, перевезення, придбання, пересилання, ввезення, вивезення, відпуск, знищення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів;

23. культивування, використання рослин, що містять наркотичні засоби для промислових цілей;

24. проведення дезінфекційних, дезінсекційних, дератизаційних робіт;
25. медична практика;
26. переробка донорської крові та її компонентів, виготовлення з них препаратів;
27. ветеринарна практика;
28. організація та утримання тоталізаторів, гральних закладів, випуск та проведення лотерей, організація діяльності з проведення азартних ігор;
29. будівельна діяльність (вишукувальні та проектні роботи для будівництва, зведення несучих та огорожуючих конструкцій, будівництво та монтаж інженерних і транспортних мереж);
30. надання послуг з перевезення пасажирів, вантажів повітряним, річковим, морським, залізничним транспортом, автомобільним транспортом загального користування (крім надання послуг з перевезення пасажирів та їх багажу на таксі);
31. надання послуг з перевезення пасажирів та їх багажу на таксі;
32. заготівля, переробка, металургійна переробка металобрухту кольорових і чорних металів;
33. збирання, первинна обробка відходів і брухту дорогоцінних металів та дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення, напівдорогоцінного каміння;
34. збирання, заготівля окремих видів відходів як вторинної сировини (за переліками, які визначаються Кабінетом Міністрів України);
35. операції у сфері поводження з небезпечними відходами;
36. проектування, монтаж, технічне обслуговування засобів протипожежного захисту та систем опалення, оцінка протипожежного стану об'єктів;
37. проведення випробувань на пожежну безпеку речовин, матеріалів, будівельних конструкцій, виробів і обладнання, а також пожежної техніки, пожежно-технічного озброєння, продукції протипожежного призначення на відповідність встановленим вимогам;
38. надання послуг, пов'язаних з охороною державної та іншої власності, надання послуг з охорони громадян;
39. виконання топографо-геодезичних, картографічних робіт;
40. виконання авіаційно-хімічних робіт;

41. пересилання поштових переказів, простих та реєстрованих листів, поштових карток, бандеролей та посилок масою до 30 кілограмів;
42. надання послуг радіозв'язку (з використанням радіочастот);
43. надання послуг телефонного зв'язку (крім відомчих об'єктів);
44. технічне обслуговування мереж теле-, радіо- і проводового мовлення в межах промислової експлуатації;
45. туроператорська та турагентська діяльність;
46. фізкультурно-оздоровча та спортивна діяльність:
 - організація та проведення спортивних занять професіоналів та любителів спорту;
 - діяльність з підготовки спортсменів до змагань з різних видів спорту, визнаних в Україні;
47. діяльність арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів);
48. посередництво у працевлаштуванні на роботу за кордоном;
49. проведення робіт із землеустрою, землеоціночних робіт та земельних торгів;
50. проектування, будівництво нових і реконструкція існуючих меліоративних систем;
51. діяльність, пов'язана з промисловим виловом риби на промислових ділянках рибогосподарських водойм, крім внутрішніх водойм (ставків) господарств;
52. посередницька діяльність митного брокера та митного перевізника;
53. виробництво дисків для лазерних систем зчитування;
54. експорт, імпорт обладнання та дисків для лазерних систем зчитування;
55. виготовлення парфумерно-косметичної продукції з використанням спирту етилового;
56. оптова торгівля насінням;
57. виробництво, зберігання і реалізація племінних (генетичних) ресурсів, проведення генетичної експертизи походження та аномалій тварин;
58. проведення знезараження підкарантинних матеріалів та об'єктів, які переміщуються через державний кордон України та карантинні зони;
- 59) професійна діяльність у сфері надання соціальних послуг;

60) розроблення проектів та проведення робіт з консервації, реставрації, реабілітації, музеєфікації, ремонту, пристосування пам'яток;

61) діяльність, пов'язана з виробництвом, торгівлею піротехнічними засобами;

62) діяльність, пов'язана з відкриттям та функціонуванням стрілецьких тирів, стрільбищ невійськового призначення, мисливських стендів;

63) діяльність, пов'язана з виробництвом автомобілів та автобусів;

64) розроблення, виготовлення, реалізація, ремонт, модернізація та утилізація озброєння, військової техніки, військової зброї і боєприпасів до неї;

65) виробництво теплової енергії, транспортування її магістральними та місцевими (розподільчими) тепловими мережами та постачання теплової енергії;

66) діяльність, пов'язана із збиранням, обробленням, зберіганням, захистом, використанням інформації, яка складає кредитну історію;

67) виробництво хімічних джерел струму, імпорт хімічних джерел струму, заготівля та утилізація відпрацьованих хімічних джерел струму.

Ліцензування інших видів господарської (підприємницької) діяльності, що не увійшли до цього переліку, заборонено.

Ліцензія видається на підставі заяви суб'єкта підприємницької діяльності, яка подається до органу ліцензування особисто суб'єктом господарювання або уповноваженим ним органом чи особою. У заяві зазначається:

1. відомості про суб'єкта господарювання – заявника:

– найменування, місцезнаходження, банківські реквізити, ідентифікаційний код – для юридичної особи;

– прізвище, ім'я, по батькові, паспортні дані (серія, номер паспорта, ким і коли виданий, місце проживання), ідентифікаційний номер фізичної особи – платника податків та інших обов'язкових платежів – для фізичної особи;

2. вид господарської діяльності, вказаний згідно зі ст. 9 Закону (повністю або частково), на провадження якої заявник має намір одержати ліцензію.

У разі наявності у заявника філій, інших відокремлених підрозділів, які провадитимуть господарську діяльність на підставі отриманої ліцензії, у заяві зазначається їх місцезнаходження.

До заяви про видачу ліцензії додається копія свідоцтва про державну реєстрацію суб'єкта підприємницької діяльності або копія довідки про внесення до Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України, засвідчена нотаріально або органом, який видав оригінал документа. Для окремих видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, до заяви про видачу ліцензії також додаються документи, вичерпний перелік яких встановлюється Кабінетом Міністрів України за поданням спеціально уповноваженого органу з питань ліцензування. Органу ліцензування забороняється вимагати від суб'єктів господарювання інші документи, не вказані у цьому Законі, крім документів, передбачених ч. 5 ст. 10 Закону.

Заява про видачу ліцензії та документи, що додаються до неї, приймаються за описом, копія якого видається заявнику з відміткою про дату прийняття документів органом ліцензування та підписом відповідальної особи.

Заява про видачу ліцензії залишається без розгляду, якщо:

– заява подана (підписана) особою, яка не має на це повноважень;

– документи оформлені з порушенням вказаних вимог.

Про залишення заяви про видачу ліцензії без розгляду заявник повідомляється в письмовій формі із зазначенням підстав залишення заяви про видачу ліцензії без розгляду у строки, передбачені для видачі ліцензії. Після усунення причин, що були підставою для винесення рішення про залишення заяви про видачу ліцензії без розгляду, заявник може повторно подати заяву про видачу ліцензії, яка розглядається в порядку, встановленому цим Законом.

Орган ліцензування приймає рішення про видачу ліцензії або про відмову у її видачі у строк не пізніше ніж десять робочих днів з дати надходження заяви про видачу ліцензії та документів, що додаються до заяви, якщо спеціальним законом, що регулює відносини у певних сферах господарської діяльності, не передбачений інший строк видачі ліцензії на окремі види діяльності.

Повідомлення про прийняття рішення про видачу ліцензії або про відмову у видачі ліцензії надсилається (видається) заявникові в письмовій формі протягом трьох робочих днів з дати прийняття

відповідного рішення. У рішенні про відмову у видачі ліцензії зазначаються підстави такої відмови :

1. недостовірність даних у документах, поданих заявником, для отримання ліцензії;

2. невідповідність заявника згідно з поданими документами ліцензійним умовам, встановленим для виду господарської діяльності, зазначеного в заяві про видачу ліцензії.

У разі відмови у видачі ліцензії на підставі виявлення недостовірних даних у документах, поданих заявником про видачу ліцензії, суб'єкт господарювання може подати до органу ліцензування нову заяву про видачу ліцензії не раніше ніж через три місяці з дати прийняття рішення про відмову у видачі ліцензії.

У разі відмови у видачі ліцензії на підставі невідповідності заявника ліцензійним умовам, встановленим для виду господарської діяльності, вказаного в заяві про видачу ліцензії, суб'єкт господарювання може подати до органу ліцензування нову заяву про видачу ліцензії після усунення причин, що стали підставою для відмови у видачі ліцензії. Рішення про відмову у видачі ліцензії може бути оскаржено у судовому порядку.

Відповідно до ст. 13 Закону на території України органи ліцензування використовують бланки ліцензії єдиного зразка. Бланк ліцензії єдиного зразка затверджується Кабінетом Міністрів України. Ці бланки ліцензій є документами суворої звітності, мають облікову серію і номер.

У ліцензії зазначаються:

1. найменування органу ліцензування, що видав ліцензію;

2. вид господарської діяльності, вказаний згідно з статтею 9 Закону (в повному обсязі або частково), на право провадження якого видається ліцензія;

3. найменування юридичної особи або прізвище, ім'я, по батькові фізичної особи – суб'єкта підприємницької діяльності;

4. ідентифікаційний код юридичної особи або ідентифікаційний номер фізичної особи – платника податків та інших обов'язкових платежів;

5. місцезнаходження юридичної особи або місце проживання фізичної особи – суб'єкта підприємницької діяльності;

6. дата прийняття та номер рішення про видачу ліцензії;

7. строк дії ліцензії;

8. посада, прізвище та ініціали особи, яка підписала ліцензію;

9. дата видачі ліцензії;

10. наявність додатку (із зазначенням кількості сторінок).

Ліцензія підписується керівником органу ліцензування або його заступником та засвідчується печаткою цього органу.

Орган ліцензування повинен оформити ліцензію не пізніше ніж за три робочі дні з дня надходження документа, що підтверджує внесення плати за видачу ліцензії (розмір встановлюється Кабінетом Міністрів України). Орган ліцензування робить відмітку про дату прийняття документів, що підтверджують внесення заявником плати за видачу ліцензії, на копії опису, яку було видано заявнику при прийомі заяви про видачу ліцензії.

Якщо заявник протягом тридцяти календарних днів з дня направлення йому повідомлення про прийняття рішення про видачу ліцензії не подав документа, що підтверджує внесення плати за видачу ліцензії, або не звернувся до органу ліцензування для отримання оформленої ліцензії, орган ліцензування, який оформив ліцензію, має право скасувати рішення про видачу ліцензії або прийняти рішення про визнання такої ліцензії недійсною.

Строк дії ліцензії на провадження певного виду господарської діяльності встановлюється Кабінетом Міністрів України за поданням спеціально уповноваженого органу з питань ліцензування, але не може бути меншим ніж три роки.

Господарська діяльність на підставі ліцензії, виданої органом ліцензування, яким є центральний орган виконавчої влади, здійснюється на всій території України; виданої органом ліцензування, яким є місцевий орган виконавчої влади або спеціально уповноважений виконавчий орган рад, здійснюється на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці.

Для кожної філії, кожного відокремленого підрозділу ліцензіата, які провадитимуть господарську діяльність на підставі отриманої ним ліцензії, орган ліцензування видає ліцензіату засвідчені ним копії ліцензії, які реєструються в журналі обліку заяв та виданих ліцензій. Засвідчена органом ліцензування копія ліцензії є документом, що підтверджує право філії або іншого структурного підрозділу ліцензіата на провадження певного виду господарської діяльності на підставі отриманої ліцензії.

За видачу копії ліцензії справляється плата в розмірі одного неоподаткованого мінімуму доходів громадян. Плата за видачу копії ліцензії зараховується до Державного бюджету України.

У разі створення у ліцензіата нової філії, іншого нового відокремленого підрозділу, які провадитимуть вид господарської діяльності, згідно з отриманою ліцензією, ліцензіат повинен подати до органу ліцензування заяву встановленого зразка про видачу копії ліцензії, а також документи відповідно до статті 10 цього Закону.

У разі ліквідації філії, іншого відокремленого підрозділу ліцензіата, які провадили господарську діяльність згідно з отриманою ліцензією, або у разі припинення провадження філією, іншим відокремленим підрозділом ліцензіата господарської діяльності згідно з отриманою ліцензією ліцензіат зобов'язаний протягом семи робочих днів з дати ліквідації такої філії або іншого відокремленого підрозділу або з дати припинення діяльності такою філією або іншим відокремленим підрозділом подати до органу ліцензування відповідне повідомлення в письмовій формі. Орган ліцензування повинен внести відповідні зміни до ліцензійного реєстру не пізніше наступного робочого дня з дати надходження такого повідомлення.

У разі, коли ліцензіат має намір провадити зазначений в ліцензії вид господарської діяльності після закінчення строку її дії, він повинен отримати нову ліцензію. Нова ліцензія видається органом ліцензування не раніше ніж в останній робочий день дії попередньо виданої ліцензії.

Ліцензіат не може передавати ліцензію або її копію іншій юридичній або фізичній особі для провадження господарської діяльності.

До ліцензій на надання послуг з перевезення пасажирів і вантажів автомобільним транспортом загального користування і з перевезення пасажирів та їх багажу на таксі додаються ліцензійні картки на кожен автомобільний транспортний засіб. Ліцензійна картка є бланком суворої звітності, до якої заносяться реєстраційні дані ліцензії та автомобільного транспортного засобу.

Суб'єкт підприємницької діяльності може використовувати видану ліцензію самостійно тільки згідно вказаному в ній виду та місцю діяльності. Вона повинна бути досяжна для ознайомлення з нею, для чого оригінал або його нотаріально засвідчена копія вивішується на видному місці. Передача ліцензії іншим особам забороняється, як і забороняється її використання поза визначеними в ній межами.

Орган ліцензування або спеціально уповноважений орган з питань ліцензування у разі виявлення порушень ліцензійних умов

видає розпорядження про усунення таких порушень. Ліцензіат, який одержав розпорядження про усунення ним порушень ліцензійних умов, зобов'язаний у встановлений у розпорядженні строк подати органу, який видав це розпорядження, інформацію про усунення порушень.

Підставами для анулювання ліцензії є (ст. 21 Закону):

1. заява ліцензіата про анулювання ліцензії;
2. акт про повторне порушення ліцензіатом ліцензійних умов;
3. рішення про скасування державної реєстрації суб'єкта господарювання;
4. нотаріально засвідчена копія свідоцтва про смерть фізичної особи – суб'єкта підприємницької діяльності;
5. акт про виявлення недостовірних відомостей у документах, поданих суб'єктом господарювання для одержання ліцензії;
6. акт про встановлення факту передачі ліцензії або її копії іншій юридичній або фізичній особі для провадження господарської діяльності;
7. акт про встановлення факту неподання в установленний строк повідомлення про зміну даних, зазначених в документах, що додавалися до заяви про видачу ліцензії;
8. акт про невиконання розпорядження про усунення порушень ліцензійних умов;
9. неможливість ліцензіата забезпечити виконання ліцензійних умов, встановлених для певного виду господарської діяльності;
10. акт про відмову ліцензіата в проведенні перевірки органом ліцензування або спеціально уповноваженим органом з питань ліцензування.

Орган ліцензування приймає рішення про анулювання ліцензії протягом десяти робочих днів з дати встановлення підстав для анулювання ліцензії, яке вручається (надсилається) ліцензіату із зазначенням підстав анулювання не пізніше трьох робочих днів з дати його прийняття.

Розгляд питань про анулювання ліцензії на підставі акта про встановлення факту неподання в установленний строк повідомлення про зміну даних, зазначених у документах, що додавалися до заяви про видачу ліцензії; акта про виявлення недостовірних відомостей у документах, поданих суб'єктом господарювання для одержання ліцензії; акта про встановлення факту передачі ліцензії іншій юридичній або фізичній особі для провадження господарської

діяльності; акта про невиконання розпорядження про усунення порушень ліцензійних умов здійснюється органом ліцензування з обов'язковим запрошенням ліцензіата або його представників.

Рішення про анулювання ліцензії набирає чинності через десять днів з дня його прийняття.

Якщо ліцензіат протягом цього часу подає скаргу до експертно-апеляційної ради, дія даного рішення органу ліцензування зупиняється до прийняття відповідного рішення спеціально уповноваженого органу з питань ліцензування.

Запис про дату та номер рішення про анулювання ліцензії вноситься до ліцензійного реєстру не пізніше наступного робочого дня після набрання чинності рішенням про анулювання ліцензії.

У разі анулювання ліцензії на підставі акта про повторне порушення ліцензіатом ліцензійних умов, акта про встановлення факту неподання в установлений строк повідомлення про зміну даних, зазначених у документах, що додавалися до заяви про видачу ліцензії, акта про виявлення недостовірних відомостей у документах, поданих суб'єктом господарювання для одержання ліцензії, акта про встановлення факту передачі ліцензії іншій юридичній або фізичній особі для провадження господарської діяльності, акта про невиконання розпорядження про усунення порушень ліцензійних умов суб'єкт господарювання може одержати нову ліцензію на право провадження цього виду господарської діяльності не раніше ніж через рік з дати прийняття рішення органу ліцензування про анулювання попередньої ліцензії.

Рішення про анулювання ліцензії може бути оскаржено у судовому порядку.

Підставами для видачі дубліката ліцензії є:

- втрата ліцензії;
- пошкодження ліцензії.

У разі втрати ліцензії ліцензіат зобов'язаний звернутися до органу ліцензування із заявою про видачу дубліката ліцензії, до якої додається документ, що засвідчує внесення плати за видачу дубліката ліцензії.

Якщо бланк ліцензії непридатний для користування внаслідок його пошкодження, ліцензіат подає відповідному органу ліцензування:

- заяву про видачу дубліката ліцензії;
- непридатну для користування ліцензію;

– документ, що підтверджує внесення плати за видачу дубліката ліцензії.

Строк дії дубліката ліцензії не може перевищувати строку дії, який зазначався у втраченій або пошкодженій ліцензії.

Ліцензіат, який подав заяву та відповідні документи для видачі дубліката ліцензії замість втраченої або пошкодженої, може провадити свою діяльність на підставі довідки про подання заяви про видачу дубліката ліцензії на провадження певного виду господарської діяльності, яка видається органом ліцензування у разі подання заяви про видачу дубліката ліцензії.

Орган ліцензування зобов'язаний протягом трьох робочих днів з дати одержання заяви про видачу дубліката ліцензії видати заявникові дублікат ліцензії замість втраченої або пошкодженої.

У разі видачі дубліката ліцензії замість втраченої або пошкодженої орган ліцензування приймає рішення про визнання недійсною ліцензії, що була втрачена або пошкоджена, з внесенням відповідних змін до ліцензійного реєстру не пізніше наступного робочого дня.

За видачу дубліката ліцензії замість втраченої або пошкодженої ліцензії справляється плата у розмірі п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Плата за видачу дубліката ліцензії зараховується до Державного бюджету України.

Підставами для переоформлення ліцензії є:

– зміна найменування юридичної особи (якщо зміна найменування не пов'язана з реорганізацією юридичної особи) або прізвища, ім'я, по батькові фізичної особи – суб'єкта підприємницької діяльності;

– зміна місцезнаходження юридичної особи або місця проживання фізичної особи – суб'єкта підприємницької діяльності;

– зміни, пов'язані з провадженням ліцензіатом певного виду господарської діяльності, вказаного в статті 9 цього Закону.

У разі виникнення підстав для переоформлення ліцензії ліцензіат зобов'язаний протягом десяти робочих днів подати органу ліцензування заяву про переоформлення ліцензії разом з ліцензією, що підлягає переоформленню, та відповідними документами або їх нотаріально засвідченими копіями, які підтверджують зазначені зміни.

Орган ліцензування протягом трьох робочих днів з дати надходження заяви про переоформлення ліцензії та документів, що

додаються до неї, зобов'язаний видати переоформлену на новому бланку ліцензію з урахуванням змін, зазначених у заяві про переоформлення ліцензії.

У разі переоформлення ліцензії у зв'язку із змінами, пов'язаними з провадженням ліцензіатом певного виду господарської діяльності, зазначеного в статті 9 цього Закону, якщо ця зміна пов'язана з намірами ліцензіата розширити свою діяльність, ліцензія переоформляється в порядку і в строки, передбачені для видачі ліцензії.

Одночасно з переоформленою на новому бланку ліцензією орган ліцензування на підставі даних ліцензійного реєстру безкоштовно видає ліцензіату засвідчені ним копії такої ліцензії.

У разі переоформлення ліцензії орган ліцензування приймає рішення про визнання недійсною ліцензії, що була переоформлена, з внесенням відповідних змін до ліцензійного реєстру не пізніше наступного робочого дня.

Строк дії переоформленої ліцензії не може перевищувати строку дії, зазначеного в ліцензії, що переоформлялася.

За переоформлення ліцензії справляється плата в розмірі п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Плата за переоформлення ліцензії зараховується до Державного бюджету України.

Ліцензіат, який подав заяву та відповідні документи про переоформлення ліцензії, може провадити свою діяльність на підставі довідки про прийняття заяви про переоформлення ліцензії на провадження певного виду господарської діяльності, яка видається органом ліцензування у разі подання заяви про переоформлення ліцензії.

Не переоформлена в установленний строк ліцензія є недійсною.

9. Загальні положення щодо патентування підприємницької діяльності.

Термін **патент** в праві України використовується як виданий компетентним державним органом документ, що посвідчує державне (міждержавне) визнання патентоздатного об'єкту (винаходу, корисної моделі промислового зразка) охороноздатним та засвідчує виключне право патентоволодільця на його комерційне використання. В підприємницькому праві **патент** – документ, що надає право

займатись торговельною чи іншою діяльністю, відповідно до якої законодавством встановлено необхідність її патентування.

Об'єктом правового регулювання в патентуванні підприємницької діяльності визначається торговельна діяльність за готівку, чи з використанням інших форм розрахунків та кредитних карточок на території України, діяльність по обміну готівкових валютних цінностей, включаючи операції з готівковими платіжними засобами, вираженими в іноземній валюті та з кредитними карточками, а також діяльність по наданню послуг в сфері грального бізнесу та побутових послуг.

Суб'єктами правовідносин при патентуванні є юридичні та фізичні особи – резиденти і нерезиденти, а також їх відокремлені структурні підрозділи (філії, відділення, представництва тощо), які займаються вище наведеним підприємництвом.

Згідно зі ст. 2 Закону України “Про патентування деяких видів підприємницької діяльності” патент отримав назву торговельного. **Торговельний патент** – це державне свідоцтво, що посвідчує право суб'єкта підприємницької діяльності чи його структурного (обособленого) підрозділу займатись вказаними вище видами підприємницької діяльності. В законі є застереження про те, що торговельний патент не посвідчує право на інтелектуальну власність.

Торговельний патент як правоустановчий документ містить в собі ряд реквізитів:

1. номер торговельного патенту;
2. назву його володільця;
3. вид підприємницької діяльності ним дозволеної (для грального бізнесу);
4. назву послуг;
5. місце реєстрації фізичної особи – суб'єкта підприємницької діяльності або місцезнаходження суб'єкта підприємницької діяльності – юридичної особи (якщо в нього є структурні підрозділи, то вказуються і вони);
6. термін дії торговельного патенту;
7. місцезнаходження державної податкової інспекції, що видала патент.

Для транспортних засобів вказується його марка та номерний реєстраційний знак (бо поломка транспортного засобу веде до неможливості займатись підприємництвом).

Торговельний патент видається лише на обмежений вид діяльності: роздрібна торгівля на території України, діяльність по обміну наявних цінностей, включаючи операції з наявними платіжними засобами, що виражені в іноземній валюті з кредитними картками, а також діяльність по наданню послуг в сфері грального бізнесу. З цього переліку виключаються ряд видів роздрібноі торговельної діяльності в залежності від особливостей їх правового положення, походження товарів (засобу їх виробництва та місця такої діяльності). Так, відповідно до ст. 1 закону його дія не поширюється на торговельну діяльність та діяльність по наданню побутових послуг:

1) підприємств і організацій військової торгівлі, аптек, що перебувають у державній власності, а також розташованих у селах, селищах та містах районного значення підприємств та організацій споживчої кооперації та торгово-виробничих державних підприємств робітничого постачання;

2) суб'єктів підприємницької діяльності – фізичних осіб, які:

здійснюють торговельну діяльність з лотків, прилавків і сплачують ринковий збір (плату) за місце для торгівлі продукцією в межах ринків усіх форм власності;

сплачують податок на промисел у порядку, передбаченому чинним законодавством;

здійснюють продаж вирощених в особистому підсобному господарстві, на присадибній, дачній, садовій і городній ділянках продукції рослинництва, худоби, кролів, нутрій, птиці (як у живому вигляді, так і продукції їх забою в сирому вигляді та у вигляді первинної переробки), продукції власного бджільництва;

сплачують державне мито за нотаріальне посвідчення договорів про відчуження власного майна, якщо товари кожної окремої категорії відчужуються не частіше одного разу на календарний рік;

сплачують фіксований податок відповідно до законодавства про оподаткування доходів фізичних осіб;

3) суб'єктів підприємницької діяльності, створених громадськими організаціями інвалідів, які мають податкові пільги згідно з чинним законодавством та здійснюють торгівлю виключно продовольчими товарами вітчизняного виробництва та продукцією, виготовленою на підприємствах Українського товариства сліпих та Українського товариства глухих.

Під **патентуванням** необхідно розуміти практичну діяльність суб'єкта підприємницької діяльності по одержанню спеціальних дозволів (патентів) на здійснення встановлених законом видів діяльності та видання спеціальними державними органами – податковими інспекціями – торговельних патентів на заняття такою діяльністю.

Патентування в залежності від видів діяльності поділяється на чотири групи: *торгівлю, купівлю-продаж валютних цінностей, гральний бізнес та надання послуг.*

Поділ патентів здійснюється в залежності від правового положення його власника. Закон передбачає встановлення **короткострокового торговельного патенту** на строк до 15 днів вартістю 10 гривень за кожен день дії, що дає можливість легалізувати багато видів торгівлі на ярмарках, базарах тощо.

Пільговий патент видається на строк до 3 років (прийшов на зміну безоплатному). Він видається суб'єктам підприємництва, торговельна діяльність яких (або їх структурних відокремлених підрозділів) пов'язана з тим, що вони продають нижчевказані товари вітчизняного виробництва:

- поштові товари – марки, відкритки, вітальні відкритки та непогашені конверти, ящики, коробки, мішки та іншу тару з дерева, картону, що використовується при поштових відправленнях;
- періодичу – видання засобів масової інформації поха залежністю від країни походження. Суб'єкти, що займаються такою діяльністю, можуть додатково отримати пільговий патент на торгівлю супутніми товарами – книжками, календарями, канцелярськими товарами, інструментами для креслення тощо;
- проїзні білети;
- товари народних промислів, за виключенням антикварних та таких, що визнані в установленому порядку культурними цінностями;
- готові лікарські засоби, препарати, матеріали та належності, вітаміни, ветеринарні препарати тощо;
- вугілля та вугільні брикети, побутове паливо, керосин, скраплений газ, торф інше;
- господарське мило та сірники;
- насіння овочевих, бахчевих, квіткових культур та коренеплодів картоплі.

Пільговий патент обов'язково містить в собі повний перелік товарів і не дає права на торгівлю тими товарами, що не передбачені чинним законодавством.

Спеціальний патент передбачає хоча і підвищену платню, але його власник на строк дії патенту звільняється від сплати податків на добавлену вартість, на прибуток підприємств, на прибутки фізичних осіб, плати за землю чи за спеціальне користування природними ресурсами, зборів в Чорнобильський, Державний інноваційний фонд та Фонд соціального страхування, дорожній, комунальний, ринковий (*експериментальний*).

Патентуванню підлягає лише визначена законом діяльність (її види), які прийнято називати **об'єктами патентування** (наприклад торгівля нафтопродуктами через стаціонарні малогабаритні та пересувні автозаправочні станції, заправочні пункти). Вичерпний перелік цих видів діяльності встановлено законом:

1. діяльність по роздрібній торгівлі на території України. Згідно затвердженого Кабінетом Міністрів України Порядку на заняття торговельною діяльністю та Правил торговельного обслуговування населення, торговельна діяльність – ініціативна, самостійна діяльність юридичних і фізичних осіб по здійсненню купівлі-продажу товарів народного споживання з метою одержання прибутку.

В сфері роздрібною торгівлі суб'єкти підприємницької діяльності ведуть її через магазини – стаціонарні пункти роздрібною продажу товарів, що займають окремі приміщення чи споруди та мають торговельний зал для покупців. Магазини можуть мати товарну спеціалізацію (продовольчі, непродовольчі), товарний асортимент (спеціалізовані, неспеціалізовані), універмаги, будинки торгівлі, торговельні комплекси (центри), по формах торгівлі – звичайного типу, самообслуговування, торгівля за зразками, торгівля по попереднім замовленням, для відпуску товарів дитячим, лікувальним та іншим закритим закладам, безготівковим розрахункам, фірмовою торгівлі.

Палатки, кіоски, що займають окремі приміщення, але не мають торговельного знаку для покупців – дрібно роздрібна торгівля.

Тривалий час діючі спеціально обладнані різні пристосування для дрібною торгівлі – автомагазини, лотки, розвозки;

2. торговельно-виробничу діяльність (в громадському харчуванні виділяються фабрики-кухні, фабрики-заготівельні, столові, ресторани, кафе, закусочні, бари, буфети і т.п. – окремі

приміщення чи будівлі, які мають обладнаний столиками та стільцями зал, необхідні виробничі та побутові приміщення, відкриті літні площадки – стаціонарні пункти з кількістю місць для обслуговування 20 та більше чоловік та обладнані холодильниками, торговельно-технологічним обладнанням, мають електроенергію, холодну та гарячу проточну воду, каналізацію; кіоски громадського харчування – стаціонарні пункти, що обладнані як відкриті літні площадки за виключенням столів та стільців.

Роздрібна торгівля включає підприємництво, що пов'язано з продажем товарів та послуг кінцевим споживачам для особистого, сімейного чи домашнього використання;

3. діяльність по обміну готівкових валютних цінностей, включаючи операції з готівковими платіжними засобами, вираженими в іноземній валюті та кредитними картками, що здійснюється суб'єктом підприємницької діяльності чи їх структурними підрозділами в пунктах обміну іноземної валюти. Такими згідно роз'яснення НБУ, визнаються усі обмінні пункти уповноважених банків, що розташовані в їх операційних залах або поза їх межами. Згідно п. 1 Положення про пункти обміну іноземної валюти, затвердженого Постановою правління НБУ від 7 липня 1994р. № 129, пункт обміну іноземної валюти уповноваженого банку – це складова частина власного комерційного об'єкту, де він здійснює операції з купівлі та продажу іноземної валюти для фізичних осіб-резидентів та нерезидентів. Такі ж операції здійснюються також через операційні каси уповноважених банків: приходні, видаткові та приходно-видаткові на підставі відповідних касових документів. Такі обмінні операції через операційні каси не підлягають патентуванню, оскільки вони не є пунктами обміну іноземної валюти.,

Під торгівлею готівковими валютними цінностями розуміється продаж іноземної валюти, других готівкових платіжних засобів, виражених в іноземній валюті (в тому числі дорожніх, банківських і персональних чеків, також операції дебітування кредитних (дебітових) карточок, обмін на валюту України, других готівкових платіжних засобів, виражених у валюті України, а також в обмін на іншу іноземну валюту.

Фізичні особи мають змогу за готівкові платіжні засоби України чи іншої держави, що допущені до обміну на території України, придбати готівкову іноземну валюту чи навпаки. До готівкової

іноземної валюти належать банківські, казначейські білети та монети іноземних держав.

Кредитні картки – кредитні білети (картки, чеки, ваучери, купони, марки, форми, буклети, магнітні картки чи інший документ або предмет), видані фізичній особі, уповноваженій в області споживчого кредиту суб'єкта підприємницької діяльності, що посвідчує наявність у відповідного кредитного закладу рахунку володільця кредитної картки та дає право на придбання товарів та послуг в роздрібній торгівлі з готівкової оплати. Кредитні картки можуть використовуватись лише в тих обмінних пунктах, які обладнані відповідними технічними засобами для читання закладеної в неї інформації, та мають відповідні угоди з кредитними закладами, що такі картки видали;

4. діяльність по наданню послуг в сфері грального бізнесу. Відповідно до ст. 5 Закону це діяльність, що пов'язана з організацією казино, інших гральних місць (будинків), гральних автоматів з грошовим чи майновим виграшем, проведенням лотерей (крім державних) та розиграшів з видачею грошових виграшей в грошовій формі поза банківськими закладами або в майновій формі на місці. При цьому казино та інші гральні місця (будинки) повинні займати окремі приміщення або споруди та мати гральний зал для відвідувачів за виключенням гральних автоматів та більярдних столів.

Суб'єктами патентування є підприємці, що мають статус юридичної особи, а також їх підрозділи (філії, відділення, представництва).

Торговельний патент передбачається для кожного пункту роздрібного продажу товару, в тому числі магазину, що має торговельний зал для покупців площею не більше 20 кв. м., кіосків, палаток, та інших малих архітектурних форм, що займають окремі приміщення, але не мають вбудованого торговельного залу, автомагазину, розвозки чи іншого виду пересувної торгової точки, лотка, прилавка та інших видів торговельних точок у відведених та встановлених місцях.

При здійсненні операцій по обміну (торгівлі) готівковими валютними цінностями, патент повинен бути придбаний для кожного пункту обміну іноземної валюти, а при наданні послуг в сфері грального бізнесу – для кожного окремого грального місця (грального автомату чи грального столу), що знаходяться в гральній

залі. Відповідно, за наявності у суб'єкта підприємницької діяльності декількох окремих місць, необхідно отримати торговельний патент на кожен з них.

Торговельний патент видається державними податковими інспекціями по місцю знаходження на обліку платника податку з прибутку суб'єкта підприємницької діяльності. Законом України "Про внесення змін в Закон України "Про державну податкову службу в Україні" від 5 лютого 1998 р., в ст. 10 "Функції державних податкових інспекцій" видача ними торговельних патентів не передбачена, а лише контрольні повноваження за наявністю їх у суб'єкта підприємницької діяльності. Якщо об'єкти патентування знаходяться виключно по місцю реєстрації суб'єкта підприємництва, то патент отримується у податковій інспекції даного адміністративного району. Але коли об'єкти патентування розміщені поза межами такого району, то патентування такої діяльності здійснюється в податковій інспекції їх місця розташування.

Звернення за отриманням торговельного патенту та порядок його видачі врегульований Законом України "Про патентування деяких видів підприємницької діяльності" та Положенням про порядок реалізації, обліку торговельних патентів та їх використанням, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України 28 травня 1996 р. № 563.

Для одержання торговельного патенту на право здійснення відповідного виду підприємницької діяльності у районну податкову державну інспекцію подається заява згідно встановлених вимог. В ній вказується:

1. назва суб'єкта підприємницької діяльності;
2. ідентифікаційний код;
3. місцезнаходження юридичної особи;
4. місце її державної реєстрації із вказівкою дати, номеру свідоцтва та органу, що його видав;
6. кількість необхідних патентів із назвою та адресою відповідного торгового місця та його індивідуальних ознак, характеристики торговельної площі, правоустановчих на неї документів та терміну, на який патент придбано.

Тут же вказується внесена сума вартості торговельного патенту із вказівкою документу, що її посвідчує, правоустановчий документ на заняття відповідного виду діяльності, відповідальна посадова

особа суб'єкта підприємницької діяльності, що склала ці дані з посвідченням її підпису печаткою.,

Вказані відомості перевіряються, що відповідна посадова особа податкової інспекції посвідчує своїм підписом.

Заявка подається в державну податкову інспекцію, що контролює сплату податку на прибуток юридичної особи – суб'єкту підприємницької діяльності чи його відокремленого структурного підрозділу. Таким чином, якщо підрозділи суб'єкта підприємницької діяльності, діяльність якого вимагає патентування, розміщені територіально в різних районах, то податкові інспекції останніх і уповноважені видавати патент.

До заявки додається копія свідоцтва про державну реєстрацію; документ на приміщення (договір оренди, купівлі-продажу, ордер), дозвіл на вид діяльності (дозвіл чи розпорядження), платіжний документ про сплату відповідної суми, довідка про присвоєння ідентифікаційного коду платника податків та інших обов'язкових платежів; довіреність на отримання патенту від юридичної чи фізичної особи (а для фізичної особи – при отриманні патенту необхідно пред'явити паспорт).

Торговельний патент повинен бути виданий в 3-х денний термін за умови, що під час його придбання також внесена одноразова сплата у розмірі вартості такого патенту за один місяць на роздрібній торгівлі та торгівлі готівковими валютними цінностями та 3-місячної вартості – за надання послуг в сфері грального бізнесу, про що робиться відмітка в самому патенті.

Вартість торговельного патенту складає:

- на території Києва та обласних центрів – від 60 до 320 гривень;
- на території Севастополя, міст обласного підпорядкування (крім обласних центрів) – від 30 до 160 грн.;
- на території інших населених пунктів – до 80 грн.

Вартість короткострокового патенту, який видається на строк від 4 до 15 днів, відпускається у фіксованій ціні – 10 грн. за день, а пільгового – 25 грн.

Видача спеціального патенту оплачується у подвійному розмірі. В тих випадках, коли пункти роздрібної торгівлі розташовані в курортних місцях чи на територіях, що підлягають до митних чи інших пунктів, перетину митного кордону, органи місцевого самоврядування вправі прийняти рішення про збільшення плати за торговельний патент, але не більше граничної суми. Таке збільшення

плати, особливо в курортних місцевостях, як правило, носить сезонний характер. Разом з тим, органи місцевого самоврядування в залежності від прибутковості торговельної точки вправі знижувати вартість патенту.

Строк дії торговельного патенту складає:

- на роздрібну торгівлю – 12 місяців;
- на купівлю-продаж валюти – 36 місяців;
- за заняття гральним бізнесом – 60 місяців.

Оплата вартості торговельного патенту в роздрібній торгівлі здійснюється щомісячно до 15 числа, а короткострокового – зразу ж при придбанні. Під час придбання торговельного патенту вноситься одноразова плата в розмірі місячної його вартості.

Фактично це означає, що місячна вартість патенту вноситься наперед. Разом з тим, суб'єкт підприємницької діяльності вправі здійснити попередню оплату вартості торговельного патенту на весь термін його дії, як і продовжити його, але не більш ніж на три роки, заплативши повну вартість. При цьому в разі збільшення в подальшому вартості такого патенту, набувач звільняється від обов'язку доплатити різницю.

Торговельний патент на здійснення операцій по торгівлі готівковими валютними цінностями суб'єкта підприємницької діяльності чи їх структурними підрозділами видається та оплачується у тому ж порядку, що і для роздрібно торгівлі. Його вартість складає 320 гривень за календарний місяць і сплачується щоквартально, до 15 числа місяця, що передує звітному кварталу.

Вартість торговельного патенту на здійснення операцій по наданню послуг в сфері грального бізнесу, встановлюється за рік в залежності від виду, наприклад, для використання ігрового автомата з грошовим чи майновим вирашем – 700 грн.; для використання ігрового столу з рулеткою – 32000 гривень. Разом з тим Указом Президента України “Про деякі питання оподаткування грального бізнесу” внаслідок ухилення таких закладів від сплати податку встановлено, що оподаткування доходів від грального бізнесу у казино та з автоматичних розігравальних пристроїв проводиться шляхом придбання торгового патенту, вартість якого встановлюється на рік в таких розмірах:

1. для використання інших гральних столів (спеціальних столів для казино, крім столів для більярду) – 24000 гривень за кожний стіл;
2. для використання кегельбанів, що вводяться в дію за

допомогою жетона, монети або без них – 2000 гривень за кожний ігровий жолоб-доріжку;

3. для використання столів для більярду, які вводяться в дію жетоном, монетою чи без них, крім столів для більярду, що використовуються для спортивних, любительських змагань – 600 гривень за кожний стіл для більярду.,

Торговельний патент як і всякий документ, має правоустановче значення і свідчить про виконання суб'єктом підприємницької діяльності встановлених чинним законодавством вимог для зайняття обраним видом діяльності. Як носій відповідної інформації, що використовується, торговельний патент, виходячи з його реквізитів, свідчить про самого володільця та торгове місце, чи засіб, з якого така підприємницька діяльність ведеться (ігорне місце), легальність заняття діяльністю. Враховуючи специфіку діяльності, наявність готівки, високий рівень обігу, а відповідно і можливість порушень прав споживачів у патенті вказується орієнтир для скарг та звернень споживачів про допущені порушення їх прав.

У зв'язку з цим Закон України “Про патентування деяких видів підприємницької діяльності” та п. 35 Положення про порядок реалізації, обміну торговельних патентів і контролю за їх використанням, встановлений спеціальний порядок використання торговельного патенту. Ці правила носять імперативний характер і повинні дотримуватись усіма суб'єктами підприємницької діяльності. Вони зводяться до таких вимог:

1. підприємець може займатись лише тим видом діяльності, що зазначений в патенті і не має права виходити за його межі ні за видами діяльності, ні за місцем його чинності;

2. не дозволяється виходити за межі терміну дії положень торговельного патенту. Несвоєчасна сплата чергових платежів, відсутність відмітки про їх сплату, чи перебіг строку їх дії припиняє чинність і самого патенту;

3. торговельний патент повинен бути доступний для ознайомлення з ним зацікавлених осіб – споживачам, відвідувачам та контрольним органам. З цією метою він повинен бути відповідним чином розташованим: на фронтальній вітрині магазину або торговельного місця малої архітектурної форми, а в разі її відсутності – біля касового апарату; на табличці – для автомагазинів, розвозок та інших видів пересувної торговельної мережі, а також для лотків, прилавків та інших видів торговельних точок, відкритих і відведених

для роздрібно́ї торгівлі в місцях, пунктах обміну іноземної валюти, в приміщеннях для надання послуг в сфері грального бізнесу. Торговельний патент повинен бути в оригіналі (допускається також нотаріально завірена копія).

Торговельний патент чинний лише на території органу, що здійснив реєстрацію суб'єкта підприємницької діяльності, з яким узгоджено розташування його відокремленого структурного підрозділу по місцю видачі торговельного патенту.

Передача торговельного патенту суб'єкту підприємницької діяльності чи іншому структурному підрозділу суб'єкта підприємницької діяльності не дозволяється.

Порушення встановленого порядку використання торговельного патенту має ряд негативних наслідків і перш за все, тягне за собою адміністративну відповідальність:

1. за порушення строків сплати або неповне внесення чергових платежів стягується пеня в розмірі 120% річних облікової ставки НБУ, що діяла на момент уплати, від суми заборгованості, розрахованої за кожний день прострочення, включаючи день сплати. Такі наслідки наступають лише в тому разі, коли володілець патенту попередньо до настання терміну сплати письмово не відмовляється від патенту;

2. за порушення порядку використання торговельного патенту сплачується штраф в розмірі вартості торговельного патенту на один місяць;

3. за здійснення операцій, що підпадають під дію Закону України "Про патентування деяких видів підприємницької діяльності", без одержання торговельного патенту чи передання патенту іншому підприємцю, структурному підрозділу та порушення вимоги щодо територіальності його дії, сплачується штраф в подвійному розмірі вартості торговельного патенту на повний термін його дії;

4. за здійснення операцій по реалізації товарів, на які видається пільговий патент (без його отримання чи з порушенням порядку одержання та використання), винні сторони сплачують штраф в п'ятикратному розмірі вартості пільгового торговельного патенту;

5. за здійснення торговельної діяльності без придбання короткотермінового патенту сплачується штраф в подвійному розмірі вартості такого патенту на повний можливий термін діяльності підприємця.

До моменту сплати вказаних штрафів та до придбання торговельного патенту діяльність відповідних суб'єктів підприємницької діяльності чи їх структурних підрозділів зупиняється. Штрафи підлягають сплаті протягом 5 днів з моменту вручення порушникам державними податковими інспекціями постанови про накладання штрафу.

Штрафи накладаються начальниками державних податкових інспекцій та їх заступниками після розгляду в установленому порядку матеріалів про скоєне правопорушення.

До адміністративної відповідальності за порушення законодавства про патентування притягуються також посадові особи та громадяни.

Питання для самоконтролю:

- 1. Розкрийте поняття, види та етапи легалізації.*
- 2. Визначте сутність державної реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності.*
- 3. Охарактеризуйте порядок державної реєстрації резервування найменування юридичних осіб*
- 4. Розкрийте порядок державної реєстрації юридичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності.*
- 5. Дайте характеристику порядку державної реєстрації фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності.*
- 6. Проаналізуйте порядок державної реєстрації внесень змін та доповнень до установчих документів юридичних осіб та зміни відомостей про фізичну особу – суб'єкта підприємництва.*
- 7. Зазначте загальні підстави реєстрації припинення фізичної особи – суб'єкта підприємницької діяльності.*
- 8. Визначте загальні підстави реєстрації припинення юридичної особи – суб'єкта підприємництва.*
- 9. Роз'ясніть сутність ліцензування господарської діяльності.*
- 10. Дайте визначення сутності і видів ліцензій.*
- 11. Охарактеризуйте порядок видання ліцензій.*
- 12. Зазначте підстави анулювання ліцензій.*
- 13. Проаналізуйте підстави видачі дублікатів ліцензій.*
- 14. Визначте види підприємницької діяльності, які підлягають патентуванню.*
- 15. Дайте характеристику видів патентів.*
- 16. Проаналізуйте порядок отримання патентів.*

ТЕМА 5. ПРИПИНЕННЯ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

1. Підстави припинення суб'єктів господарювання. Сутність реорганізації.
2. Ліквідація суб'єкта господарювання – юридичної особи.
3. Банкрутство суб'єктів підприємницької діяльності.
4. Подання заяви про порушення справи про банкрутство.
5. Прийняття та розгляд заяви про порушення справи про банкрутство.
6. Санація боржника.
7. Ліквідаційна процедура.
8. Стягнення боргів з банкрута та порядок задоволення вимог.

1. Підстави припинення суб'єктів господарювання. Сутність реорганізації.

Припинення суб'єктів господарювання, як і їх утворення, здійснюється в порядку, передбаченому в законодавчих актах. За своєю сутністю це означає зникнення у фізичної особи підприємницької правосуб'єктності, а для юридичної особи – “юридичну смерть”, що проявляється у повному припиненні її правосуб'єктності й виключення з Єдиного державного реєстру й інших обліків: платника податків, внесків у фонди тощо. При цьому варто розрізняти повне припинення діяльності суб'єкта і тимчасове зупинення. Розрізняють передбачені законом підстави, способи і форми припинення діяльності суб'єктів господарювання.

Підставами припинення суб'єктів господарювання є певні життєві обставини, з якими закон пов'язує виникнення, зміну та припинення правовідносин. Так, суб'єкти господарювання можуть припинити своє існування у разі досягнення мети, що була закріплена у їх статуті, або закінчення строку дії юридичної особи, відміни державної реєстрації, банкрутства. Фізична особа як підприємець може у будь-який час прийняти рішення про припинення своєї діяльності.

Способи припинення суб'єктів господарювання – це передбачений законодавчими актами порядок здійснення цієї процедури, яка починається або за волею власника, що утворив відповідну суб'єкт господарювання, уповноваженою ним особою, або за рішенням компетентного органу. Способи припинення суб'єктів

господарювання принципово нічим не відрізняються від способів їх утворення, за деякими відмінностями. Так, якщо рішення про створення колективних юридичних осіб приймають власники (фізичні чи юридичні особи), то рішення про їх припинення приймається відповідним компетентним органом юридичної особи (зборами акціонерів, учасників інших господарських товариств). Так, статтею 59 Господарського кодексу України передбачено, що реорганізація (злиття, приєднання, поділу, перетворення) або ліквідація здійснюється за рішенням власника (власників) чи уповноважених ним органів, за рішенням інших осіб – засновників суб'єкта господарювання чи їх правонаступників, а у випадках, передбачених кодексом, – за рішенням суду.

Деякі суб'єкти мають специфічні способи припинення свого юридичного існування. Так, відповідно до ст. 29 Закону України “Про фермерське господарство” діяльність фермерського господарства припиняється у випадках: добровільної відмови голови фермерського господарства від земельної ділянки, наданої у довічне успадковане володіння, або закінчення строку оренди землі; рішення членів фермерського господарства про припинення його діяльності; ведення господарства переважно працею найманих працівників; використання землі не за цільовим призначенням; використання земельної ділянки способами, що призводять до зниження родючості ґрунтів, їх хімічного та радіоактивного забруднення, погіршення екологічної обстановки; невнесення земельного податку, а також орендної плати у строки, встановлені законодавством; невикористання земельної ділянки для сільськогосподарського виробництва протягом року з часу її надання; вилучення земельної ділянки у встановленому законом порядку для державних і громадських потреб; визначення фермерського господарства неплатоспроможним (банкрутом); якщо не залишається жодного члена фермерського господарства або спадкоємця, який бажає продовжити діяльність господарства.

Рішення про припинення діяльності фермерського господарства приймається районною, міською радою, а у разі його неплатоспроможності (банкрутства) – судом.

Підставою для реорганізації промислово-фінансових груп (ПФГ) є відповідна постанова КМУ. Так ст. 6 Закону України “Про промислово-фінансові групи” від 21.11.1995р. передбачає, що реорганізація ПФГ шляхом виключення (виходу) головного

підприємства або учасника ПФГ Кабінет Міністрів України може здійснювати в таких випадках: за поданням Головної державної податкової інспекції України у разі більш як дворазового порушення норм ст. ст. 4,5 цього Закону; припинення постановою або законом, прийнятими Верховною Радою України, виконання державної програми, з метою реалізації якої (відповідно до ст. 3 цього Закону) була створена ПФГ; у зв'язку з неефективною реалізацією ПФГ відповідних державних програм.

До форм припинення суб'єктів підприємницької діяльності належать прийоми, за допомогою яких ця процедура здійснюється. Передбачені дві форми припинення суб'єктів:

1. реорганізація;
2. ліквідація.

Реорганізація є найбільш ефективною і може здійснюватись шляхом злиття, приєднання, поділу та перетворення (ст. 59 ГК України). Відповідно до ст. 104 ЦК юридична особа припиняється в результаті передання всього свого майна, прав та обов'язків іншим юридичним особам – правонаступникам (злиття, приєднання, поділу, перетворення) або в результаті ліквідації. Злиття, приєднання, поділ та перетворення юридичної особи здійснюються за рішенням його учасників або органу юридичної особи, уповноваженого на це установчими документами, а у випадках, передбачених законом, – за рішенням суду або відповідних органів державної влади. Законом може бути передбачено одержання згоди відповідних органів державної влади (наприклад, Антимонопольного комітету України) на припинення юридичної особи шляхом злиття або приєднання (ст. 106 ЦК).

Господарський кодекс не передбачає такої форми реорганізації як виділ. Виходячи з норм Закону України “Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців” та ст. 109 ЦК України можна зробити висновок, що виділ розглядається лише як форма створення юридичної особи. Так, стаття 109 ЦК встановлює, що **виділом** є перехід за розподільчим балансом частини майна, прав та обов'язків юридичної особи до однієї або кількох створюваних нових юридичних осіб. До виділу застосовуються за аналогією положення частин першої, другої та четвертої статті 105 та положення статей 106 і 107 цього Кодексу. При **виділі** з структури суб'єкта підприємництва одного або кількох нових господарюючих суб'єктів, до кожного з них переходять за роздільним актом

(балансом) у відповідних частинах майнові права та обов'язки реорганізованого суб'єкта. При цьому ця структура не припиняє свого юридичного існування, а діє поряд з новоствореними суб'єктами, тільки її статутний фонд значно зменшується.

Оголошення про реорганізацію чи ліквідацію господарської організації або припинення діяльності індивідуального підприємця підлягає опублікуванню реєструючим органом у спеціальному додатку у газеті “Урядовий кур'єр” та/або офіційному друкованому виданні органу державної влади або органу місцевого самоврядування за місцезнаходженням суб'єкта господарювання протягом 10 днів з дня припинення діяльності суб'єкта господарювання (ч. 8 ст. 59 ГК).

При реорганізації суб'єктів господарювання має місце правонаступництво повне (універсальне) чи часткове (сингулярне).

Повним (універсальним) визнається правонаступництво, при якому до правонаступника переходять всі права та обов'язки, тобто вимоги і борги, майно, незакінчені розрахунки, права й обов'язки за договорами. Повне правонаступництво настає при злитті, приєднанні та перетворенні юридичних осіб.

При **частковому (сингулярному)** правонаступництві до щойно створеного суб'єкта (правонаступника) переходить тільки частка активів та пасивів реорганізованого суб'єкта. Воно настає при поділі.

Внаслідок **злиття** суб'єкта господарювання з іншим (іншими) вони припиняють своє самостійне юридичне існування, а всі майнові права та обов'язки кожного з них переходять до суб'єкта, який був утворений в результаті злиття (універсальне правонаступництво). У разі злиття суб'єктів господарювання усі майнові права та обов'язки кожного з них переходять до суб'єкта господарювання, що утворений внаслідок злиття (ч. 2 ст. 59 ГК). Така форма реорганізації дозволяє вибрати найбільш конкурентноздатну та ефективну організаційно-правову форму підприємництва. **Злиття вважається завершеним** з моменту державної реєстрації новоутвореної юридичної особи та державної реєстрації припинення юридичних осіб, що припиняються у результаті злиття (ч. 13 ст. 37 Закону України “Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців”).

Треба зазначити, що злиття (приєднання) суб'єктів господарювання проводиться за згодою Антимонопольного комітету або його органів у разі:

1. злиття господарюючих суб'єктів або приєднання одного господарюючого суб'єкта до іншого, якщо хоча б один з них займає монопольне становище на певному товарному ринку;
2. злиття господарюючих суб'єктів або приєднання одного господарюючого суб'єкта до іншого, якщо жоден з них не займає монопольного становища на ринку, але сумарна вартість активів або сумарний обсяг реалізації товарів цих господарюючих суб'єктів за підсумками останнього фінансового року перевищує суму грошового еквіваленту, що дорівнює 1 млн. доларів США, і при цьому не менш як у двох господарюючих суб'єктів вартість активів або обсяг реалізації товарів перевершує суму грошового еквівалента, що дорівнює 100 тис. доларів США (Постанова Кабінету Міністрів України від 11.11.1994р. № 765 “Про затвердження механізму запобігання монополізації товарних ринків”).

При **приєднанні** одного суб'єкта господарювання до іншого (юридичної особи), до останнього переходять всі майнові права та обов'язки приєданого суб'єкта. При цьому суб'єкт, який приєднався, втрачає статус суб'єкта господарювання (поглинання). У разі приєднання одного або кількох суб'єктів господарювання до іншого суб'єкта господарювання, до цього останнього переходять усі майнові права та обов'язки приєднаних суб'єктів господарювання (ч. 3 ст. 59 ГК). **Приєднання вважається завершеним** з моменту державної реєстрації змін до установчих документів юридичної особи, що не припиняється в результаті приєднання та державної реєстрації припинення юридичних осіб, що припиняються в результаті приєднання (ч. 11 ст. 37 Закону України “Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців”).

У разі **поділу** суб'єкта господарювання до нових господарюючих структур, які виникли в результаті цього поділу, переходять за роздільним актом (балансом) у відповідних частинах майнові права і обов'язки реорганізованого суб'єкта. При такій формі реорганізації підприємницька структура втрачає статус юридичної особи та припиняє своє існування, а замість неї утворюється декілька нових суб'єктів господарювання. У разі поділу суб'єкта господарювання усі його майнові права і обов'язки переходять за роздільним актом (балансом) у відповідних частках до кожного з нових суб'єктів господарювання, що утворені внаслідок цього поділу. У разі виділення одного або кількох нових суб'єктів господарювання

до кожного з них переходять за роздільним актом (балансом) у відповідних частках майнові права і обов'язки реорганізованого суб'єкта (ч. 4 ст. 59 ГК). Відповідно до ст. 8 Закону України “Про Антимонопольний комітет України”, Антимонопольний комітет має право давати підприємцям, обов'язкові для виконання розпорядження про примусовий поділ монопольних утворень. **Поділ вважається завершеним** з моменту державної реєстрації новоутворених юридичних осіб та державної реєстрації припинення юридичної особи, що припиняється у результаті поділу (ч. 14 ст. 37 Закону України “Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців”).

При **перетворенні** суб'єкт підприємницької діяльності змінює організаційно-правову форму (універсальне правонаступництво). Перетворення деяких суб'єктів підприємництва має особливості. У разі перетворення одного суб'єкта господарювання в інший до новоутвореного суб'єкта господарювання переходять усі майнові права і обов'язки попереднього суб'єкта господарювання (ч. 5 ст. 59 ГК). **Перетворення вважається завершеним** з моменту державної реєстрації новоутвореної юридичної особи та державної реєстрації припинення юридичної особи, що припиняється у результаті перетворення (ч. 15 ст. 37 Закону України “Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців”).

Порядок припинення юридичної особи шляхом злиття, приєднання, поділу та перетворення встановлений також статтею 107 ЦК України. Кредитор юридичної особи, що припиняється, може вимагати від неї припинення або дострокового виконання зобов'язання. Після закінчення строку для пред'явлення вимог кредиторами та задоволення чи відхилення цих вимог комісія з припинення юридичної особи складає передавальний акт (у разі злиття, приєднання або перетворення) або розподільчий баланс (у разі поділу), які мають містити положення про правонаступництво щодо всіх зобов'язань юридичної особи, що припиняється, стосовно всіх її кредиторів та боржників, включаючи зобов'язання, які оспоруються сторонами. Передавальний акт та розподільчий баланс затверджуються учасниками юридичної особи або органом, який прийняв рішення про її припинення. Нотаріально посвідчені копії передавального акта та розподільчого балансу передаються в орган, який здійснює державну реєстрацію, за місцем державної реєстрації юридичної особи, що припиняється, а також в орган, який здійснює

державну реєстрацію, за місцем державної реєстрації юридичної особи правонаступника.

Порушення положень частин другої та третьої ст. 107 ЦК є підставою для відмови у внесенні до Єдиного державного реєстру запису про припинення юридичної особи та державній реєстрації створюваних юридичних осіб – правонаступників.

Якщо правонаступниками юридичної особи є кілька юридичних осіб і точно визначити правонаступника щодо конкретних обов'язків юридичної особи, що припинилася, неможливо, юридичні особи – правонаступники несуть солідарну відповідальність перед кредиторами юридичної особи, що припинилася.

Згідно Указу Президента України від 15.06.1993р. “Про корпоратизацію підприємств” **корпоратизацією** є перетворення державних підприємств, закритих акціонерних товариств, більш ніж 75% статутного фонду яких перебуває у державній власності, а також виробничих та науково-виробничих об'єднань, правовий статус яких раніше не був приведений у відповідність з чинним законодавством, у відкриті акціонерні товариства.

Наказом Фонду державного майна України від 12.02.1993р. № 69 було затверджено “Положення про порядок перетворення суб'єктів підприємницької діяльності зі змішаною формою власності, створених за участю державних підприємств, у господарські товариства”, відповідно до якого перетворенню підлягають суб'єкти підприємницької діяльності – підприємства у закриті акціонерні товариства, якщо частка державного майна становить більше 65% від статутного фонду. В інших випадках підприємства перетворюються у товариства з обмеженою відповідальністю.

Керівники державних підприємств, що є засновниками або учасниками відповідних підприємств, у 10-денний термін повинні скликати вищий керівний орган підприємства для прийняття рішення про приведення організаційно-правової форми підприємства у відповідність до цього Положення та організації роботи щодо підготовки установочних документів створюваного господарського товариства. Для організації цієї роботи у 3-денний строк створюється комісія під головуванням керівника підприємства, який несе відповідальність за своєчасність, повноту та достовірність результатів її роботи. Комісія у 15-денний строк повинна здійснити оцінку вартості майна підприємства за цінами на момент перетворення; визначити вартість часток засновників у майні підприємства (вартість

часток засновників визначається пропорційно сумі пайових та інших внесків засновників за весь період діяльності підприємств до моменту перетворення).

Якщо засновниками підприємств є кілька державних підприємств, їх частки підсумовуються, визначається розмір статутного фонду господарського товариства. Статутний фонд визначається як сума вартості часток державних і недержавних засновників; готуються установчі документи господарського товариства.

Голова комісії подає до Фонду державного майна України або його регіональних відділень такі документи: статут діючого підприємства; свідоцтво про державну реєстрацію підприємства; свідоцтво (довідку) про реєстрацію підприємства в органах статистики; копії документів, що посвідчують здійснення внесків до статутного фонду підприємства; довідку про наявність філій, представництв, дочірніх підприємств, участь у господарських товариствах, об'єднаннях; бухгалтерський звіт за останній період діяльності підприємства; акт оцінки вартості майна; проекти установчих документів господарського товариства (статут, установчий договір); відомості розрахунку розмірів часток державних та інших засновників за формою; що додається.

У разі відмови недержавних засновників взяти участь у перетворенні підприємства у господарське товариство, їм сплачується вартість належної їм частки у майні підприємства. В цьому випадку розмір статутного фонду господарського товариства зменшується на вартість сплачених або повернутих у натуральній формі часток.

Орган приватизації у 10-денний термін розглядає подані документи, затверджує акт оцінки вартості майна, приймає разом з іншими засновниками рішення про участь у створенні господарського товариства, призначає представника в органі управління господарського товариства.

Фізична особа – суб'єкт підприємництва може припинити свою діяльність зі зміною організаційно-правової форми чи без зміни. Якщо власник приватного підприємства уступає майновий комплекс, інші права та обов'язки власника підприємства іншому власникові, то він припиняє підприємницьку діяльність, а юридична особа – приватне підприємство продовжує існувати.

Фізична особа – суб'єкт підприємництва, який здійснював підприємницьку діяльність без утворення юридичної особи, у будь-

який час може подати у виконавчий комітет заяву про припинення своєї діяльності. У разі скасування державної реєстрації фізичної особи як суб'єкта підприємницької діяльності ліцензія, що була видана на певний вид діяльності, втрачає чинність відповідно до п. 17 Інструкції про порядок видачі ліцензії на здійснення торговельної діяльності у сфері оптової, роздрібної торгівлі та громадського харчування щодо реалізації продовольчих та непродовольчих товарів (затверджена наказом Ліцензійної палати при Міністерстві економіки України та Міністерства зовнішніх економічних зв'язків і торгівлі України від 08.10.1996р.).

Перетворення для приватного підприємця може мати місце тоді, коли він займався певним видом господарської діяльності без створення юридичної особи і вирішив утворити підприємницьку структуру – приватне підприємство для заняття цією ж діяльністю. При цьому він може припинити свій статус підприємця чи залишитися ним.

2. Ліквідація суб'єкта господарювання – юридичної особи.

Ліквідація суб'єкта господарювання означає повне припинення його діяльності. *Підставами для ліквідації* може бути:

1. ініціатива (рішення) власника (власників) чи уповноважених ним органів, або засновників суб'єкта господарювання чи їх правонаступників, а у випадках, передбачених законом – суду;
2. закінчення строку, на який створювався суб'єкт господарювання, чи у разі досягнення мети, заради якої його було створено;
3. скасування його державної реєстрації у випадках, передбачених законом;
4. визнання суб'єкта господарювання у встановленому порядку банкрутом, крім випадків, передбачених законом (ч. 6 ст. 59 ГК).

Оголошення про реорганізацію чи ліквідацію господарської організації або припинення діяльності індивідуального підприємця підлягає опублікуванню реєструючим органом у спеціальному додатку у газеті “Урядовий кур'єр” та/або офіційному друкованому виданні органу державної влади або органу місцевого самоврядування за місцезнаходженням суб'єкта господарювання

протягом 10 днів з дня припинення діяльності суб'єкта господарювання (ч. 8 ст. 59 ГК).

Відповідно до положень статті 110 ЦК України *юридична особа ліквідується*:

1) за рішенням її учасників або органу юридичної особи, уповноваженого на це установчими документами, в тому числі у зв'язку із закінченням строку, на який було створено юридичну особу, досягненням мети, для якої її створено, а також в інших випадках, передбачених установчими документами;

2) за рішенням суду про визнання судом недійсною державної реєстрації юридичної особи через допущені при її створенні порушення, які не можна усунути, а також в інших випадках, встановлених законом.

Вимога про ліквідацію юридичної особи на підставах, зазначених у п. 2 ч. 1 ст. 110 ЦК, може бути пред'явлена до суду органом, що здійснює державну реєстрацію, а також учасником юридичної особи. Рішенням суду про ліквідацію юридичної особи на його учасників або орган, уповноважений установчими документами приймати рішення про ліквідацію юридичної особи, можуть бути покладені обов'язки щодо проведення ліквідації юридичної особи. Якщо вартість майна юридичної особи є недостатньою для задоволення вимог кредиторів, юридична особа ліквідується в порядку, встановленому законом про відновлення платоспроможності або визнання банкрутом.

Для ліквідації суб'єкта у встановленому законодавчими актами порядку утворюється ліквідаційна комісія за рішенням власника (власників) майна суб'єкта господарювання чи його (їх) представниками або уповноваженого ним (ними) органу, вищих органів суб'єкта господарювання або суду. Ліквідацію суб'єкта господарювання може бути також покладено на орган управління суб'єкта, що ліквідується. Орган, який прийняв рішення про ліквідацію суб'єкта господарювання, встановлює порядок та визначає строки проведення ліквідації, а також строк для заяви претензій кредиторами, який не може бути менше 2 місяців з дня оголошення про ліквідацію (ч.ч. 1, 2 ст. 60 ГК).

З дня призначення ліквідаційної комісії до неї переходять повноваження по управлінню справами господарюючого суб'єкта. Ліквідаційна комісія або інший орган, який проводить ліквідацію суб'єкта господарювання, вміщує (у Законі України "Про

господарські товариства” та “Про сільськогосподарську кооперацію” вказано у 3-денний строк з моменту її призначення) в друкованих органах (газета “Урядовий кур’єр” та/або офіційне друковане видання органу державної влади або органу місцевого самоврядування за місцезнаходженням суб’єкта господарювання) повідомлення про його ліквідацію та про порядок і строки заяви кредитором претензій, а явних (відомих) кредиторів повідомляє персонально у письмовій формі у встановлені ГК (10 днів) чи спеціальним законом строки. Одночасно ліквідаційна комісія вживає необхідних заходів щодо стягнення дебіторської заборгованості суб’єкта господарювання, який ліквідується, та виявлення вимог кредиторів з письмовим повідомленням кожного з них про ліквідацію суб’єкта господарювання, оцінює наявне майно суб’єкта господарювання, який ліквідується, і розраховується з кредиторами, складає ліквідаційний баланс та подає його власнику або органу, що призначив ліквідаційну комісію.

Стаття 105 ЦК України містить наступні положення щодо порядку припинення юридичної особи. Учасники юридичної особи, суд або орган, що прийняв рішення про припинення юридичної особи, зобов’язані негайно письмово повідомити про це орган, що здійснює державну реєстрацію, який вносить до єдиного державного реєстру відомості про те, що юридична особа перебуває у процесі припинення.

Учасники юридичної особи, суд або орган, що прийняв рішення про припинення юридичної особи, призначають за погодженням з органом, який здійснює державну реєстрацію, комісію з припинення юридичної особи (ліквідаційну комісію, ліквідатора тощо) та встановлюють порядок і строки припинення юридичної особи відповідно до ЦК. Виконання функцій комісії з припинення юридичної особи може бути покладено на орган управління юридичної особи. З моменту призначення комісії до неї переходять повноваження щодо управління справами юридичної особи. Комісія виступає в суді від імені юридичної особи, яка припиняється.

Комісія з припинення юридичної особи поміщає в друкованих засобах масової інформації, в яких публікуються відомості про державну реєстрацію юридичної особи, що припиняється, повідомлення про припинення юридичної особи та про порядок і строк заявлення кредитором вимог до неї. Цей строк не може становити менше двох місяців з дня публікації повідомлення про

припинення юридичної особи. Комісія вживає усіх можливих заходів щодо виявлення кредиторів, а також письмово повідомляє їх про припинення юридичної особи.

Статтею 111 ЦК встановлений порядок ліквідації юридичної особи. Ліквідаційна комісія після закінчення строку для пред'явлення вимог кредиторами складає проміжний ліквідаційний баланс, який містить відомості про склад майна юридичної особи, що ліквідується, перелік пред'явлених кредиторами вимог, а також про результати їх розгляду. Проміжний ліквідаційний баланс затверджується учасниками юридичної особи або органом, який прийняв рішення про ліквідацію юридичної особи.

Виплата грошових сум кредиторам юридичної особи, що ліквідується, провадиться у порядку черговості, встановленої ст. 112 ЦК, відповідно до проміжного ліквідаційного балансу, починаючи від дня його затвердження, за винятком кредиторів четвертої черги, виплати яким провадяться зі спливом місяця від дня затвердження проміжного ліквідаційного балансу. В разі недостатності у юридичної особи, що ліквідується, грошових коштів для задоволення вимог кредиторів ліквідаційна комісія здійснює продаж майна юридичної особи.

Після завершення розрахунків з кредиторами ліквідаційна комісія складає ліквідаційний баланс, який затверджується учасниками юридичної особи або органом, що прийняв рішення про ліквідацію юридичної особи. Майно юридичної особи, що залишилося після задоволення вимог кредиторів, передається її учасникам, якщо інше не встановлено установчими документами юридичної особи або законом. Юридична особа є ліквідованою з дня внесення до Єдиного державного реєстру запису про її припинення.

Стаття 61 ГК передбачає порядок розрахунків з кредиторами. Претензії кредиторів до суб'єкта господарювання, що ліквідується, задовольняється з майна цього суб'єкта, якщо інше не передбачено законодавством. Черговість та порядок задоволення вимог кредиторів визначаються відповідно до закону. Претензії, що не задоволені через відсутність майна суб'єкта господарювання, претензії, які не визнані ліквідаційною комісією, якщо їх заявники у місячний строк після одержання повідомлення про повне або часткове відхилення претензій не звернуться до суду з відповідним позовом, а також претензії, у задоволенні яких за рішенням суду кредиторів відмовлено, вважаються погашеними. Майно, що залишилося після

задоволення претензій кредиторів, використовується за вказівкою власника.

Стаття 112 ЦК встановлює порядок задоволення вимог кредиторів. Так, у разі ліквідації платоспроможної юридичної особи вимоги її кредиторів задовольняються у такій черговості:

1) у першу чергу задовольняються вимоги щодо відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, та вимоги кредиторів, забезпечені заставою чи іншим способом;

2) у другу чергу задовольняються вимоги працівників, пов'язані з трудовими відносинами, вимоги автора про плату за використання результату його інтелектуальної, творчої діяльності;

3) у третю чергу задовольняються вимоги щодо податків, зборів (обов'язкових платежів);

4) у четверту чергу задовольняються всі інші вимоги.

Вимоги однієї черги задовольняються пропорційно сумі вимог, що належать кожному кредитору цієї черги.

У разі відмови ліквідаційної комісії у задоволенні вимог кредитора або ухилення від їх розгляду кредитор має право до затвердження ліквідаційного балансу юридичної особи звернутися до суду із позовом до ліквідаційної комісії. За рішенням суду вимоги кредитора можуть бути задоволені за рахунок майна, що залишилося після ліквідації юридичної особи.

Вимоги кредитора, заявлені після спливу строку, встановленого ліквідаційною комісією для їх пред'явлення, задовольняються з майна юридичної особи, яку ліквідовують, що залишилося після задоволення вимог кредиторів, заявлених своєчасно.

Вимоги кредиторів, які не визнані ліквідаційною комісією, якщо кредитор у місячний строк після одержання повідомлення про повну або часткову відмову у визнанні його вимог не звертався до суду з позовом, вимоги, у задоволенні яких за рішенням суду кредиторіві відмовлено, а також вимоги, які не задоволені через відсутність майна юридичної особи, що ліквідується, вважаються погашеними.

3. Банкрутство суб'єктів підприємницької діяльності.

Більш складним є процес ліквідації суб'єктів підприємницької діяльності у випадках визнання їх банкрутами, оскільки він характеризується деякими особливостями. Законом України "Про внесення змін до Закону України "Про банкрутство" надано нове

визначення банкрутства. **Банкрутство** – це визнана господарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність та задовольнити визнані судом вимоги кредиторів не інакше як через застосування ліквідаційної процедури. Тим самим зроблено наголос як на процедурі банкрутства, так і на її результаті, та підкреслена необхідність компетентного рішення господарського суду. Визначено також, що банкрутство є різновидом ліквідації боржника – особи, що неспроможна виконати грошові зобов'язання, що встановлено господарським судом на основі активів та пасивів та висновків аудиту.

Суб'єктом банкрутства може бути лише суб'єкт підприємницької діяльності. Не можуть бути визнані банкрутом казенні підприємства, а також відокремлені структурні підрозділи господарської організації. Щодо банкрутства державних комерційних підприємств законом передбачаються додаткові вимоги та гарантії права власності Українського народу (ст. 210 ГК).

Таким чином, для оголошення підприємця банкрутом, необхідні **фактичні підстави**:

1. неспроможність суб'єкта підприємницької діяльності виконати після настання встановленого строку їх сплати грошові зобов'язання перед кредиторами, в тому числі по заробітній платі, а також виконати зобов'язання щодо сплати податків та зборів (обов'язкових платежів) не інакше як через відновлення платоспроможності. Це настає, як правило, внаслідок перевищення грошових зобов'язань над вартістю належного суб'єкту майна у ліквідній формі;
2. неспроможність у встановленій законом чи договором строк задовольнити вимоги кредиторів і виконати грошові зобов'язання перед бюджетом і сплатити інші обов'язкові платежі. Склад і розмір грошових зобов'язань, в тому числі заборгованості за передані товари, виконані роботи та надані послуги, сума кредитів з урахуванням відсотків, які зобов'язаний сплатити кредиторам боржник, визначається на день подання до господарського суду заяви про порушення провадження у справі про банкрутство, якщо інше не встановлено чинним законодавством. До складу грошових зобов'язань боржника не зараховується неустойка, визначена на день подання такої заяви, а також зобов'язання, що виникли внаслідок заподіяння шкоди життю та здоров'ю

громадян, зобов'язання по виплаті авторської винагороди, зобов'язання перед засновниками (учасниками) боржника – юридичної особи, що виникають з такої участі.

Формальною підставою для порушення справи про банкрутство є письмова заява будь-кого з кредиторів або самого боржника до господарського суду. Під **кредитором** розуміється фізична чи юридична особа, яка має у встановленому порядку підтвержені вимоги щодо грошових зобов'язань до боржника, в тому числі щодо виплати заборгованості по заробітній платні працівникам боржника, а також органи державної податкової служби та інші державні органи, які здійснюють контроль за правильністю та своєчасністю справляння страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, сплати податків і зборів. Кредиторами можуть бути як фізичні, так і юридичні особи, в тому числі іноземні, органи державних податкової та контрольно-ревізійної служб, інші державні органи, які мають підтвержені належними документами майнові вимоги до боржника, крім кредиторів, майнові вимоги яких повністю забезпечені заставою. Кредитор має право об'єднати в одній заяві декілька вимог до боржника з різних зобов'язань. Якщо до одного боржника мають майнові вимоги два чи більше кредиторів, вони можуть об'єднати свої вимоги до боржника і звернутися в господарський суд з однією заявою, підписаною всіма цими кредиторами. Так, відповідно до ст. 210 ГК *кредиторами неплатоспроможних боржників* є суб'єкти, які мають підтвержені відповідно до законодавства вимоги до боржника щодо грошових зобов'язань, включаючи кредиторів, вимоги яких повністю або частково забезпечені заставою. Правами кредиторів щодо неплатоспроможних боржників користуються також визначені законом органи справляння податків, зборів (обов'язкових платежів). У разі якщо до одного боржника мають грошові вимоги одночасно два або більше кредиторів, вони утворюють збори (комітет) кредиторів відповідно до вимог закону.

Згідно зі ст. 211 ГК України засновники (учасники) суб'єкта підприємництва, власник майна, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, у межах своїх повноважень зобов'язані вживати своєчасних заходів щодо запобігання його банкрутству. Власники майна державного (комунального) або приватного підприємства, засновники (учасники) суб'єкта підприємництва, що виявився неплатоспроможним

боржником, кредитори та інші особи в межах заходів щодо запобігання банкрутству вказаного суб'єкта можуть подати йому фінансову допомогу в розмірі, достатньому для погашення його зобов'язань перед кредиторами, включаючи зобов'язання щодо сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), та відновлення платоспроможності цього суб'єкта (досудова санація). Подання фінансової допомоги боржнику передбачає його обов'язок взяти на себе відповідні зобов'язання перед особами, які подали допомогу, в порядку, встановленому законом.

Досудова санація державних підприємств здійснюється за рахунок бюджетних коштів, обсяг яких встановлюється законом про Державний бюджет України. Умови проведення досудової санації державних підприємств за рахунок інших джерел фінансування погоджуються з органом, наділеним господарською компетенцією щодо боржника, у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Якщо не буде вчасно проведена **досудова санація** як система заходів щодо відновлення платоспроможності боржника, яку має право здійснювати власник майна боржника (орган, уповноважений управляти майном), інвестор з метою запобігання банкрутству боржника шляхом реорганізаційних, організаційно-господарських, управлінських, інвестиційних, технічних, фінансово-економічних та правових заходів згідно законодавству до початку порушення провадження у справі про банкрутство, то до підприємця – боржника застосовується процедура банкрутства.

Зовнішньою ознакою неспроможності підприємця є зупинення ним поточних платежів. При оцінці неспроможності боржника враховується його фінансовий та майновий стан; потенційні можливості виробничої, та господарської діяльності, якщо вона не буде припинена. Суб'єктами банкрутства як неспроможними боржниками можуть бути фізичні та юридичні особи, зареєстровані як суб'єкти підприємницької та іншої господарської діяльності, що неспроможні своєчасно забезпечити виконання зобов'язань перед кредиторами, бюджетом. Як визначено у ст. 1 вказаного закону, **суб'єкт банкрутства (банкрут)** – це боржник, неспроможність якого виконати свої грошові зобов'язання, встановлена господарським судом. При цьому відокремлені структурні підрозділи юридичної особи (філії, представництва та відділення) банкрутами не можуть бути.

Боржник і сам може звернутися до господарського суду у разі його фінансової неспроможності або загрози такої неспроможності. За даними Вищого господарського суду України 70% заяв до господарських судів про визнання юридичної особи банкрутом подається за ініціативою податкової адміністрації.

В умовах нестабільності ринкових перетворень виникає загроза умисного та фіктивного банкрутства. Тому необхідно їх розрізняти від вимушеного об'єктивного банкрутства. Стаття 215 ГК передбачила відповідальність за порушення законодавства про банкрутство. Так, у випадках, передбачених законом, суб'єкт підприємництва – боржник, його засновники (учасники), власник майна, а також інші особи несуть юридичну відповідальність за порушення вимог законодавства про банкрутство, зокрема фіктивне банкрутство, приховування банкрутства або умисне доведення до банкрутства.

Фіктивним банкрутством визнається завідомо неправдива заява суб'єкта підприємництва до суду про нездатність виконати зобов'язання перед кредиторами та державою. Встановивши факт фіктивного банкрутства, тобто фактичну платоспроможність боржника, суд відмовляє боржникові у задоволенні заяви про визнання банкрутом і застосовує санкції, передбачені законом. Кредитори, відповідно, мають право вимагати від нього відшкодування спричинених цим збитків. **Умисним банкрутством** визнається стійка неплатоспроможність суб'єкта підприємництва, викликана цілеспрямованими діями власника майна або посадової особи суб'єкта підприємництва, якщо це завдало істотної матеріальної шкоди інтересам держави, суспільства або інтересам кредиторів, що охороняються законом. Приховування банкрутства, фіктивне банкрутство або умисне доведення до банкрутства, а також неправомірні дії у процедурах неплатоспроможності, пов'язані з розпорядженням майном боржника, що завдали істотної шкоди інтересам кредиторів та держави, тягнуть за собою кримінальну відповідальність винних осіб відповідно до закону.

Банкрутство доволі тривала та складна процедура. Тому до боржника можуть бути застосовані спеціальні процедури: **позасудові засоби запобігання банкрутству** – домовленість боржника та кредиторів про узгодження умов продовження його діяльності або добровільної самоліквідації, досудова санація, спеціальне управління його майном, мирова угода та примусова ліквідація. **Мирова угода** –

домовленість між боржником та кредитором (групою кредиторів) про відстрочку та (або) розстрочку платежів або припинення зобов'язання за угодою сторін. Останнє розглядається як різновид прощення боргів.

Провадження у справах про банкрутство врегульовано Законом України “Про внесення змін до Закону України “Про банкрутство”, Господарсько-процесуальним кодексом України, іншими нормативними актами (законодавством про окремі види юридичних осіб). Так, особливості процедури банкрутства банків регулюються законодавством про банки та банківську діяльність. Ряд особливостей передбачено розділом VI вищезазначеного закону. В той же час останній не застосовується до казенних підприємств, до юридичних осіб – підприємств, що є об'єктами права комунальної власності, якщо щодо них виключно на пленарному засіданні відповідної ради (органу місцевого самоврядування) прийняті рішення щодо цього.

Справи про банкрутство підвідомчі господарським судам і розглядаються ними за місцем знаходження боржника. Право на звернення до господарського суду із заявою про порушення справи про банкрутство мають боржник, кредитор. Тому слід розрізняти банкрутство за заявою неспроможного боржника та примусове банкрутство за вимогами кредиторів. Справа про банкрутство порушується господарським судом, якщо безспірні вимоги кредитора чи кредиторів до боржника сукупно складають не менше 300 мінімальних розмірів заробітної плати, які не можуть бути задоволені боржником протягом трьох місяців після встановленого для їх погашення строку, якщо інше не передбачено чинним законодавством.

4. Подання заяви про порушення справи про банкрутство.

Заява про порушення справи про банкрутство подається боржником або кредитором у письмовій формі та підписується керівником чи іншого уповноваженою на те особою. *Заява про порушення справи про банкрутство повинна містити:*

1. найменування господарського суду, до якого подається заява;
2. найменування (прізвище, ім'я, по батькові) боржника, його поштову адресу;
3. найменування кредитора, його поштову адресу, якщо кредитором є юридична особа, а якщо кредитор – фізична

особа, в заяві зазначаються прізвище, ім'я, по батькові, а також місце його проживання;

4. номер (код), що ідентифікує кредитора як платника податків і зборів;
5. викладення обставин, які підтверджують неплатоспроможність боржника із зазначенням суми боргових вимог кредиторів, а також строків їх виконання, розміру неустойки, реквізитів розрахункового документа про списання коштів з банківського або кореспондентського рахунку боржника та дату його прийняття банківською установою до виконання;
6. перелік документів, що додаються до заяви.

В заяві боржника також вказується сума вимог кредиторів за грошовим зобов'язанням у розмірі, який не оспорується боржником, розмір заборгованості із страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, по податках і зборах (обов'язкових платежах), розмір заборгованості по відшкодуванню шкоди, заподіяної життю та здоров'ю, виплаті заробітної плати та вихідної допомоги працівникам боржника, виплати авторської винагороди, відомості про наявність у боржника майна, в тому числі грошових сум і дебіторської заборгованості, найменування банків, що здійснюють розрахунково-касове та кредитне обслуговування боржника. До заяви боржника додається:

1. рішення власника майна (органу, уповноваженого управляти майном боржника) про звернення боржника до господарського суду з заявою, крім випадків, коли боржник зобов'язаний звернутися до господарського суду на підставі положень ч. 5 ст. 7 Закону;
2. бухгалтерський баланс на останню звітну дату, підписаний керівником і бухгалтером підприємства-боржника;
3. перелік і опис заставленого майна із зазначенням місцезнаходження та вартості на момент виникнення права застави;
4. рішення загальних зборів акціонерного товариства, учасників товариств з обмеженою чи додатковою відповідальністю, яке визначає уповноважену особу акціонерів, учасників товариства з обмеженою чи

додатковою відповідальністю, якщо це питання було вирішене ними;

5. протокол загальних зборів працівників боржника, на якому обрано представника працівників боржника, уповноважену особу акціонерів або учасників товариств з обмеженою чи додатковою відповідальністю для участі в господарському процесі під час провадження у справі про банкрутство, а в разі неможливості скликання таких зборів – рішення конференції (зборів) представників працівників боржника, уповноважених осіб акціонерів або учасників товариств з обмеженою чи додатковою відповідальністю;
6. інші документи, які підтверджують неплатоспроможність боржника.

Боржник зобов'язаний звернутися у місячний строк до господарського суду із заявою про порушення справи про банкрутство у разі:

а) якщо задоволення вимог одного або кількох кредиторів призведе до неможливості виконання грошових зобов'язань боржника у повному обсязі перед іншими кредиторами;

б) орган боржника, що уповноважений відповідно до установчих документів або законодавства прийняти рішення про ліквідацію боржника, прийняв рішення про звернення до господарського суду з заявою про порушення справи про банкрутство;

в) при ліквідації боржника не у зв'язку з процедурою банкрутства встановлено неможливість боржника задовольнити вимоги кредиторів у повному обсязі та в інших непередбачених чинним законодавством випадках.

Одночасно з подачею заяви про порушення справи про банкрутство боржник повинен подати план його санації.

Заява кредитора додатково повинна містити відомості про:

1. розмір вимог кредитора до боржника із зазначенням розміру неустойки, що підлягає сплаті;
2. викладення обставин, що підтверджують наявність зобов'язання боржника перед кредитором чи з яких виникла грошова вимога, а також строк його виконання;
3. докази того, що сума підтверджених вимог перевищує суму 300 мінімальних розмірів заробітної плати, якщо інше не передбачено законодавством;

4. докази обґрунтованості вимог кредитора, а також інші обставини, на яких ґрунтується вимога кредитора.

До заяви кредитора додається:

1. рішення суду чи господарського суду, що розглядали вимоги кредитора до боржника;
2. копія несплаченого розрахункового документа, за яким відповідно до законодавства здійснюється списання коштів з рахунків боржника, з підтвердженням банківською установою боржника про прийняття цього документа до виконання з зазначенням дати прийняття, виконавчі документи (виконавчий лист, виконавчий запис нотаріуса тощо) чи інші документи, які підтверджують визнання боржником вимог кредиторів;
3. докази того, що вартість предмета застави є недостатньою для повного задоволення забезпеченою нею вимоги у разі, якщо єдина підтверджена вимога кредитора, що подав заяву, забезпечена активами боржника.

Заява кредитора може ґрунтуватися на об'єднаній заборгованості боржника перед ним чи кредитори можуть об'єднати свої вимоги до боржника в одній заяві. В такому випадку вона підписується всіма такими кредиторами. Останні створюють комітет кредиторів, який і представляє їх інтереси в господарському суді.

Якщо кредитором виступає орган державної податкової служби чи інший державний орган, що здійснює контроль за правильністю та своєчасністю справляння страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, сплати податків та зборів, ним додаються докази вжиття заходів до отримання заборгованостей по обов'язкових платежах.

В усіх цих випадках кредитор при поданні заяви про порушення справи про банкрутство повинен надіслати боржнику копії заяви та доданих до неї документів. Якщо на момент подання заяви про порушення справи про банкрутство одного боржника в суді до нього вже пред'являлись заяви інших кредиторів, вони розглядаються разом. Із заяв про порушення справи про банкрутство справляється державне мито.

5. Прийняття та розгляд заяви про порушення справи про банкрутство.

Заява про порушення справи про банкрутство приймається

суддею відповідно до вимог Закону України “Про внесення змін до Закону України “Про банкрутство” та Господарсько-процесуального кодексу України. *У прийнятті заяви про порушення справи про банкрутство суддя може відмовити у разі:*

1. невключення боржника до Державного реєстру підприємств та організацій України або до Реєстру суб’єктів підприємницької діяльності;

2. таку заяву подано щодо ліквідованої або реорганізованої (крім реорганізації у формі перетворення) юридичної особи;

3. щодо боржника – юридичної чи фізичної особи – суб’єкта підприємницької діяльності вже порушено справу про банкрутство;

4. вимоги кредиторів у сумі складають менше 300 мінімальних розмірів заробітної плати, якщо інше не передбачено чинним законодавством.

В такому випадку суддя приймає ухвалу про відмову, яка направляється заявнику не пізніше 5 днів з моменту надходження заяви. Якщо в результаті перевірки буде виявлено безпідставність відмови у порушенні справи про банкрутство і ухвала буде скасована, заява вважається поданою в день первісного звернення до суду.

Суддя може *повернути подану заяву про порушення справи про банкрутство* у 5-денний строк у разі її невідповідності встановленим вимогам:

1. заяву підписано особою, яка не має права її підписувати, або особою, посадове становище якої не вказано;

2. у заяві не вказано повне найменування сторін, їх поштова адреса та інші відомості;

3. не подано доказів щодо сплати державного мита у встановлених порядку та розмірах;

4. заявник не дотримав установлених строків та у випадках, передбачених ст. 63 ГПК України.

Повернення такої заяви не перешкоджає можливості повторного звернення до суду з заявою про порушення справи про банкрутство.

Заявник має право самостійно відкликати заяву про банкрутство до моменту опублікування в офіційному друкованому органі оголошення про порушення справи про банкрутство або після опублікування, але у місячний термін ще не надійшло інших заяв кредиторів щодо задоволення їх вимог. У такому разі суддя виносить ухвалу про відкликання заяви (якщо це не порушує прав боржника та кредиторів).

Не пізніше 5 днів з дня надходження заяви про порушення справи про банкрутство суддя виносить і надсилає сторонам та державному органу з питань банкрутства ухвалу про порушення провадження у справі про банкрутство із вказівкою у ній факту прийняття заяви до розгляду, про введення процедури розпорядження майном боржника, про призначення розпорядника майна, дату проведення підготовчого засідання суду, яке має відбутися не пізніше ніж на 30 день з дня прийняття такої заяви та про введення мораторію на задоволення вимог кредиторів. Якщо відразу призначити розпорядника майна неможливо, це може бути проведено у підготовчому засіданні суду.

До дати проведення підготовчого засідання господарського суду боржник зобов'язаний подати до нього та заявнику *відзив на заяву про порушення справи про банкрутство*, в якому вказується:

1. наявні у боржника заперечення щодо вимог заявника (заявників);
2. загальну суму заборгованості боржника перед кредиторами, в тому числі по заробітній платні його працівникам, а також заборгованості із страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, по податках і зборах (обов'язкових платежах);
3. відомості про наявне у боржника майно, в тому числі і кошти, що знаходяться на його рахунках у банках чи інших фінансово-кредитних установах, поштові адреси останніх.

У підготовчому засіданні суддя оцінює подані документи, заслуховує пояснення сторін, розглядає обґрунтованість заперечень боржника. З метою виявлення усіх кредиторів та осіб, що виявили бажання взяти участь у санації боржника, за результатами підготовчого засідання суду виноситься ухвала, за якою боржник зобов'язується подати до офіційних друкованих органів у 10-денний строк за свій рахунок оголошення про порушення справи про банкрутство. Якщо кошти у нього для цього відсутні, то оголошення може бути подано за рахунок кредиторів. Таке газетне оголошення повинно містити повне найменування боржника, його поштову адресу, банківські реквізити, найменування та адресу господарського суду, номер справи, відомості про розпорядника майна. Якщо боржником є державне підприємство, щодо якого прийнято рішення про приватизацію, то вона призупиняється ухвалою до припинення провадження у справі про його банкрутство.

Для визначення фінансового становища боржника у підготовчому засіданні суду чи під час розгляду справи про банкрутство суддя може призначити експертизу. За дорученням суду остання проводиться державним органом з питань банкрутства із залученням до її проведення спеціалістів. У разі звернення до суду боржника із заявою про порушення справи про банкрутство в тому ж засіданні суду з'ясовуються ознаки його неплатоспроможності. Кредитор має право заявити додаткові майнові вимоги до боржника в межах строку, встановленого чинним законодавством. Кредитор, вимоги якого забезпечені заставою, має право вимагати в частині, не забезпеченій заставою, або на суму різниці між розміром вимоги та виручкою, яка може бути отримана при продажу предмета застави, якщо його вартість недостатня для повного задоволення його вимоги.

Господарський суд в ухвалі про порушення справи про банкрутство може зобов'язати боржника подати аудиторський висновок або провести аудит. Якщо у боржника для цього кошти відсутні, то суд може призначити проведення аудиту за рахунок кредитора лише за згоди останнього. Відсутність аудиторського висновку не зупиняє провадження у справі та не є підставою для її припинення.

За результатами розгляду заяви кредитора та відзиву боржника у підготовчому засіданні виноситься ухвала, в якій визначається:

1. розмір вимог кредиторів, які подали заяву;
2. дата складення розпорядником майна реєстру вимог кредиторів, який має бути складений та поданий до господарського суду на затвердження не пізніше 2 місяців та 10 днів після дати проведення підготовчого засідання господарського суду;
3. дата наступного засідання суду, яке має відбутися не пізніше 3 місяців та 10 днів після дати проведення підготовчого засідання суду;
4. дата скликання перших загальних зборів кредиторів, які мають відбутися не пізніше 3 місяців та 10 днів після дати проведення підготовчого засідання суду;
5. дата засідання суду, на якому буде винесено ухвалу про санацію боржника чи про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури, чи припинення провадження у справі про банкрутство, яке має відбутися не

пізніше 6 місяців з дня дати проведення підготовчого засідання суду.

Відсутність відзиву боржника не зупиняє провадження у справі. Якщо заявник не виконує вимоги ухвали господарського суду щодо публікації оголошення про порушення провадження у справі про банкрутство у визначений строк, суд має право залишити заяву без розгляду. З дня винесення ухвали про порушення провадження у справі про банкрутство рішення про реорганізацію або ліквідацію юридичної особи – боржника приймається в порядку, визначеному чинним законодавством про банкрутство.

Після опублікування оголошення про порушення справи про банкрутство в офіційному друкованому органі всі кредитори, незалежно від настання строку виконання зобов'язань мають право подавати заяви з грошовими вимогами до боржника. Господарський суд за клопотанням розпорядника майна, кредиторів або з власної ініціативи може заборонити укладати без згоди арбітражного керуючого угоди, а також зобов'язати боржника передати цінні папери, валютні цінності, інше майно на зберігання третім особам або вжити інших заходів для збереження майна, про що виноситься ухвала.

У процедурі розпорядження майном за клопотанням сторін, учасників провадження у справі про банкрутство, або розпорядника майна, що містить відомості про перешкоджання керівником боржника діям розпорядника майна, а також про вчинення керівником боржника дій, що порушують права та законні інтереси боржника і кредиторів, господарський суд має право відсторонити керівника боржника від посади та покласти виконання його обов'язків на розпорядника майна. Про усунення керівника боржника від посади господарський суд виносить ухвалу, яка може бути оскаржена керівником боржника у встановленому порядку.

Заходи щодо забезпечення вимог кредиторів діють відповідно до дня введення процедури санації і призначення керуючого санацією, або до винесення постанови про визнання боржника банкрутом, відкриття ліквідаційної процедури і призначення ліквідатора, або до затвердження господарським судом мирової угоди, або до дня винесення ухвали про відмову у визнанні боржника банкрутом.

Господарський суд також має право скасувати або змінити заходи щодо забезпечення вимог кредиторів до настання

вищезазначених обставин, про що виноситься ухвала, яка може бути оскаржена в установленому порядку.

В ухвалі про порушення провадження у справі про банкрутство вказується на введення мораторію на задоволення вимог кредиторів. Такий мораторій поширюється на зобов'язання, строки виконання яких настали до подання заяви про порушення такої справи. Під **мораторієм на задоволення вимог кредиторів** розуміється зупинення виконання боржником грошових зобов'язань і зобов'язань щодо сплати обов'язкових платежів, строк виконання яких настав до дня введення мораторію, та зупинення заходів, спрямованих на забезпечення виконання цих зобов'язань та зобов'язань щодо сплати обов'язкових платежів, застосованих про прийняття рішення про введення мораторію.

Мораторій на задоволення вимог кредиторів вводиться одночасно з порушенням провадження у справі про банкрутство, про що зазначається в ухвалі господарського суду.

Протягом дії мораторію на задоволення вимог кредиторів:

– забороняється стягнення на підставі виконавчих документів та інших документів, за якими здійснюється стягнення відповідно до законодавства;

– не нараховуються неустойка (штраф, пеня), не застосовуються інші санкції за невиконання чи неналежне виконання грошових зобов'язань і зобов'язань щодо сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, податків і зборів (обов'язкових платежів).

Мораторій на задоволення вимог кредиторів застосовується до вимог кредиторів щодо відшкодування збитків, що виникли у зв'язку з відмовою боржника від виконання зобов'язань, у порядку, передбаченому частиною десятою ст. 17 Закону.

Дія мораторію на задоволення вимог кредиторів не поширюється на виплату заробітної плати, аліментів, відшкодування шкоди, заподіяної здоров'ю та життю громадян, авторської винагороди. Дія мораторію також не поширюється на задоволення вимог кредиторів, що здійснюється боржником у порядку, встановленому ст. 14 Закону, або керуючим санацією згідно з планом санації, затвердженим господарським судом, або ліквідатором у ліквідаційній процедурі в порядку черговості, встановленому ст. 31 Закону. Дія мораторію припиняється з дня припинення провадження у справі про банкрутство.

З метою забезпечення майнових інтересів кредиторів в ухвалі суду про порушення провадження у справі про банкрутство або ухвалі, прийнятій на підготовчому засіданні, вказується про введення процедури розпорядження майном боржника і призначається його розпорядник у порядку, встановленому законодавством про банкрутство. **Розпорядник майна** призначається судом з числа осіб, що зареєстровані державним органом з питань банкрутства як господарські керуючі. Відомості про них надаються у встановленому порядку Вищому господарському суду України. Кредитори мають право запропонувати свою кандидатуру розпорядника майна, яка відповідає вимогам, передбаченим законодавством. Якщо інше не передбачено, розпорядником майна може бути призначено фізичну особу – суб'єкта підприємництва, яка має вищу юридичну чи економічну освіту або володіє спеціальними знаннями, не є заінтересованою особою щодо боржника та кредиторів і яка має ліцензію арбітражного керуючого, що видається в установленому порядку. Позбавлення розпорядника майна ліцензії є підставою для винесення ухвали про усунення такого розпорядника від виконання ним своїх обов'язків.

Розпорядником майна не можуть призначатися особи, які здійснювали раніше управління боржником – юридичною особою, за винятком випадків, коли з моменту усунення цієї особи від управління боржником пройшло не менше 3 років; мають судимість за вчинення корисливих злочинів. Розпорядник майна призначається на строк не більше 6 місяців. Цей строк може бути продовжений або скорочений судом за клопотанням комітету кредиторів, розпорядника майна, власника (уповноваженого управляти майном органу), боржника.

Розпорядник майна має право:

1. скликати збори кредиторів і брати в них участь з правом дорадчого голосу;
2. аналізувати фінансове становище боржника та рекомендувати зборам кредиторів заходи щодо фінансового оздоровлення боржника;
3. звертатися до господарського суду у передбачених законом випадках;
4. одержувати винагороду у розмірі та порядку, встановленому чинним законодавством;

5. залучати для забезпечення виконання своїх повноважень на договірній основі спеціалістів з оплатою їх діяльності з коштів боржника, якщо інше не передбачено законодавством або рішенням комітету кредиторів;
6. подавати в господарський суд заяву про дострокове припинення ним своїх обов'язків;
7. здійснювати інші, передбачені для нього законодавством повноваження.

Розпорядник майна зобов'язаний:

1. розглядати разом з посадовими особами боржника копії заяв кредиторів про грошові вимоги кредиторів до боржника, які надійшли до господарського суду у зв'язку з порушенням провадження у справі про банкрутство та надіслані боржнику у встановленому законодавством порядку;
2. вести реєстр вимог кредиторів у встановленому порядку;
3. повідомляти кредиторів про результати розгляду їх вимог боржником та включення визнаних вимог до реєстру вимог кредиторів або про відмову у такому визнанні;
4. вживати заходів для захисту майна боржника;
5. аналізувати фінансову, господарську та інвестиційну діяльність боржника, його становище на товарних ринках;
6. виявляти ознаки фіктивного банкрутства чи навмисного доведення до банкрутства;
7. скликати збори кредиторів;
8. надавати державному органу з питань банкрутства відомості, що необхідні для ведення єдиної бази даних про підприємства, щодо яких порушено справу про банкрутство;
9. надавати господарському суду та комітету кредиторів звіт про свою діяльність, відомості про фінансове становище боржника;
10. пропозиції щодо можливості відновлення платоспроможності боржника і виконувати інші функції.

Він має ряд інших прав та обов'язків. Розпорядник майна повинен при здійсненні повноважень діяти добросовісно, розумно, враховувати інтереси боржника та його кредиторів.

Попереднє засідання господарського суду проводиться не пізніше трьох місяців після проведення підготовчого засідання суду. Про попереднє засідання суду повідомляються сторони, а також інші

учасники провадження у справі про банкрутство, визнані такими відповідно до Закону.

У попередньому засіданні господарський суд розглядає реєстр вимог кредиторів, вимоги кредиторів, щодо яких були заперечення боржника і які не були включені розпорядником майна до реєстру вимог кредиторів.

За результатами розгляду господарський суд виносить ухвалу, в якій зазначається розмір визнаних судом вимог кредиторів, які включаються розпорядником майна до реєстру вимог кредиторів, та призначається дата проведення зборів кредиторів.

Реєстр вимог кредиторів повинен включати усі визнані судом вимоги кредиторів. У реєстрі вимог кредиторів повинні міститися відомості про кожного кредитора, розмір його вимог за грошовими зобов'язаннями чи зобов'язаннями щодо сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, податків і зборів (обов'язкових платежів), черговість задоволення кожної вимоги, окремо розмір неустойки (штрафу, пені).

Ухвала є підставою для визначення кількості голосів, які належать кожному кредитору при прийнятті рішення на зборах (комітеті) кредиторів. Копію ухвали господарський суд направляє сторонам та іншим учасникам провадження у справі про банкрутство, а також державному органу з питань банкрутства.

Протягом десяти днів після винесення ухвали за результатами попереднього засідання господарського суду розпорядник майна повідомляє кредиторів згідно з реєстром вимог кредиторів та уповноважену особу акціонерів або учасників товариства з обмеженою чи додатковою відповідальністю про місце і час проведення зборів кредиторів та організовує їх проведення.

Учасниками зборів кредиторів з правом вирішального голосу є кредитори, вимоги яких включені до реєстру вимог кредиторів. У зборах можуть брати участь представник працівників боржника, уповноважена особа акціонерів або учасників товариства з обмеженою чи додатковою відповідальністю, арбітражний керуючий з правом дорадчого голосу.

Збори кредиторів вважаються повноважними незалежно від кількості голосів кредиторів, які беруть участь у зборах, якщо всіх кредиторів було письмово повідомлено про час і місце проведення зборів.

Збори кредиторів скликаються арбітражним керуючим за його

ініціативою або ініціативою комітету кредиторів чи інших кредиторів, сума вимог яких складає не менше однієї третини всіх вимог, включених до реєстру вимог кредиторів, або за ініціативою однієї третини кількості голосів кредиторів.

Збори кредиторів на вимогу комітету кредиторів або окремих кредиторів скликаються арбітражним керуючим (розпорядником майна, керуючим санацією, ліквідатором) протягом двох тижнів з дня надходження письмової вимоги про їх скликання. Збори кредиторів проводяться за місцезнаходженням боржника.

Кредитори, у тому числі і органи державної податкової служби, інші державні органи, які здійснюють контроль за правильністю та своєчасністю справляння страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, податків і зборів (обов'язкових платежів), мають на зборах кредиторів кількість голосів, пропорційну сумі вимог кредиторів, включених до реєстру вимог кредиторів, кратній тисячі гривень.

До компетенції зборів кредиторів належить прийняття рішення про:

- вибори членів комітету кредиторів;
- визначення кількісного складу комітету кредиторів, визначення його повноважень, дострокове припинення повноважень комітету кредиторів або окремих його членів;
- інші питання, передбачені Законом.

На час дії процедур банкрутства збори кредиторів обирають комітет кредиторів у складі не більше семи осіб.

Вибори комітету кредиторів проводяться за списком відкритим голосуванням більшістю голосів присутніх на зборах кредиторів.

Рішення про створення та склад комітету кредиторів направляється до господарського суду.

До компетенції комітету кредиторів належить прийняття рішення про:

- вибори голови комітету;
- скликання зборів кредиторів;
- підготовку та укладення мирової угоди;
- внесення пропозицій господарському суду щодо продовження або скорочення строку процедур розпорядження майном боржника чи санації боржника;
- звернення до господарського суду з клопотанням про відкриття процедури санації, визнання боржника банкрутом і

відкриття ліквідаційної процедури, припинення повноважень арбітражного керуючого (розпорядника майна, керуючого санацією, ліквідатора) та про призначення нового арбітражного керуючого (розпорядника майна, керуючого санацією, ліквідатора), надання згоди на укладення арбітражним керуючим значних угод боржника чи угод боржника, щодо яких є заінтересованість;
інші питання, передбачені Законом.

У роботі комітету має право брати участь з правом дорадчого голосу арбітражний керуючий, представник працівників боржника, уповноважена особа акціонерів або учасників товариств з обмеженою чи додатковою відповідальністю та при необхідності представник органу, уповноваженого управляти майном боржника, представник органу місцевого самоврядування.

Рішення зборів (комітету) кредиторів вважається прийнятим більшістю голосів кредиторів, якщо за нього проголосували присутні на зборах (комітеті) кредитори.

6. Санація боржника.

Кредитори та особи, що бажають взяти участь у санації (інвестуванні) боржника у місячний термін з моменту опублікування оголошення про банкрутство подають до господарського суду заяви про грошові вимоги та їх документальне підтвердження. Особи, що бажають взяти участь у санації боржника, подають заяву розпоряднику майна.

Господарський суд за клопотанням комітету кредиторів у строк, що не перевищує строку дії процедури розпорядження майном, установленого відповідно до Закону, має право винести ухвалу про проведення санації боржника та призначення керуючого санацією. Санація вводиться на строк не більше 12 місяців, але за клопотанням комітету кредиторів чи керуючого санацією може бути продовжена ще до 6 місяців чи навпаки скорочена. Кандидатура **керуючого санацією** призначається за згодою комітету кредиторів. Ним може бути особа, що була розпорядником майна, за згоди комітету кредиторів – керівник підприємства чи інша особа, що пропонується у встановленому порядку комітетом кредиторів. У всіх випадках така особа повинна мати відповідну, видану у встановленому порядку ліцензію на проведення санації. З моменту винесення ухвали про санацію господарський суд одночасно *призначає керуючого санацією, що тягне за собою:*

1. відсторонення керівника боржника від посади з переходом управління боржника до керуючого санацією;
2. припинення повноважень органів управління боржника – юридичної особи і керуючому санацією передається у 3-денний строк бухгалтерська та інша документація боржника, печатки та штампи, матеріальні та інші цінності;
3. арешт на майно боржника та інші обмеження дій боржника щодо розпорядження його майном можуть бути накладені лише в межах процедури санації, у разі, якщо вони не перешкоджають виконанню плану санації та не суперечать інтересам конкурсних кредиторів.

Ухвала про проведення санації боржника приймається, якщо надійшли пропозиції від бажаючих задовольнити вимоги кредиторів до боржника і виконати його зобов'язання перед бюджетом, за умови згоди зборів (комітету) кредиторів із строками виконання цих зобов'язань і на переведення боргу. В ст. 1 Закону України “Про внесення змін до Закону України “Про банкрутство” дається уточнене і детальне визначення **санації** як системи заходів, що здійснюються під час проведення справи про банкрутство з метою запобігання визнання боржника банкрутом та його ліквідації, що спрямовані на оздоровлення фінансово-господарського становища боржника, а також задоволення в повному обсязі вимог кредиторів шляхом кредитування, реструктуризації підприємства, боргів і капіталу та (або) зміну організаційно-правової та виробничої структури боржника.

Реструктуризація підприємства – здійснення організаційно-господарських, фінансово-економічних, правових, технічних заходів, спрямованих на реорганізацію підприємства, зокрема шляхом його поділу з переходом боргових зобов'язань до юридичної особи, що не підлягає санації, якщо інше не передбачено планом санації, на зміну форми власності, управління, організаційно-правової форми, що сприятиме фінансовому оздоровленню підприємства, збільшенню обсягів випуску конкурентноспроможної продукції, підвищенню ефективності виробництва та задоволення вимог кредиторів.

Санація розглядається як запобіжний засіб щодо банкрутства і можлива лише у разі порушення справи про банкрутство (з метою запобігання банкрутству). До цього засобу з профілактичною метою може вдатися і держава. Відповідно до статті 32 Закону санація легально визначена як оздоровлення неспроможного боржника,

надання йому фінансової допомоги з боку власника майна, кредиторів та інших юридичних і фізичних осіб, в тому числі іноземних, спрямованих на підтримку діяльності боржника і запобіганню його банкрутству.

За своєю юридичною природою санація є спеціальним інститутом переводу боргу особи, що піддається банкрутству, на фізичну чи юридичну особу – санатора. У разі згоди останнього на переведення на нього боргу, господарський суд може винести постанову про припинення процедури банкрутства та затвердження умови санації.

Основна санаційна процедура покладена на *керуючого санацією, який має право:*

1. самостійно розпоряджатися майном боржника з урахуванням встановлених обмежень;
2. укладати від імені боржника мирову угоду, цивільно-правові, трудові та інші угоди;
3. подавати заяви про визнання угод, укладених боржником, недійсними.

Керуючий санацією зобов'язаний:

1. прийняти у господарське відання майно боржника та організувати проведення його інвентаризації;
2. відкрити спеціальний рахунок для проведення санації та розрахунків з кредиторами;
3. розробити та подати на затвердження комітету кредиторів план санації боржника;
4. організувати ведення бухгалтерського і статистичного обліку та фінансової звітності;
5. здійснювати заходи щодо стягнення дебіторської заборгованості перед боржником; від імені боржника заявляти позови про стягнення заборгованості з дебіторів боржника, а також з осіб, які несуть з боржником відповідно до закону або договору субсидіарну (додаткову) чи солідарну відповідальність;
6. розглядати вимоги кредиторів щодо зобов'язань боржника, що виникли після порушення справи про банкрутство у процедурі розпорядження майном боржника та санації;
7. заявляти у встановленому порядку заперечення щодо заявлених до боржника вимог кредиторів;

8. звітувати перед комітетом кредиторів про реалізацію плану санації;
9. повідомляти у 10-денний строк з дня винесення господарським судом відповідної ухвали державний орган з питань банкрутства про своє призначення, затвердження мирової угоди, закінчення виконання плану санації, звільнення від обов'язків;
10. забезпечувати визначення початкової вартості майна шляхом проведення незалежної оцінки в разі відчуження майна у процедурі санації;
11. здійснювати інші повноваження, передбачені Законом.

Керуючий санацією у 3-місячний строк з дня прийняття рішення про санацію має право відмовитися від виконання договорів боржника, укладених до порушення провадження у справі про банкрутство, не виконаних повністю чи частково, якщо:

1. виконання договорів завдає збитків боржнику;
2. договір є довгостроковим (понад 1 рік) або розрахованим на одержання позитивних результатів для боржника у довгостроковій перспективі, крім випадків випуску продукції з технологічним циклом, більшим за строк санації боржника;
3. виконання договору створює умови, що перешкоджають відновленню платоспроможності боржника.

Угоди боржника, в тому числі укладені до прийняття господарським судом рішення про санацію, можуть бути визнані судом недійсними за заявою керуючого санацією відповідно до цивільного законодавства у разі, якщо:

1. угода укладається боржником із заінтересованими особами, в результаті якої кредиторам завдані або можуть бути завдані збитки;
2. угода укладена боржником з окремим кредитором чи іншою особою протягом 6 місяців до прийняття рішення про санацію і надає перевагу одному кредитору перед іншими або пов'язана з виплатою (видачею) частки (паю) в майні боржника у зв'язку з його виходом зі складу учасників боржника. Все отримане за такою угодою повертається.

Якщо порушено провадження у справі про банкрутство державного підприємства, його трудовий колектив має переважне право вимагати передачі йому цілісного майнового комплексу державного підприємства – боржника в оренду за умови покладення

на себе грошових зобов'язань боржника і за наявності на це угоди кредиторів. Інакше кажучи, за таких умов трудовому колективу надається перевага на участь у санації боржника.

Протягом 3 місяців з дня винесення ухвали про санацію боржника керуючий санацією зобов'язаний подати комітету кредиторів для схвалення план санації боржника (крім випадків, передбачених законодавством про банкрутство). *План санації повинен містити* заходи щодо відновлення платоспроможності боржника, умови участі інвесторів (за їх наявності) у повному або частковому задоволенні вимог кредиторів, переведення боргу (чи частини боргу) на інвестора, строк та черговість виплати боржником або інвестором боргу кредиторам та умови відповідальності інвестора за невиконання взятих згідно з планом санації зобов'язань. План санації також повинен передбачати строк відновлення платоспроможності боржника. Платоспроможність вважається відновленою за відсутності ознак банкрутства. У разі наявності інвесторів план санації розробляється та погоджується за участю інвесторів.

План санації може містити умови про:

- виконання зобов'язань боржника третіми особами;
- обмін вимог кредиторів на активи боржника та (або) його корпоративні права;
- задоволення вимог кредиторів іншим способом, що не суперечить закону.

Заходами щодо відновлення платоспроможності боржника, які містять план санації, можуть бути:

1. реструктуризація підприємства;
2. репрофілювання виробництва;
3. закриття нерентабельних виробництв;
4. відстрочка та (або) розстрочка платежів або прощення (списання) частини боргів, про що укладається мирова угода;
5. ліквідація дебіторської заборгованості;
6. реструктуризація активів боржника відповідно до вимог Закону;
7. продаж частини майна боржника;
8. зобов'язання інвестора про погашення боргу боржника, зокрема шляхом переведення на нього боргу та його відповідальність за невиконання взятих на себе зобов'язань;

9. виконання зобов'язань боржника власником майна боржника та його відповідальність за невиконання взятих на себе зобов'язань;
10. продаж майна боржника як цілісного майнового комплексу (для недержавних підприємств);
11. одержання кредиту для виплати вихідної допомоги працівникам боржника, які звільняються згідно з планом санації, який відшкодовується в першу чергу за рахунок реалізації майна боржника;
12. звільнення працівників боржника, які не можуть бути задіяні в процесі реалізації плану санації. Вихідна допомога в цьому разі виплачується за рахунок інвестора, а за його відсутності – за рахунок реалізації майна боржника або за рахунок кредиту, одержаного для цієї мети;
13. інші способи відновлення платоспроможності боржника.

Інвестор за умови виконання зобов'язань, передбачених планом санації, може набувати прав власності на майно боржника відповідно до законодавства та плану санації. План санації розглядається комітетом кредиторів, який скликається керуючим санацією у 4-місячний строк з дня винесення господарським судом ухвали про санацію, якщо не передбачено інше. Керуючий санацією письмово повідомляє членів комітету кредиторів про дату і місце проведення засідання комітету кредиторів і за 2 тижні до його проведення надає можливість попередньо ознайомитися з планом санації. План санації вважається схваленим, якщо таке рішення було підтримано більшістю голосів кредиторів – членів комітету кредиторів (більше половини).

Комітет кредиторів може прийняти одне з таких рішень:

1. схвалити план санації та подати його на затвердження господарського суду;
2. відхилити план санації і звернутися до господарського суду з клопотанням про визнання боржника банкрутом та відкриття ліквідаційної процедури;
3. відхилити план санації, звернутися до господарського суду з клопотанням про звільнення керуючого санацією від виконання ним обов'язків та про призначення нового керуючого. Зазначене рішення повинно містити дату скликання чергового засідання комітету кредиторів для розгляду нового плану санації, яке має відбутися не пізніше

ніж у місячний строк з дня прийняття рішення відхилення плану санації.

Схвалений комітетом кредиторів план санації та протокол засідання подаються керуючими санацією в господарський суд у 5-денний строк. Протокол засідання комітету кредиторів може містити особливу думку кредиторів, які голосували проти порядку і строків погашення заборгованості, передбачених у плані санації. Керуючий санацією зобов'язаний попередньо погоджувати план санації боржника з органом, уповноваженим управляти державним майном, щодо підприємства-боржника, у майні якого частка державної власності перевищує 50%.

Господарський суд затверджує план санації боржника, про що виноситься ухвала. Якщо протягом 6 місяців з дня винесення ухвали про санацію в господарський суд не буде подано плану санації боржника, господарський суд має право прийняти рішення про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури. У разі схвалення комітетом кредиторів плану санації, який передбачає більший строк санації боржника, ніж початково встановлений, господарський суд продовжує строк санації, якщо є підстави вважати, що продовження строку і виконання плану санації приведе до відновлення платоспроможності боржника. Керуючий санацією щоквартально звітує перед комітетом кредиторів.

У разі порушення сторонами умов угод, укладених згідно з планом санації, під час проведення процедури санації захист порушеного права, що виникло у зв'язку з проведенням процедури санації, здійснюється у процедурі провадження у справі про банкрутство.

З метою відновлення платоспроможності та задоволення вимог кредиторів план санації може передбачати продаж майна боржника недержавної власності як цілісного майнового комплексу. Заходи до забезпечення вимог кредиторів щодо майна боржника, яке підлягає продажу згідно з планом санації, скасовуються ухвалою господарського суду.

При продажу майна боржника недержавної власності як цілісного майнового комплексу в установленому порядку відчужуються всі види майна, призначеного для здійснення підприємницької діяльності боржника, в тому числі приміщення, споруди, обладнання, інвентар, сировина, продукція, права вимоги, права на знаки (позначення), що індивідуалізують боржника, його

продукцію (роботи, послуги, фірмове найменування, знаки для товарів та послуг), інші права, які йому належать, за винятком прав і обов'язків, які не можуть бути передані іншим особам. При продажу майна боржника недержавної власності як цілісного майнового комплексу грошові зобов'язання та зобов'язання щодо сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, податків і зборів (обов'язкових платежів) підприємства – боржника на дату прийняття господарським судом заяви про порушення справи про банкрутство не включаються до складу майнових активів підприємства – боржника. Всі трудові договори (контракти), що укладені до дати продажу майна боржника як цілісного майнового комплексу, зберігають силу, при цьому права та обов'язки роботодавця переходять до покупця майна боржника. Одержана сума включається до складу майнових активів боржника. Продаж майна провадиться на відкритих торгах, якщо інше не передбачено планом санації, в порядку, передбаченому законодавством, з урахуванням особливостей, встановлених чинним законодавством.

Керуючий санацією виступає організатором торгів або залучає для цих цілей спеціалізовану організацію. Вона не може бути заінтересованою щодо кредитора чи боржника. Керуючий санацією зобов'язаний опублікувати оголошення про продаж майна боржника недержавної власності як цілісного майнового комплексу на відкритих торгах у офіційних друкованих органах за 30 днів до дати проведення торгів. *В оголошенні повинні зазначатись:*

1. відомості про цілісний майновий комплекс і порядок ознайомлення з ним, граничні (до місяця) строки подання заявок на участь у торгах;
2. час, місце та форма проведення торгів;
3. порядок оформлення участі у торгах;
4. початкова вартість цілісного майнового комплексу, визначена відповідно до законодавства про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність;
5. розмір завдатку, строк і порядок його внесення;
6. порядок оформлення результатів торгів.

У разі, якщо протягом строку, зазначеного в оголошенні, надійшла заявка на участь у відкритих торгах з продажу майнового комплексу від одного заявника, торги не проводяться. За згодою комітету кредиторів він може бути проданий такому заявнику без

проведення повторних торгів. Торги проводяться у формі аукціону, крім випадків, передбачених законодавством. Особа, яка перемогла на аукціоні, та керуючий санацією в день проведення аукціону підписують протокол, в якому вказуються умови придбання цілісного майнового комплексу, про що укладається договір купівлі-продажу.

У разі проведення торгів у формі конкурсу умови конкурсу погоджуються з комітетом кредиторів. У разі проведення торгів у такій формі на підставі протоколу, підписаного переможцем конкурсу та організатором торгів, протягом 15 днів з дати проведення конкурсу підписується договір купівлі-продажу майна боржника, включається до складу майна боржника за вирахуванням витрат організатора торгів на його проведення. Якщо боржник за рахунок суми, вирученої від продажу майна, задовольняє вимоги кредиторів у повному обсязі, провадження у справі про банкрутство боржника підлягає припиненню господарським судом за заявою керуючого санацією. Якщо суми, вирученої від продажу майна, недостатньо для задоволення вимог кредиторів у повному обсязі, керуючий санацією пропонує кредиторам укласти мирову угоду.

У разі, якщо мирова угода не укладена, господарський суд визнає боржника банкрутом та відкриває ліквідаційну процедуру. До затвердження господарським судом мирової угоди або визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури керуючий санацією не має права здійснювати розрахунки з кредиторами.

З метою відновлення платоспроможності боржника та задоволення вимог кредиторів, план санації може передбачати продаж частини майна боржника на відкритих торгах. Керуючий санацією після проведення інвентаризації та оцінки майна боржника має право почати продаж частини майна боржника на відкритих торгах. Заходи до забезпечення вимог кредиторів щодо частини майна боржника, яка підлягає продажу згідно з планом санації, скасовується ухвалою господарського суду. Майно боржника, щодо обігу якого встановлено обмеження, продається на закритих торгах. У закритих торгах беруть участь особи, які відповідно до законодавства можуть мати зазначене майно у власності чи на підставі іншого речового права.

Продаж частини майна боржника – державного підприємства у процедурі санації проводиться відповідно до законодавчих актів з питань приватизації з урахуванням особливостей, передбачених законодавством про банкрутство. Початкова вартість майна

боржника, що виставляється на торги, визначається відповідно до Закону України “Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні”, інших нормативно-правових актів.

Переможець торгів зобов’язаний заплатити продажну ціну майна боржника у строк, передбачений протоколом або договором купівлі-продажу, але не пізніше місяця після дня проведення торгів. Майно боржника, яке не продане на перших торгах, виставляється на повторні торги, якщо інше не передбачено планом санації. Майно, не продане і на повторних торгах, може бути реалізовано керуючим санацією за згодою комітету кредиторів на підставі договору купівлі-продажу, укладеного без проведення торгів.

За 15 днів до закінчення санації, а також за наявності підстав для дострокового припинення санації, керуючий зобов’язаний надати зборам кредиторів письмовий звіт і повідомити їх про час і місце проведення зборів. *Звіт керуючого санацією має містити:*

1. баланс боржника за останню звітну дату;
2. рахунок прибутків і збитків;
3. відомості про наявність грошових коштів, які можуть бути спрямовані на задоволення вимог кредиторів;
4. відомості про дебіторську заборгованість на дату подання звіту та про нереалізовані права вимоги;
5. відомості про стан кредиторської заборгованості боржника на дату подання звіту.

До звіту керуючого санацією додається реєстр вимог кредиторів. Одночасно зі звітом *керуючий санацією вносить на збори кредиторів одну з пропозицій:*

1. про прийняття рішення про дострокове припинення процедури санації у зв’язку з відновленням платоспроможності боржника;
2. про прийняття рішення щодо припинення процедури санації і укладення мирової угоди;
3. про звернення до господарського суду з клопотанням про продовження процедури санації;
4. про звернення до господарського суду з клопотанням про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури.

У разі виникнення обставин, що є підставою для припинення процедури санації, комітет кредиторів може прийняти відповідне рішення за відсутності звіту керуючого санацією.

Звіт керуючого санацією розглядається зборами кредиторів, які скликаються не пізніше 10 днів від дати його надходження. *За результатами розгляду звіту збори кредиторів приймають рішення про звернення до господарського суду з клопотанням щодо:*

1. про припинення процедури санації у зв'язку з виконанням плану санації і відновленням платоспроможності боржника;
2. про припинення процедури санації і укладення мирової угоди;
3. про продовження встановленого строку процедури санації;
4. про припинення процедури санації, визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури.

Якщо комітетом кредиторів не прийнято жодне з цих рішень або таке рішення не подано в господарський суд протягом 15 днів з дня закінчення санації чи виникнення підстав для її дострокового припинення, господарський суд розглядає питання про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури в порядку, передбаченому Законом України “Про внесення змін до Закону України “Про банкрутство”. Звіт керуючого санацією, розглянутий зборами кредиторів, і протокол зборів направляється в господарський суд не пізніше 5 днів після дати проведення зборів. До звіту керуючого санацією додаються реєстр вимог кредиторів і, за наявності, скарги кредиторів, які голосували проти прийнятого комітетом кредиторів рішення або не брали участі в голосуванні. Звіт керуючого санацією та скарги кредиторів розглядаються на засіданні господарського суду. Про час і місце розгляду повідомляються керуючий санацією та кредитори, які подали скарги.

Якщо комітет кредиторів прийняв рішення про припинення процедури санації у зв'язку з виконанням плану санації і відновленням платоспроможності боржника, звіт керуючого санацією підлягає затвердженню господарським судом, якщо інше не передбачено Законом. У разі встановлення господарським судом обґрунтованості скарг кредиторів господарський суд може відмовити у затвердженні звіту керуючого санацією.

Про затвердження звіту керуючого санацією або про відмову в цьому, чи про продовження санації, або про затвердження мирової угоди виноситься ухвала. Якщо розрахунки з кредиторами не проведено у строки, передбачені планом санації, господарський суд у разі відсутності клопотання комітету кредиторів про продовження термінів, передбачених планом санації, і внесення відповідних змін

до плану санації визнає боржника банкрутом і відкриває ліквідаційну процедуру. Розрахунки з кредиторами, вимоги яких включені до реєстру, проводяться керуючим санацією починаючи з дати, зазначеної у затвердженому господарським судом плані санації, в порядку черговості, установленому статтею 31 Закону.

7. Ліквідаційна процедура.

Якщо санація не відбулась чи не досягла позитивних результатів, господарський суд виносить постанову про визнання боржника банкрутом і відкриває **ліквідаційну процедуру**, метою якої є припинення діяльності підприємця, визнаного господарським судом банкрутом, з метою здійснення заходів щодо задоволення визнаних судом вимог кредиторів шляхом продажу його майна. Строк ліквідаційної процедури не може перевищувати 12 місяців. Господарський суд може продовжити цей строк на 6 місяців, якщо інше не передбачено законодавством.

При визнанні боржника банкрутом настають певні наслідки. *З дня прийняття господарським судом постанови про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури:*

1. підприємницька діяльність банкрута завершується закінченням технологічного циклу з виготовлення продукції у разі можливості її продажу;
2. строк виконання всіх грошових зобов'язань банкрута та зобов'язання щодо сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, податків і зборів (обов'язкових платежів) вважається таким, що настав;
3. припиняється нарахування неустойки, процентів та інших економічних санкцій по всіх видах заборгованості банкрута;
4. відомості про фінансове становище банкрута перестають бути конфіденційними чи становити комерційну таємницю;
5. укладення угод, пов'язаних з відчуженням майна банкрута чи передачею його майна третім особам, допускається в порядку, передбаченому ліквідаційною процедурою;
6. скасовується арешт, накладений на майно боржника, визнаного банкрутом, чи інші обмеження щодо розпорядження майном такого боржника (накладення нових арештів або інших обмежень щодо розпорядження майном банкрута не допускається);

7. вимоги за зобов'язаннями боржника, визнаного банкрутом, що виникли під час проведення процедури банкрутства, можуть пред'являтися тільки в межах ліквідаційної процедури;
8. виконання зобов'язань боржника, визнаного банкрутом, здійснюється у передбачених законодавством випадках і порядку.

З цього ж дня припиняються повноваження органів управління банкрута щодо управління та розпорядження його майном, якщо це не було зроблено раніше, керівник звільняється з роботи у зв'язку з банкрутством підприємства, про що робиться запис у його трудовій книжці, а також припиняються повноваження власника (власників) майна банкрута, якщо цього не було зроблено раніше. Також призначається ліквідатор – фізична особа, яка відповідно до рішення господарського суду організує здійснення ліквідаційної процедури боржника, визнаного банкрутом, та забезпечує задоволення визнаних судом вимог кредиторів. Опублікування відомостей про визнання боржника банкрутом та відкриття ліквідаційної процедури здійснюється ліквідатором в офіційних друкованих органах за рахунок банкрута у 5-денний строк з дня прийняття постанови про визнання боржника банкрутом. Не дозволяється опублікування або розголошення іншим чином відомостей про визнання боржника банкрутом до дня прийняття господарським судом постанови про визнання боржника банкрутом.

Відомості про визнання боржника банкрутом і про відкриття ліквідаційної процедури повинні містити:

1. найменування та інші реквізити боржника, визнаного банкрутом;
2. найменування господарського суду, в провадженні якого знаходиться справа про банкрутство;
3. дату прийняття господарським судом постанови про визнання боржника банкрутом та відкриття ліквідаційної процедури;
4. відомості про ліквідатора (ліквідаційну комісію).

У постанові про визнання боржника банкрутом суд відкриває ліквідаційну процедуру, призначає **ліквідатора** в порядку, передбаченому для призначення керуючого санацією боржника. За клопотанням ліквідатора, погодженим з комітетом кредиторів, господарський суд призначає членів ліквідаційної комісії. У разі ліквідації державного підприємства або підприємства, у статутному

фонді якого державна частка складає більше ніж 25%, господарський суд призначає членами ліквідаційної комісії представника державного органу з питань банкрутства та при необхідності – органу місцевого самоврядування.

Ліквідатор (ліквідаційна комісія) виконують свої повноваження до завершення ліквідаційної процедури в порядку, встановленому законодавством про банкрутство та іншими нормативно-правовими актами. При ліквідаційній процедурі господарський суд розглядає скарги на дії її учасників, а також здійснює інші повноваження, передбачені законом.

Ліквідатор з дня свого призначення здійснює такі *повноваження*:

1. приймає до свого відання майно боржника, вживає заходи по забезпеченню його збереження;
2. виконує функції з управління та розпорядження майном банкрута;
3. здійснює інвентаризацію та оцінку майна банкрута згідно з законодавством;
4. аналізує фінансове становище банкрута;
5. виконує повноваження керівника (органів управління) банкрута;
6. очолює ліквідаційну комісію та формує ліквідаційну масу;
7. пред'являє до третіх осіб вимоги щодо повернення дебіторської заборгованості банкруту;
8. має право отримувати кредит для виплати вихідної допомоги працівникам, що звільняються внаслідок ліквідації банкрута, який відшкодовується в першу чергу згідно зі статтею 31 Закону за рахунок коштів, одержаних від продажу майна банкрута;
9. з дня визнання боржника банкрутом та закриття ліквідаційної процедури повідомляє працівників банкрута про звільнення та здійснює його відповідно до законодавства України про працю. Виплата вихідної допомоги звільненим працівникам банкрута провадиться ліквідатором в першу чергу за рахунок коштів, одержаних від продажу майна банкрута у встановленому порядку заперечення по заявлених до боржника вимогах кредиторів;
10. заявляє в установленому порядку заперечення по заявлених до боржника вимогах поточних кредиторів за зобов'язаннями,

які виникли під час провадження у справі про банкрутство, і є неоплаченими;

- 11.з підстав, передбачених ч. 10 ст. 17 Закону, подає до господарського суду заяви про визнання недійсними угод боржника;
- 12.вживає заходів, спрямованих на пошук, виявлення та повернення майна банкрута, що знаходиться у третіх осіб;
- 13.передає у встановленому порядку на зберігання документи банкрута, які відповідно до нормативно-правових актів підлягають обов'язковому зберіганню;
- 14.реалізує майно банкрута для задоволення вимог, включених до реєстру вимог кредиторів;
- 15.повідомляє про своє призначення державний орган з питань банкрутства в 10-денний строк з дня прийняття рішення господарським судом та надає державному органу з питань банкрутства інформацію для ведення єдиної бази даних щодо підприємств – банкрутів;
- 16.здійснює інші повноваження, що передбачені чинним законодавством.

Протягом 15 днів з дня призначення ліквідатора відповідні посадові особи банкрута зобов'язані передати бухгалтерську та іншу документацію банкрута, печатки і штампи, матеріальні та інші цінності банкрута ліквідатору. У разі ухилення від виконання зазначених обов'язків відповідні посадові особи банкрута несуть відповідальність відповідно до законів України. З дня призначення ліквідатора до нього переходять права керівника (органів управління) юридичної особи – банкрута. Ліквідатор (арбітражний керуючий) має право замовити виготовлення дублікату печатки та штампів у разі їх втрати.

До складу ліквідаційної комісії включаються представники кредиторів, уповноважена особа акціонерів або учасників товариства з обмеженою чи додатковою відповідальністю, фінансових органів, а в разі необхідності – також представники державного органу у справах нагляду за страховою діяльністю, Антимонопольного комітету України, державного органу з питань банкрутства, якщо банкрутом визнано державне підприємство, та представник органів місцевого самоврядування.

Дії ліквідатора (ліквідаційної комісії) можуть бути оскаржені до господарського суду власником майна (органом, уповноваженим

управляти майном) банкрута: особою, яка відповідає за зобов'язаннями банкрута; особою, яка, посилаючись на свої права власника або іншу підставу, передбачену законом чи договором, оспорує правомірність віднесення майнових активів або коштів до ліквідаційної маси. При здійсненні своїх повноважень ліквідатор має право заявити вимоги до третіх осіб, які відповідно до законодавства несуть субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями боржника у зв'язку з доведенням його до банкрутства. Розмір зазначених вимог визначається виходячи з різниці між сумою вимог кредиторів і ліквідаційною масою.

Стягнені суми включаються до ліквідаційної маси і можуть бути використані лише для задоволення вимог кредиторів у порядку встановленої черговості.

Усі види майнових активів (майно та майнові права) банкрута, які належать йому на праві власності або господарського відання на дату відкриття ліквідаційної процедури та виявлені в ході ліквідаційної процедури, включаються до складу ліквідаційної маси, за винятком об'єктів житлового фонду, в тому числі гуртожитків, дитячих дошкільних закладів та об'єктів комунальної інфраструктури, які в разі банкрутства підприємства передаються в порядку, встановленому законодавством, до комунальної власності відповідних територіальних громад без додаткових умов і фінансуються в установленому порядку. Речі, визначені родовими ознаками, що належать банкруту на праві володіння або користування, включаються до складу ліквідаційної маси. Майно банкрута, що є предметом застави, включається до складу ліквідаційної маси, але використовується виключно для першочергового задоволення вимог заставоутримувача. Індивідуально визнані речі, що належать банкруту на підставі речових прав, крім права власності і повного господарського відання, не можуть бути включені до складу ліквідаційної маси.

За наявності у банкрута майна, виключеного з обороту, ліквідатор зобов'язаний передати його іншим особам у встановленому порядку. У разі виявлення ліквідатором частки банкрута у спільному майні з метою задоволення вимог кредиторів у встановленому порядку порушує питання про виділення цієї частки.

Майно, на яке звертається стягнення у ліквідаційній процедурі, оцінюється арбітражним керуючим у порядку, встановленому про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність. У

разі продажу майна на аукціоні вартість майна, що визначається шляхом його оцінки, є початковою вартістю. Для здійснення оцінки майна арбітражний керуючий має право залучати на підставі договору суб'єктів оціночної діяльності – суб'єктів господарювання з оплатою їх послуг за рахунок коштів, одержаних від виробничої діяльності боржника, визнаного банкрутом, або реалізації його майна, якщо інше не встановлено комітетом кредиторів.

Після проведення інвентаризації та оцінки майна банкрута, ліквідатор розпочинає продаж майна банкрута на відкритих торгах, якщо комітетом кредиторів не встановлено інший порядок продажу майна банкрута. Ліквідатор забезпечує через засоби масової інформації оповіщення про порядок продажу майна банкрута, склад, умови та строки придбання майна. Порядок продажу майна банкрута, склад, умови та строки придбання майна погоджуються з комітетом кредиторів. При цьому продаж майна підприємств – банкрутів, заснованих на державній власності, здійснюється з урахуванням вимог Закону України “Про приватизацію державного майна” та інших нормативно-правових актів з питань приватизації. У разі надходження двох чи більше пропозицій щодо придбання майна банкрута, ліквідатор проводить конкурс (аукціон) відповідно до Закону України “Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)”.

Майно банкрута, щодо обігу якого встановлено обмеження, продається на закритих торгах. У закритих торгах беруть участь особи, які відповідно до законодавства можуть мати зазначене майно у власності чи на підставі іншого речового права. Порядок реалізації цінних паперів, що належить банкруту на праві власності, здійснюється відповідно до законодавства. Уступка вимог банкрута здійснюється за цивільним законодавством України і за згодою комітету кредиторів.

Ліквідатор має право виставити на відкриті торги вимоги банкрута, якщо інший порядок продажу (уступки) вимог банкрута не встановлено комітетом кредиторів. Він зобов'язаний використовувати при проведенні ліквідаційної процедури тільки один рахунок боржника в банківській установі. Інші рахунки, виявлені при проведенні ліквідаційної процедури, підлягають закриттю. Залишки коштів на цих рахунках перераховуються на основний рахунок боржника. Кошти, які надходять при проведенні ліквідаційної процедури, зараховуються на основний рахунок боржника. З

основного рахунку здійснюються виплати кредиторам у передбаченому порядку:

- поточні комунальні та експлуатаційні платежі;
- інші витрати, пов'язані зі здійсненням ліквідаційної процедури.

Продаж майна банкрута оформляється договорами купівлі-продажу, які укладаються між ліквідатором і покупцем відповідно до законів України. Ліквідатор не рідше одного разу на місяць надає комітету кредиторів або на вимогу господарського суду, державного органу з питань банкрутства звіт про свою діяльність, інформацію про фінансове становище і майно боржника на день відкриття ліквідаційної процедури та при проведенні ліквідаційної процедури, використання коштів боржника, а також іншу інформацію.

У разі невиконання або неналежного виконання ліквідатором своїх обов'язків, господарський суд за клопотанням комітету кредиторів може припинити повноваження ліквідатора і за пропозицією комітету кредиторів призначає нового ліквідатора.

8. Стягнення боргів з банкрута та порядок задоволення вимог.

На задоволення вимог кредиторів спрямовуються кошти, що виручені від продажу майна боржника. Кошти, що залишилися після задоволення позачергових вимог, в подальшому використовуються для погашення інших заборгованостей.

Відповідно до статті 31 Закону України “Про внесення змін до Закону України “Про банкрутство” встановлена **черговість задоволення вимог кредиторів**. Кошти, одержані від продажу майна банкрута, спрямовуються на задоволення вимог кредиторів в порядку, встановленому цією статтею:

1. в **першу чергу** задовольняються:

а) вимоги, забезпечені заставою;

б) вимоги щодо виплати заборгованості із заробітної плати за три місяці роботи, що передують порушенню справи про банкрутство чи припиненню трудових відносин у разі звільнення працівника до порушення зазначеної справи, грошової компенсації за всі невикористані дні щорічної відпустки та додаткової відпустки працівникам, які мають дітей, право на які виникло протягом двох років, відпрацьованих до порушення справи про банкрутство чи припинення трудових відносин, інших коштів, належних працівникам

у зв'язку з оплачуваною відсутністю на роботі (оплата часу простою не з вини працівника, гарантії на час виконання державних або громадських обов'язків, гарантії і компенсації при службових відрядженнях, гарантії для працівників, що направляються для підвищення кваліфікації, гарантії для донорів, гарантії для працівників, що направляються на обстеження до медичного закладу, соціальні виплати у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності за рахунок коштів підприємства тощо), право на які виникло протягом трьох останніх місяців до порушення справи про банкрутство чи припинення трудових відносин, а також вихідної допомоги, належної працівникам у зв'язку з припиненням трудових відносин, у тому числі відшкодування кредиту, отриманого на ці цілі;

в) витрати Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, що пов'язані з набуттям ним прав кредитора щодо банку, – у розмірі всієї суми відшкодування за вкладами фізичних осіб;

г) витрати, пов'язані з провадженням у справі про банкрутство в господарському суді та роботою ліквідаційної комісії, в тому числі:

– витрати на оплату державного мита;

– витрати заявника на публікацію оголошення про порушення справи про банкрутство;

– витрати на публікацію в офіційних друкованих органах інформації про порядок продажу майна банкрута;

– витрати на публікацію в засобах масової інформації про поновлення провадження у справі про банкрутство у зв'язку з визнанням мирової угоди недійсною;

– витрати арбітражного керуючого (розпорядника майна, керуючого санацією, ліквідатора), пов'язані з утриманням і збереженням майнових активів банкрута;

– витрати кредиторів на проведення аудиту, якщо аудит проводився за рішенням господарського суду за рахунок їх коштів;

– витрати на оплату праці арбітражних керуючих (розпорядника майна, керуючого санацією, ліквідатора).

Перераховані витрати відшкодовуються ліквідаційною комісією після реалізації нею частини ліквідаційної маси, якщо інше не передбачено законом;

2. у **другу чергу** задовольняються вимоги, що виникли із зобов'язань банкрута перед працівниками підприємства – банкрута (за винятком повернення внесків членів трудового колективу до статутного фонду підприємства), крім вимог,

задоволених у першу чергу, зобов'язань, що виникли внаслідок заподіяння шкоди життю та здоров'ю громадян, шляхом капіталізації відповідних платежів у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, зобов'язань зі сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, а також вимоги громадян – довіритель (вкладників) довірчих товариств або інших суб'єктів підприємницької діяльності, які залучали майно (кошти) довіритель (вкладників);

3. у **третю чергу** задовольняються вимоги щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), вимоги центрального органу виконавчої влади, що здійснює управління державним резервом;
4. у **четверту чергу** задовольняються вимоги кредиторів, не забезпечені заставою, в тому числі й вимоги, що виникли із зобов'язань у процедурі розпорядження майном боржника чи у процедурі його санації;
5. у **п'яту чергу** задовольняються вимоги щодо повернення внесків членів трудового колективу до статутного фонду підприємства;
6. у **шосту чергу** задовольняються інші вимоги.

При цьому вимоги кожної наступної черги задовольняються по мірі надходження на рахунок коштів від продажу майна банкрута після повного задоволення вимог попередньої черги. У разі недостатності коштів, одержаних від продажу майна банкрута, для повного задоволення всіх вимог однієї черги вимоги задовольняються пропорційно сумі вимог, що належать кожному кредитору однієї черги. У разі відмови кредитора від задоволення визнаної у встановленому порядку вимоги, ліквідаційна комісія не враховує суму грошових вимог цього кредитора. Вимоги, заявлені після закінчення строку, встановленого для їх подання, не розглядаються і вважаються погашеними. Вимоги, не задоволені за недостатністю майна, вважаються також погашеними.

У разі, якщо господарським судом винесено ухвалу про ліквідацію юридичної особи – банкрута, майно, що залишилося після задоволення вимог кредиторів, передається власникові або уповноваженому ним органу, а майно державних підприємств – відповідному органу приватизації для наступного продажу. Кошти,

одержані від продажу цього майна, спрямовуються до Державного бюджету України.

Після завершення усіх розрахунків з кредиторами, ліквідатор подає до господарського суду звіт та *ліквідаційний баланс*, до якого додаються:

1. показники виявленої ліквідаційної маси (дані її інвентаризації);
2. відомості про реалізацію об'єктів ліквідаційної маси з посиланням на укладені договори купівлі-продажу;
3. копії договорів купівлі-продажу та акти приймання-передачі майна;
4. реєстр вимог кредиторів з даними про розміри погашених вимог кредиторів;
5. документи, які підтверджують погашення вимог кредиторів.

Господарський суд після заслуховування звіту ліквідатора та думки членів комітету кредиторів або окремих кредиторів, виносить ухвалу про затвердження звіту та ліквідаційного балансу. Ліквідатор в свою чергу повідомляє державний орган з питань банкрутства про завершення ліквідаційної процедури. Якщо за результатами ліквідаційного балансу після задоволення вимог кредиторів не залишилося майна, господарський суд виносить ухвалу про ліквідацію юридичної особи - банкрута. Копія цієї ухвали направляється органу, який здійснив державну реєстрацію юридичної особи – банкрута, та органам державної статистики для виключення юридичної особи з Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України, а також власнику (органу, уповноваженому управляти майном), органам державної податкової служби за місцезнаходженням банкрута.

Якщо майна банкрута вистачило, щоб задовольнити всі вимоги кредиторів, він вважається таким, що не має боргів, і може продовжувати свою підприємницьку діяльність. Господарський суд може винести ухвалу про ліквідацію юридичної особи, що звільнилася від боргів, лише у разі, якщо в неї залишилося майнових активів менше, ніж вимагається для її функціонування згідно з законодавством. У разі, якщо господарський суд дійшов висновку, що ліквідатор не виявив або не реалізував усі наявні майнові активи ліквідаційної маси, необхідні для повного задоволення кредиторів, він виносить ухвалу про призначення нового ліквідатора. Новий

ліквідатор очолює ліквідаційну комісію та діє відповідно до встановлених законодавством вимог.

Якщо ліквідатор не виявив майнових активів, що підлягають включенню до ліквідаційної маси, він зобов'язаний подати господарському суду ліквідаційний баланс, який засвідчує відсутність у банкрута майна.

Питання для самоконтролю:

1. Дайте характеристику підстав, способів та форм припинення суб'єктів підприємницької діяльності.

2. Визначте сутність та види реорганізації суб'єктів підприємництва.

3. Охарактеризуйте загальний порядок ліквідації суб'єктів підприємництва – юридичної особи.

4. Визначте черговість задоволення вимог кредиторів при ліквідації юридичної особи.

5. Висвітліть поняття банкрутства.

6. Охарактеризуйте процедуру порушення провадження у справі про банкрутство.

7. Що таке санація? Розкрийте сутність санації та її процедуру.

8. Що таке мирова угода? Визначте порядок укладання мирової угоди.

9. Розкрийте сутність та порядок ліквідаційної процедури під час провадження у справі про банкрутство.

10. Визначте черговість задоволення вимог кредиторів під час процедури банкрутства.

ТЕМА 6. ГОСПОДАРСЬКІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ. ГОСПОДАРСЬКІ ДОГОВОРИ

1. Загальні положення про господарські зобов'язання.
2. Поняття господарського договору, його зміст.
3. Укладання господарських договорів.
4. Виконання зобов'язань. Способи забезпечення зобов'язань.

1. Загальні положення про господарські зобов'язання.

Безпосередня діяльність суб'єктів господарювання пов'язана з виконанням зобов'язань як внутрішнього характеру між співзасновниками, між окремими структурними підрозділами, самим суб'єктом та його працівниками, так і зовнішнього характеру – з контрагентами, постачальниками та споживачами. Публічні зобов'язання виникають між суб'єктом господарювання і державою в особі уповноважених її органів, з органами місцевого самоврядування. В разі заподіяння шкоди та в інших передбачених законом чи договором випадках між ними можуть виникнути приватно-правові зобов'язання.

Виходячи із загальних положень про зобов'язання, можна визначити, що у господарській діяльності в основному виникають договірні, а у прямо передбачених законом випадках і позадоговірні зобов'язання, особливо ті, що виникають внаслідок заподіяння шкоди. Особливу їх групу складають зобов'язання із односторонньої обіцянки винагороди та конкурсів.

Розділ IV ГК регулює господарські зобов'язання, зокрема глава 19 присвячена загальним положенням про господарські зобов'язання. **Господарським визнається зобов'язання**, що виникає між суб'єктом господарювання та іншим учасником (учасниками) відносин у сфері господарювання з підстав, передбачених ГК, в силу якого один суб'єкт (зобов'язана сторона, у тому числі боржник) зобов'язаний вчинити певну дію господарського чи управлінсько-господарського характеру на користь іншого суб'єкта (виконати роботу, передати майно, сплатити гроші, надати інформацію тощо), або утриматися від певних дій, а інший суб'єкт (управнена сторона, у тому числі кредитор) має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку. Сторони можуть за взаємною згодою

конкретизувати або розширити зміст господарського зобов'язання в процесі його виконання, якщо законом не встановлено інше.

Господарські зобов'язання можуть виникати:

– безпосередньо із закону або іншого нормативно-правового акта, що регулює господарську діяльність;

– з акту управління господарською діяльністю;

– з господарського договору та інших угод, передбачених законом, а також з угод, не передбачених законом, але таких, які йому не суперечать;

– внаслідок заподіяння шкоди суб'єкту або суб'єктом господарювання, придбання або збереження майна суб'єкта або суб'єктом господарювання за рахунок іншої особи без достатніх на те підстав;

– у результаті створення об'єктів інтелектуальної власності та інших дій суб'єктів, а також внаслідок подій, з якими закон пов'язує настання правових наслідків у сфері господарювання (ст. 174 ГК).

Основними видами господарських зобов'язань є майново-господарські зобов'язання та організаційно-господарські зобов'язання.

Майново-господарськими визнаються цивільно-правові зобов'язання, що виникають між учасниками господарських відносин при здійсненні господарської діяльності, в силу яких зобов'язана сторона повинна вчинити певну господарську дію на користь другої сторони або утриматися від певної дії, а управнена сторона має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку.

Суб'єктами майново-господарських зобов'язань можуть бути суб'єкти господарювання, негосподарюючі суб'єкти – юридичні особи, а також органи державної влади, органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією. Якщо майново-господарське зобов'язання виникає між суб'єктами господарювання або між суб'єктами господарювання і негосподарюючими суб'єктами – юридичними особами, зобов'язаною та управненою сторонами зобов'язання є відповідно боржник і кредитор. Зобов'язання майнового характеру, що виникають між суб'єктами господарювання та негосподарюючими суб'єктами – громадянами, не є господарськими і регулюються іншими актами законодавства.

Суб'єкти господарювання у випадках, передбачених ГК та іншими законами, можуть добровільно брати на себе зобов'язання

майнового характеру на користь інших учасників господарських відносин (благодійництво тощо). Такі зобов'язання не є підставою для вимог щодо їх обов'язкового виконання (ст. 175 ГК).

Майново-господарські зобов'язання, які виникають між суб'єктами господарювання або між суб'єктами господарювання і негосподарюючими суб'єктами – юридичними особами на підставі господарських договорів, є господарсько-договірними зобов'язаннями (ст. 179 ГК).

Організаційно-господарськими визнаються господарські зобов'язання, що виникають у процесі управління господарською діяльністю між суб'єктом господарювання та суб'єктом організаційно-господарських повноважень, в силу яких зобов'язана сторона повинна здійснити на користь другої сторони певну управлінсько-господарську (організаційну) дію або утриматися від певної дії, а управнена сторона має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку. Організаційно-господарські зобов'язання можуть виникати:

- між суб'єктом господарювання та власником, який є засновником даного суб'єкта, або органом державної влади, органом місцевого самоврядування, наділеним господарською компетенцією щодо цього суб'єкта;

- між суб'єктами господарювання, які разом організують об'єднання підприємств чи господарське товариство, та органами управління цих об'єднань чи товариств;

- між суб'єктами господарювання, у разі якщо один з них є щодо іншого дочірнім підприємством;

- в інших випадках, передбачених ГК, іншими законодавчими актами або установчими документами суб'єкта господарювання.

Організаційно-господарські зобов'язання суб'єктів можуть виникати з договору та набувати форми договору. Суб'єкти господарювання мають право разом здійснювати господарську діяльність для досягнення спільної мети, без утворення єдиного суб'єкта господарювання, на умовах, визначених договором про спільну діяльність. У разі якщо учасники договору про спільну діяльність доручають керівництво спільною діяльністю одному з учасників, на нього може бути покладено обов'язок ведення спільних справ. Такий учасник здійснює організаційно-управлінські повноваження на підставі доручення, підписаного іншими учасниками (ст. 176 ГК).

Крім вказаних видів, ГК передбачає існування **соціально-комунальних та публічних зобов'язань суб'єктів господарювання**.

Суб'єкти господарювання зобов'язані за рішенням місцевої ради за рахунок своїх коштів відповідно до закону створювати спеціальні робочі місця для осіб з обмеженою працездатністю та організувати їх професійну підготовку. Суб'єкти господарювання можуть, незалежно від статутної мети своєї діяльності, брати на себе зобов'язання про господарську допомогу у вирішенні питань соціального розвитку населених пунктів їх місцезнаходження, у будівництві й утриманні соціально-культурних об'єктів та об'єктів комунального господарства і побутового обслуговування, подавати іншу господарську допомогу з метою розв'язання місцевих проблем. Суб'єкти господарювання мають право брати участь у формуванні відповідних фондів місцевих рад, якщо інше не встановлено законом, та у виконанні робіт щодо комплексного економічного і соціального розвитку територій (ст. 177 ГК).

Суб'єкт господарювання, який відповідно до закону та своїх установчих документів зобов'язаний здійснювати виконання робіт, надання послуг або продаж товарів кожному, хто до нього звертається на законних підставах, не має права відмовити у виконанні робіт, наданні послуг, продажу товару за наявності у нього такої можливості або надавати перевагу одному споживачеві перед іншими, крім випадків, передбачених законодавством. Суб'єкт господарювання, який безпідставно ухиляється від виконання публічного зобов'язання, повинен відшкодувати другій стороні завдані цим збитки в порядку, визначеному законом. Кабінет Міністрів України може у визначених законом випадках видавати правила, обов'язкові для сторін публічного зобов'язання, в тому числі щодо встановлення або регулювання цін. Умови зобов'язання, що не відповідають цим правилам або встановленим цінам, є недійсними (ст. 178 ГК).

2. Поняття господарського договору, його зміст.

Підприємницька діяльність передбачає необхідною умовою реалізації товару (послуг та ін.) укладання різноманітних договорів. Такі договори відносяться як до процесу створення суб'єктів господарювання – юридичних осіб, так і безпосередньо спрямовані на досягнення поставленої мети такої діяльності, зокрема, отримання

прибутку. Це зумовлює участь у цьому процесі інших зацікавлених у товарі осіб, взаємовідносини з якими повинні бути чітко врегульовані правовими нормами. Такою універсальною правовою формою для врегулювання широкого кола зобов'язань є цивільно-правовий договір, який отримав спеціальну назву **господарського**. Діюче господарське законодавство не дає визначення господарського договору, але виходячи із категорії цивільно-правового договору, можна зазначити, що **господарсько-правовий договір** являє собою домовленість двох або більше сторін – суб'єктів господарювання, спрямована на встановлення, зміну або припинення господарських прав та обов'язків.

Згаданим договорам притаманні загальні риси, додержання яких зумовлено вимогами чинного законодавства:

1. це дозволені вольові акти суб'єктів господарювання;
2. виражена в них воля спрямована на досягнення бажаних наслідків для учасників договорів (встановлення, зміну, або припинення правовідносин).

Будучи укладеними у визначеній формі (письмовій, або у рідких випадках усній), вони відрізняються від інших юридичних актів, з якими закон пов'язує правові наслідки (подій, правопорушень, вчинків) наведеними вище рисами та ознаками.

Угоди (правочини) можуть бути односторонні, двох- та багатосторонні, як це передбачено законодавством (ЦК України).

У разі укладення односторонньої угоди суб'єктом господарювання має місце тільки волевиявлення такого суб'єкту, яке повинно визнаватися з боку інших фізичних та юридичних осіб, у тому числі органами державної влади та управління, а якщо таке волевиявлення не суперечить чинному законодавству України та не зачіпає охороняємих законних прав та інтересів інших осіб, то воно породжує правові наслідки. Наприклад, бажання громадянина здійснювати підприємницьку діяльність без створення юридичної особи передбачає за умову самостійну ініціативу, що має своїм вираженням встановлений законодавством обов'язок державної влади – реєстраційних органів здійснити таку реєстрацію за умови, що на громадянина не поширюються встановлені законом застереження, заборони та обмеження. Проте така реєстрація підприємницької діяльності може бути згодом скасована, якщо виявиться, що такий громадянин вказав недостовірні відомості (наприклад те, що він

працює на посаді державного службовця, яка безпосередньо передбачає контроль за підприємцями).

Двох- та багатосторонні або взаємні угоди мають назву **договору**. Для таких угод характерна взаємоузгодженість волевиявлень двох осіб. До них, зокрема, належить засновницький (установчий) договір про створення господарського товариства, або об'єднання підприємств; угоди куплі-продажу; угоди про надання юридичних або інших послуг суб'єктами господарювання тощо. Переважна більшість господарських договорів мають *двосторонній характер*, а в тих випадках, де йде мова про кооперацію в такій діяльності використовується конструкція договору про спільну діяльність. У двосторонньому та багатосторонньому договорі між їх сторонами виникають взаємні права та обов'язки. Укладання таких договорів можливо тоді, коли має місце взаємне бажання двох осіб, яке виражене у взаємній угоді.

Багатосторонні договори – це різновид взаємних угод, відмінність яких полягає в тому, що при їх укладенні та виконанні беруть участь більше ніж дві особи, що мають взаємні права та юридичні обов'язки. До таких угод треба віднести договір про сумісну діяльність. В окремих випадках закон зумовлює необхідність участі в господарській угоді не менше ніж три особи, наприклад, при створенні страхового товариства.

Найбільш розповсюдженими є наступні **класифікації господарських договорів**:

1. *в залежності від наявності і обсягу прав та обов'язків сторін*:

а) односторонні (у однієї сторони є лише права, у іншої – обов'язки);

б) двосторонні (сторони мають кореспондуючі права та обов'язки: праву однієї сторони відповідає обов'язок іншої і навпаки):

2. *в залежності від необхідності здійснення кореспондуючих прав компенсаційного характеру*:

а) оплатні;

б) безоплатні. В цьому аспекті ЦК передбачено презумпцію оплатності договору:

3. *в залежності від моменту, з якого договір вважається укладеним*:

а) консенсуальні (договір вважається укладеним з моменту досягнення сторонами згоди за всіма істотними умовами договору). Якщо договір потребує письмової форми, він вважається укладеним з моменту надання йому такої форми;

б) реальні (договір вважається укладеним з моменту передачі предмету договору).

При укладенні господарських договорів сторони можуть визначати зміст договору на основі:

– вільного волевиявлення, коли сторони мають право погоджувати на свій розсуд будь-які умови договору, що не суперечать законодавству;

– примірного договору, рекомендованого органом управління суб'єктам господарювання для використання при укладенні ними договорів, коли сторони мають право за взаємною згодою змінювати окремі умови, передбачені примірним договором, або доповнювати його зміст;

– типового договору, затвердженого Кабінетом Міністрів України, чи у випадках, передбачених законом, іншим органом державної влади, коли сторони не можуть відступати від змісту типового договору, але мають право конкретизувати його умови;

– договору приєднання, запропонованого однією стороною для інших можливих суб'єктів, коли ці суб'єкти у разі вступу в договір не мають права наполягати на зміні його змісту.

Зміст договору, що укладається на підставі державного замовлення, повинен відповідати цьому замовленню.

Суб'єкти господарювання, які забезпечують споживачів, електроенергією, зв'язком, послугами залізничного та інших видів транспорту, а у випадках, передбачених законом, також інші суб'єкти зобов'язані укладати договори з усіма споживачами їхньої продукції (послуг). Законодавством можуть бути передбачені обов'язкові умови таких договорів.

Господарські договори укладаються за правилами, встановленими Цивільним кодексом України з урахуванням особливостей, передбачених ГК, іншими нормативно-правовими актами щодо окремих видів договорів.

Зміст господарського договору становлять умови договору, визначені угодою його сторін, спрямованою на встановлення, зміну або припинення господарських зобов'язань, як погоджені сторонами, так і ті, що приймаються ними як обов'язкові умови договору

відповідно до законодавства. Господарський договір вважається укладеним, якщо між сторонами у передбачених законом порядку та формі досягнуто згоди щодо усіх його істотних умов. **Істотними** є умови, визнані такими за законом чи необхідні для договорів даного виду, а також умови, щодо яких на вимогу однієї із сторін повинна бути досягнута згода.

При укладенні господарського договору сторони зобов'язані у будь-якому разі погодити предмет, ціну та строк дії договору (Цивільний кодекс передбачає лише дві істотні умови договору – предмет і ціна).

Умови про предмет у господарському договорі повинні визначати найменування (номенклатуру, асортимент) та кількість продукції (робіт, послуг), а також вимоги до їх якості. Вимоги щодо якості предмета договору визначаються відповідно до обов'язкових для сторін нормативних документів, а у разі їх відсутності – в договірному порядку, з додержанням умов, що забезпечують захист інтересів кінцевих споживачів товарів і послуг.

Ціна у господарському договорі визначається в порядку, встановленому ГК, іншими законами, актами Кабінету Міністрів України. За згодою сторін у господарському договорі може бути передбачено доплати до встановленої ціни за продукцію (роботи, послуги) вищої якості або виконання робіт у скорочені строки порівняно з нормативними. У разі визнання погодженої сторонами в договорі ціни такою, що порушує вимоги антимонопольно-конкурентного законодавства, антимонопольний орган має право вимагати від сторін зміни умови договору щодо ціни.

Строком дії господарського договору є час, впродовж якого існують господарські зобов'язання сторін, що виникли на основі цього договору. На зобов'язання, що виникли у сторін до укладення ними господарського договору, не поширюються умови укладеного договору, якщо договором не передбачено інше. Закінчення строку дії господарського договору не звільняє сторони від відповідальності за його порушення, що мало місце під час дії договору (ст. 180 ГК).

За загальним правилом господарські договори повинні передбачати істотні та звичайні умови. Але сторони можуть передбачити і випадкові умови (наприклад, червоний колір обладнання для високоточного виробництва, який повинен стимулювати уважність працівників).

У господарських договорах при їх укладанні необхідна наявність наступних обов'язкових умов:

а) відповідність договорів чинному законодавству України;

б) відповідність договорів статутним цілям та завданням суб'єктів;

в) укладення їх у відповідній формі, що передбачена саме для таких договорів. Основна маса господарських договорів укладається в письмовій формі. В той же час, для деяких з них така форма спеціально передбачена чинним законодавством: (затверджена державним органом типова форма договору – Типова форма оренди державного майна, затверджена постановою Кабінету Міністрів України у відповідності до Закону України “Про оренду державного майна”);

г) договори повинні бути підписані уповноваженими на те посадовими особами суб'єктів господарювання відповідно до положень їх правоустановчих договорів з обов'язковою вказівкою на займану посаду чи видане в установленому порядку доручення, на підставі якого вони діють;

д) додатки до договорів (специфікації, графіки тощо), якщо вони передбачені, обов'язково повинні мати вказівку на таку обставину в текстах самих додатків, та не вводити у протиріччя з самими договорами;

е) передбачувати і деталізувати відповідальність сторін у разі порушення договірних зобов'язань;

в) вказувати на порядок вирішення розбіжностей;

з) передбачати (забороняти) можливість дострокового виконання договірних зобов'язань;

і) форс-мажорні обставини;

к) наслідки невиконання угоди у разі односторонньої відмови від виконання договору, та деякі інші обставини, що зумовлені окремим видом договірної зобов'язання (наприклад, укладаючи договір купівлі-продажу товарів, суб'єкти господарювання повинні врахувати загальні положеннями про договори та зобов'язання, передбачені чинним ЦК України та особливо тих норм, що безпосередньо регулюють інститут купівлі-продажу і його конкретні субінститути, в тому числі права та обов'язки продавця та покупця; порядок взаєморозрахунків, умови, при яких дана угода може бути визнана недійсною, наслідки допущених сторонами порушень. В даному договорі також потрібно враховувати положення чинного

законодавства про захист прав споживачів, застосовувати положення міжнародного законодавства, наприклад, які визначають базисні умови поставок товарів у тому числі в межах нашої країни).

Обов'язок дотримання суб'єктами господарювання при укладанні договорів їх статутних цілей та завдань обумовлено тим, що у разі виявлення фактів, коли договір укладений з порушенням статуту (наприклад, щодо угоди про надання аудиторських послуг юридичною особою, або підприємцем, які не мають на це права і не передбачили таку діяльність у статуті, або для фізичних осіб вона не вказана у свідоцтві про реєстрацію, більш того – не отримали відповідний дозвіл – ліцензію на право здійснення такої діяльності), він визнається недійсним з моменту його укладення, що призводить до негативних наслідків для сторін, які уклали такий договір. Наприклад, аудиторська перевірка, що проведена на підставі такої угоди, визнається нечинною і не береться до уваги у випадках банкрутства підприємства, де її здійснення має обов'язковий характер у відповідності до Закону України “Про банкрутство”). Потерпій стороні, якщо не буде встановлено змову між сторонами такого договору, винна сторона повинна компенсувати спричинені збитки та повернути отримані гроші.

Аналогічне правило застосовується у разі укладення договору про оренду майна з підприємцем, який не має на це права, тобто не має права отримувати прибуток, якщо оренда майна не передбачена у його статуті (свідоцтві) як різновид саме такої господарської діяльності. Саме тому фахівці рекомендують у статуті суб'єкта визначати більше різноманітних видів такої діяльності з оглядом на майбутній розвиток господарської діяльності.

Невідповідність угоди передбаченій законом формі приводить до наслідків, передбачених ЦК України – її недійсності. Суттєву допомогу суб'єктам господарювання в уникненні небажаних наслідків визнання угод недійсними дають керівні роз'яснення Пленуму Верховного Суду України “Про судову практику в справах про визнання угод недійсними” № 8 від 28 квітня 1978 р. із наступними змінами, а також роз'яснення президії Вищого господарського суду України від 6 серпня 1997 р. № 02-5/276 “Про деякі питання практики застосування Закону України “Про підприємництво”, де наведені приклади застосування норм про підприємницьку діяльність у згаданому аспекті.

Коло уповноважених службових осіб, що мають право укласти різноманітні угоди від імені юридичної особи – суб'єкта підприємницької діяльності передбачається, як правило, у статуті підприємства, а при його відсутності (у тому разі, якщо він не передбачений для окремих організаційно-правових форм) – у засновницькому договорі. Такими повноваженнями, за загальним правилом, наділені керівник підприємства, його заступник, головний бухгалтер, або бухгалтер. В ряді комерційних структур передбачена посада комерційного директора.

Укладаючи угоди від імені юридичної особи, вони несуть відповідальність за подальші наслідки такої угоди як перед державою, так і перед засновником підприємства, про що треба обов'язково вказати у трудовому договорі (контракті) при прийнятті їх на посаду.

Окремий, особливий порядок укладання та підписання договорів передбачений у Законі України “Про зовнішньоекономічну діяльність”, який повинен підписуватись не менш ніж двома особами (якщо він укладається від імені юридичної особи, що зареєстрована по законодавству України, – керівником підприємства, а також особою, спеціально уповноваженою на це довіренністю у відповідності до статуту підприємства. Недодержання згаданого порядку має наслідком визнання такого договору недійсним.

Деякі договори у господарській діяльності мають окремі додатки, що зумовлено прагненням сторін уникнути перевантаження тексту основного договору окремими, як правило, технічними деталями допоміжного змісту до погодженого договору. Так, сторони можуть домовитися про здійснення поставок товарів, продукції протягом певного періоду, про що вказується в основному тексті договору, про базисні умови такої поставки (наприклад, “від складу продавця до митного кордону покупця”) та загальну суму угоди. Щодо кількості товару, асортименту продукції, тари та упаковки та подібне, то такі обставини сторони можуть визначити в додатках до договору, які після їх підписання стають невід'ємними його частинами. Перевагою вказаних додатків може бути також і те, що у разі виникнення необхідності змінити продукцію, наприклад, разі її перевантаження на ринку продажу немає необхідності змінювати весь договір, так як у разі згоди сторін на зміну асортименту продукції змінюються тільки додатки, а сам основний договір, де відображена воля сторін, остається практично без змін, що, між

іншим, підвищує загальну підприємницьку культуру (“про що домовилися, це і виконуємо”) та розкриває можливості для прояву принципу свободи договору.

Господарський договір повинен досить зрозуміло вказувати на те, що саме сторони розуміють під порушенням обов’язків чи інших зобов’язань, а не вносити в текст договору загальну фразу про те, що в разі порушення обов’язків винна сторона несе відповідальність згідно з законодавством України.

Принциповим положенням господарської діяльності є недопустимість односторонньої відмови від виконання прийнятого зобов’язання, що відповідає також положенням цивільного законодавства. Так, за загальним правилом, зобов’язання повинні виконуватися належним чином і в установлений строк відповідно до вказівок закону, акту планування, договору, а при відсутності таких вказівок – відповідно до вимог, що звичайно пред’являються. Так, відповідно до Закону України “Про регулювання товарообмінних (бартерних) операцій у галузі зовнішньоекономічної діяльності” зворотня поставка товару повинна бути здійснена на територію країни (постачальнику) у строк, що не перевищує 90 днів. В іншому разі це вважається порушенням зобов’язань, з чим наведений закон пов’язує небажані наслідки саме для постачальника – сплату пені у розмірі 0,3 відсотки від суми непоставленого товару у зворотньому напрямку.

До звичайних вимог відносять, як правило, поставку товару належної якості; передачу квартири, збудованої з матеріалів, які не повинні вміщати речовини, що пагубні для здоров’я людини та інше.

До випадків правомірної відмови від виконання умов договору можна віднести такі, які пов’язуються з терміном **“форс-мажорні обставини”**. Під форс-мажорними обставинами, як правило, розуміють такі виключні обставини, які при звичайних умовах, що діяли на момент підписання договору не могли виникнути, або їх взагалі не було. Наприклад, це пошкодження товару, спричинене внаслідок стихійного лиха; блокування залізниць та інших шляхів натовпом, що спричинило значну затримку постачання; рішення органів влади та державного управління, що прямо забороняють здійснення умов договору; інше (однак і про це обов’язково повинно бути вказано в тексті договору). Так, наприклад, згідно ст. 7 Закону України “Про надзвичайний стан” передбачено ряд техногенних

обставин, які сторони можуть самостійно включити в договір як форс-мажор.

Сторона, яка посилається на виникнення форс-мажорних, не передбачених за звичними умовами обставин, повинна довести, що вони були наявні і саме вони спричинили неможливість виконання договірної зобов'язання. Якщо спору не виникає, то сторони вирішують про подальшу долю взаємної угоди, про збитки та їх компенсацію, яким чином та в який термін.

Якщо угода (договір) укладена у галузі зовнішньоекономічної діяльності, то до згаданого треба додати в тексті договору умову про те, яке саме законодавство (якої країни) застосовується при виконанні такого договору, а у разі виникнення спору, який судовий орган має вирішувати спір (господарське застереження), валюту платежів з обов'язковим співвідношенням до гривні як на момент його укладення, так і на час виконання договору та деякі інші застереження.

Дотримання наведених застережень дозволить суб'єктам господарювання уникнути небажаних спорів та отримати прибуток у передбачений строк.

3. Укладання господарських договорів.

Загальні умови укладання договорів, що породжують господарські зобов'язання, передбачені ст. 179 ГК.

Кабінет Міністрів України, уповноважені ним органи виконавчої влади можуть рекомендувати суб'єктам господарювання орієнтовні умови господарських договорів (примірні договори), а у визначених законом випадках – затверджувати типові договори.

Укладення господарського договору є обов'язковим для сторін, якщо він заснований на державному замовленні, виконання якого є обов'язком для суб'єкта господарювання у випадках, передбачених законом, або існує пряма вказівка закону щодо обов'язковості укладення договору для певних категорій суб'єктів господарювання чи органів державної влади або органів місцевого самоврядування.

Договір вважається укладеним з моменту досягнення угоди між сторонами за всіма його умовами. Укладання підприємницького договору, як і іншого договору, проходить дві стадії: **оферту** та **акцепт**. Для укладення господарського, як і будь-якого іншого договору, завжди має бути той, хто першим повинен проявити на це ініціативу. Пропозиція про укладення договору отримала назву

оферти, а ініціатор – оферента. Оферта, як пропозиція про укладання договору повинна містити всі його істотні умови та встановлювати строк для її прийняття, бути адресованою конкретній особі, та містити реквізити оферента. Саме цим вона і відрізняється від загальної пропозиції про укладення договорів, що містяться в рекламі, вивісці, прилавку. Разом з тим в праві є поняття **публічної оферти** – адресованої одночасно декільком особам. За загальним правилом офертою вважається складений з дотриманням вказаних вимог проект договору. Однак, оферта може бути виражена в державному контракті чи іншому адміністративному акті, вона може бути виражена усно, наприклад, при торгівлі на ринках.

Господарський договір за загальним правилом викладається у формі єдиного документа, підписаного сторонами та скріпленого печатками. Допускається укладення господарських договорів у спрощений спосіб, тобто шляхом обміну листами, факсограмами, телеграмами, телефонограмами тощо, а також шляхом підтвердження прийняття до виконання замовлень, якщо законом не встановлено спеціальні вимоги до форми та порядку укладення даного виду договорів. Проект договору може бути запропонований будь-якою з сторін. У разі якщо проект договору викладено як єдиний документ, він надається другій стороні у двох примірниках (ч. 1,2 ст. 181 ГК). Тобто сторона, що виконує основний обов'язок щодо продажу товару, складає проект такого договору і після узгодження з керівником підприємства чи іншою посадовою особою, а також юристом два екземпляри підписує і направляє акцептанту.

Сторона, яка одержала проект договору (акцептант), у разі згоди з його умовами оформляє договір відповідно до вимог закону і повертає один примірник договору другій стороні або надсилає відповідь на лист, факсограму тощо у 20-денний строк після одержання договору (ч. 3 ст. 181 ГК). З моменту підписання акцептантом договору він набуває чинності і підлягає виконанню сторонами. В той же час, за попередньої згоди сторін проект договору може скласти і направити сторона, що виконує пасивні обов'язки – приймає товар та сплачує за нього встановлену договором суму.

Але така ідеальна модель буває вкрай рідко. Динамічність ринку та його кон'юктура спричиняє необхідність додаткового узгодження умов договору уже на стадії його укладення. Правовою формою вираження волі на зміну тих чи інших умов договору є **протокол розбіжностей**. За наявності заперечень щодо окремих умов договору

сторона, яка одержала проект договору (акцептант), складає протокол розбіжностей, про що робиться застереження у договорі, та у двадцятиденний строк надсилає другій стороні два примірники протоколу розбіжностей разом з підписаним договором (ч. 4 ст. 181 ГК). Тим самим акцептант стає оферентом. Якщо його протокольна оферта буде прийнята другою стороною, то договір рахується укладеним на умові, що викладена в протоколі розбіжностей, а якщо ні – договір вважається таким, що не відбувся – “у разі якщо сторони не досягли згоди з усіх істотних умов господарського договору, такий договір вважається неукладеним (таким, що не відбувся). Якщо одна із сторін здійснила фактичні дії щодо його виконання, правові наслідки таких дій визначаються нормами Цивільного кодексу України” (ч. 8 ст. 181 ГК). Але це не заважає сторонам і в подальшому узгоджувати суперечливі умови договору чи через той же протокол розбіжностей чи шляхом обміну телеграмами, телетайпограмами і дійти до згоди. Сторона, яка одержала протокол розбіжностей до договору, зобов’язана протягом 20 днів розглянути його, в цей же строк вжити заходів для врегулювання розбіжностей з другою стороною та включити до договору всі прийняті пропозиції, а ті розбіжності, що залишились неврегульованими, передати в цей же строк до суду, якщо на це є згода другої сторони (ч. 5 ст. 181 ГК).

У разі досягнення сторонами згоди щодо всіх або окремих умов, зазначених у протоколі розбіжностей, така згода повинна бути підтверджена у письмовій формі (протоколом узгодження розбіжностей, листами, телеграмами, телетайпограмами тощо) (ч. 6 ст. 181 ГК).

Якщо сторона, яка одержала протокол розбіжностей щодо умов договору, заснованого на державному замовленні або такого, укладення якого є обов’язковим для сторін на підставі закону, або сторона – виконавець за договором, що в установленому порядку визнаний монополістом на певному ринку товарів (робіт, послуг), яка одержала протокол розбіжностей, не передасть у зазначений 20-денний строк до суду розбіжності, що залишились неврегульованими, то пропозиції другої сторони вважаються прийнятими (ч. 7 ст. 181 ГК).

Договірні техніка та тактика є доволі складними процесами, що вимагає знання психології, економіки і, перш за все, ринкової кон’юнктури, ділового етикету тощо.

Разом з тим, в договірній практиці договори укладаються при безпосередньому контакті уповноважених на це осіб. Тому всі розбіжності вирішуються на місці, а при виході за межі визначеного повноваження є завжди можливість через сучасні засоби зв'язку узгодити суперечливі умови з першими особами – керівниками комерційних структур. Сучасні комп'ютерні та інші операційні системи також широко застосовуються при укладенні договорів, особливо при укладанні банківських угод.

Важливе значення при укладенні договорів мають строки. В практиці прийнято, що за угодами, які укладаються на один рік, обіг проекту договору, а в необхідних випадках і протоколу розбіжностей не повинен перевищувати 10 днів, по довготривалих договірних зв'язках цей термін становить 20 днів.

Господарський кодекс України передбачає особливості укладання окремих видів договорів:

1. попередніх договорів (ст. 182 ГК);
2. господарських договорів за державним замовленням (ст. 183 ГК);
3. господарських договорів на основі вільного волевиявлення сторін, примірних і типових договорів (ст. 184 ГК);
4. господарських договорів на біржах, ярмарках, публічних торгах (ст. 185 ГК);
5. організаційно-господарських договорів (ст. 186 ГК);
6. господарських договорів за рішенням суду (ст. 187 ГК).

Особливості укладання попередніх договорів.

За попереднім договором суб'єкт господарювання зобов'язується у певний строк, але не пізніше одного року з моменту укладення попереднього договору, укласти основний господарський договір на умовах, передбачених попереднім договором. Попередній договір повинен містити умови, що дозволяють визначити предмет, а також інші істотні умови основного договору. До укладення попередніх договорів не застосовується загальний порядок укладення господарських договорів.

У разі якщо сторона, яка уклала попередній договір, одержавши проект договору від іншої сторони, ухиляється від укладення основного договору, друга сторона має право вимагати укладення такого договору в судовому порядку. Зобов'язання укласти основний договір, передбачене попереднім договором, припиняється, якщо до закінчення строку, в який сторони мають укласти основний договір,

одна із сторін не надішле проект такого договору другій стороні. Угода сторін про наміри (протокол про наміри тощо) не визнається попереднім договором і не породжує юридичних наслідків.

Відносини щодо укладення попередніх договорів регулюються ЦК України з урахуванням особливостей, передбачених ХК.

Особливості укладання господарських договорів за державним замовленням.

Договори за державним замовленням укладаються між визначеними законом суб'єктами господарювання – виконавцями державного замовлення та державними замовниками, що уповноважені від імені держави укладати договори (державні контракти), в яких визначаються господарські зобов'язання сторін та регулюються відносини замовника з виконавцем щодо виконання державного замовлення. Держава в особі Кабінету Міністрів України виступає гарантом за зобов'язаннями державних замовників.

Укладення сторонами договору за державним замовленням (державного контракту) здійснюється в загальному порядку з урахуванням особливостей, передбачених законодавством. Державний контракт укладається шляхом підписання сторонами єдиного документа.

Ухилення від укладення договору за державним замовленням є порушенням господарського законодавства і тягне за собою відповідальність, передбачену ХК та іншими законами. Спори, пов'язані з укладенням договору за державним замовленням, в тому числі при ухиленні від укладення договору однієї або обох сторін, вирішуються в судовому порядку. Виконавець державного замовлення звільняється від обов'язку укладення державного контракту на умовах, визначених державним замовленням, у разі визнання в судовому порядку державного замовлення недійсним.

Особливості укладання господарських договорів на основі вільного волевиявлення сторін, примірних і типових договорів.

При укладенні господарського договору на основі вільного волевиявлення сторін проект договору може бути розроблений за ініціативою будь-якої із сторін у строки, погоджені самими сторонами. Укладення договору на основі вільного волевиявлення сторін може відбуватися у спрощений спосіб або у формі єдиного документа, з додержанням загального порядку укладення договорів.

Укладення господарських договорів на основі примірних і типових договорів повинно здійснюватися з додержанням умов,

передбачених ст. 179 ХК, не інакше як шляхом викладення договору у вигляді єдиного документа, оформленого згідно з загальними вимогами та відповідно до правил, встановлених нормативно-правовими актами щодо застосування примірною або типового договору.

Особливості укладання господарських договорів на біржах, ярмарках та публічних торгах.

До укладення господарських договорів на біржах, оптових ярмарках, публічних торгах застосовуються загальні правила укладення договорів на основі вільного волевиявлення, з урахуванням нормативно-правових актів, якими регулюється діяльність відповідних бірж, ярмарків та публічних торгів.

Укладання організаційно-господарських договорів.

Договірне оформлення організаційно-господарських зобов'язань може здійснюватися учасниками господарських відносин як на основі вільного волевиявлення сторін, так і на основі примірних договорів, якщо укладання таких договорів передбачено відповідними нормативно-правовими актами. Спрощений спосіб укладання організаційно-господарських договорів не допускається.

Укладання господарських договорів за рішенням суду.

Спори, що виникають при укладанні господарських договорів за державним замовленням, або договорів, укладення яких є обов'язковим на підставі закону та в інших випадках, встановлених законом, розглядаються судом. Інші переддоговірні спори можуть бути предметом розгляду суду у разі якщо це передбачено угодою сторін або якщо сторони зобов'язані укласти певний господарський договір на підставі укладеного між ними попереднього договору. День набрання чинності рішенням суду, яким вирішено питання щодо переддоговірного спору, вважається днем укладення відповідного господарського договору, якщо рішенням суду не визначено інше.

Стаття 188 передбачає порядок зміни та розірвання господарських договорів.

Зміна та розірвання господарських договорів в односторонньому порядку не допускаються, якщо інше не передбачено законом або договором. Сторона договору, яка вважає за необхідне змінити або розірвати договір, повинна надіслати пропозиції про це другій стороні за договором. Сторона договору, яка одержала пропозицію про зміну чи розірвання договору, у 20-денний строк після одержання пропозиції повідомляє другу сторону про результати її розгляду.

У разі якщо сторони не досягли згоди щодо зміни (розірвання) договору або у разі неодолення відповіді у встановлений строк з урахуванням часу поштового обігу, заінтересована сторона має право передати спір на вирішення суду. Якщо судовим рішенням договір змінено або розірвано, договір вважається зміненим або розірваним з дня набрання чинності даним рішенням, якщо іншого строку набрання чинності не встановлено за рішенням суду.

4. Виконання зобов'язань. Способи забезпечення зобов'язань

Виконання господарських договорів базується на загальних принципах договірного права: свободи договору, належного та реального виконання, економічності та співробітництва сторін.

Виконання зобов'язань регулюється главою 48 розділу I книги 5 ЦК і главою 22 ГК. Так, зобов'язання має виконуватися належним чином відповідно до умов договору та вимог ЦК, інших актів цивільного законодавства, а за відсутності таких умов та вимог – відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що звичайно ставляться (ст. 526 ЦК, ст. 193 ГК).

Сторона, винна у порушенні зобов'язань, повинна відшкодувати належній стороні по договору усі збитки, що виникли у разі такого невиконання. У випадках, коли сторона, що не виконала умов угоди в силу закону або договору, вона несе майнову відповідальність за невиконання або неналежне виконання зобов'язання.

Виконання господарських зобов'язань базується на двох основних принципах – реального (в натурі) і належного (відповідно до умов договору та вимог ЦК, інших актів цивільного законодавства, а за відсутності таких умов та вимог – відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що звичайно ставляться) виконання.

Кожна сторона повинна вжити усіх заходів, необхідних для належного виконання нею зобов'язання, враховуючи інтереси другої сторони та забезпечення загальногосподарського інтересу. Порушення зобов'язань є підставою для застосування господарських санкцій, передбачених ГК, іншими законами або договором.

Застосування господарських санкцій до суб'єкта, який порушив зобов'язання, не звільняє цього суб'єкта від обов'язку виконати зобов'язання в натурі, крім випадків, коли інше передбачено законом або договором, або управнена сторона відмовилася від прийняття виконання зобов'язання.

Управнена сторона має право не приймати виконання зобов'язання частинами, якщо інше не передбачено законом, іншими нормативно-правовими актами або договором, або не впливає із змісту зобов'язання. Зобов'язана сторона має право виконати зобов'язання достроково, якщо інше не передбачено законом, іншим нормативно-правовим актом або договором, або не впливає із змісту зобов'язання, а також відмовитися від виконання зобов'язання у разі неналежного виконання другою стороною обов'язків, що є необхідною умовою виконання.

Не допускаються одностороння відмова від виконання зобов'язань, крім випадків, передбачених законом, а також відмова від виконання або відстрочка виконання з мотиву, що зобов'язання другої сторони за іншим договором не було виконано належним чином. Управнена сторона, приймаючи виконання господарського зобов'язання, на вимогу зобов'язаної сторони повинна видати письмове посвідчення виконання зобов'язання повністю або його частини.

Місце виконання зобов'язання встановлюється у договорі (ст. 532 ЦК). Якщо місце виконання зобов'язання не встановлено у договорі, виконання провадиться:

1) за зобов'язанням про передання нерухомого майна – за місцезнаходженням цього майна;

2) за зобов'язанням про передання товару (майна), що виникає на підставі договору перевезення, – за місцем здавання товару (майна) перевізникові;

3) за зобов'язанням про передання товару (майна), що виникає на підставі інших правочинів, – за місцем виготовлення або зберігання товару (майна), якщо це місце було відоме кредиторіві на момент виникнення зобов'язання;

4) за грошовим зобов'язанням – за місцем проживання кредитора, а якщо кредитором є юридична особа, – за її місцезнаходженням на момент виникнення зобов'язання. Якщо кредитор на момент виконання зобов'язання змінив місце проживання (місцезнаходження) і сповістив про це боржника, зобов'язання виконується за новим місцем проживання (місцезнаходженням) кредитора з віднесенням на кредитора всіх витрат, пов'язаних із зміною місця виконання;

5) за іншим зобов'язанням – за місцем проживання (місцезнаходженням) боржника.

Зобов'язання може бути виконане в іншому місці, якщо це встановлено актами цивільного законодавства або впливає із суті зобов'язання чи звичаїв ділового обороту.

Господарський кодекс (ст. 194) наступним чином регулює порядок визначення місця виконання зобов'язання. Господарське зобов'язання підлягає виконанню за місцем, визначеним законом, господарським договором, або місцем, яке визначено змістом зобов'язання. У разі якщо місце виконання зобов'язання не визначено, зобов'язання повинно бути виконано:

за зобов'язаннями, змістом яких є передача прав на будівлю або земельну ділянку, іншого нерухомого майна – за місцезнаходженням будівлі чи земельної ділянки, іншого нерухомого майна;

за грошовими зобов'язаннями – за місцем розташування управненої сторони на момент виникнення зобов'язання, або за новим місцем її розташування за умови, що управнена сторона своєчасно повідомила про нього зобов'язану сторону;

за іншими зобов'язаннями – за місцезнаходженням постійно діючого органу управління (місцем проживання) зобов'язаної сторони, якщо інше не передбачено законом.

У разі відсутності управненої сторони, ухилення її від прийняття виконання або іншого прострочення нею виконання зобов'язана сторона за грошовим зобов'язанням має право внести належні з неї гроші або передати за зобов'язанням цінні папери до депозиту нотаріальної контори, яка повідомляє про це управнену сторону. Внесення грошей (цінних паперів) до депозиту нотаріальної контори вважається виконанням зобов'язання.

Відповідно до ст. 199 ГК виконання господарських зобов'язань забезпечується заходами захисту прав та відповідальності учасників господарських відносин, передбаченими цим Кодексом та іншими законами. За погодженням сторін можуть застосовуватися передбачені законом або такі, що йому не суперечать, види забезпечення виконання зобов'язань, які звичайно застосовуються у господарському (діловому) обігу. До відносин щодо забезпечення виконання зобов'язань учасників господарських відносин застосовуються відповідні положення Цивільного кодексу України.

Зобов'язання суб'єктів господарювання, які належать до державного сектора економіки, можуть бути забезпечені державною гарантією у випадках та у спосіб, передбачених законом.

Глава 49 розділу I книги 5 ЦК регулює забезпечення виконання зобов'язання. Так, відповідно до положень ст. 546 ЦК виконання зобов'язання може забезпечуватися неустойкою, порукою, гарантією, заставою, притриманням, завдатком. Крім того, договором або законом можуть бути встановлені інші види забезпечення виконання зобов'язання.

1. **Неустойкою (штрафом, пенею)** є грошова сума або інше майно, які боржник повинен передати кредиторіві у разі порушення боржником зобов'язання. При цьому предметом неустойки може бути грошова сума, рухоме і нерухоме майно (ч. 1 ст. 549 та ч. 1 ст. 551 ЦК).

Штрафом є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми невиконаного або неналежно виконаного зобов'язання (ч. 2 ст. 549 ЦК).

Пенею є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожен день прострочення виконання (ч. 3 ст. 549 ЦК).

2. **За договором поруки** поручитель поручається перед кредитором боржника за виконання ним свого обов'язку. Поручитель відповідає перед кредитором за порушення зобов'язання боржником (ч. 1 ст. 553 ЦК).

3. **За гарантією** банк, інша фінансова установа, страхова організація (гарант) гарантує перед кредитором (бенефіціаром) виконання боржником (принципалом) свого обов'язку. Гарант відповідає перед кредитором за порушення зобов'язання боржником (ч. 1 ст. 560 ЦК).

4. **Завдатком** є грошова сума або рухоме майно, що видається кредиторіві боржником у рахунок належних з нього за договором платежів, на підтвердження зобов'язання і на забезпечення його виконання (ч. 1 ст. 570 ЦК).

5. **В силу застави** кредитор (заставодержатель) має право у разі невиконання боржником (заставадавцем) зобов'язання, забезпеченого заставою, одержати задоволення за рахунок заставленого майна переважно перед іншими кредиторами цього боржника, якщо інше не встановлено законом (право застави) (ч. 1 ст. 572 ЦК).

Відповідно до положень ст. 4 Закону України "Про заставу" від 2.10.1992 р. предметом застави можуть бути майно та майнові права. Предметом застави може бути майно, яке відповідно до законодавства України може бути відчужено заставадавцем та на яке

може бути звернено стягнення, а також майно, яке стане власністю заставодавця після укладення договору застави, в тому числі продукція, плоди та інші прибутки (майбутній урожай, приплід худоби тощо), якщо це передбачено договором.

Предметом застави не можуть бути національні культурні та історичні цінності, що перебувають у державній власності і занесені або підлягають занесенню до Державного реєстру національного культурного надбання. Також предметом застави не можуть бути вимоги, які мають особистий характер, а також інші вимоги, застава яких забороняється законом.

Предметом застави не можуть бути об'єкти державної власності, приватизація яких заборонена законодавчими актами, а також майнові комплекси державних підприємств та їх структурних підрозділів, що знаходяться у процесі корпоратизації. Предметом застави підприємств державної форми власності, приватизація яких заборонена законодавчими актами, та їх структурних підрозділів, що знаходяться в процесі корпоратизації, можуть бути їх товари в обороті або в переробці.

Стаття 575 ЦК передбачає два види застави – іпотеку та заклад. Так, **іпотекою** є застава нерухомого майна, що залишається у володінні заставодавця або третьої особи; а **закладом** є застава рухомого майна, що передається у володіння заставодержателя або за його наказом — у володіння третій особі.

Законом України “Про заставу” крім зазначених видів передбачено заставу майна, майнових прав, а також товарів в обороті або у переробці.

6. Кредитор, який правомірно володіє річчю, що підлягає передачі боржникові або особі, вказаній боржником, у разі невиконання ним у строк зобов'язання щодо оплати цієї речі або відшкодування кредиторів пов'язаних з нею витрат та інших збитків має право **притримати** її у себе до виконання боржником зобов'язання (ч. 1 ст. 594 ЦК).

Питання для самоконтролю:

- 1. Дайте визначення господарсько-правових зобов'язань та їх видів.*
- 2. Визначте сутність соціально-комунальних та публічних зобов'язань.*

3. Розкрийте сутність та види господарсько-правових договорів.

4. Проаналізуйте порядок укладання господарсько-правових договорів.

5. Охарактеризуйте порядок зміни та розірвання господарсько-правових договорів.

6. Розкрийте сутність засобів забезпечення зобов'язань.

7. Дайте характеристику неустойки (штрафу, пені).

8. Визначте зміст поруки.

9. Що таке гарантія? Визначте її сутність.

10. Охарактеризуйте сутність завдатку.

11. Дайте характеристику при тримання.

12. Визначте поняття та зміст застави.

ТЕМА 7. ПРАВО ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ. ПРАВОВИЙ РЕЖИМ МАЙНА СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

1. Власність як економічна категорія. Право власності.
2. Підстави виникнення і припинення права власності.
3. Сутність права повного господарського відання, права оперативного управління.
4. Поняття майна у сфері господарювання та джерела формування майна суб'єктів господарювання.

1. Власність як економічна категорія. Право власності.

Власність як економічна категорія характеризується привласненням індивідом чи групою індивідів матеріальних благ, які створені або власне природою, або людською працею в процесі виробництва. **Привласнення**, в свою чергу характеризується не тільки відношенням індивіда до привласненого блага як до свого, але й відношенням усіх членів суспільства до цієї речі як до чужої. Тому власність – це суспільне відношення між людьми з приводу речей, в якому одні – власники відносяться до речей як до своїх, а усі інші – невластники зобов'язані відноситися до них як до чужих і утримуватися від будь-яких посягань на них.

Відношення до речі як до своєї, тобто відношення привласненості речі, означає свободу власника використовувати її виключно за своїм розсудом, як для особистого споживання, так і для виробничого процесу. Це одночасно означає, що власник набуває не тільки усі блага і доходи, які приносяться у самостійно встановленому процесі користування річчю, але й несе тягар витрат по утриманню, ремонту, сплаті податків та ін.

Для розуміння природи економічних відносин власності і права власності необхідно розуміти взаємозв'язок категорій “власність”, “виробничі” та “майнові відносини”, які і складають предмет правового регулювання.

Власність є серцевиною виробничих відносин будь-якого людського суспільства на різноманітних етапах його розвитку, оскільки відносини привласнення матеріальних благ і, в свою чергу, засобів виробництва, визначає його природу і характер. Власність виступає передумовою будь-якого виробництва, так як характеризує стан приналежності засобів виробництва. Економічні відносини

власності складають лише частину виробничих відносин, відображаючи їх статику, стан, приналежність матеріальних благ.

В той же час виробничі відносини, хоча вони і є об'єктивними економічними відносинами, включаються до предмету правового регулювання. Вони являють об'єктивно обумовлений результат поведінки людей, але проявляються у багатоманітності вольових актів конкретних індивідів та їх колективів. Тому, поруч з розумінням виробничих відносин (і відносин власності як їх основної частини) як об'єктивно обумовлених можливий розгляд їх як сукупності вольових відносин, в результаті – як реальних відносин власності, які охоплюються поняттям майнових відносин.

Відносини власності існували на перших етапах розвитку людського суспільства. Спочатку ці відносини охоронялися власною силою, авторитетом старійшин та звичаями родів (громад), тобто нормами (правилами) поведінки, які склали праобраз права. З розвитком держави право, головним чином, було покликано охороняти відносини власності і, в першу чергу, власність на землю.

Право власності – основний і фундаментальний інститут цивільного права.

Під **правом власності в об'єктивному смислі** розуміють систему норм, що регулюють суспільні відносини по володінню, користуванню та розпорядженню власником своїм майном.

Право власності в суб'єктивному смислі як суб'єктивне право на майно – це гарантовані державою можливості уповноваженої особи (власника) діяти щодо свого майна на власний розсуд, здійснювати щодо нього будь-які дії, що не суперечать закону. Відповідно, власник майна має можливість використовувати його за власним розсудом та для досягнення будь-якої мети: для здійснення господарської чи іншої, не забороненої законом, діяльності, зокрема, передавати майно безоплатно або за плату у володіння та користування іншими особами.

Право власності в суб'єктивному смислі – це закріплена за власником юридично забезпечена можливість володіти, користуватися та розпоряджатися належним йому майном на власний розсуд та у власних інтересах шляхом здійснення щодо майна будь-яких дій, що не суперечать законам та іншим правовим актам і не порушують права та охоронювані законом інтереси інших осіб.

Право власності, як і інше речове право, є правом **абсолютним**, оскільки в цьому правовідношенні правомочній особі (власнику)

протистоїть невизначена кількість зобов'язаних осіб (невласників), кожна з яких зобов'язана утримуватись від порушення прав власника. Але абсолютність прав власника не означає, що ніхто і ніколи не може їх обмежувати.

Історія розвитку цивільного права показує, що держава в різні періоди та для різних власників встановлювала більші чи менші законодавчі обмеження в інтересах окремих соціальних груп чи суспільства в цілому. З давніх часів встановлювався ряд обмежень права власності і, в першу чергу, на нерухомість. Обмеження існують і зараз (наприклад, фізичні особи не можуть мати у власності бойову техніку, ракетні комплекси і т.д.). Але обмеження у праві власності не повинні припускатися, а повинні конкретно встановлюватися законом. При цьому втручання держави (публічного права) у сферу майнового інтересу власника повинно бути зведено до мінімуму і викликатися суспільними інтересами.

Правочини власника по володінню, користуванню та розпорядженню майном складають **зміст права власності**. Вони не зводяться до фактичної можливості власника поводитися зі своїм майном певним чином, а є разом з тим його юридичною можливістю здійснювати свою владу. Власник не перестає бути таким, якщо передасть свою річ у тимчасове володіння та користування іншій особі, а буде позбавлений лише двох повноважень. В цьому випадку не буде співпадати фактичний стан та юридичний статус.

Для розкриття змісту права власності необхідно детально розглянути поняття володіння, користування та розпорядження.

Під **правом володіння** розуміють юридичне панування особи над річчю, фактичне та господарське посідання нею. Важливо підкреслити не тільки фактичне посідання (володіння) річчю, але й визнане законом юридичне панування власника над річчю, оскільки чужою, невластною річчю може володіти й інша особа безпідставно (наприклад, яка вкрала майно). Але в цьому випадку власник, який фактично позбавлений володіння, юридично такого права не втрачає і може відновити його за допомогою віндикаційного позову. З поверненням речі з чужого володіння відновлюється фактичний та юридичний статус володіння.

Володіння річчю може здійснюватися як власником, так і іншими особами на підставі договору з власником чи іншої правовій підставі. Правомочність володіння є самостійним речовим правовим інститутом. Положення про захист права власності

розповсюджується також на особу, яка хоча і не є власником, але володіє майном на праві повного господарського відання, оперативного управління, довічно успадкованого володіння чи на іншій підставі, передбаченій законом чи договором. Ця особа має право на захист свого володіння також від власника. В цьому випадку володіння є не складовою частиною права власності, а самостійним правовим інститутом.

Володіння невідомця речі визнається законним, якщо воно засновано на якомусь правовому титулі (договорі чи іншій правовій підставі) та охороняється законом як і володіння власника. Володіння, засноване на договорі, виникає лише в тому випадку, якщо власник і особа, якій він передає річ у володіння, виконали при укладенні договору всі вимоги, передбачені законом. Так володіння невідомця, засноване на видачі довіреності на керування автомобілем буде законним лише у випадку нотаріального засвідчення довіреності.

Право володіння невідомця має похідний та залежний від права власності характер, оскільки він може здійснювати його лише в межах, встановлених власником.

Володіння, яке не засноване на законній титульній підставі, є незаконним. В той же час закон виходить із презумпції законності фактичного володіння: володіння майном вважається правомірним, якщо інше не буде встановлено судом, господарським чи третейським судом (мова йде про захист титульного, законного володіння).

Незаконне володіння поділяється на 2 види:

- а) добросовісне;
- б) недобросовісне.

Добросовісним визнається таке володіння, коли володілець не знає і не може знати про незаконність свого володіння (наприклад, у разі купівлі у магазині, як потім з'ясувалося викраденої речі).

Недобросовісним відповідно визнається той володілець, хто знав чи повинен був знати про незаконність свого володільця.

Діючий ЦК України встановлює наступні положення щодо витребування майна із чужого незаконного володіння (ст.ст. 388, 390 ЦК). Так, якщо майно за відплатним договором придбане в особи, яка не мала права його відчужувати, про що набувач не знав і не міг знати (добросовісний набувач), власник має право витребувати це майно від набувача лише у разі, якщо майно:

1) було загублене власником або особою, якій він передав майно у володіння;

2) було викрадене у власника або особи, якій він передав майно у володіння;

3) вибуло з володіння власника або особи, якій він передав майно у володіння, не з їхньої волі іншим шляхом.

Майно не може бути витребувано від добросовісного набувача, якщо воно було продане у порядку, встановленому для виконання судових рішень. Якщо майно було набуто безвідплатно в особи, яка не мала права його відчужувати, власник має право витребувати його від добросовісного набувача у всіх випадках.

Власник майна має право вимагати від особи, яка знала або могла знати, що вона володіє майном незаконно (недобросовісного набувача), передання усіх доходів від майна, які вона одержала або могла одержати за весь час володіння ним. Власник майна має право вимагати від добросовісного набувача передання усіх доходів від майна, які він одержав або міг одержати з моменту, коли дізнався чи міг дізнатися про незаконність володіння ним, або з моменту, коли йому було вручено повістку до суду у справі за позовом власника про витребування майна.

Добросовісний або недобросовісний набувач (володілець) має право вимагати від власника майна відшкодування необхідних витрат на утримання, збереження майна, здійснених ним з часу, з якого власникові належить право на повернення майна або передання доходів. Добросовісний набувач (володілець) має право залишити собі здійснені ним поліпшення майна, якщо вони можуть бути відокремлені від майна без завдання йому шкоди. Якщо поліпшення не можуть бути відокремлені від майна, добросовісний набувач (володілець) має право на відшкодування здійснених витрат у сумі, на яку збільшилася його вартість.

Правочин володіння має речовий характер, оскільки його об'єктом може бути тільки індивідуально-визначена річ. Право володіння має абсолютний характер, оскільки всі інші особи повинні утримуватися від порушень прав уповноваженої особи – володіння.

Правом користування визнається гарантована законом і визнана за власником юридична можливість здобути з речі її корисні, господарські властивості в процесі особистого чи виробничого споживання, використання. До цього поняття включають і право привласнення плодів та доходів, які приносить річ. Так, ст. 189 ЦК

передбачає, що плоди, приплід тварин, доходи, що приносяться річчю, належать власникові речі, якщо інше не встановлено законом чи договором власника з іншою особою.

Правочин користування базується на правомочності володіння. Здійснювати це право власник може як самостійно, так і за допомогою інших осіб. Іноді право володіння власник здійснювати самостійно може лише при досягненні певного віку та певних умовах.

Право користування охороняється законом від посягань з боку третіх осіб. Але закон встановлює певні межі його здійснення. Право користування власника чи титульного володільця не повинно здійснюватися на шкоду довкіллю, законним інтересам громадян, юридичних осіб та держави.

Під **правом розпорядження** розуміють визнану і гарантовану законом можливість власника визначати юридичну долю речі, тобто можливість або припинити право власності на неї (продати, подарувати і т.п.) або тимчасово зупинити здійснення правомочностей з володіння та користування (наймання, схов).

Права володіння, користування та розпорядження закріплені в ст. 317 ЦК і складають юридичний зміст права власності.

Діюче цивільне законодавство, зокрема, Цивільний кодекс (на відміну від положень Господарського кодексу України), не встановлює таку форму власності як колективна. Виходячи з цього, звернемося саме до положень зазначеного акту.

Приватна власність характеризує таку форму (спосіб) економічного привласнення, коли предмети споживання і засоби виробництва належать одній особі (фізичній або юридичній). Суб'єктами права приватної власності є фізичні та юридичні особи; об'єктами може бути будь-яке майно, крім його видів, які відповідно до закону не можуть знаходитись у власності таких осіб (ст. 325 ЦК).

В **державній власності** знаходиться майно, в т.ч. кошти, які належать державі України; від її імені та в її інтересах право власності здійснюють органи державної влади (ст. 326 ЦК).

У **комунальній власності** знаходиться майно, в т.ч. кошти, які належать територіальній громаді; управління ним здійснюють безпосередньо територіальна громада та створені нею органи місцевого самоврядування (ст. 327 ЦК).

Стаття 324 ЦК та стаття 13 Конституції закріплюють об'єкти права власності українського народу.

Законодавство України створює рівні умови здійснення права власності та його захисту для всіх власників, забезпечує стабільність усіх правовідносин власності.

2. Підстави виникнення і припинення права власності.

Суб'єктивне право власності виникає і припиняється на підставі юридичних фактів **підстав (способів) виникнення права власності**. Але слід враховувати те, що в цивільних правовідносинах виникнення у однієї особи права власності майже завжди одночасно призводить до його припинення у іншої особи (наприклад, при купівлі-продажу). Внаслідок цього одні й ті самі юридичні факти можуть бути як способами виникнення, так і способами припинення права власності.

Підстави виникнення права власності поділяються на:

- а) первісні;
- б) похідні.

До **первісних підстав** виникнення права власності належать ті, при яких право власності на майно виникає вперше або поза волею попереднього власника.

До **похідних підстав** виникнення права власності належать ті, при яких право власності у нового власника виникає по волі попереднього.

До первісних підстав належать:

- а) виробництво;
- б) відокремлення плодів;
- в) націоналізація;
- г) заволодіння окупація);
- д) переробка (специфікація);
- е) знахідка;
- є) скарб;

ж) набуття права власності на безхазяйну річ, бездоглядну домашню худобу.

Основним способом первісного виникнення права власності є **виробництво**, оскільки в його процесі створюються нові речі, які поступають у власність виробника, якщо законом чи договором не встановлено інше (ст. 331 ЦК). В такому випадку право власності виникає з моменту створення речі, якщо законодавством не передбачений інший момент виникнення права власності. Так, право власності на меблі, які виготовлені із придбаних дошок, виникає з

моменту її виготовлення, а право власності на житловий будинок, який побудувала фізична особа, – з моменту прийняття цього будинку в експлуатацію відповідною комісією виконкому. До цього моменту громадянину належить лише право власності на будівельні матеріали.

Специфікація (переробка) – це створення нової речі шляхом переробки матеріалу, який належить іншій особі, а не її створювачу. Право власності у специфікатора (створювача) виникає тільки тоді, коли вартість переробки значно перевищує вартість чужого матеріалу і специфікатор не знав і не міг знати, що він використовує чужий матеріал. Власник матеріалу може вимагати від специфікатора відшкодування шкоди, спричиненої такою переробкою у разі, якщо переробка була самочинною.

Первісним способом виникнення права власності є і **відокремлення плодів**. Приплід тварин, доходи, які приносять речі, належать власникові речі, якщо інше не встановлено законом чи договором власника з іншою особою (ст. 189 ЦК). Необхідно розрізняти **природні (натуральні) плоди**, які приносяться в результаті органічного розвитку плодоносної речі (приплід тварин, хутро, молоко, сільськогосподарський врожай і т.п.), а також **цивільні плоди (доходи)**, які отримані від використання речі в цивільному обігу (платня за здачу речі за договором найму, дивіденди по цінним паперам і т.д.). Право власності на плоди та доходи виникає у власника з моменту їх відокремлення, тому що до цього моменту вони є складовою частиною плодоносної речі. Це право у власника виникає і в тому разі, якщо плодоносна річ знаходилась у незаконному недобросовісному володінні іншої особи. Плоди (доходи), отримані добросовісним незаконним володільцем до того моменту, коли він дізнався про неправомірність володіння, належать йому, а з моменту повідомлення йому про незаконність володіння – власнику речі.

Заволодіння (окупація) як первісне виникнення права власності на майно може мати місце тоді, коли на момент привласнення річ не має власника чи власник її невідомий. Ця підстава була відома ще давньоримському приватному праву і була пов'язана із набувальною давністю, відповідно до якої, якщо особа відкрито і з наміром встановити право власності володіла нею певний строк, то вона набувала права власності на це майно. Діючий ЦК (ст. 344) передбачає, що особа, яка добросовісно заволоділа чужим

майном і продовжує відкрито, безперервно володіти нерухомим майном протягом 10 років або рухомим майном – протягом 5 років, набуває право власності на це майно (набувальна давність), якщо інше не встановлено ЦК України. Так, рухома річ, що не має власника або власник якої невідомий (безхазяйна річ), згідно зі ст. 335 ЦК може набуватись у власність за набувальною давністю. Нерухома ж безхазяйна річ береться на облік органом, що здійснює реєстрацію прав на нерухоме майно, і після спливу одного року з дня взяття її на облік за заявою органу, уповноваженого управляти майном відповідної територіальної громади, вона може бути передана за рішенням суду у комунальну власність.

Від окупації слід відрізнити **привласнення загальнодоступних дарів природи** (плодів, ягід, лікарських рослин тощо), які відповідно до закону, загального дозволу власника земельної ділянки чи відповідно до місцевих звичаїв можуть поступати у власність особи, яка здійснила їх збір чи добування. Це теж первісна підстава права власності.

Ці способи виникнення права власності є **загальними (загальноцивільними)**, оскільки є підставами набуття права власності для всіх його суб'єктів. Інші ж первісні способи можуть стати підставами виникнення права власності тільки для фізичної особи чи держави, і тому називаються **спеціальними підставами**. До них належать знахідка, скарб, бездоглядні домашні тварини, націоналізація.

Знахідка. Відповідно до діючого законодавства особа, яка знайшла загублену річ, зобов'язана негайно повідомити про це особу, яка її загубила, або власника речі і повернути знайдену річ цій особі. Особа, яка знайшла загублену річ у приміщенні або транспортному засобі, зобов'язана передати її особі, яка представляє володільця цього приміщення чи транспортного засобу. Особа, якій передана знахідка, набуває прав та обов'язків особи, яка знайшла загублену річ. Якщо особа, яка має право вимагати повернення загубленої речі, або місце її перебування невідомі, особа, яка знайшла загублену річ, зобов'язана заявити про знахідку міліції або органів місцевого самоврядування.

Особа, яка знайшла загублену річ, має право зберігати її у себе або здати на зберігання міліції, або органам місцевого самоврядування, або передати знахідку особі, яку вони вказали. Річ, що швидко псується, або річ, витрати на зберігання якої є

непропорційно великими порівняно з її вартістю, може бути продана особою, яка її знайшла, з одержанням письмових доказів, що підтверджують суму виторгу. Сума грошей, одержана від продажу знайденої речі, підлягає поверненню особі, яка має право вимагати її повернення.

Особа, яка знайшла загублену річ, відповідає за її втрату, знищення або пошкодження в межах її вартості лише в разі свого умислу або грубої необережності.

Особа, яка знайшла загублену річ, набуває право власності на неї після спливу шести місяців з моменту заявлення про знахідку міліції або органів місцевого самоврядування, якщо:

1) не буде встановлено власника або іншу особу, яка має право вимагати повернення загубленої речі;

2) власник або інша особа, яка має право вимагати повернення загубленої речі, не заявить про свої права на річ особі, яка її знайшла, міліції або органів місцевого самоврядування.

Якщо особа, яка знайшла загублену річ, подасть органам місцевого самоврядування письмову заяву про відмову від набуття права власності на неї, ця річ переходить у власність територіальної громади. Знайдені транспортні засоби передаються на зберігання міліції, про що робиться оголошення в друкованих засобах масової інформації.

Якщо протягом шести місяців від дня опублікування цього оголошення власник або інша особа, яка має право вимагати повернення транспортного засобу, не будуть виявлені або вони не заявлять про свої права на транспортний засіб, міліція має право продати його, а суму виторгу внести на спеціальний рахунок у банку. Якщо протягом трьох років колишній власник транспортного засобу не вимагатиме передання йому суми виторгу, ця сума переходить у власність територіальної громади, на території якої було знайдено транспортний засіб (ст. 338 ЦК).

Особа, яка знайшла загублену річ, має право вимагати від особи, якій вона повернута, або особи, яка набула право власності на неї, відшкодування необхідних витрат, пов'язаних із знахідкою (зберігання, розшук власника, продаж речі тощо). Особа, яка знайшла загублену річ, має право вимагати від її власника (володільця) винагороду за знахідку в розмірі до двадцяти відсотків вартості речі. Якщо власник (володілець) публічно обіцяв винагороду за знахідку, винагорода виплачується на умовах публічної обіцянки. Право на

одержання винагороди не виникає, якщо особа, яка знайшла загублену річ, не заявила про знахідку або вчинила спробу приховати її (ст. 339 ЦК).

Скарб – закопані у землі чи приховані іншим способом гроші, валютні цінності, інші цінні речі, власник яких невідомий або за законом втратив на них право власності (ст. 343 ЦК). Відповідно до діючого законодавства особа, яка виявила скарб, набуває право власності на нього. Якщо скарб був прихований у майні, що належить на праві власності іншій особі, особа, яка виявила його, та власник майна, у якому скарб був прихований, набувають у рівних частках право спільної часткової власності на нього. У разі ж виявлення скарбу особою, яка здійснювала розкопки чи пошук цінностей без згоди на це власника майна, в якому він був прихований, право власності на скарб набуває власник цього майна. А у разі виявлення скарбу, що є пам'яткою історії та культури, право власності на нього набуває держава.

Особа, яка виявила такий скарб, має право на одержання від держави винагороди у розмірі до двадцяти відсотків від його вартості на момент виявлення, якщо вона негайно повідомила міліції або органів місцевого самоврядування про скарб і передала його відповідному державному органу або органу місцевого самоврядування. Якщо пам'ятка історії та культури була виявлена у майні, що належить іншій особі, ця особа, а також особа, яка виявила скарб, мають право на винагороду у розмірі до десяти відсотків від вартості скарбу кожна. При цьому положення цієї статті не поширюються на осіб, які виявили скарб під час розкопок, пошуків, що проводилися відповідно до їхніх трудових або договірних обов'язків.

Бездоглядна домашня тварина. Особа, яка затримала бездоглядну домашню тварину, зобов'язана негайно про це повідомити власника і повернути її (ст. 340 ЦК). Якщо власник бездоглядної домашньої тварини або місце його перебування невідомі, особа, яка затримала тварину, зобов'язана протягом трьох днів заявити про це міліції або органам місцевого самоврядування, який вживає заходів щодо розшуку власника. Особа, яка затримала бездоглядну домашню тварину, може на час розшуку власника залишити її у себе на утриманні та в користуванні або передати іншій особі, якщо ця особа може забезпечити утримання та догляд за твариною з додержанням ветеринарних правил, або передати її міліції

або органів місцевого самоврядування. Особа, у якої залишена бездоглядна домашня тварина, відповідає за її загибель або пошкодження у межах її вартості лише у разі свого умислу або грубої необережності.

Націоналізація – це примусове безоплатне вилучення засобів виробництва та іншого майна у фізичних осіб (громадян) та звернення їх на користь держави.

До **похідних підстав** виникнення права власності належать всі договори про передачу права власності (продаж, міна, дарування, поставка тощо), а також спадкування. Право власності у особи, яка набула річ за договором, завжди засновано на праві власності відчужувача речі. Для виникнення власності у набувача необхідно дотримання всіх суттєвих умов, передбачених законом чи договором.

До **похідних підстав** права власності належить **приватизація майна держави фізичними особами (громадянами)** – перехід майна з державної власності у приватну. Приватизацію можна розглядати як оплатне чи безоплатне відчуження державної власності у власність фізичних осіб. Приватизація врегульована Законами України “Про приватизацію майна державних підприємств”, “Про приватизацію невеликих державних підприємств”, “Про приватизацію державного житлового фонду”.

Діючим ЦК конфіскація і реквізиція розглядаються як підстави припинення права власності, хоча науковці розглядають їх як похідні підстави виникнення права власності.

Під **конфіскацією** слід розуміти безоплатне вилучення у власника майна за рішенням суду як санкція за вчинення правопорушення (ст. 354 ЦК). Конфіскація застосовується лише у випадках, передбачених законодавством, а майно переходить у власність держави.

Конфіскацію необхідно відрізнити від випадків, коли суд відповідно до обставин справи зобов’язує особу, відповідальну за шкоду, відшкодувати її в натурі (надати річ такого ж роду та якості). Це цивільно-правова відповідальність, головною функцією якої є не каральна (як при конфіскації), а відновлювальна, компенсаційна.

Реквізиція – це вилучення державного майна у власника в інтересах суспільства з виплатою йому реальної вартості майна на момент припинення права власності, включаючи і неотриманні доходи. Відповідно до ч. 1 ст. 353 ЦК у разі стихійного лиха, аварії, епідемії, епізоотії та за інших надзвичайних обставин, з метою

супільної необхідності майно може бути примусово відчужене у власника на підставі та в порядку, встановлених законом, за умови попереднього і повного відшкодування його вартості (реквізиція). Реквізиція застосовується при обставинах надзвичайного характеру, тобто у випадках стихійного лиха, аварій, епідемій, епізоотій за рішенням органів державної влади. В умовах воєнного або надзвичайного стану майно може бути примусово відчужене у власника з наступним повним відшкодуванням його вартості. Реквізоване майно переходить у власність держави або знищується.

Оцінка, за якою попередньому власникові була відшкодована вартість реквізованого майна, може бути оскаржена до суду. У разі реквізиції майна його попередній власник може вимагати взамін надання йому іншого майна, якщо це можливо. Якщо після припинення надзвичайної обставини реквізоване майно збереглося, особа, якій воно належало, має право вимагати його повернення, якщо це можливо. У разі повернення майна особі у неї поновлюється право власності на це майно, одночасно вона зобов'язується повернути грошову суму або річ, яка була нею одержана у зв'язку з реквізицією, з вирахуванням розумної плати за використання цього майна.

В деяких випадках, передбачених законодавством України, допускається реквізиція за рішенням суду чи іншого компетентного органу. Так, наприклад, якщо власник не забезпечує збереження належного йому майна, яке є пам'яткою історії та культури, у зв'язку з неможливістю створити необхідний режим його утримання, це майно може бути викуплено державою. Якщо власник не дає згоди на викуп такого майна, то воно вилучається за рішенням суду із відшкодуванням його вартості.

Право власності завжди є правом власника на індивідуально-визначену річ і тому до її передачі на відчужувачеві лежить ризик її випадкової загибелі, тобто загибелі без чиеїсь вини.

Право власності у набувача майна за договором **виникає з моменту передачі речі**, якщо інше не передбачено законом чи договором. Право власності на річ, визначену родовими ознаками, не може перейти без її індивідуалізації, яка частіше відбувається в момент виділення речі з ряду подібних та передачі її набувачу. Тому право власності на родову річ у набувача майна за договором завжди виникає тільки в момент передачі речі.

Право власності на індивідуально-визначену річ може виникнути не тільки в момент передачі, але й в інший момент, наприклад, право власності на річ у набувача може виникнути або з моменту сплати останнім грошової суми при продажу майна із розстроченням платежу або з настанням певної календарної дати, чи з моменту нотаріального засвідчення договору.

В законі може бути встановлено, що право власності у набувача майна за договором може виникнути з моменту укладення договору. Так, договір купівлі-продажу житлового будинку повинен бути нотаріально засвідчений, якщо хоча б однією стороною є фізична особа. Договір вважається укладеним, коли між сторонами досягнута згода за всіма суттєвими умовами у формі, яка вимагається у належних випадках. Тому треба вважати, що право власності на житловий будинок у покупця виникає в момент укладення цього договору.

Передачею визнається вручення речей набувачу, а рівно здавання транспортній організації для відправлення набувачу та здавання на пошту для пересилання набувачу речей, відчужених без зобов'язання доставки. До передачі речей дорівнюється передача коносаменту чи іншого розпорядчого документа на речі.

Також підставами виникнення права власності можуть бути **односторонні** угоди і, зокрема, прийняття спадку. Спадкоємець, яким може бути і фізична, і юридична особа, і держава, виражаючи власну волю на прийняття спадку, тим самим встановлює право власності на спадкове майно.

Одночасно з переходом права власності до набувача переходить і ризик **випадкової загибелі речі** чи **випадкового псування речі**, яка відчужується, якщо інше не встановлено законом чи договором. **Випадковою загибеллю** чи **псуванням** визнаються такі загибель чи псування, якщо вони сталися без вини учасників договору через випадкові причини (непереборна сила, простий випадок). Оскільки правила цієї статті є диспозитивними, то сторони можуть встановити, що ризик випадкової загибелі чи псування майна виникає у набувача, наприклад, з моменту укладання договору, а не з моменту передачі речі.

Якщо відчужувач прострочив передачу речей, ризик випадкової загибелі чи випадкового псування несе сторона, яка прострочила.

Припинення права власності на майно у відчужувача одночасно веде до виникнення права власності у набувача і навпаки.

Але ця обставина має місце не завжди. Крім випадків споживання власником речі, припинення права власності можливе у випадку загибелі речі в результаті стихійного лиха (пожежа, землетрус та ін.); у випадку знищення речі за обов'язковим для власника приписом компетентного органу (забій хворої худоби) та інше.

Підстави припинення права власності передбачені ст. 346 ЦК:

- відчуження власником свого майна;
- відмовлення власника від права власності;
- знищення майна;
- викуп окремих об'єктів...
- звернення стягнення на майно по зобов'язаннях власника;
- реквізиція;
- конфіскація тощо.

Особа може відмовитися від права власності на майно, заявивши про це або вчинивши інші дії, які свідчать про її відмову від права власності. У разі відмови від права власності на майно, права на яке не підлягають державній реєстрації, право власності на нього припиняється з моменту вчинення дії, яка свідчить про таку відмову. У разі відмови від права власності на майно, права на яке підлягають державній реєстрації, право власності на нього припиняється з моменту внесення за заявою власника відповідного запису до державного реєстру (ст. 347 ЦК).

Якщо з підстав, що не були заборонені законом, особа набула право власності на майно, яке за законом, який був прийнятий пізніше, не може їй належати, це майно має бути відчужене власником протягом строку, встановленого законом. Якщо майно не відчужене власником у встановлені законом строки, це майно з урахуванням його характеру і призначення за рішенням суду на підставі заяви відповідного органу державної влади підлягає примусовому продажу. У разі примусового продажу майна його колишньому власникові передається сума виторгу з вирахуванням витрат, пов'язаних з відчуженням майна.

Якщо майно не було продане, воно за рішенням суду передається у власність держави. У цьому разі колишньому власникові майна виплачується сума, визначена за рішенням суду. Якщо з підстав, що не були заборонені законом, особа набула право власності на майно, на набуття якого за законом, який був прийнятий пізніше, потрібен особливий дозвіл, а в його видачі цій особі було

відмовлено, це майно підлягає відчуженню у порядку, встановленому частиною першою цієї статті (ст. 348 ЦК).

Право власності на майно припиняється в разі його знищення. У разі знищення майна, права на яке підлягають державній реєстрації, право власності на це майно припиняється з моменту внесення за заявою власника змін до державного реєстру (ст. 349 ЦК).

Викуп земельної ділянки у зв'язку з суспільною необхідністю здійснюється за згодою власника або за рішенням суду в порядку, встановленому законом. Рішення про викуп земельної ділянки у зв'язку з суспільною необхідністю приймається у межах своєї компетенції органом державної влади, органом влади Автономної Республіки Крим або органом місцевого самоврядування. Орган, який прийняв рішення про викуп земельної ділянки у зв'язку з суспільною необхідністю, зобов'язаний письмово повідомити власника земельної ділянки про це не пізніше ніж за рік до викупу земельної ділянки.

Плата за земельну ділянку, що викупується (викупна ціна), строки та інші умови викупу визначаються за домовленістю з власником ділянки, а в разі спору – судом. До викупної ціни включаються ринкова вартість земельної ділянки і нерухомого майна, що на ній розміщене, та збитки, завдані власникові у зв'язку з викупом земельної ділянки (у тому числі упущена вигода), у повному обсязі. За домовленістю з власником земельної ділянки, яка підлягає викупу, орган, який прийняв рішення про викуп земельної ділянки у зв'язку з суспільною необхідністю, може надати йому іншу земельну ділянку, вартість якої враховується при визначенні викупної ціни (ст. 351 ЦК).

Право власності на житловий будинок, інші будівлі, споруди, насадження у зв'язку з викупом земельної ділянки, на якій вони розміщені (ст. 350 ЦК), може бути припинене за рішенням суду шляхом їх викупу і з обов'язковим попереднім відшкодуванням збитків у повному обсязі. Позов про викуп житлового будинку, інших будівель, споруд, насаджень у зв'язку з викупом земельної ділянки, на якій вони розміщені, може бути поданий органами, встановленими частиною другою ст. 350 ЦК. Вимога про викуп зазначеного майна підлягає задоволенню, якщо позивач доведе, що використання земельної ділянки, викупленої у зв'язку з суспільною необхідністю, є неможливим без припинення права власності на це майно.

Суд може постановити рішення про знесення житлового будинку, інших будівель, споруд, насаджень, які розміщені на

земельній ділянці, що підлягає викупу, або про перенесення їх, за бажанням власника, на іншу земельну ділянку та їх відбудову, якщо це можливо. У разі знесення або перенесення цих об'єктів на іншу земельну ділянку особа має право на попереднє відшкодування збитків, у тому числі витрат на поліпшення якості земельної ділянки, та упущеної вигоди. Особа, право власності якої припинилося, має право вимагати надання їй іншої, рівноцінної за якістю, земельної ділянки в межах даного населеного пункту.

Знесення житлового будинку не допускається до забезпечення особи, яка проживала у ньому як власник, та членів її сім'ї, а також особи, яка проживала в ньому як наймач, та членів її сім'ї помешканням у розмірі та в порядку, встановлених законом.

Якщо власник земельної ділянки, що підлягає викупу у зв'язку з суспільною необхідністю, є власником житлового будинку, інших будівель, споруд чи насаджень, що розміщені на ній, вимога про припинення права власності на ці об'єкти розглядається разом з вимогою про викуп земельної ділянки. Якщо власник земельної ділянки, що підлягає викупу у зв'язку з суспільною необхідністю, не є власником житлового будинку, інших будівель, споруд та насаджень, що розміщені на ній, власник цих об'єктів залучається до участі у справі.

До набрання законної сили рішенням суду про викуп земельної ділянки у зв'язку з суспільною необхідністю власник має право розпорядитися житловим будинком, іншими будівлями, спорудами, насадженнями, що розміщені на цій земельній ділянці, на власний розсуд (ст. 351 ЦК).

Якщо в результаті дій або бездіяльності власника пам'ятки історії та культури їй загрожує пошкодження або знищення, державний орган з питань охорони пам'яток історії та культури робить власнику пам'ятки відповідне попередження. Якщо власник пам'ятки історії та культури не вживе заходів щодо її збереження, зокрема у зв'язку з неможливістю створення необхідних для цього умов, суд за позовом державного органу з питань охорони пам'яток історії та культури може постановити рішення про її викуп.

У разі невідкладної необхідності забезпечення умов для збереження пам'ятки історії та культури позов про її викуп може бути пред'явлено без попередження. Викуплена пам'ятка історії та культури переходить у власність держави. Викупна ціна пам'ятки історії та культури визначається за згодою сторін, а в разі спору –

судом (ст. 352 ЦК).

3. Сутність права повного господарського відання, права оперативного управління.

Під правовим режимом майна суб'єктів господарювання в теорії господарського права розуміють встановлені правовими нормами: а) структуру цього майна; б) порядок його придбання (формування), використання і вибуття; в) порядок звернення на нього стягнення кредиторів.

Основу правового режиму майна суб'єктів господарювання, на якій базується їх господарська діяльність, становлять право власності та інші речові права: право господарського відання, право оперативного управління (ч. 1 ст. 133 ГК).

Крім зазначених, господарська діяльність може здійснюватися також на основі інших речових прав (в Розділі II Книги третьої Цивільного кодексу України вони називаються речовими правами на чуже майно), до яких відносяться, зокрема, права володіння, права користування.

Право володіння чужим майном виникає на підставі договору з власником або особою, якій майно було передане власником, а також на інших підставах, встановлених законом (ст. 398 ЦК).

Право користування чужим майном (сервітут) може бути встановлене щодо земельної ділянки, інших природних ресурсів (земельний сервітут) або іншого нерухомого майна для задоволення потреб суб'єктів господарювання, які не можуть бути задоволені іншим способом (ч. 1 ст. 401 ЦК). Право користування чужою земельною ділянкою або іншим нерухомим майном полягає у можливості проходу, проїзду через чужу земельну ділянку, прокладання та експлуатації ліній електропередачі, зв'язку і трубопроводів, забезпечення водопостачання, меліорації тощо (ч. 1 ст. 404 ЦК).

Майно суб'єктів господарювання може бути закріплено на іншому, крім зазначених в ч. 1 ст. 133 ГК, праві відповідно до умов договору з власником майна. Отже ч. 2 ст. 133 ГК передбачає можливість визначення інших прав, які відносяться не до речових, а до зобов'язальних прав, зокрема, право оренди цілісного майнового комплексу державного (комунального) підприємства або його структурного підрозділу. Це право виникає на підставі договору суб'єкта господарювання з власником майна про здійснення на його

(майна) основі цим суб'єктом самостійного господарювання.

До прав, щодо яких йдеться в ч. 2 ст. 133 ГК, можна віднести іпотеку (заставу).

Господарське законодавство (ч. 2 ст. 134 ГК) закріплює можливість використання в господарській діяльності майна, що перебуває у спільній власності двох або більше осіб (співвласників), тобто спільного майна, яке може належати особам на праві спільної часткової або на праві спільної сумісної власності (частини 1, 2 ст. 355 ЦК). Правовий режим майна, що перебуває у спільній власності, права та обов'язки співвласників такого майна встановлені, крім норм ГК, також положеннями Глави 26 “Право спільної власності” ЦК України (статті 355–372).

У Господарському кодексі (ч. 3 ст. 134) знайшло відображення положення п. 7 ст. 92 Конституції України, згідно з яким правовий режим власності визначається виключно законами України. До таких законів, зокрема, відносяться Цивільний кодекс України, Господарський кодекс України, Декрет Кабінету Міністрів України від 15 грудня 1992 р. “Про управління майном, що є у загальнодержавній власності”, Закони України від 21 травня 1997 р. “Про місцеве самоврядування”, від 3 березня 1998 р. “Про передачу об'єктів права державної та комунальної власності”, від 9 квітня 1999 р. “Про місцеві державні адміністрації” тощо.

Велике значення для забезпечення майнових прав суб'єктів господарювання має також положення щодо визначення правових форм реалізації права власності у сфері господарювання виключно на рівні закону. Така вказівка Кодексу покликана захищати суб'єктів господарювання від проявів втручання державних та інших органів в регулювання майнових відносин шляхом прийняття ними актів так званого відомчого законодавства.

Серед повноважень власника ГК виділяє такий вид як *організаційно-установчі повноваження*, що мають безпосереднє відношення до здійснення господарської діяльності.

Одним з основних організаційно-установчих повноважень власника майна ч. 1 ст. 135 ГК називає його *засновницькі повноваження*:

а) власник має *право засновувати господарські організації*: одноосібно (унітарні підприємства) або спільно з іншими власниками (корпоративні підприємства) на основі належного йому (їм) майна або здійснювати господарську діяльність в інших формах

господарювання, не заборонених законом. Господарські організації, щодо заснування яких йдеться в ч. 1 ст. 135 ГК, можуть створюватись різних видів і організаційних форм, встановлених ст. 63 ГК;

б) якщо власником є громадянин, він може обрати таку організаційну форму підприємництва як *підприємець без статусу юридичної особи* (ч. 1 ст. 128 ГК);

в) власник на свій розсуд визначає мету і предмет господарської діяльності утвореного ним суб'єкта господарювання. *Метою* господарської діяльності є задоволення суспільних і особистих потреб, а *предметом* – систематичне здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної та іншої господарської діяльності (ч. 1 ст. 62 ГК);

г) власник на свій розсуд *визначає також структуру* утвореного ним суб'єкта господарювання (види і назву виробничих структурних підрозділів, а також види і назву функціональних структурних підрозділів апарату управління), *склад і компетенцію його органів управління, порядок використання майна, інші питання управління* діяльністю суб'єкта господарювання;

д) власник приймає рішення *про припинення* відповідно до законодавства господарської діяльності заснованих ним суб'єктів господарювання.

Власник має право здійснювати організаційно-установчі повноваження також *на основі належних йому корпоративних прав* відповідно до ГК та інших нормативно-правових актів.

Державні та комунальні підприємства можуть бути об'єднані за рішенням власника (уповноваженого ним органу) у державні (комунальні) господарські об'єднання.

Однією із форм правового режиму майна, закріпленого за суб'єктом підприємництва, є *право господарського відання*. Термін “право господарського відання” прийшов на заміну терміну “право повного господарського відання”, що ним у Законах України від 7 лютого 1991 р. “Про власність” (ч. 1 ст. 10) та від 27 березня 1991 р. “Про підприємства в Україні” (ч. 3 ст. 10) позначалося право, на якому майно закріплювалося за державними підприємствами.

Право господарського відання є речовим правом суб'єкта підприємництва, який володіє, користується і розпоряджається майном закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом) з обмеженням правомочності розпорядження щодо окремих видів

майна за згодою власника у випадках передбачених законодавством (ч. 1 ст. 136 ГК).

Право господарського відання – правова форма, що згідно з ч. 1 ст. 136 ГК застосовується для встановлення правового режиму майна, закріпленого *лише за суб'єктом підприємництва*. При цьому, як випливає зі змісту ч. 2 зазначеної статті, такий суб'єкт підприємництва має бути заснований в організаційно-правовій формі підприємства.

За суб'єктами господарювання, які не відносяться до суб'єктів підприємництва, майно не може закріплюватися на праві господарського відання. Щодо них застосовуються інші форми правового режиму (право оперативного управління, право користування тощо). Для порівняння варто відзначити, що за законодавством Російської Федерації майно на праві господарського відання належить лише державному або муніципальному унітарному підприємству (ст. 294 ЦК РФ), а за законодавством Республіки Казахстан – державному підприємству (ст. 196 ЦК РК), яке може бути республіканським або комунальним.

Проте, якщо повноваження власника носять абсолютний характер, то суб'єкт підприємництва, за яким майно закріплене власником (уповноваженим власником органом) на праві господарського відання, обмежений у здійсненні повноваження розпоряджатися окремими видами майна, яке (повноваження) він може реалізувати лише за згодою власника. Випадки одержання такої згоди передбачені ГК та іншими законами.

Право господарського відання, крім обмеження суб'єкта підприємництва у розпорядженні окремими видами майна згодою власника (уповноваженого органу), характеризується і тим, що власник майна, закріпленого за суб'єктом господарювання, здійснює контроль за використанням та збереженням належного йому майна. Такий контроль може здійснюватись власником як безпосередньо, так і через уповноважений ним орган. Проте в будь-якому випадку такий контроль не повинен призводити до втручання в оперативно-господарську діяльність підприємства.

Згідно з ч. 3 ст. 136 ГК право господарського відання захищається за допомогою тих же положень закону, що і право власності. Важливе значення для захисту права господарського відання має вказівка закону (ч. 2 ст. 136 ГК) на те, що суб'єкт підприємництва, який здійснює господарювання на основі права

господарського відання, є підприємством. Статус юридичної особи, яким наділене підприємство, дозволяє такому суб'єкту підприємництва не лише закріпити за ним майно засобами бухгалтерського обліку і тим самим відокремити його від майна інших суб'єктів господарювання, власника тощо, але і нести відповідальність за своїми зобов'язаннями закріпленим за ним майном, звертатися до суду за захистом порушених майнових прав в тому числі і в тому випадку, коли таке порушення мало місце з боку власника.

Таким чином, *право господарського відання* можна визначити як право юридичних осіб, що здійснюють підприємницьку господарську діяльність, тобто є суб'єктами підприємництва, похідне від права власності, з обмеженням повноваження розпорядження окремими видами майна згодою власника (уповноваженого органу).

Право оперативного управління – це речове право суб'єкта господарювання, який володіє, користується і розпоряджається майном закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом) для здійснення некомерційної господарської діяльності в межах, встановлених законодавством та власником (уповноваженим ним органом) (ч. 1 ст. 137 ГК).

Право оперативного управління, як правовий інститут, вперше було запроваджено в законодавство Основами цивільного законодавства Союзу РСР і союзних республік 1961 р. спочатку лише для позначення майнових прав державних організацій, і згодом (1981 р.) було поширене і на кооперативні, державно-кооперативні, міжколгоспні підприємства-юридичні особи.

Так, відповідно до ч. 3 ст. 76 ГК майно казенного підприємства закріплюється за ним на праві оперативного управління в обсязі, зазначеному в статуті підприємства. Казенне підприємство не має права відчужувати або іншим способом розпоряджатися закріпленим за ним майном без попередньої згоди органу, до сфери управління якого воно входить (ч. 4 ст. 77 ГК).

На прикладі казенного підприємства можна бачити, що право оперативного управління відрізняється від права господарського відання за такими ознаками:

а) казенне підприємство або інший суб'єкт господарювання, який здійснює некомерційну господарську діяльність, постійно фінансується власником. Як зазначено в ч. 3 ст. 76 ГК, фінанси казенних підприємств є єдиними з фінансами державної казни.

Суб'єкт господарювання на праві господарського відання здійснює підприємницьку діяльність за рахунок отриманих від неї доходів, тобто на основі самофінансування;

б) казенне підприємство, як суб'єкт права оперативного управління, розпоряджається своїми коштами відповідно до фінансового плану і плану розвитку казенного підприємства. Розподіл та використання прибутку (доходу) казенного підприємства визначаються фінансовим планом, який затверджується у порядку, встановленому для державних комерційних підприємств.

Як і при праві господарського відання, власник майна, закріпленого на праві оперативного управління за суб'єктом господарювання, здійснює контроль за використанням і збереженням переданого в оперативне управління майна безпосередньо або через уповноважений ним орган. Проте межі управління зазначеним майном з боку власника ширші, ніж при праві господарського відання. Власник має право вилучати у суб'єкта господарювання надлишкове майно, майно, що ним не використовується, а також майно, що використовується суб'єктом господарювання не за призначенням.

Так, згідно з ч. 3 ст. 77 ГК орган, до сфери управління і кого входить казенне підприємство, здійснює контроль за використанням та збереженням належного підприємству майна, і має право вилучити у казенного підприємства майно, яке не використовується або використовується не за призначенням, та розпорядитися ним у межах своїх повноважень.

Право оперативного управління захищається законом відповідно до положень, встановлених для захисту права власності.

4. Поняття майна у сфері господарювання та джерела формування майна суб'єктів господарювання.

Майном визначається сукупність речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), які мають вартісне визначення, виробляються чи використовуються у діяльності суб'єктів господарювання та відображаються в їх балансі або зараховуються в інших передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів.

Поняття **речі** міститься у ст. 179 ЦК, де під річчю розуміється предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права й обов'язки. З урахуванням положень ст. 190 ЦК майном вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права і

обов'язки, проте для визнання цих об'єктів речами в розумінні Господарського кодексу необхідно, щоб вони відповідали ознакам, зазначеним в ч. 1 ст. 139 ГК, а саме:

а) мали вартісне визначення;

б) вироблялися чи використовувалися у діяльності суб'єктів господарювання;

в) відображалися в балансі цих суб'єктів або враховувалися в інших встановлених законом формах обліку майна цих суб'єктів.

Відповідно до Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 8 “Нематеріальні активи”, затвердженого наказом Мінфіну України від 18 жовтня 1999 р. № 242 *нематеріальний актив* – це немонетарний актив, який не має матеріальної форми, може бути ідентифікований та утримується підприємством з метою використання протягом періоду більше одного року (або одного операційного циклу, якщо він перевищує один рік) для виробництва, торгівлі, в адміністративних цілях чи надання в оренду іншим особам.

В залежності від економічної форми, якої набуває майно в процесі здійснення господарської діяльності, майнові цінності належать до:

а) *основних фондів* (будинки, споруди, споруди та устаткування, обладнання, інструмент, виробничий інвентар і приладдя, господарський інвентар та інше майно тривалого використання, що віднесена законодавством до основних фондів). Визначення поняття “основні фонди” (основні засоби) міститься в Положенні (стандарті) бухгалтерського обліку 7 “Основні засоби”, затвердженому наказом Мінфіну України від 27 квітня 2000 р. № 92, згідно з яким *основні засоби* – це матеріальні активи, які підприємство утримує з метою використання їх у процесі виробництва або постачання товарів, надання послуг, здавання в оренду іншим особам або для здійснення адміністративних і соціально-культурних функцій, очікуваний строк корисного використання (експлуатації) яких більше одного року (або операційного циклу, якщо він довший за рік);

б) *оборотних засобів* (сировина, паливо, матеріали, малоцінні предмети та предмети, що швидко зношуються, інше майно виробничого і невиробничого призначення, що віднесено законодавством до оборотних засобів). Для цілей бухгалтерського обліку основні засоби класифікуються, зокрема, на *основні засоби* (земельні ділянки, капітальні витрати на поліпшення земель, будинки, споруди та передавальні пристрої, машини та обладнання,

транспортні засоби, інструменти, прилади, інвентар (меблі), робоча і продуктивна худоба, багаторічні насадження тощо), *інші необоротні матеріальні активи* (бібліотечні фонди, малоцінні необоротні матеріальні активи, тимчасові (нетитульні) споруди, природні ресурси, інвентарна тара, предмети прокату тощо), *незавершені капітальні інвестиції*.

Оборотні засоби (оборотні активи) – це грошові кошти та їх еквіваленти, що не обмежені у використанні, а також інші активи, призначені для реалізації чи споживання протягом операційного циклу чи протягом дванадцяти місяців з дати балансу (п. 4 Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 2 “Баланс”, затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 31 березня 1999 р. № 87);

в) коштів (гроші в національній та іноземній валюті, призначені для здійснення товарних відносин цих суб’єктів з іншими суб’єктами та фінансових відносин відповідно до законодавства);

г) товарів. Товарами у складі майна суб’єктів підприємництва визначаються вироблена продукція (товарні запаси), виконані роботи та послуги. Відповідно ж до ст. 1 Закону України від 22 лютого 2000 р. “Про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти” товарами є продукція будь-якого виду та призначення, у тому числі сировина, вироби, устаткування, технології, предмети у твердому, рідкому, газоподібному стані, включаючи електроенергію, а також послуги, пов’язані з поставкою товарів, якщо їх вартість не перевищує вартості самих товарів. Вужче визначення поняття “товари” наведено в Положенні (стандарті) бухгалтерського обліку 2 “Баланс”, яке під товарами розуміє товари, які придбані підприємством для наступного продажу (п. 25).

Вироблена (готова) продукція – це запаси виробів на складі, обробка яких закінчена та які пройшли випробування, приймання, укомплектовані згідно з умовами договорів із замовниками і відповідають технічним умовам і стандартам. Продукція, яка не відповідає наведеним вимогам (крім браку), та роботи, які не прийняті замовником, показуються у складі незавершеного виробництва (п. 24 Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 2 “Баланс”).

Виконані роботи (роботи) – це будь-яка діяльність, пов’язана з проектуванням, будівництвом нових, розширенням, реконструкцією, капітальним ремонтом та реставрацією об’єктів і споруд виробничого

та невиробничого призначення, технічним переозброєнням діючих підприємств, а також супровідні роботам послуги, у тому числі геодезичні роботи, буріння, сейсмічні дослідження, аеро- та супутникова фотозйомки та інші, якщо вартість виконання цих послуг не перевищує вартості самого будівництва (ст. 1 Закону України “Про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти”).

Під *послугами* зазначений Закон розуміє будь-яку закупівлю, крім товарів та робіт, включаючи підготовку спеціалістів, забезпечення транспортом і зв'язком, освоєння технологій, наукові дослідження, медичне та побутове обслуговування.

Цінні папери, як зазначено в ч. 7 ст. 139 ГК, є особливим видом майна суб'єктів господарювання. Види і правовий режим цінних паперів, що відносяться до майна суб'єктів господарювання, встановлені положеннями Глави 17 ГК.

Джерелами формування майна суб'єктів господарювання відповідно до положень ст. 140 ГК є:

1. *грошові та матеріальні внески засновників*. Вони є джерелом формування статутного капіталу (фонду) господарських товариств (ст. 86 ГК), майна виробничого кооперативу (ст. 100 ГК) на стадії заснування цих суб'єктів. За рахунок майнових внесків (вступних, членських, цільових тощо) учасників формується майно об'єднання підприємств (ст. 123 ГК) При утворенні державного унітарного підприємства компетентним органом державної влади останній наділяє таке підприємство майном – відокремленою частиною державної власності (ч. 1 ст. 73 ГК). Так само комунальне унітарне підприємство утворюється компетентним органом місцевого самоврядування на базі відокремленої частини комунальної власності (ч. 1 ст. 78 ГК);

2. *доходи від реалізації продукції (робіт, послуг)*. Вони є основним джерелом формування майна суб'єктів господарювання – підприємців після їх утворення. Зміст доходів з джерелом їх походження з України визначений п. 1.21 Закону України “Про оподаткування прибутку підприємств”, згідно з яким це будь-які доходи, отримані резидентами або нерезидентами від будь-яких видів їх діяльності на території України, включаючи проценти, дивіденди, роялті та будь-які інші види пасивних доходів, сплачених резидентами України, доходи від надання резидентам або нерезидентам в оренду (користування) майна, розташованого в Україні, включаючи рухомий склад транспорту, приписаного до

портів, розташованих в Україні, доходи від продажу нерухомого майна, розташованого в Україні, доходи, отримані у вигляді внесків та премій на страхування і перестраховування ризиків на території України, а також доходи страховиків-резидентів від страхування ризиків страхувальників-резидентів за межами України, інші доходи від господарської діяльності на митній території України або на територіях, що перебувають під контролем митних служб України (у зонах митного контролю, на спеціалізованих ліцензійних митних складах тощо);

3. *доходи від цінних паперів*, під якими розуміють суму коштів або вартість майна, отриману (нараховану) платником податку від продажу, обміну або інших способів відчуження цінних паперів та деривативів, збільшену на вартість будь-яких матеріальних цінностей чи нематеріальних активів, які передаються платнику податку в зв'язку з таким продажем, обміном або відчуженням (п. 7.6.4 Закону України “Про оподаткування прибутку підприємств”). До доходів від цінних паперів слід також відносити і *дивіденд* – платіж, який здійснюється юридичною особою-емітентом корпоративних прав чи інвестиційних сертифікатів на користь власника таких корпоративних прав (інвестиційних і сертифікатів) у зв'язку з розподілом частини прибутку такого емітента, розрахованого за правилами бухгалтерського обліку;

4. *капітальні вкладення і дотації з бюджетів*, якими є інвестиції, спрямовані на створення і підновлення основних фондів. При цьому розрізняють *державні і недержавні* капітальні вкладення. *Державні капітальні вкладення* – це інвестиції, спрямовані на створення і відновлення основних фондів, джерелом фінансування яких є кошти державного бюджету, державних підприємств та організацій, а також місцевих бюджетів. У їх складі виділяють *державні централізовані капітальні вкладення* – інвестиції, що спрямовані на створення і відновлення основних фондів і фінансуються за рахунок коштів державного бюджету та бюджетних позичок.

Недержавні капітальні вкладення – це інвестиції, що фінансуються за рахунок коштів інвесторів із недержавними формами власності, а саме:

– власних фінансових ресурсів інвестора (прибуток, амортизаційні відрахування, відшкодування збитків від аварій,

стихійного лиха, грошові нагромадження і заощадження громадян, юридичних осіб тощо);

– позичкових фінансових коштів інвестора;

– залучених фінансових коштів інвестора (кошти, одержані від продажу акцій, облігацій, пайові та інші внески громадян і юридичних осіб);

– безоплатних та благодійних внесків, пожертвувань організацій, підприємств і громадян;

– коштів іноземних інвесторів (іноземні інвестиції, як прямі, так і портфельні, капітальні трансферти, кредити).

Дотації можуть надаватися з державного або місцевого бюджетів неприбутковим організаціям відповідно до умов міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також на регулювання цін на платні послуги, які надаються таким неприбутковим організаціям або через них їх отримувачам згідно із законодавством, з метою зниження рівня таких цін;

5. надходження від продажу (здачі в оренду майнових об'єктів (комплексів), що належать ним придбання майна іншим суб'єктам) як джерело формування майна складається з наступних елементів:

а) виручка від продажу майнових об'єктів;

б) надходження у вигляді орендної плати як платежу за користування об'єктом оренди;

в) придбання майна інших суб'єктів (у власність, господарське відання або оперативне управління) відповідно до укладених договорів;

6. кредити банків та інших кредиторів – це кошти та матеріальні цінності, які надаються резидентами або нерезидентами у користування юридичним або фізичним особам на визначений строк та під процент. Кредит розподіляється на фінанси вий кредит, товарний кредит, інвестиційний податковий кредит та кредит під цінні папери, що засвідчують відносини позики;

7. безоплатні та благодійні внески, пожертвування організацій та громадян;

8. інші джерела, не заборонені законом.

Частина 1 ст. 141 ГК в загальному вигляді встановлює перелік об'єктів, що належать до державного майна у сфері господарювання.

Цілісні майнові комплекси державних підприємств, їх структурних підрозділів – це господарські об’єкти із завершеним циклом виробництва продукції (робіт, послуг), відокремленою земельною ділянкою, на якій розміщений об’єкт, та автономними інженерними комунікаціями і системою енергопостачання (ч. 3 ст. 283 ГК). Оскільки таке визначення цілісних майнових комплексів державних підприємств стосується об’єктів оренди, для загальних цілей (в тому числі для визначення складу майна підприємства як єдиного майнового комплексу) можна керуватися положеннями ч. 2 ст. 191 ЦК, згідно з якою до складу підприємства як єдиного майнового комплексу входять усі види майна, призначені для його діяльності, включаючи земельні ділянки, будівлі, споруди, устаткування, інвентар, сировину, продукцію, права вимоги, борги, а також право на торговельну марку або інше позначення та інші права, якщо інше не встановлено договором або законом.

Цілісний майновий комплекс підприємства визнається нерухомістю і може бути об’єктом купівлі-продажу та інших угод, на умовах і в порядку, визначених Господарським кодексом та законами, прийнятими відповідно до нього (ч. 3 ст. 66 ГК).

Нерухоме майно державних підприємств (в ч. 1 ст. 181 ЦК вжито терміни “нерухомі речі”, “нерухомість”) – це земельні ділянки, а також об’єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення.

Режим нерухомої речі може бути поширено законом на повітряні та морські судна, судна внутрішнього плавання, космічні об’єкти, а також інші речі, права на які підлягають державній реєстрації (ч. 2 ст. 181 ЦК).

Інше окреме індивідуально визначене майно державних підприємств – це майно (річ), яке наділене тільки йому властивими ознаками, що вирізняють його з-поміж інших однорідних речей, індивідуалізуючи його.

Акції (частки, паї) держави у майні суб’єктів господарювання різних форм власності (наприклад, 50% + 1 акція, 25% + 1 акція, або інша кількість акцій у статутних фондах відкритих акціонерних товариств, створених в процесі корпоратизації і приватизації; будь-яка кількість акцій, часток, паїв у статутних фондах (майні) інших суб’єктів господарювання).

Серед державного майна суб’єктів господарювання стаття 141 ГК називає також майно, закріплене за державними установами і

організаціями з метою здійснення необхідної господарської діяльності, та майно, передане в безоплатне користування самоврядним установам і організаціям або в оренду для використання його у господарській діяльності. На нашу думку, тут йдеться не про якісь окремі види майна, а, скоріше, про певних суб'єктів, які здійснюють господарську діяльність без мети одержання прибутку (некомерційну господарську діяльність), використовуючи при цьому державне майно, закріплене за ними на певному правовому титулі.

Держава через уповноважені органи державної влади здійснює права власника не тільки щодо майна, зазначеного в ч. 1 ст. 141 ГК, а також і щодо об'єктів права власності Українського народу, встановлених у ч. 1 ст. 148 ГК – землі, її надр, атмосферного повітря, водних та інших природних ресурсів, що знаходяться в межах території України, природних ресурсів її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони.

Згідно з п. 5 ст. 116 Конституції України Кабінет Міністрів України забезпечує рівні умови розвитку всіх форм власності, здійснює управління об'єктами державної власності відповідно до закону. Декретом від 15 грудня 1992 р. “Про управління майном, що є у загальнодержавній власності” Кабінет Міністрів України поклав здійснення функцій з управління зазначеним майном на міністерства та інші підвідомчі йому органи державної виконавчої влади. Органи, які здійснюють управління майном, що є державною власністю, реалізують надані їм повноваження таким чином:

- приймають рішення про створення, реорганізацію, ліквідацію підприємств, установ і організацій, заснованих на державній власності;

- затверджують статuti (положення) таких підприємств, контролюють їх дотримання та приймають рішення у зв'язку з порушенням статутів (положень);

- укладають і розривають контракти з керівниками підприємств, установ і організацій, заснованих на державній власності;

- контролюють ефективність використання і збереження закріпленого за підприємствами державного майна;

- дають згоду Фондові державного майна України на створення спільних підприємств будь-яких організаційно-правових форм, до статутного фонду яких передається майно, що є державною власністю;

– готують разом з відповідними місцевими радами висновки та пропозиції Кабінету Міністрів України щодо розмежування майна між державною, республіканською (Автономної Республіки Крим) і комунальною власністю;

– беруть участь у підготовці та укладенні міжнародних договорів України з питань державної власності.

Згідно зі ст. 19 Закону України від 9 квітня 1999 р. “Про місцеві державні адміністрації” місцева державна адміністрація здійснює на відповідній території управління об’єктами, що перебувають у державній власності та передані до сфери її управління.

Крім центральних та місцевих органів виконавчої влади у випадках, передбачених законом, управління державним майном здійснюють також інші суб’єкти. Як виняток, функції з управління майном, що є у державній власності, і закріплене за підприємствами і організаціями, що входять до складу корпорацій “Укрбуд”, “Украгропромбуд”, “Укрмонтажспецбуд”, “Укрбудматеріали”, “Укртрансбуд”, “Укрметротунельбуд” та концерну “Укрцемент”, було делеговано цим корпораціям і концерну (Декрет Кабінету Міністрів України від 19 лютого 1993 р. № 19-93 “Про управління майном, що є у загальнодержавній власності, в будівництві та промисловості будівельних матеріалів”).

Кабінет Міністрів України встановлює перелік державного майна, яке безоплатно передається у власність відповідних територіальних громад (комунальну власність). Передача об’єктів господарського призначення з державної у комунальну власність здійснюється в порядку, встановленому законом.

Передача майна у зазначених випадках здійснюється у порядку, передбаченому Законом України від 3 березня 1998 р. “Про передачу об’єктів права державної та комунальної власності”, що регулює відносини, пов’язані з передачею об’єктів права державної власності у комунальну власність територіальних громад сіл, селищ, міст або у їх спільну власність, а також об’єктів права комунальної власності у державну власність. Детально порядок безоплатної передачі об’єктів права державної власності врегульовано Положенням про порядок передачі об’єктів права державної та комунальної власності, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 21 вересня 1998 р. № 1482.

Об’єктами передачі згідно з цими актами є:

а) цілісні майнові комплекси підприємств, установ, організацій, їх структурних підрозділів. Структурний підрозділ підприємства може бути об'єктом передачі після виділення його в установленому порядку в цілісний майновий комплекс на підставі розподільного балансу;

б) нерухоме майно (будівлі, споруди, у тому числі об'єкти незавершеного будівництва, а також нежитлові приміщення після виділення їх в окрему облікову одиницю (інвентарний об'єкт) на підставі складання в установленому порядку розподільного балансу за умови обов'язкового наступного укладення з іншими балансоутримувачами будинку, в якому розташовані ці приміщення, угоди про спільне користування та утримання будинку і прибудинкової території);

в) акції (частки, паї), що належать державі у майні господарських товариств (крім передачі акцій державним органам приватизації засновниками відкритих акціонерних товариств, створених у процесі корпоратизації);

г) державне майно, що не увійшло до статутного фонду господарських товариств, створених у процесі приватизації корпоратизації;

д) цілісні майнові комплекси підприємств, установ, організацій, їх структурних підрозділів у зв'язку з прийняттям рішення про їх приватизацію;

є) інше окреме індивідуально визначене майно підприємства (крім нерухомого).

Передача об'єктів права державної власності здійснюється за рішенням:

– Кабінету Міністрів України – щодо об'єктів, визначених пунктами “а” і “в”;

– органів, уповноважених управляти державним майном, або самоврядних організацій за погодженням з Мінекономіки, Мінфіном і Фондом державного майна – щодо об'єктів, визначених пунктами “б” та “є”;

– засновника господарського товариства та органу, уповноваженого управляти державним майном, який приймає майно, за погодженням з Мінекономіки, Мінфіном і Фондом державного майна – щодо об'єктів, визначених пунктом “г”;

– органів, уповноважених управляти державним майном, самоврядних організацій та Фонду державного майна – щодо об’єктів, визначених пунктом “д”.

Передача об’єктів права державної власності від одного підприємства іншому, що належать до сфери управління одного і того ж органу, уповноваженого управляти державним майном, або самоврядної організації, здійснюється на підставі рішення цього органу або самоврядної організації.

Не можуть бути об’єктами передачі з державної у комунальну власність підприємства, що здійснюють діяльність, яку дозволяється здійснювати виключно державним підприємствам, установам і організаціям.

Так, відповідно до ч. 2 ст. 2 Закону України “Про передачу об’єктів права державної та комунальної власності” не можуть бути об’єктами передачі з державної у комунальну власність казенні підприємства, а також підприємства, що провадять наступну діяльність:

а) діяльність, пов’язану з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів;

б) діяльність, пов’язану з виготовленням і реалізацією військової зброї та боєприпасів до неї, видобуванням бурштину, охороною окремих особливо важливих об’єктів права державної власності, перелік яких визначається у встановленому Кабінетом Міністрів України порядку, а також діяльність, пов’язану з проведенням криміналістичних, судово-медичних, судово-психіатричних експертиз та розробленням, випробуванням, виробництвом та експлуатацією ракет-носіїв, у тому числі з їх космічними запусками із будь-якою метою;

в) діяльність, пов’язану з технічним обслуговуванням та експлуатацією первинних мереж (крім місцевих мереж) та супутникових систем телефонного зв’язку в мережах зв’язку загального користування (крім супутникових систем телефонного зв’язку в мережах загального користування, які мають наземну станцію спряження на території України та створюються або розгортаються за допомогою національних ракет-носіїв або національних космічних апаратів).

Законом можуть бути визначені види майна, що може перебувати виключно у державній власності, відчуження якого недержавним суб’єктам господарювання не допускається, а також

додаткові обмеження щодо розпорядження окремими видами майна, яке належить до основних фондів державних підприємств, установ і організацій.

Питання до самоконтролю:

- 1. Визначте поняття власності як економічної категорії.*
- 2. Розкрийте поняття та зміст права власності.*
- 3. Перерахуйте і охарактеризуйте форми (види) власності в Україні.*
- 4. Проаналізуйте первинні підстави виникнення права власності.*
- 5. Охарактеризуйте похідні підстави виникнення права власності.*
- 6. Визначте підстави припинення права власності.*
- 7. Розкрийте зміст права господарського відання.*
- 8. Розкрийте поняття права оперативного управління.*
- 9. Визначте поняття майна у сфері господарювання та джерела їх формування.*

ТЕМА 8. КОНТРОЛЬ ЗА ЗДІЙСНЕННЯМ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1. Поняття і значення контролю
2. Види контролю за підприємницькою діяльністю
3. Правові форми контролю
4. Контрольні повноваження державних, в тому числі правоохоронних органів
5. Загальна характеристика окремих органів адміністративного контролю

1. Поняття і значення контролю

Відповідно до законодавства органи державної влади і місцевого самоврядування не можуть втручатися в безпосередню господарську діяльність суб'єктів підприємництва ; таке втручання зазначених органів можливе лише в межах їх контрольних повноважень. Державні органи і посадові особи можуть давати суб'єктам підприємницької діяльності вказівки тільки у відповідності зі своєю компетенцією. При здійсненні контролю за підприємницькою діяльністю контролюючі органи повинні дотримуватися відповідних правил, не допускати перетинання різних видів контролю, не ставити в процесі виконання контрольних повноважень під загрозу діяльність самого суб'єкта підприємницької діяльності. Так, Н.О. Саніахметова наводить наступні результати досліджень недержавних організацій: середня кількість перевірок на рік у одного підприємства становить 78; середня кількість документів, на які необхідно підготувати відповідь контролюючим органам – 68, із 5 робочих днів на перевірки і взаємодію з державними органами керівник підприємства витрачає в середньому 2 дні, грошові витрати підприємства, пов'язані з перевірками, становлять в середньому 4,2 тис. грн. на рік.

Контроль за здійсненням підприємницької діяльності є складовою частиною, функцією управління. Через контрольні повноваження держава в особі її уповноважених органів перевіряє дотримання законності і допустимість підприємництва тієї чи іншої особи, його межі й підстави, гарантуючи тим самим захист прав споживачів та інших підприємців від недобросовісної конкуренції чи порушення їх законних прав та інтересів. Через контроль забезпечується реалізація інтересів самої держави і, насамперед, формування доходної частини державного бюджету.

Контроль розглядається як перевірка, нагляд за виконанням законів, завдань, якості, установлення вимог чи строків тощо. Контроль є заключною функцією державного управління, тобто діяльність спеціально створених державних органів, що безпосередньо спрямована на реалізацію законів. Як цілеспрямована діяльність державних органів і їхніх посадових осіб, контроль має ряд властивих *рис*:

1. це один з основних дозволених законом випадків втручання держави в підприємницьку діяльність (зрідка у прямо передбачених чинним законодавством випадках в процесі здійснення контролю не допускається припинення діяльності підприємця);

2. контроль за здійсненням підприємництва базується на чітко визначених спеціальними законами повноваженнях державних контрольних органів. Вийти за межі своїх контрольних функцій і перевищити обсяг наданих повноважень державний орган і його посадові особи не можуть. Закон передбачає, що державні органи та їх посадові особи можуть давати підприємцям вказівки лише в межах своєї компетенції, у встановлених законодавством формах. У випадку видання державним чи іншим органом акта, що не відповідає його компетенції і вимогам діючого законодавства, підприємець вправі звернутися в суд із заявою про визнання його недійсним. Відповідно і збитки, що заподіяні підприємцю в результаті виконання незаконних розпоряджень, порушення прав підприємця, а також неналежного здійснення такими органами чи їх посадовими особами передбачених законом обов'язків щодо підприємця, підлягають відшкодуванню цими органами;

3. контрольні функції реалізуються не тільки державними, але і громадськими органами (наприклад, товариству захисту прав споживачів), іншими суб'єктами у тому випадку, якщо будуть виявлені факти порушення їхніх абсолютних прав (контрафактні дії). Так, відповідно до Закону України "Про захист прав споживачів" споживачі у випадку порушення їхніх прав можуть звернутися з вимогою до порушника про припинення таких порушень і захисту його прав споживача. Споживач може заявити свої вимоги усно чи письмово шляхом подачі скарги чи відповідного запису в книзі скарг і пропозицій.

Суб'єкти підприємництва з метою підтримки своєї ділової репутації можуть самостійно здійснювати контроль за виготовленням продукції, за діяльністю свого персоналу, посередників тощо;

4. контроль повинен здійснюватися в передбачених законом правових формах і лише в межах, зазначених законом або підзаконним актом;

5. контроль повинен здійснюватися лише у передбачених законом випадках. При проведенні контролю іншим державним органом щодо того ж предмета, що контролювався попередньо, усі витрати на його проведення повинні бути відшкодовані за рахунок останнього органа. Якщо в ході контролю роботи попереднього контрольного стану будуть виявлені допущені ним порушення чи зловживання посадовим положенням, у тому числі протиправні дії, то негативні наслідки результативного контролю повинні також покладатися на контролюючого;

6. контроль повинен бути результативним, доведеним до кінця і закінчуватися прийняттям відповідних висновків. Останній доводиться до контролюваного, а у випадку виявлення порушень – до засновників, державним органам, що зобов'язані розглядати виявлені порушення, давати їм правову оцінку і притягати до відповідальності винних осіб;

7. контроль повинен бути оперативним і проводитися в оптимальний строк. Посадові особи контролюючого органа при здійсненні своїх повноважень не можуть відволікатися для іншої діяльності, не зв'язаної з контролем.

При контролі за підприємництвом використовуються різні його види і форми. Він може бути попереднім, превентивним, поточним (у виді перевірки, обліку, обстеження, спостереження) і заключним. Можливий екстраординарний контроль за фактом виявлення грубого порушення законодавства в діяльності підприємця або тяжких його наслідків, наприклад, масових отруєнь споживачів тощо.

Контроль як правова форма державного регулювання економіки – це сукупність організаційно-технічних і правових заходів, спрямованих на визначення компетентними органами ступеня відповідності фактичних напрямів і результатів діяльності суб'єктів господарського життя встановленим державою правилам, нормам і нормативам, а також виявлення порушень у діяльності цих суб'єктів, вжиття заходів щодо їх усунення, в тому числі застосування господарсько-правових санкцій.

Відповідно до ст. 19 ГК *держава здійснює контроль і нагляд за господарською діяльністю суб'єктів господарювання у таких сферах:*

– збереження та витрачання коштів і матеріальних цінностей суб'єктами господарських відносин – за станом і достовірністю бухгалтерського обліку та звітності;

– фінансових, кредитних відносин, валютного регулювання та податкових відносин – за додержанням суб'єктами господарювання кредитних зобов'язань перед державою і розрахункової дисципліни, додержанням вимог валютного законодавства, податкової дисципліни;

– цін і ціноутворення – з питань додержання суб'єктами господарювання державних цін на продукцію і послуги;

– монополізму та конкуренції – з питань додержання антимонопольно-конкурентного законодавства;

– земельних відносин – за використанням і охороною земель; водних відносин і лісового господарства – за використанням та охороною вод і лісів, відтворенням водних ресурсів і лісів;

– виробництва і праці – за безпекою виробництва і праці, додержанням законодавства про працю; за пожежною, екологічною, санітарно-гігієнічною безпекою; за дотриманням стандартів, норм і правил, якими встановлено обов'язкові вимоги щодо умов здійснення господарської діяльності;

– споживання – за якістю і безпечністю продукції та послуг;

– зовнішньоекономічної діяльності – з питань технологічної, економічної, екологічної та соціальної безпеки.

Органи державної влади і посадові особи, уповноважені здійснювати державний контроль і державний нагляд за господарською діяльністю, їх статус та загальні умови і порядок здійснення контролю і нагляду визначаються законами.

Незаконне втручання та перешкоджання господарській діяльності суб'єктів господарювання з боку органів державної влади, їх посадових осіб при здійсненні ними державного контролю та нагляду забороняються.

Органи державної влади і посадові особи зобов'язані здійснювати інспектування та перевірки діяльності суб'єктів господарювання неупереджено, об'єктивно і оперативно, дотримуючись вимог законодавства, поважаючи права і законні інтереси суб'єктів господарювання.

Суб'єкт господарювання має право на одержання інформації про результати інспектування і перевірок його діяльності не пізніше як через тридцять днів після їх закінчення, якщо інше не передбачено

законом. Дії та рішення державних органів контролю та нагляду, а також їх посадових осіб, які проводили інспектування і перевірку, можуть бути оскаржені суб'єктом і господарювання у встановленому законодавством порядку.

Усі суб'єкти господарювання зобов'язані здійснювати первинний (оперативний) та бухгалтерський облік результатів своєї роботи, складати статистичну інформацію, а також надавати відповідно до вимог закону фінансову звітність та статистичну інформацію щодо своєї господарської діяльності, інші дані, визначені законом. Забороняється вимагати від суб'єктів господарювання надання статистичної інформації та інших даних, не передбачених законом або з порушенням порядку, встановленого законом

Контрольні функції *державних органів* безпосередньо передбачені Конституцією України і рядом спеціальних законів, що встановлюють правові положення і регламентують діяльність того чи іншого державного органа.

Так, наприклад, контрольні функції Верховної Ради України закріплені в ст. 85 Конституції і передбачають:

- контроль за виконанням державного бюджету, за внесенням обов'язкових у нього відрахувань суб'єктами підприємництва в Україні;

- здійснення контролю за діяльністю КМУ, в тому числі щодо регулювання, підтримки, розвитку підприємництва в Україні;

- затвердження рішень про надання Україною позик та економічної допомоги іноземним державам і міжнародним організаціям, а також про одержання Україною від інших держав, банків, міжнародних фінансових організацій позик, не передбачених державним бюджетом України, здійснення контролю за їхнім використанням;

- здійснення парламентського контролю в межах, визначених Конституцією;

- ухвалення рішення про направлення запиту до Президента України за вимогою народного депутата України (групи народних депутатів) чи комітету Верховної Ради України.

2. Види контролю за підприємницькою діяльністю

Парламентський контроль здійснюється за ходом виконання затверджених державних програм (наприклад, підтримки підприємництва) і бюджету, за забезпеченням конституційних прав і

свобод фізичних осіб. Він виявляється в запитах, створенні спеціальних парламентських комісій, скасуванні розпоряджень голови Верховної Ради України тощо. Верховна Рада України може давати доручення виконавчим органам або прокуратурі щодо здійснення контролю і результати його здійснення докладаються Верховній Раді України.

Право контролю належить і *народному депутатові* України, який може звернутися з запитом в органи Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, до керівників підприємств, установ і організацій, розташованих на території України, незалежно від їх організації, правової форми і форми власності. Керівники установ, організацій і підприємств, органів держави і місцевого самоврядування зобов'язані повідомити народному депутату про результати розгляду його запиту. При цьому інформація повинна бути достовірною і повною.

Президент України як гарант державного суверенітету, територіальної цілісності України, дотримання прав і свобод людини і громадянина може згідно зі ст. 106 Конституції в межах своїх контрольних повноважень давати доручення про проведення перевірок, ініціювати їх. Він має право звільняти посадових осіб державних органів, що порушують законодавство про підприємництво, давати вказівку про перевірку дотримання діючого законодавства й у випадку виявлення порушень звільнити винних. Президент може скасувати акти Кабінету Міністрів України і Ради Міністрів Автономної Республіки Крим, що суперечать Конституції і чинному законодавству. Він має право вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів, повернення їх на повторний розгляд.

Найбільш широкі повноваження щодо забезпечення контролю належать органам *виконавчої влади*. Такий контроль прийнято називати *адміністративним*. Основне навантаження контрольних повноважень покладається на Кабінет Міністрів України, а також міністерства, центральні органи виконавчої влади із спеціальним статусом (відомства) і державні комітети. Забезпечуючи державний суверенітет, економічну самостійність, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики, виконання Конституції і законів України, власних актів, Кабінет Міністрів забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної і податкової політики в сфері зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури, охорони

природи, екологічної безпеки і природокористування. Він направляє і координує роботу міністерств і інших органів виконавчої влади, що відповідно до сфери їхньої діяльності і компетенції здійснюють контроль за підприємницькою діяльністю.

У відповідності зі ст. 121 Конституції України *прокуратура* здійснює нагляд за дотриманням законів органами, що проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство. Основним засобом реагування на порушення законності, у тому числі й у підприємницькій діяльності, є внесення протесту з вимогою скасування незаконного акта і приведення його у відповідність із законом, про припинення незаконних дій керівників, посадових осіб і про відновлення порушеного права.

Ефективним засобом контролю за законністю актів і дій посадових осіб – суб'єктів підприємництва, є *судовий контроль*, що здійснюється у вигляді діяльності судів за вирішенням адміністративних справ, пов'язаних з перевіркою законності актів органів управління (у випадку звернення зацікавлених осіб) і перевіркою фактів, що мають істотне значення для вирішення цивільних і кримінальних справ. За результатами виявлених при проведенні судового контролю порушень суд виносить постанови і подання. Постанова інформує відповідні державні органи, об'єднання громадян, комерційні структури про виявлені порушення, їхні причини та умови і мають за мету вживання необхідних заходів по усуненню порушень і попередженню подібних їм правопорушень надалі (ст. 23 КПК і ст. 235 ЦПК України). Подання судді приймається ним особисто, виноситься оперативно й у довільній формі й містить узагальнення виявлених фактів порушення.

Судовий контроль спрямований на безпосередню охорону і захист суб'єктивних прав підприємців, а парламентський, прокурорський і адміністративний передбачають підтримку законності і правопорядку, затвердження авторитету закону.

Контрольними функціями наділені і деякі *громадські організації*. Згідно зі ст. 25 Закону України “Про захист прав споживачів” об'єднання споживачів можуть проводити експертизу та випробування товарів, сприяти державним органам у здійсненні контролю за якістю товарів, торгового й іншого видів обслуговування, вносити в органи державного управління і суб'єктам господарської діяльності пропозиції про заходи щодо підвищення якості товарів (робіт, послуг), про тимчасове зупинення випуску і

реалізації товарів, що не відповідають установленим вимогам щодо їхньої якості, припиненні виробництва, вилученні з реалізації товарів, що становлять небезпеку для життя, здоров'я і майна громадян або спричиняють шкоди навколишньому середовищу, а також про скасування цін, що встановлені з порушенням діючого законодавства України про ціни та ціноутворення.

Суб'єкти підприємництва у випадку створення юридичної особи здійснюють *самоконтроль*, для чого у своїй структурі передбачають спеціальні метрологічні служби або відділи контролю якості (ВКТ). Він може бути попереднім, поточним і наступним. Попередній контроль проводиться з метою перевірки якості сировини, матеріалів, комплектуючих відповідності вимогам нормативно-технічної документації та умовам договору. Такий контроль ще називається вхідним. Поточний контроль (технологічний) здійснюється з метою перевірки дотримання технології виробництва, фасовки й вимог стандартів і технічних умов. Наступний (вихідний) контроль здійснюється з метою випуску за межі виробника тільки такого товару, що відповідає всім пропонованим вимогам.

В залежності від методів проведення контролю він може бути: суцільним – з перевіркою всієї партії товару продукції і вибіркоvim – лише частини такої партії.

У випадках, передбачених нормативними актами чи угодами, контроль здійснюють контрагенти, споживачі товару і т.п. Так, при прийомі продукції продавець повинен перевірити не тільки кількість продукції, але й якість і відповідність установленим вимогам, нормам, у тому числі щодо упакування. За договором контрактації заготівельна організація перевіряє якість доставленої на заготівельний пункт сільськогосподарської продукції і при невідповідності її установленим вимогам може відмовитися від її прийняття. За договором будівельного підряду замовник особисто чи через фахівця вправі контролювати якість робіт і якість застосовуваних будівельних матеріалів.

Крім того, материнська юридична особа вправі здійснювати контроль за дочірнім підприємством, вимагати проведення аудиторської перевірки. Вона може бути обов'язковою у випадках, передбачених Законом України "Про аудиторську діяльність", наприклад, у випадку банкрутства.

3. Правові форми контролю

Контроль підприємницької діяльності здійснюється в різних формах в залежності від його виду і суб'єкта.

Парламентський контроль здійснюється переважно у формі *запиту* – вимоги депутатів до відповідного державного органу, їх посадових осіб надати пояснення про їх діяльність чи з питань, що входять до їх компетенції. Запит розглядається як важлива форма контролю представницького органу. Правом запиту користуються депутати і депутатські групи (фракції). Згідно зі ст. 86 Конституції України народний депутат має право на сесії Верховної Ради України звернутися з запитом до її органів, Кабінету Міністрів України, до керівників інших органів державної влади, місцевого самоврядування, а також до керівників підприємств, установ і організацій, розташованих на території України незалежно від підпорядкованості і форми власності. Відповідні керівники органів державної влади й органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій зобов'язані повідомити народному депутату України про результати розгляду його запиту.

У виняткових випадках Верховна Рада України може на своєму засіданні розглянути ті чи інші конкретні питання щодо підприємницької діяльності. Більшість прикладних питань, що не стосуються законотворчого процесу, розглядаються в комітетах і комісіях Верховної Ради. Вона може створювати спеціальні тимчасові комісії для підготовки і попереднього розгляду питань, що становлять суспільний інтерес, якщо за це проголосувало не менше однієї третини від її конституційного складу (ч. 3 ст. 89 Конституції України).

Адміністративний контроль як переважний вид державного контролю здійснюється у формі *ревізій* і *перевірок*. Перша проводиться з метою документального контролю фінансово-господарської діяльності, за результатами якої складається акт. **Ревізія**, таким чином, являє собою документальну перевірку фінансово-господарської діяльності суб'єкта підприємницької діяльності чи посадових осіб за визначений час. Ревізія може бути плановою і неплановою. До основних завдань ревізії належить перевірка законності і доцільності господарських операцій, дотримання фінансової дисципліни, контроль за збереженням майна і за станом бухгалтерського обліку і т.п. У залежності від підстав, цілей, часу проведення і повноти охоплення ревізії бувають: планові,

непланові, відомчі, позавідомчі, часткові, суцільні, вибіркові, комплексні, некомплексні, наскрізні, тематичні і тощо.

Перевірка проводиться з метою обстеження і вивчення окремих напрямків фінансово-господарської діяльності. На відміну від ревізії, за результатами перевірки складається довідка або доповідна записка. Остання адресуються як тому, хто перевіряється – для усунення виявлених недоліків, а при їх відсутності – прийняття до відання, так і генеральному органу для прийняття відповідних рішень, а при відсутності в нього достатньої компетенції, для інформування інших державних органів.

При виявленні порушень про них необхідно інформувати засновника чи власника, а при наявності невідповідностей податкової, статистичної чи іншої інформації – відповідні державні органи.

Перевірки діяльності підприємців регулюються відповідно до Указу Президента України “Про деякі заходи для дерегулювання підприємницької діяльності” від 23.07.1998 р. Поява цього Указу Президента України викликана в першу чергу тим, що підприємництво в Україні знаходиться під тиском надмірного державного регулювання. Необхідність виконання значної кількості правил і процедур гальмує появу на ринку нових суб’єктів підприємницької діяльності і заважає нормальній роботі вже діючих суб’єктів. Зокрема, це стосується численних перевірок контролюючих органів, яких нараховується біля тридцяти.

Виникла нагальна потреба в координації й упорядкуванні діяльності органів, що контролюють підприємців в Україні. Для зменшення втручання державних органів у підприємницьку діяльність передбачено наступне.

Органи виконавчої влади, уповноважені від імені держави здійснювати перевірку фінансово-господарської діяльності суб’єктів підприємницької діяльності (контролюючі органи), проводять планові і позапланові виїзні перевірки.

Плановою вважається перевірка фінансово-господарської діяльності, що передбачена в плані роботи контролюючого органа і здійснюється за місцезнаходженням такого суб’єкта або за місцем розташування об’єкта власності. Вона проводиться за сукупними показниками фінансово-господарської діяльності на підставі письмового рішення керівника відповідного контролюючого органа не частіше одного разу в календарний рік.

Забороняється проведення виїзних планових перевірок за окремими видами зобов'язань перед бюджетами, крім бюджетних позик і кредитів, гарантованих бюджетними коштами.

Право на проведення планової виїзної перевірки суб'єкта підприємницької діяльності надається тільки в тому випадку, якщо йому не пізніше ніж за 10 календарних днів направлено письмове повідомлення із вказівкою дати її проведення.

Позаплановою вважається перевірка, що не передбачена в планах роботи контролюючого органа при наявності хоча б одного з *наступних обставин*:

а) по наслідках зустрічних перевірок виявлені факти, що свідчать про порушення суб'єктом підприємницької діяльності норм законодавства;

б) суб'єктом підприємницької діяльності не представлені у встановлений термін документи обов'язкової звітності;

в) виявлена невірогідність даних, заявлених у документах обов'язкової звітності;

г) суб'єкт підприємницької діяльності подав у встановленому порядку скаргу про порушення законодавства посадовими особами контролюючого органа при проведенні планової чи позапланової виїзної перевірки;

д) у разі потреби перевірки відомостей, отриманих від осіб, що знаходилися в правових відносинах із суб'єктом підприємницької діяльності, чи якщо підприємець не надасть пояснення з документальним підтвердженням на обов'язковий письмовий запит контролюючого органа протягом трьох робочих днів із дня одержання запиту;

е) проводиться реорганізація (ліквідація) підприємства.

Позапланові виїзні перевірки проводяться тільки органами державної податкової служби і контрольно-ревізійної служби в межах їх повноважень.

Позапланова виїзна перевірка може здійснюватися і на підставі рішення Кабінету Міністрів України. Вищий контролюючий орган може за власною ініціативою перевірити відповідність висновків нижчого контролюючого органа шляхом перевірки документів обов'язкової звітності суб'єкта підприємницької діяльності чи висновків акта перевірки, складеного нижчим контролюючим органом. Вищий контролюючий орган вправі прийняти рішення про повторну перевірку суб'єкта підприємницької діяльності тільки в

тому випадку, якщо щодо його посадових чи службових осіб, які проводили планову чи позапланову перевірку зазначеного суб'єкта, розпочато службове розслідування або порушена кримінальна справа. Державна податкова адміністрація України вправі прийняти рішення про проведення повторної перевірки суб'єкта підприємницької діяльності у випадку, якщо таке рішення оформляється наказом за підписом її голови.

Контролюючими органами, що мають право проводити планові і позапланові перевірки фінансово-господарської діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, є:

а) *органи державної податкової служби* – щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) у бюджети і державні цільові фонди, неподаткових платежів;

б) *митні органи* – щодо сплати ввізного мита, акцизного збору і податку на додаткову вартість, що стягуються у випадку ввозу (пересилання) товарів на митну територію України в момент перетинання митного кордону;

в) *органи державного казначейства, державної контрольно-ревізійної служби й органи державної податкової служби* в межах їхньої компетенції – щодо бюджетних позик, позик і кредитів, гарантованих коштами бюджетів, цільового використання дотацій і субсидій, інших бюджетних асигнувань, коштів позабюджетних фондів, а також належного виконання державних контрактів, проавансованих за рахунок бюджетних коштів.

Контролюючі органи мають право здійснювати перевірки фінансово-господарської діяльності тільки в межах їх компетенції. Здійснення планових і позапланових виїзних перевірок за вказаними питаннями іншими державними органами забороняється.

Планові виїзні перевірки проводяться всіма контролюючими органами одночасно в день, визначений органом державної податкової служби. Порядок координації проведення таких перевірок встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Рішення про вилучення документів первинного обліку, припинення операцій на рахунках в установах банків, інших фінансово-кредитних установах, а також заборону відчуження майна суб'єкта підприємницької діяльності у зв'язку з порушенням податкового, бюджетного чи валютного законодавства можуть прийматися тільки органами державної податкової служби, а у випадках, визначених митним законодавством, – митними органами.

В Указі Президента України від 23.07.98 р. рекомендовано підприємствам, установам і організаціям усіх форм власності ведення журналів відвідування їх та їх структурних підрозділів представниками контролюючих органів з обов'язковою вказівкою термінів і мети відвідування, посади і прізвища представника, що обов'язково ставить свій підпис у цьому журналі. Відмовлення представника контролюючого органа в розписі в журналі є підставою для недопущення його до проведення перевірки. Про факт відмовлення суб'єкт підприємницької діяльності повідомляє письмово в триденний термін контролюючому органу, у якому працює такий представник. Форма і порядок ведення журналу встановлюються Державним комітетом України з питань розвитку підприємництва.

Нормативно-правові акти контролюючих органів, що регламентують порядок проведення перевірок суб'єктів підприємницької діяльності, узгоджуються з Державним комітетом України з питань регуляторної політики і підприємництва.

Позапланові перевірки дотримання суб'єктами підприємницької діяльності пожежної безпеки не здійснюються, якщо останній уклав договір страхування цивільної відповідальності перед третіми особами про відшкодування наслідків можливого збитку. У такому випадку збиток, нанесений третім особам у зв'язку з порушенням суб'єктом підприємницької діяльності вимог пожежної безпеки, компенсується в повному обсязі страховою комісією.

Державні органи у справах захисту прав споживачів здійснюють позапланову перевірку суб'єктів підприємницької діяльності винятково на підставі отриманих від споживачів скарг про порушення ними вимог законодавства про захист прав споживачів.

Скарга споживача повинна подаватися в письмовому виді і містити відомості про його прізвище, ім'я, по батькові, місце проживання, серію і номер паспорта чи іншого документа, що посвідчує особу, а також дані про товар, при продажу якого були порушені права споживача. Органи у справах захисту прав споживачів не мають права розголошувати зазначені відомості про споживача, що подав скаргу.

Органи, що здійснюють реєстрацію суб'єкта підприємницької діяльності чи видають ліцензії на здійснення окремих її видів, а також інші дозволи, передбачені законодавством, не можуть ставити умовою реєстрації чи видачі ліцензій, інших дозволів відрахування

коштів на користь яких-небудь бюджетних чи позабюджетних фондів, установ, підприємств, організацій чи окремих осіб.

Обмеження в строках і підставах проведення перевірки суб'єкта підприємницької діяльності, визначені цим Указом, не поширюються на перевірки, проведені за особистим проханням суб'єкта підприємницької діяльності, чи перевірки, проведені відповідно до кримінально-процесуального законодавства.

Органи прокуратури, внутрішніх справ, Служби безпеки України у випадку виявлення порушень у ході попереднього слідства виносять подання за фактом виявлених у процесі контролю порушень діючого законодавства.

4. Контрольні повноваження державних, в тому числі правоохоронних органів

Здійснення підприємницької діяльності має свої визначені межі і пов'язано з необхідністю дотримання приватноправових і публічно-правових обов'язків і вимог діючого законодавства.

Незважаючи на велику кількість державних органів, що можуть здійснювати адміністративний контроль за діяльністю суб'єктів підприємництва, їх *повноваження* можна звести до ряду загальних:

- здійснення перевірок;
- дослідження й огляд об'єктів;
- пред'явлення вимоги про усунення виявлених недоліків;
- одержання відомостей про діяльність суб'єкта;
- одержання пояснень від посадових осіб;
- вилучення документів чи інших предметів, що свідчать про протиправну діяльність;
- опечатування приміщень, касових апаратів, складів, сховищ і інших об'єктів підприємницької діяльності;
- накладення на винних осіб адміністративних штрафів та інших санкцій.

Деякі з контролюючих державних органів вправі:

- тимчасово зупиняти діяльність суб'єктів підприємництва;
- забороняти відвантаження, реалізацію (продаж) товарів, надання послуг і виконання робіт;
- опломбовувати виробничі, складські та інші приміщення;
- припиняти операції на розрахункових та інших рахунках у банках і фінансово-кредитних установах у випадках, якщо керівник об'єкта, на якому необхідно провести перевірку або ревізію, ставить

перешкоди посадовій особі по виконанню її обов'язків (п. 4 ст. 11 Закону України “Про державну податкову службу України”);

- перевіряти документи, що викривають особу в здійсненні злочину чи іншого правопорушення;

- безперешкодно входити на територію об'єкта з метою припинення злочину;

- затримувати осіб, що вчинили (вчиняють) протиправні дії;

- проводити слідчі дії;

- здійснювати оперативно-розшукові заходи;

- здійснювати нагляд за дотриманням законності (ст. ст. 20 – 29 Закону України “Про прокуратуру”, ст. 11 Закону України “Про міліцію” ст. 25 Закону України “Про Службу безпеки України”). Варто мати на увазі, що ці повноваження повинні здійснюватися в передбачених законом формах і межах.

Контрольні повноваження правоохоронних органів

Відповідно до Законів України “Про прокуратуру” від 5 листопада 1991 р., “Про міліцію” від 20 грудня 1990 р., “Про службу безпеки України” від 25 березня 1992 р. на правоохоронні органи покладені обов'язки здійснення контролю за дотриманням діючого законодавства. Їхні контрольні повноваження можна розглядати як загальні і спеціальні.

Так, *посадові особи прокуратури, міліції, Служби безпеки України вправі:*

- безперешкодно по пред'явленню службового посвідчення особи про займану посаду, входити в приміщення державних органів, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, установ і організацій незалежно від форм власності і підпорядкованості;

- витребувати, вивчати матеріали і документи, необхідні для проведення перевірки;

- на підставі письмових постанов, підписаних посадовими особами правоохоронних органів, знайомитися з документами, що містять банківську таємницю або мають конфіденційний характер;

- викликати громадян і посадових осіб по справах про скоєння злочинів або у зв'язку з матеріалами, що знаходяться в них на розгляді та вимагати від них письмових, усних пояснень, що стосуються порушень законодавства;

- при наявності даних про факт вчинення правопорушення перевіряти документи, що засвідчують особу.

Посадові особи органів прокуратури мають право письмово вимагати надання в прокуратуру для перевірки:

– довідок (у тому числі щодо операцій і рахунків юридичних і фізичних осіб), зв'язаних з перевіркою рішень, розпоряджень, інструкцій, наказів та інших документів, одержувати інформацію про стан законності і заходах по її забезпеченню;

– вимагати від керівників проведення перевірок діяльності (підлеглих і підконтрольних підприємств, організацій, установ незалежно від форми власності).

Працівникам міліції надано право:

– безперешкодно входити на територію підприємств, організацій і установ з метою припинення злочинів, переслідування осіб, що підозрюються в скоєнні злочину, виявлення схованих чи добутих злочинним шляхом предметів;

– вносити на ім'я посадових осіб підприємств, організацій і установ обов'язкові для розгляду подання про усунення причин і умов, що сприяють скоєнню злочинів;

– складати протоколи про адміністративні правопорушення;

– разом з керівниками СБУ використовувати оперативно-розшукові заходи, фото–, кіно–, відеозйомку і звукозапис для розкриття злочинів;

– з санкції суду знімати інформацію з каналів зв'язку і переглядати поштово-телеграфну кореспонденцію.

У сфері підприємництва у відповідності зі ст. 222 Кодексу України про адміністративні правопорушення *органам міліції підвідомчі* справи, пов'язані з:

1. порушенням правил про валютні операції;

2. порушенням правил обігу наркотичних засобів і психотропних речовин;

3. порушенням правил паспортної системи;

4. незаконним продажем товарів і інших предметів;

5. несвоєчасною здачею виторгу, порушенням правил розрахунків зі споживачами;

6. порушенням правил поведінки з вогнепальною, холодною, пневматичною, вогнепальною зброєю;

7. порушенням правил збереження вантажів на транспорті;

8. торгівлею з рук у невстановлених місцях.

При виявленні зазначених порушень уповноважені посадові особи складають протокол про адміністративне правопорушення.

Крім цього, можуть бути вилучені необхідні документи в присутності власника, а через його відсутність – двох понятих. Якщо вилучення документів проводиться при особистому огляді особи, у якій вони знаходяться, присутність двох понятих є обов'язковою (ст. 246 КпАП). Вилученню підлягають документи, що містять відомості про наявність, відсутність правопорушень, вини особи й інші відомості, що мають істотне значення для правильного розгляду справи. Обов'язково вилучаються документи, що стали засобом чи безпосереднім об'єктом правопорушення (ст. 265 КпАП).

За наявності достатніх даних про злочин може бути проведений обшук, який здійснюється в тих випадках, якщо є достатні підстави вважати, що зброя, речі, цінності, здобуті злочинним шляхом, а також предмети і документи, що мають істотне значення для встановлення істини в справі, сховані в приміщенні чи місці або в якої-небудь особи. Обшук проводиться за наявності санкції суду.

Посадовою особою відповідних правоохоронних органів може бути проведена виїмка документів, що здійснюється на підставі постанови слідчого.

Відповідно до Закону України “Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю” від 30 червня 1993 р. посадові особи Головного управління по боротьбі з організованою злочинністю МВС України, управлінь і відділів УМВС України в областях за наявністю конкретної постанови із санкцією суду мають право на вилучення документів, що можуть бути використані в розкритті і розслідуванні організованої злочинної діяльності.

Стаття 11 Закону України “Про міліцію” передбачає право на огляд виробничих, складських і інших службових приміщень і території з метою перевірки. Він проводиться тільки за участю адміністрації підприємства, організації, установи. У випадку відсутності директора чи особи, що виконує його обов'язки, особі, яка перевіряє можна відмовити в праві на перевірку до їхнього прибуття.

Державний інспектор пожежного нагляду відповідно до Закону України “Про пожежну безпеку” від 17 грудня 1993 р. *вправі*:

– проводити в будь-який час у присутності власника чи його представника пожежно-технічне обстеження, одержувати від власника необхідні матеріали й інформацію;

– давати обов'язкові для виконання розпорядження по усуненню порушень пожежної безпеки.

Головне управління охорони і його підрозділи на місцях мають право проводити перевірки заходів забезпечення охорони власності, а також давати обов'язкові вказівки.

5. Загальна характеристика окремих органів адміністративного контролю

Органи державного контролю за підприємницькою діяльністю по обсягу своїх повноважень можна підрозділити на групи:

– за *територією поширення контрольних функцій*: загальнодержавні і місцеві. Так, повноваження контрольних органів Автономної Республіки Крим обмежується територією останньої, контрольні повноваження обласних загальнодержавних органів також стосується лише їхньої території. На підставі компетентного рішення центрального органа в окремих випадках співробітники територіальних органів можуть залучатися до контролю за суб'єктами підприємництва, що розташовані за межами їхньої території;

– *по охопленню видів підприємництва* можна виділити міжгалузевий і відомчий контроль. Так, Державна податкова адміністрація, Державно-ревізійна служба, Антимонопольний комітет, Державний комітет з нагляду за охороною праці, Державна інспекція по нагляду за дотриманням стандартів, норм і правил, Державна комісія з цінних паперів і фондового ринку, Державна інспекція контролю за цінами і т.п. можуть здійснювати контроль за будь-яким суб'єктом підприємництва. Державні спеціалізовані інспекції, що створюються в галузях промисловості, фінансів, сільського господарства, охорони природи, будівництва і т.п., здійснюють контроль лише щодо підприємства, що охоплюється їх компетенцією. Так, рибнагляд, ветеринарний, газовий, гірничотехнічний і т.п. здійснює контроль лише за тими підприємцями, що займаються відповідним видом діяльності.

Державна контрольньо-ревізійна служба як орган міжвідомчого контролю діє при Міністерстві фінансів України і йому підкоряється, має свою організаційну структуру: Головне контрольньо-ревізійне управління України, контрольньо-ревізійне управління Автономної Республіки Крим, обласних управлінь і управлінь міст Києва і Севастополя, контрольньо-ревізійних відділів у районах, містах, міських районах. Правове положення контрольньо-ревізійної служби урегульовано Законом України “Про державну контрольньо-ревізійну

службу в Україні” від 26 квітня 1993 р. Її завдання полягає в здійсненні державного контролю за збереженням коштів, матеріальних цінностей, станом і вірогідністю бухгалтерського обліку і звітності.

Державна контрольно-ревізійна служба вправі здійснювати ревізії і перевірки. З цією метою посадові особи мають право безперешкодне входити на об’єкти під час перевірки, одержувати необхідні для цього документи, письмові й усні пояснення від посадових осіб і співробітників підприємства, що перевіряється, вимагати усунення виявлених недоліків. У випадку виявлення порушень і зловживань посадові особи контрольно-ревізійної служби вправі опечатувати каси і касові апарати, приміщення, припиняти операції на розрахункових і інших рахунках у банках і інших фінансово-кредитних установах, утримувати в доход держави незаконно отримані кошти і застосовувати до порушників фінансові санкції.

З ініціативи контрольно-ревізійної служби ревізія або перевірка проводяться не частіше одного разу на рік. Однак інші органи, у тому числі прокуратура, органи попереднього нагляду шляхом призначення бухгалтерської експертизи і на підставі постанови слідчого можуть доручити її проведення цьому органу. Ревізія чи перевірка проводиться на підставі розпорядження, підписаного начальником служби у відповідному районі чи місті.

Державна податкова адміністрація діє на підставі Закону України “Про державну податкову службу в Україні” і покликана контролювати систему податків їх платниками, а також здійснювати контроль за правильністю їхнього нарахування і сплати. У зв’язку з цим вона проводить перевірку документів, зв’язаних з нарахуванням і сплатою податків, а також внесків у цільові фонди і наявності спеціальних дозволів (ліцензій, патентів) на здійснення того чи іншого виду діяльності, може одержувати пояснення, довідки та інші відомості під час перевірок, інші відомості про діяльність суб’єкта підприємництва, про отриманий ним прибуток, обстежувати об’єкти, що використовуються для одержання прибутку, вилучати документи, що свідчать про допущені порушення податкового законодавства, жадати від керівників їхнього усунення.

У випадку виявлення порушень діючого законодавства органи податкової адміністрації уповноважені припиняти операції по

розрахункових, валютних і інших рахунках у банках і інших фінансово-кредитних установах.

При виявленні порушень податкового законодавства податкова адміністрація вправі накладати на керівників та інших посадових осіб адміністративні штрафи. Вони накладаються також на керівників і інших посадових осіб підприємств, установ і організацій за порушення податкового законодавства. Податкова адміністрація може застосовувати подвійний розмір до нарахованого за результатами перевірки суми прибутку, іншого платежу в бюджеті, внески в державні цільові фонди. У випадку повторного протягом року порушення, що було виявлено попередньою перевіркою, штраф стягується в п'ятикратному розмірі від початкової за результатами перевірки суми податку.

Державний комітет у справах захисту прав споживачів вправі перевіряти якість товарів, а також дотримання правил торгівлі та надання послуг, відбирати в суб'єктів підприємництва зразки товарів, сировини, комплектуючих виробів для перевірки їх якості або проведення експертизи, проводити контрольні перевірки правильності розрахунків зі споживачами, одержувати безоплатно від перевіряємих необхідну інформацію. У випадку виявлення порушень посадові особи державного комітету, комітетів зі справ захисту прав споживачів можуть давати обов'язкові для виконання вказівки про припинення порушень прав споживачів, припиняти відвантаження і реалізацію товарів, що не відповідають вимогам нормативних документів до усунення таких недоліків; забороняти продаж товарів при відсутності документів, що засвідчують відповідність товару визначеним вимогам; тимчасово до усунення недоліків припиняти діяльність підприємств торгівлі, суспільного харчування і послуг; опломбовувати виробничі торгові приміщення, а також зіпсовані чи використовувані з простроченими термінами перевірки вимірювальні прилади; вилучати неякісні товари, накладати на винних осіб адміністративні штрафи і подавати в суд позови про захист прав споживачів.

Державна інспекція по нагляду за дотриманням стандартів, норм і правил вправі безперешкодно входити на територію підприємств, організацій і установ; одержувати необхідні відомості та матеріали з питань дотримання стандартів, норм і правил, забороняти випуск, збереження і використання продукції з порушенням стандартів, норм і правил, у тому числі випуск продукції, що не

пройшла обов'язкової стандартизації. При виявленні порушень Державна інспекція по нагляду за дотриманням стандартів, норм і правил вправі давати обов'язкові до виконання вказівки про усунення порушень, складати протоколи про адміністративні правопорушення, направляти матеріали про виявлені правопорушення в органи прокуратури для рішення питання про притягнення до кримінальної відповідальності винних осіб, вводити особливий режим прийому продукції в підприємців, звертатися до державних органів, що видають спеціальні дозволи, із пропозиціями про їхнє скасування.

Державна інспекція по контролю за цінами компетентна проводити перевірки виконання законодавства про ціни і ціноутворення, а також перевіряти порядок установа цін на товари, перевірки бухгалтерських документів, обстежувати приміщення, що використовуються для виробництва, збереження, реалізації товарів і надання послуг, одержувати необхідні документи.

У випадку виявлення порушень діючого законодавства посадові особи за результатами перевірки складають протоколи про допущені адміністративні правопорушення з наступною їх передачею податкової адміністрації для ухвалення рішення власне кажучи. Вони можуть приймати рішення про вилучення сум, що незаконно отримані суб'єктами підприємницької діяльності, самостійно накладати штрафи і припиняти у визначеному законом порядку операції суб'єкта, що перевіряється, по рахунках у банках та інших фінансово-кредитних установах.

Державний комітет з охорони праці вправі направляти керівникам підприємницьких структур обов'язкові для виконання розпорядження, устанавлювати порядок розробки і затвердження власником положень та інструкцій з охорони праці, перевіряти дотримання норм допуску працівників до роботи, проводити технічне розслідування причин надзвичайних подій (травматизму).

Відповідно при виявленні порушень ці контрольні органи вправі припиняти експлуатацію підприємств чи їхніх окремих ділянок до усунення порушень, вимог по охороні праці, направляти подання про невідповідність окремих посадових осіб займаній посади, притягати до адміністративній відповідальності винних у порушенні законодавства про охорону праці.

Питання для самоконтролю:

1. *Визначте сутність контролю за здійсненням підприємницької діяльності.*
2. *Дайте характеристику органів, які здійснюють контроль за підприємницькою діяльністю.*
3. *Проаналізуйте форми контролю за здійсненням підприємницької діяльності.*
4. *Охарактеризуйте перевірку як форму контролю за підприємницькою діяльністю.*
5. *Що таке ревізія?*
6. *Визначте підстави для проведення позапланових виїзних перевірок.*
7. *Зазначте органи, які мають право проводити позапланові перевірки.*
8. *Проаналізуйте повноваження органів держави при здійсненні контролю за підприємницькою діяльністю.*
9. *Дайте характеристику контрольних повноважень правоохоронних органів.*
10. *Визначте правовий статус:*
 - a) *Державної податкової служби;*
 - b) *Державної контрольно-ревізійної служби;*
 - v) *Державний комітет у справах захисту прав споживачів*
 - г) *Державної інспекції по нагляду за дотриманням стандартів, норм і правил;*
 - д) *Державної інспекції по контролю за цінами;*
 - e) *Державного комітету з охорони праці.*

ТЕМА 9. ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

1. Поняття та види господарсько-правової відповідальності
2. Підстави господарсько-правової відповідальності
3. Загальна характеристика господарсько-правових санкцій

1. Поняття та види господарсько-правової відповідальності

Господарсько-правова відповідальність є комплексним правовим інститутом господарського права, предметом регулювання якого є господарські правопорушення.

Господарсько-правова відповідальність може бути визначена як праввідносини, які виникають внаслідок вчинення господарського правопорушення між суб'єктами господарювання або між суб'єктом господарювання та органом державної влади чи органом місцевого самоврядування, в результаті чого суб'єкт господарювання, винний у вчиненні правопорушення зазнає несприятливих наслідків майнового або організаційного характеру, які передбачені господарсько-правовими санкціями.

Можна виділити наступні ознаки господарсько-правової відповідальності:

по-перше, за формою така відповідальність є юридичною, яка полягає у негативній оцінці поведінки правопорушника з боку держави і в прямій вимозі або санкції закону застосувати до нього заходи майнового впливу у вигляді відшкодування збитків, сплати неустойки, штрафу, пені або інші несприятливі для правопорушника правові наслідки. Загальним принципом цієї відповідальності є державна забезпеченість щодо застосування передбачених договором чи законом майнових та інших господарських санкцій завдяки системі спеціальних і загальних правохисних державних органів, функцією яких є саме застосування господарських санкцій;

по-друге, за змістом господарсько-правова відповідальність загалом є матеріальною і застосовується у формі певної системи майнових (економічних) санкцій, передбачених або дозволених нормами господарського законодавства. Господарське законодавство закріплює принцип повної майнової відповідальності суб'єктів господарювання аж до оголошення банкрутом (ч. 4 ст. 205 ГК);

по-третє, підставою застосування є господарське правопорушення – протиправна дія або бездіяльність

правопорушника. Господарсько-правова, як і цивільно-правова відповідальність, базується на принципі презумпції вини правопорушника.

Застосування господарських санкцій повинно гарантувати захист прав і законних інтересів громадян, організацій та держави, в тому числі відшкодування збитків учасникам господарських відносин, завданих внаслідок правопорушення, та забезпечувати правопорядок у сфері господарювання (ч. 2 ст. 216 ГК).

Таким чином, господарсько-правова відповідальність покликана стимулювати належне виконання учасниками господарських відносин господарських зобов'язань. Її головною метою є забезпечення правопорядку в сфері економіки (в господарських відносинах).

Реалізації цієї мети покликані сприяти принципи, на яких базується господарсько-правова відповідальність, закріплені в ч. 3 ст. 216 ГК:

- потерпіла сторона має право на відшкодування збитків незалежно від того, чи є застереження про це в договорі;
- передбачена законом відповідальність виробника (продавця) за недоброякісність продукції застосовується також незалежно від того, чи є застереження про це в договорі;
- сплата штрафних санкцій за порушення зобов'язання і також відшкодування збитків не звільняють правопорушника і без згоди другої сторони від виконання прийнятих зобов'язань у натурі;
- у господарському договорі неприпустимі застереження щодо виключення або обмеження відповідальності виробника (продавця) продукції.

Функції господарської відповідальності:

- *компенсаційна функція* (відновлення порушеного майнового стану потерпілого шляхом застосування на його користь компенсаційних, майнових санкцій, які стягуються з правопорушника й усунення наслідків неправомірної поведінки суб'єкта господарювання);
- *превентивна (попереджувальна) функція* (завдяки застосуванню відповідальності, не тільки усувається факт правопорушення, але й застосовується правові заходи, спрямовані на усунення його причин та умов);
- *охоронна функція* (полягає в охороні законних прав та інтересів учасників господарського обігу та споживачів);

– *стимулююча функція* (можливість чи загроза застосування до правопорушника економічних (майнових) санкцій у разі вчинення ним правопорушення спонукає особу до припинення правопорушення і реального виконання зобов'язання);

– *інформаційна функція* (для учасників господарського обігу інформація про застосування до суб'єкта господарювання – правопорушника заходів відповідальності є питанням доцільності продовження чи існування господарських відносин з таким суб'єктом).

Залежно від юридичної підстави (норм, які порушуються) розрізняють: договірні та позадоговірні порушення. Відповідно, виділяють і *договірну та позадоговірну господарсько-правову відповідальність*. Договірна відповідальність пов'язана з невиконанням або неналежним виконанням суб'єктом господарювання договірних зобов'язань. Позадоговірна відповідальність настає у випадку спричинення шкоди, порушення законодавства про економічну конкуренцію, придбання або збереження майна суб'єкта або суб'єктом господарювання за рахунок іншої особи без достатніх на те підстав тощо).

В залежності від розміру господарсько-правова відповідальність може бути:

а) *солідарною* (ґрунтується на принципі “один за всіх”, що означає її неподільність між солідарними боржниками. Кредитор має змогу задовольнити свої вимоги відразу від одного боржника, наприклад, найбільш платоспроможного. Солідарні боржники залишаються зобов'язаними до моменту повного виконання свого обов'язку, незважаючи на факт виконання іншим боржником певної частини вимог. Така відповідальність має місце у випадках спільного спричинення шкоди, учасників повного товариства між собою за зобов'язаннями такого товариства тощо);

б) *часткова* (окрема відповідальність кожного із співборжників перед кредитором у певній частині, визначеній договором або законом, наприклад, учасників товариства з обмеженою відповідальністю, за зобов'язаннями товариства);

в) *субсидіарна* (має додатковий щодо відповідальності правопорушника характер. Насамперед вимоги висуваються до боржника, і лише у разі неотримання від нього їх задоволення повністю або частково – до особи, яка несе додаткову (субсидіарну) відповідальність. Таку відповідальність, наприклад, несуть учасники

товариства з додатковою відповідальністю за зобов'язаннями товариства).

2. Підстави господарсько-правової відповідальності

Відповідно до ст. 219 ГК *підставою господарсько-правової відповідальності* учасника господарських відносин є вчинене ним правопорушення у сфері господарювання (ст. 219 ГК).

Господарське правопорушення – це протиправна дія або бездіяльність учасника господарських відносин, яка не відповідає вимогам норм господарського права, не узгоджується з юридичними обов'язками зазначеного учасника, порушує суб'єктивні права іншого учасника господарських відносин або третіх осіб. Згідно з положеннями ст. 610 ЦК, порушенням зобов'язання є його *невиконання* або *виконання з порушенням умов*, визначених змістом зобов'язання (неналежне виконання).

В залежності від юридичної підстави розрізняються *договірні* та *позадоговірні* правопорушення. В свою чергу, як зазначає В.С. Щербіна, договірні правопорушення поділяються на:

– *правопорушення на стадії виникнення зобов'язань*: порушення порядку, змісту та строків укладання договорів (статті 179, 180 ГК); процедури врегулювання розбіжностей, що виникають при їх укладанні (ст. 181 ГК); вчинення зобов'язання з метою, яка завідомо суперечить інтересам держави і суспільства (ст. 207 ГК);

– *порушення строків виконання* договірних та інших господарських зобов'язань щодо поставки продукції та товарів (найпоширеніші в господарській практиці), перевезення вантажів виконання робіт тощо. Прострочення виконання зобов'язання загалом тягне за собою обов'язок зобов'язаного суб'єкта відшкодувати завдані простроченням збитки (статті 220, 221, 224 ГК), сплату боржником визначеної законом чи договором неустойки, штрафу, пені (статті 230, 231 ГК), застосування оперативного-господарських санкцій (ст. 236 ГК);

– *порушення господарських зобов'язань щодо якості* поставленої продукції (товарів), виконаних робіт, наданих послуг (правові наслідки таких порушень встановлені, зокрема статтями 224, 231, 268 ГК);

– *порушення державної дисципліни цін*, пов'язані з виконанням договорів. Закон України від 3 грудня 1990 р. “Про ціни і ціноутворення” встановлює, що у разі порушення підприємством

ціни (при реалізації за договором продукції) надлишково одержана сума підлягає вилученню в доход відповідного бюджету;

– *порушення у сфері кредитних та розрахункових відносин, пов'язані з виконанням господарських договорів (як правило, це порушення виконання грошових зобов'язань, штрафні санкції за які встановлюються відповідно до ч. 6 ст. 231 ГК);*

– *порушення господарських зобов'язань щодо перевезень вантажів: зобов'язань з планів перевезень (неподача перевізних засобів, непред'явлення вантажів до перевезення); простій транспортних засобів під навантаженням і розвантаженням понад встановлені терміни; втрата, нестача, пошкодження вантажу; прострочення доставки вантажу тощо. Відповідальність за ці правопорушення встановлена, крім статей 313 і 314 ГК також транспортними кодексами і статутами;*

До позадоговірних правопорушень належать:

– *порушення законодавства про захист економічної конкуренції (антиконкурентні узгоджені дії; зловживання монополюючим (домінуючим) становищем; антиконкурентні дії органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю), відповідальність за які встановлена нормами глави 28 ГК, а також нормативно-правовими актами антимонопольно-конкурентного законодавства;*

– *порушення прав власника як поєднаних, так і не поєднаних з позбавленням прав володіння;*

– *спричинення шкоди;*

– *придбання або збереження майна суб'єкта або суб'єктом господарювання за рахунок іншої особи без достатніх на те підстав тощо.*

Науковці виділяють наступні **види правових підстав господарсько-правової відповідальності:**

– *нормативні (сукупність норм права про відповідальність учасників господарських відносин);*

– *господарська правосуб'єктність сторін – боржника і кредитора. Сторонами правовідносин щодо застосування відповідальності цього виду можуть бути суб'єкти господарювання, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, а також інші учасники господарських відносин (ч. 1 ст. 2; ч. 1 ст. 216 ГК);*

– правопорушення у сфері господарювання (ч. 1 ст. 218 ГК), тобто протиправні дії або бездіяльність правопорушника, що порушує права і законні інтереси потерпілої сторони чи заважають їх реалізації. Ця підстава складається з чотирьох елементів – умов господарсько-правової відповідальності:

а) *факт господарського правопорушення*, тобто порушення норми закону, умови договору, державного контракту тощо, внаслідок чого завдаються збитки або інша шкода майновим правам та інтересам потерпілого (кредитора). Господарське порушення є наслідком протиправної поведінки господарського порушника. Це може бути дія чи бездіяльність, що порушують правову норму, планове завдання, умови договору тощо;

б) *збитки, завдані порушенням* господарського зобов'язання або установлених вимог щодо здійснення господарської діяльності;

в) *причинний зв'язок* між протиправною поведінкою порушника і завданими потерпілому збитками. Це повинен бути причинно-необхідний зв'язок, коли протиправна дія чи бездіяльність є об'єктивною причиною такого наслідку, як збитки або інша шкода, завдані потерпілому (кредиторові);

г) *вина* правопорушника – учасника господарських відносин. Це негативне суб'єктивне ставлення правопорушника до прав і законних інтересів потерпілого. При цьому слід мати на увазі застереження закону, згідно з яким учасник господарських відносин відповідає за невиконання або неналежне виконання господарського зобов'язання чи порушення правил здійснення господарської діяльності, якщо не доведе, що вжив усіх залежних від нього заходів для недопущення господарського правопорушення. У разі якщо інше не передбачено законом або договором, суб'єкт господарювання за порушення господарського зобов'язання несе господарсько-правову відповідальність, якщо не доведе, що належне виконання зобов'язання виявилось неможливим внаслідок дії непереборної сили, тобто надзвичайних і невідворотних обставин за даних умов здійснення господарської діяльності. Не вважаються такими обставинами, зокрема, порушення зобов'язань контрагентами правопорушника, відсутність на ринку потрібних для виконання зобов'язання товарів, відсутність у боржника необхідних коштів (ч. 2 ст. 218 ГК).

Сукупність (склад) чотирьох названих умов утворює юридично-фактичні підстави господарсько-правової відповідальності.

Для застосування майнової відповідальності у вигляді відшкодування збитків необхідна наявність усіх чотирьох умов, тоді як для застосування неустойки (штрафу, пені), оперативно-господарських та адміністративно-господарських санкцій досить лише одного з них: факту господарського правопорушення.

Статтею 219 ГК встановлено межі господарсько-правової відповідальності, а також випадки, у яких розмір відповідальності учасника господарських відносин може бути зменшено або суб'єкт може бути звільнений від відповідальності.

За загальним правилом (ч. 1 ст. 219 ГК) за невиконання або неналежне виконання господарських зобов'язань чи порушення правил здійснення господарської діяльності правопорушник відповідає належним йому на праві власності або закріпленім за ним на праві господарського відання чи оперативного управління майном, якщо інше не передбачено ГК та іншими законами.

Так, засновники суб'єкта господарювання не відповідають за зобов'язаннями цього суб'єкта, крім випадків, передбачених законом або установчими документами про створення даного суб'єкта (учасники товариства з додатковою відповідальністю у разі недостатності майна товариства несуть додаткову солідарну відповідальність у визначеному установчими документами однаково кратному розмірі до вкладу кожного з учасників (ч. 4 ст. 80 ГК); учасники повного товариства несуть додаткову солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном (ч. 5 ст. 80 ГК); таку ж відповідальність несуть і повні учасники командитного товариства (ч. 6 ст. 80 ГК). Однак об'єднання підприємств не відповідає за зобов'язаннями його учасників, а підприємства – учасники не відповідають за зобов'язаннями об'єднання, якщо інше не передбачено установчим договором або статутом об'єднання (ч. 4 ст. 123 ГК).

Згідно з ч. 3 ст. 219 ГК суд має право зменшити розмір відповідальності або звільнити відповідача від відповідальності, якщо правопорушенню сприяли неправомірні дії (бездіяльність) другої сторони зобов'язання.

Сторони зобов'язання можуть передбачити певні обставини, які через надзвичайний характер цих обставин є підставою для звільнення їх від господарської відповідальності у випадку порушення зобов'язання через дані обставини, а також порядок

засвідчення факту виникнення таких обставин (ч. 4 ст. 219 ГК). Мова йде про обставини непереборної сили (форс-мажорні обставини).

Крім того, відповідно до ст. 617 ЦК особа, яка порушила зобов'язання, звільняється від відповідальності, якщо вона доведе, що це порушення сталося внаслідок випадку. Проте згідно з ЦК не вважається випадком, зокрема, недодержання своїх обов'язків контрагентом боржника, відсутність на ринку товарів, потрібних для виконання зобов'язання, відсутність у боржника необхідних коштів.

Статті 220 і 221 ГК передбачають окремі випадки відповідальності боржника і кредитора за неналежне виконання зобов'язань (у вигляді відшкодування збитків), що полягає в порушенні строку виконання, та інші правові наслідки такого прострочення (відмова кредитора від прийняття виконання, що втратило для нього інтерес; відстрочення виконання на строк прострочення кредитора).

3. Загальна характеристика господарсько-правових санкцій.

Господарськими санкціями визнаються (ч. 1 ст. 217 ГК) заходи впливу на правопорушника у сфері господарювання, результаті застосування яких для нього настають несприятливі економічні та/або правові наслідки. У сфері господарювання застосовуються такі види господарських санкцій: відшкодування збитків, штрафні санкції, оперативно-господарські санкції, а також адміністративно-господарські санкції.

1. **Відшкодування збитків** передбачає відновлення майнового стану суб'єкта господарювання за рахунок іншого суб'єкта – правопорушника. Саме цей вид відповідальності передбачає наявність всіх умов господарсько-правової відповідальності.

Господарський кодекс у ч. 1 ст. 224 визначає юридичні підстави застосування відшкодування збитків: “Учасник господарських відносин, який порушив господарське зобов'язання або установлені вимоги щодо здійснення господарської діяльності, повинен відшкодувати завдані цим збитки суб'єкту, права або законні інтереси якого порушено”.

Законодавцем також визначено види витрат управленої сторони, які є збитками. Під **збитками** розуміють витрати, зроблені управленою стороною, втрата або пошкодження її майна, а також неодолені нею доходи, які управлена сторона одержала б у разі

виконання зобов'язання або додержання правил здійснення господарської діяльності другою стороною.

Згідно з ч. 1 ст. 225 ГК до складу збитків, що підлягають відшкодуванню особою, яка допустила господарське правопорушення, включаються:

– вартість втраченого, пошкодженого або знищеного майна, визначена відповідно до вимог законодавства;

– додаткові витрати (штрафні санкції, сплачені іншим суб'єктам, вартість додаткових робіт, додатково витрачених матеріалів тощо), понесені стороною, яка зазнала збитків внаслідок порушення зобов'язання другою стороною;

– неодержаний прибуток (втрачена вигода), на який сторона, яка зазнала збитків, мала право розраховувати у разі належного виконання зобов'язання другою стороною;

– матеріальна компенсація моральної шкоди у випадках, передбачених законом.

Частини 3-7 ст. 225 ГК встановлюють певні вимоги щодо визначення розміру збитків: при визначенні розміру збитків, якщо інше не передбачено законом або договором, враховуються ціни, що існували за місцем виконання зобов'язання на день задоволення боржником у добровільному порядку вимоги сторони, яка зазнала збитків, а у разі якщо вимогу не задоволено у добровільному порядку, – на день подання до суду відповідного позову про стягнення збитків. Виходячи з конкретних обставин, суд може задовольнити вимогу про відшкодування збитків, беручи до уваги ціни на день винесення рішення суду.

Оскільки збитки, як правило, не є майновою санкцією заздалегідь значеного розміру, сторони господарського зобов'язання мають право за взаємною згодою *заздалегідь визначити погоджений розмір збитків, що підлягають відшкодуванню*, у твердій сумі або у вигляді відсоткової ставок залежно від обсягу невиконання зобов'язання чи строків порушення зобов'язання сторонами. В той же час не допускається погодження між сторонами зобов'язання щодо обмеження і відповідальності, якщо розмір відповідальності для певного виду зобов'язань визначений законом (ч. 5 ст. 225 ГК).

Кабінет Міністрів України можуть затверджувати методики визначення розміру відшкодування збитків у сфері господарювання.

Умови і порядок відшкодування збитків встановлені ст. 226 ГК, відповідно до якої учасник господарських відносин, який вчинив

господарське правопорушення, зобов'язаний вжити необхідних заходів щодо запобігання збиткам у господарській сфері інших учасників господарських відносин або щодо зменшення їх розміру, а у разі якщо збитків завдано іншим суб'єктам, – зобов'язаний відшкодувати на вимогу цих суб'єктів збитки у добровільному порядку в повному обсязі, якщо законом або договором сторін не передбачено відшкодування збитків в іншому обсязі.

Сторона, яка порушила своє зобов'язання або напевно знала, що порушить його при настанні строку виконання, повинна невідкладно повідомити про це другу сторону. У протилежному випадку ця сторона позбавляється права посилаючись на невжиття другою стороною заходів щодо запобігання збиткам та вимагати відповідного зменшення розміру збитків.

Сторона господарського зобов'язання позбавляється права на відшкодування збитків у разі якщо вона була своєчасно попереджена другою стороною про можливе невиконання нею зобов'язання і могла запобігти виникненню збитків своїми діями, але не зробила цього, крім випадків, якщо законом або договором не передбачено інше.

Не підлягають відшкодуванню збитки, завдані правомірною відмовою зобов'язаної сторони від подальшого виконання зобов'язання.

У разі невиконання зобов'язання про передачу їй індивідуально визначеної речі (речей, визначених родовими ознаками) управнена сторона має право вимагати відібрання цієї речі (речей) у зобов'язаної сторони або вимагати відшкодування останньою збитків.

У разі невиконання зобов'язання виконати певну роботу (надати послугу) управнена сторона має право виконати цю роботу самостійно або доручити її виконання (надання послуги) третім особам, якщо інше не передбачено законом або зобов'язанням, та вимагати відшкодування збитків, завданих невиконанням зобов'язання.

Відшкодування збитків, завданих неналежним виконанням зобов'язання, не звільняє зобов'язану сторону від виконання зобов'язання в натурі, крім випадків, зазначених у ч. 3 ст. 193 ГК (коли інше не передбачено законом або договором або управнена сторона відмовилася від прийняття виконання зобов'язання).

Відшкодування збитків як майнова санкція застосовується:

– у відносинах купівлі-продажу між суб'єктами господарювання. Так, згідно зі ст. 659 ЦК продавець зобов'язаний повідомити покупця про всі права третіх осіб на товар, що продається (права наймача, право застави, право довірчого користування тощо). У разі вилучення за рішенням суду товару у покупця на користь третьої особи на підставах, що виникли до продажу товару, продавець має відшкодувати покупцеві завдані збитки, якщо покупець не знав або не міг знати про наявність цих підстав (ч. 1 ст. 661 ЦК). Якщо проданий товар неналежної якості, покупець як один з альтернативних варіантів може вимагати відшкодування витрат на усунення недоліків товару (ч. 1 ст. 678 ЦК);

– у відносинах комерційного посередництва (агентської діяльності). У разі порушення агентського договору суб'єктом, якого представляє комерційний агент, останній має право на одержання винагороди у розмірах, передбачених агентським договором, а також на відшкодування збитків, понесених ним внаслідок невиконання або неналежного виконання договору другою стороною (ч. 3 ст. 303 ГК);

– за невиконання або неналежне виконання зобов'язань за договором підряду на капітальне будівництво винна сторона сплачує штрафні санкції, а також відшкодовує другій стороні збитки (зроблені другою стороною витрати, втрату або пошкодження її майна, неодержані доходи) в сумі, не покритій штрафними санкціями, якщо інший порядок не встановлено законом (ч. 1 ст. 322 ГК).

Чинним господарським законодавством передбачаються й інші випадки відшкодування збитків суб'єктами господарювання.

Відшкодування збитків відбувається в претензійно-позовному порядку.

2. Штрафні санкції – це господарські санкції у вигляді грошової суми (неустойка, штраф, пеня), яку учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити у разі порушення ним правил здійснення господарської діяльності, невиконання або неналежного виконання господарського зобов'язання (ч. 1 ст. 230 ГК).

Неустойка – грошова сума або інше майно, які боржник повинен передати кредиторіві у разі порушення боржником зобов'язання. При цьому предметом неустойки може бути грошова сума, рухоме і нерухоме майно (ч. 1 ст. 549 та ч. 1 ст. 551 ЦК).

Штраф обчислюється у відсотках від суми невиконаного або неналежно виконаного зобов'язання, *пеня* – у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожен день

прострочення виконання.

Аналіз статті 230 ГК дозволяє зробити наступні висновки, що штрафні санкції:

по-перше, завжди застосовуються у вигляді грошової суми (хоча діючий Цивільний кодекс України передбачає як предмет неустойки рухоме і нерухоме майно);

по-друге, підставою застосування штрафних санкцій є:

– порушення учасником господарських відносин правил здійснення господарської діяльності (хоча згідно з ч. 1 ст. 238 ГК до порушника за такі порушення застосовуються адміністративно-господарські санкції; тим більше, що в подальших статтях, присвячених штрафним санкціям, про порушення правил здійснення господарської діяльності як підставу застосування штрафних санкцій мова не йде);

– невиконання або неналежне виконання господарського зобов'язання;

по-третьє, суб'єктами права застосування штрафних санкцій є учасники відносин у сфері господарювання, зазначені у ст. 2 ГК;

по-четверте, законом щодо окремих видів зобов'язань може бути визначений розмір штрафних санкцій, зміна якого за погодженням сторін не допускається.

За загальним правилом розмір штрафних санкцій передбачається законом чи договором. Пріоритет у визначенні розміру санкцій надається закону, і лише в тих випадках, коли розмір штрафних санкцій законом не визначено, санкції застосовуються в розмірі, передбаченому договором (ч. 4 ст. 231 ГК).

ГК передбачає різні способи встановлення розміру санкцій договором:

а) у відсотковому відношенні до суми невиконаної частини зобов'язання;

б) у певній, визначеній грошовій сумі;

в) у відсотковому відношенні до суми зобов'язання незалежно від ступеня його виконання;

г) у кратному розмірі до вартості товарів (робіт, послуг).

Певні особливості має встановлення санкцій за порушення господарського зобов'язання, в якому хоча б одна сторона є суб'єктом господарювання, що належить до *державного сектора економіки*, або порушення пов'язане з виконанням *державного контракту*, або виконання зобов'язання фінансується за рахунок

Державного бюджету України чи за рахунок державного кредиту. За такі порушення штрафні санкції застосовуються (якщо інше не передбачено законом чи договором) у таких розмірах:

– за порушення умов зобов'язання щодо якості (комплектності) товарів (робіт, послуг) стягується штраф у розмірі двадцяти відсотків вартості неякісних (некомплектних) товарів (робіт, послуг);

– за порушення строків виконання зобов'язання стягується пеня у розмірі 0,1% вартості товарів (робіт, послуг), з яких допущено прострочення виконання за кожний день прострочення, а за прострочення понад тридцять днів додатково стягується штраф у розмірі 7% вказаної вартості.

Законом може бути визначений розмір штрафних санкцій також за інші порушення окремих видів господарських зобов'язань, зазначених вище.

У разі недосягнення згоди між сторонами щодо встановлення та розміру штрафних санкцій за порушення зобов'язання переддоговірний спір може бути вирішений в судовому порядку за заявою заінтересованої сторони відповідно до вимог ГК і ГПК.

Штрафні санкції за порушення *грошових зобов'язань* встановлюються у відсотках, розмір яких визначається обліковою ставкою НБУ, за весь час користування чужими коштами, якщо інший розмір відсотків не передбачено законом або договором.

Розмір штрафних санкцій, що застосовуються у *внутрішньогосподарських відносинах* за порушення зобов'язань, визначається відповідним суб'єктом господарювання – господарською організацією.

Порядок застосування штрафних санкцій (співвідношення між збитками і неустойкою) встановлено ст. 232 ГК. Цей порядок дещо відрізняється від співвідношення стягнення збитків і неустойки, встановленого ст. 624 ЦК.

За загальним правилом господарського законодавства якщо за невиконання або неналежне виконання зобов'язання встановлено штрафні санкції, то збитки відшкодовуються в частині, не покритій цими санкціями (*залікова неустойка*).

Законом або договором можуть бути передбачені випадки коли:

– допускається стягнення тільки штрафних санкцій (*виключна неустойка*);

– збитки можуть бути стягнуті у повній сумі понад штрафні санкції (*штрафна неустойка*);

– за вибором кредитора можуть бути стягнуті або збитки, або штрафні санкції (*альтернативна неустойка*).

Вимогу щодо сплати штрафних санкцій за господарське правопорушення може заявити учасник господарських відносин, права чи законні інтереси якого порушено, а у випадках, передбачених законом, – уповноважений орган, наділений господарською компетенцією.

Відсотки за неправомірне користування чужими коштами справляються по день сплати суми цих коштів кредитору, якщо законом або договором не встановлено для нарахування відсотків інший строк. За грошовим зобов'язанням боржник не повинен платити відсотки за час прострочення кредитора.

Нарахування штрафних санкцій за прострочення виконання зобов'язання, якщо інше не встановлено законом або договором, припиняється через шість місяців від дня, коли зобов'язання мало бути виконане.

У випадках, передбачених законом, штрафні санкції за порушення господарських зобов'язань стягуються судом у доход держави.

Статтею 233 ГК вперше в господарському законодавстві передбачено можливість і підстави зменшення розміру штрафних санкцій: у разі якщо належні до сплати штрафні санкції надмірно великі порівняно зі збитками кредитора, суд має право зменшити розмір санкцій. При цьому слід брати до уваги: ступінь виконання зобов'язання боржником; майновий стан сторін, які беруть участь у зобов'язанні; не лише майнові, а й інші інтереси сторін, що заслуговують на увагу. Якщо порушення зобов'язання не завдало збитків іншим учасникам господарських відносин, суд може з урахуванням інтересів боржника зменшити розмір належних до сплати штрафних санкцій.

3. Оперативно-господарські санкції – це заходи оперативного впливу на правопорушника, з метою припинення або попередження повторення порушень зобов'язання, то використовується самими сторонами зобов'язання в односторонньому порядку (ч. 1 ст. 235 ГК).

Специфіка оперативно-господарських санкцій полягає у застосуванні їх самими сторонами без звернення до судових або інших уповноважених органів, і без згоди іншої сторони зобов'язання, але лише ті оперативно-господарські санкції, застосування яких передбачено договором. І вони застосовуються

незалежно від вини суб'єкта, який порушив господарське зобов'язання.

Відповідно до ч. 1 ст. 236 ГК сторони можуть передбачати у господарських договорах використання таких видів оперативно-господарських санкцій:

а) одностороння відмова від виконання зобов'язання управненою стороною, із звільненням її від відповідальності за це – у разі порушення зобов'язання другою стороною:

– *відмова від оплати* за зобов'язанням, що виконане неналежним чином або достроково виконане боржником без згоди другої сторони;

– *відстрочення відвантаження* продукції чи виконання робіт внаслідок прострочення виставлення акредитива платником, припинення видачі банківських позичок тощо;

б) відмова управненої сторони зобов'язання від прийняття подальшого виконання зобов'язання, порушеного другою стороною, або повернення в односторонньому порядку виконаного кредитором за зобов'язанням (списання з рахунку боржника в безакцентному порядку коштів, сплачених за неякісну продукцію, тощо);

в) встановлення в односторонньому порядку на майбутнє додаткових гарантій належного виконання зобов'язань стороною, яка порушила зобов'язання, зміна порядку оплати продукції (робіт, послуг), переведення платника на попередню оплату продукції (робіт, послуг) або на оплату після перевірки їх якості тощо;

г) відмова від встановлення на майбутнє господарських відносин із стороною, яка порушує зобов'язання.

Перелік оперативно-господарських санкцій, встановлений у ч. 1 ст. 236 ГК, не є вичерпним. Сторони можуть передбачити у договорі також інші оперативно-господарські санкції.

Підставою для застосування оперативно-господарських санкцій є факт порушення господарського зобов'язання другою стороною. Оперативно-господарські санкції застосовуються стороною, яка потерпіла від правопорушення, у позасудовому порядку та без попереднього пред'явлення претензії порушнику зобов'язання (ст.. 237 ГК).

Порядок застосування сторонами конкретних оперативно-господарських санкцій визначається договором. У разі незгоди з застосуванням оперативно-господарської санкції заінтересована

сторона може звернутися до суду з заявою про скасування такої санкції та відшкодування збитків, завданих її застосуванням.

Оперативно-господарські санкції можуть застосовуватися одночасно з відшкодуванням збитків та стягненням штрафних санкцій.

4. Адміністративно-господарські санкції – це заходи організаційно-правового або майнового характеру, спрямовані на припинення правопорушення суб'єкта господарювання та ліквідацію його наслідків (ч. 1 ст. 238 ГК). Вони встановлюються виключно законом і застосовуються уповноваженими органами державної влади або місцевого самоврядування.

Можна визначити наступні особливості застосування адміністративно-господарських санкцій:

а) підставою їх застосування є порушення встановлених законодавчими актами *правил здійснення господарської діяльності*;

б) застосовуються лише до *суб'єктів господарювання* (а не до всіх учасників господарських відносин);

в) можуть бути застосовані *уповноваженими органами державної влади або органами місцевого самоврядування*;

г) є *заходами організаційно-правового або майнового характеру*;

д) спрямовані на *припинення правопорушення суб'єкта господарювання та ліквідацію його наслідків*;

е) можуть бути встановлені *виключно законами*;

є) можуть бути застосовані до суб'єкта господарювання *протягом шести місяців з дня виявлення порушення, але не пізніше як через один рік з дня порушення* цим суб'єктом встановлених законодавчими актами правил здійснення господарської діяльності, крім випадків, передбачених законом.

До суб'єктів господарювання можуть бути застосовані *такі адміністративно-господарські санкції*:

1) *вилучення прибутку (доходу)*. Прибуток (доход), одержаний суб'єктом господарювання внаслідок порушення встановлених законодавством правил здійснення господарської діяльності, а також суми прихованого (заниженого) прибутку (доходу) чи суми податку, несплаченого за прихований об'єкт оподаткування, підлягають вилученню в доход відповідного бюджету в порядку, встановленому законом.

Крім того, з суб'єкта господарювання стягується у випадках і порядку, передбачених законом, штраф, але не більш як у двократному розмірі від вилученої суми, а у разі повторного порушення протягом року після застосування цієї санкції – у трикратному розмірі від вилученої суми.

Перелік порушень, за які до суб'єкта господарювання застосовуються зазначені санкції, а також порядок їх застосування визначаються законами;

2) *адміністративно-господарський штраф* (ст. 241 ГК) – це грошова сума, що сплачується суб'єктом господарювання до відповідного бюджету у разі порушення ним встановлених правил здійснення господарської діяльності.

Перелік порушень, за які з суб'єкта господарювання стягується штраф, розмір і порядок його стягнення визначаються законами, що регулюють податкові та інші відносини, в яких допущено правопорушення.

Адміністративно-господарський штраф може застосовуватися у визначених законом випадках одночасно з іншими адміністративно-господарськими санкціями, передбаченими ст. 239 ГК;

3) *стягнення зборів (обов'язкових платежів)*. Відповідно до ст. 242 ГК у разі порушення суб'єктом господарювання встановлених правил обліку або звітності щодо сплати зборів (обов'язкових платежів) або їх несплати чи неповної сплати суму, яку належить сплатити, стягується до відповідного бюджету. Крім того, з суб'єкта господарювання у визначених законом випадках може бути стягнуто штраф у розмірі до п'ятдесяти відсотків належної до сплати суми збору (обов'язкового платежу);

4) *зупинення операцій за рахунками суб'єктів господарювання*, як вид адміністративно-господарських санкцій, застосовується у випадках, встановлених ст. 243 ГК, а саме:

– у разі відмови органів управління або посадових осіб суб'єкта господарювання у проведенні документальної перевірки чи у допуску працівників податкових органів для обстеження приміщень, що використовуються для здійснення господарської діяльності;

– у разі ненадання податковим та іншим органам чи їх посадовим особам встановленої законом звітності, розрахунків, декларацій чи інших документів, пов'язаних з обчисленням та сплатою податків, зборів (обов'язкових платежів);

5) *застосування антидемпінгових, компенсаційних чи спеціальних заходів* може мати місце у разі здійснення окремими учасниками господарських відносин зовнішньоекономічної діяльності, пов'язаної з одержанням незаконної переваги на ринку України (здійснення демпінгового імпорту, субсидованого імпорту, а також інших дій, які визначаються законом як недобросовісна конкуренція), що завдало шкоди економіці України або спричинило загрозу виникнення такої шкоди;

6) *припинення експортно-імпортних операцій* (ч. 1 ст. 245 ГК) як санкція застосовується у випадках недобросовісної конкуренції, розміщення валютних цінностей з порушенням встановленого законодавством порядку на рахунках та вкладах за межами України, а також в інших випадках, якщо дії учасників зовнішньоекономічної діяльності завдають шкоди економіці України;

7) *застосування індивідуального режиму ліцензування* - це санкція, що застосовується за порушення суб'єктами господарювання правил здійснення зовнішньоекономічної діяльності щодо антимонопольних заходів, заборони недобросовісної конкуренції та інших правил, якими встановлюються певні обмеження чи заборони у здійсненні зовнішньоекономічної діяльності;

8) *зупинення дії ліцензії (патенту) на здійснення суб'єктом господарювання певних видів господарської діяльності; анулювання ліцензії (патенту) на здійснення суб'єктом господарювання окремих видів господарської діяльності; обмеження або зупинення діяльності суб'єкта господарювання.* Ці три види санкцій тісно пов'язані між собою підставами застосування.

Як встановлено ст. 246 ГК, здійснення будь-якої господарської діяльності, що загрожує життю і здоров'ю людей або становить підвищену небезпеку для довкілля, забороняється.

У разі здійснення господарської діяльності з порушенням і екологічних вимог діяльність суб'єкта господарювання може бути обмежена або зупинена Кабінетом Міністрів України, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, а також іншими уповноваженими органами в порядку, встановленому законом.

До підприємств торгівлі, громадського харчування і сфери послуг, що неодноразово допустили реалізацію недоброякісних товарів або систематично порушують встановлені законодавством правила торгівлі та надання послуг або умови зберігання і транспортування товарів, крім господарських та адміністративно-

господарських санкцій, передбачених ГК, можуть застосовуватися також спеціально передбачені законом про захист прав споживачів адміністративно-господарські санкції, включаючи вилучення недоброякісних товарів та зупинення діяльності зазначених суб'єктів у встановленому законом порядку. Органи державної влади з питань захисту прав споживачів мають право у випадках і порядку, передбачених законом, приймати обов'язкові рішення про припинення суб'єктом господарювання виробництва продукції (виконання робіт, послуг), відвантаження і реалізації товарів, що не відповідають вимогам нормативних актів;

9) скасування державної реєстрації та ліквідація суб'єкта господарювання може мати місце у разі здійснення суб'єктом господарювання діяльності, що суперечить закону чи установчим документам. Скасування державної реєстрації суб'єкта господарювання провадиться за рішенням суду, що є підставою для ліквідації даного суб'єкта господарювання відповідно до ст. 59 ГК. Ліквідація суб'єкта господарювання у зв'язку із скасуванням його державної реєстрації за порушення закону здійснюється в порядку, встановленому статтями 60, 61 ГК.

До суб'єктів господарювання можуть застосовуватися й інші адміністративно-господарські санкції, встановлені ГК та іншими законами.

Суб'єкт господарювання має право оскаржити до суду рішення будь-якого органу державної влади або органу місцевого самоврядування щодо застосування до нього адміністративно-господарських санкцій (ч. 1 ст. 249 ГК).

У разі прийняття органом державної влади або органом місцевого самоврядування акта, що не відповідає законодавства порушує права чи законні інтереси суб'єкта господарювання останній відповідно до ст. 20 ГК має право звернутися до п із заявою про визнання такого акта недійсним.

Збитки, завдані суб'єкту господарювання у зв'язку з неправомірним застосуванням до нього адміністративно-господарських санкцій, підлягають відшкодуванню в порядку, встановленому ГК та іншими законами.

Питання до самоконтролю:

1. Визначте сутність господарсько-правової відповідальності.

2. Проаналізуйте ознаки господарсько-правової відповідальності.
3. Визначте види господарсько-правової відповідальності.
4. Охарактеризуйте принципи господарсько-правової відповідальності.
5. Дайте характеристику функції господарсько-правової відповідальності.
6. Визначте підстави господарсько-правової відповідальності.
7. Що таке господарське правопорушення?
8. Визначте склад господарського правопорушення.
9. Зазначте види господарських правопорушень.
10. Визначте межі господарсько-правової відповідальності.
11. Дайте визначення господарсько-правових санкцій.
12. Охарактеризуйте відшкодування збитків як різновид господарсько-правових санкцій.
13. Визначте склад збитків та розмір їх відшкодування.
14. Проаналізуйте умови і порядок відшкодування збитків.
15. Дайте характеристику штрафних санкцій.
16. Визначте порядок застосування штрафних санкцій.
17. Яким чином законодавством регулюється встановлення розміру штрафних санкцій?
18. Чи передбачає господарське законодавство можливість зменшення штрафних санкцій?
19. Дайте характеристику оперативно-господарських санкцій.
20. Вкажіть особливості оперативно-господарських санкцій.
21. Охарактеризуйте підстави та порядок застосування оперативно-господарських санкцій.
22. Дайте характеристику адміністративно-господарських санкцій.
23. Визначте особливості адміністративно-господарських санкцій.
24. Охарактеризуйте окремі види адміністративно-господарських санкцій.
25. Проаналізуйте порядок застосування адміністративно-господарських санкцій.

ТЕМА 10. ЗАХИСТ ПРАВ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

1. Система господарських судів в Україні та їх повноваження.
2. Сутність досудового врегулювання господарських спорів.
3. Підвідомчість та підсудність справ господарському суду.
4. Вирішення господарських спорів господарським судом.

1. Система господарських судів в Україні та їх повноваження

Відповідно до Конституції України правосуддя у господарських відносинах здійснюється господарським судом.

Господарський суд є незалежним органом у вирішенні усіх господарських спорів, які виникають між юридичними особами, державними та іншими органами, а також при розгляді справ про банкрутство.

Господарські суди являють собою єдину триланкову систему спеціалізованих судів, яку складають: місцеві господарські суди, апеляційні господарські суди, Вищий господарський суд України.

Система господарських судів		
Місцеві господарські суди: – Автономної Республіки Крим – областей – міст Києва та Севастополя	Апеляційні господарські суди (створені в апеляційних округах Указом Президента України)	Вищий господарський суд України

Місцеві господарські суди розглядають справи, які виникають з господарських правовідносин, а також інші справи, віднесені процесуальним законом до їх підсудності.

Місцевий суд складається із суддів місцевого суду, голови та заступника голови суду.

Суддя місцевого суду здійснює: 1) правосуддя в порядку, встановленому процесуальним законом; 2) процесуальні дії й організаційні заходи з метою забезпечення розгляду справ; 3) контроль відповідно до закону за своєчасним зверненням до виконання судових рішень, постановлених під його головуванням; 4) інші передбачені законом повноваження.

Голова місцевого суду: 1) здійснює організаційне керівництво діяльністю суду; 2) визначає обсяг обов'язків заступника голови суду; 3) приймає на роботу і звільняє працівників апарату суду, надає їм ранги державного службовця у встановленому законом порядку, застосовує до них заохочення та накладає дисциплінарні стягнення; 4) організує ведення судової статистики; 5) забезпечує роботу із підвищення кваліфікації працівників апарату суду; 6) представляє суд у відносинах з іншими органами державної влади, органами місцевого самоврядування, громадянами й організаціями.

Заступник голови місцевого суду відповідно до визначених головою суду обов'язків бере участь в організації діяльності суду.

Апеляційні господарські суди є судами апеляційної інстанції. До їх складу входять судді, як правило, обрані на посаду судді безстроково, голова суду і його заступники.

У складі апеляційного господарського суду можуть створюватися судові палати з розгляду окремих категорій справ відповідно до встановленої спеціалізації.

В апеляційних судах для вирішення організаційних питань діє президія апеляційного суду.

Повноваження апеляційного господарського суду полягають у наступному: перегляд справ в апеляційному порядку відповідно до процесуального закону, ведення й аналіз судової статистики, вивчення й узагальнення судової практики; надання методичної допомоги у застосуванні законодавства місцевими судами; здійснює інші повноваження, передбачені законом.

Суддя апеляційного суду здійснює: правосуддя в порядку, встановленому процесуальним законом; процесуальні дії й організаційні заходи з метою забезпечення розгляду справ; контроль відповідно до закону за своєчасним зверненням до виконання постановлених за його участю судових рішень; інші передбачені законом повноваження.

Голова апеляційного суду: здійснює організаційне керівництво діяльністю суду; розподіляє обов'язки між заступниками голови суду; організує роботу президії суду; організує ведення й аналіз судової статистики, вивчення й узагальнення судової практики; приймає на роботу й звільняє працівників апарату суду, надає їм ранги державного службовця в порядку, встановленому законом, застосовує до них заохочення і накладає дисциплінарні стягнення; організує підвищення кваліфікації суддів і працівників апарату суду; вносить у

встановленому порядку пропозиції по фінансуванню витрат на утримання суду й організаційному забезпеченню його діяльності; представляє суд у відносинах з іншими органами державної влади, органами місцевого самоврядування, громадянами й організаціями; вносить пропозиції Голові Вищого господарського суду України по кандидатурам для призначення на посади голів місцевих судів та їх заступників.

Президія апеляційного суду: розглядає питання організації діяльності суду; матеріали узагальнення судової практики й аналізу судової статистики, застосовує відповідні рекомендації; розглядає питання організаційного забезпечення діяльності суду й розробляє пропозиції з його покращення; розглядає питання роботи з кадрами суддів й працівників апарату суду й підвищення їх кваліфікації; заслуховує інформацію голів місцевих судів про організацію діяльності цих судів; надає методичну допомогу місцевим судам з метою забезпечення правильного застосування ними законодавства.

До президії апеляційного суду входять голова суду, його заступники, а також судді, кількісний склад яких визначається рішенням загальних зборів суддів цього суду. Судді обираються до складу президії загальними зборами суддів цього суду шляхом таємного голосування.

Вищим судовим органом господарських судів України із здійснення правосуддя у господарських відносинах є *Вищий господарський суд України*.

Вищий господарський суд України складається з суддів, обраних на посаду безстроково, голови суду і його заступників. В ньому можуть створюватися судові палати для розгляду окремих категорій справ по певній спеціалізації.

У Вищому господарському суді України для вирішення організаційних питань діє президія суду у складі голови суду, його заступників, заступників голів палат, а також суддів цього суду, обраних до складу президії.

Для вирішення загальних питань діяльності господарських судів у Вищому господарському суді України діє Пленум Вищого господарського суду України.

Повноваження Вищого господарського суду України: 1) розглядає у касаційному порядку справи відповідної судової юрисдикції, а також інші справи у випадках, визначених процесуальним законом; 2) веде й аналізує судову статистику, вивчає

й узагальнює судову практику; 3) надає методичну допомогу нижчим судам з метою єдиного застосування норм Конституції України і законів в судовій практиці на підставі її узагальнення й аналізу судової статистики; дає нижчим судам рекомендаційні роз'яснення з питань застосування законодавства при вирішенні справ відповідної судової юрисдикції; 4) здійснює інші передбачені законом повноваження.

Розгляд справ у Вищому господарському суді України здійснюється колегіально.

Суддя Вищого господарського суду України: здійснює правосуддя в порядку, визначеному процесуальним законом; здійснює процесуальні дії й застосовує організаційні заходи, необхідні для забезпечення своєчасного й якісного розгляду справ; здійснює відповідно до закону контроль за своєчасним зверненням до виконання постановлених за його участю судових рішень та інші передбачені законом повноваження.

Суддя Вищого господарського суду України має помічника. Помічником судді може бути громадянин України, який має вищу юридичну освіту.

Голова Вищого господарського суду України: здійснює організаційне керівництво діяльністю суду; створює судові палати і вносить на затвердження президії суду пропозиції з їх персонального складу; організує роботу президії суду; скликає пленум суду, вносить на його розгляд питання й головує на його засіданні; керує організацією роботи судових палат, здійснює керівництво роботою апарату суду; організує ведення й аналіз судової статистики, вивчення й узагальнення судової практики; узгоджує подання про створення й ліквідацію відповідних місцевих й апеляційних спеціалізованих судів; вносить подання про призначення й обрання безстроково суддів відповідних місцевих й апеляційних судів, Вищого господарського суду України, а також про звільнення їх з посади; інформує пленум Верховного Суду України про діяльність Вищого господарського суду України; здійснює інші передбачені законом повноваження.

Президія Вищого господарського суду України: розглядає питання організації діяльності суду, судових палат і апарату суду; затверджує склад кожної з судових палат; заслуховує інформацію голів судових палат про діяльності судових палат; розглядає матеріали узагальнення судової практики й аналізу судової

статистики, приймає відповідні рекомендації; розглядає питання організаційного забезпечення діяльності суду й розробляє пропозиції про його покращення; заслуховує інформацію голів апеляційних і місцевих судів про організацію роботи цих судів; опрацьовує пропозиції про кількість суддів у відповідних місцевих й апеляційних судах; надає методичну допомогу апеляційним і місцевим судам для забезпечення правильного застосування ними законодавства; здійснює інші повноваження, передбачені законом.

Пленум Вищого господарського суду України діє у складі всіх суддів Вищого господарського суду України й голів апеляційних господарських судів. Пленум Вищого господарського суду України: надає роз'яснення з питань застосування судами законодавства при вирішенні справ відповідної судової юрисдикції; затверджує склад Науково-консультативної ради при Вищому господарському суді України і положення про неї; визначає кількісний склад суддів – членів президії Вищого господарського суду України; заслуховує інформацію голови Вищого господарського суду України про діяльність відповідних судів, а також повідомлення заступників голови Вищого господарського суду України і голів апеляційних і місцевих судів про практику вирішення судових справ; вносить у встановленому порядку пропозиції про необхідність змін у діючому законодавстві; приймає рішення про звернення до Конституційного Суду України з поданням про офіційне тлумачення Конституції України; розглядає й вирішує інші питання, віднесені законом до його повноважень.

Науково-консультативна рада створюється при Вищому господарському суді України для вивчення питань, пов'язаних з роз'ясненнями законодавства, а також для надання висновків по проектам законів та інших нормативно-правових актів та з інших питань, пов'язаних з необхідністю наукового забезпечення діяльності Вищого господарського суду України.

2. Сутність досудового врегулювання господарських спорів

Досудове врегулювання господарських спорів регулюється розділом II Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК).

Відповідно до ст. 5 ГПК України сторони застосовують заходи досудового врегулювання господарського спору за домовленістю між собою.

Досудове врегулювання спорів являє собою систему заходів, які застосовуються організаціями, майнові права яких порушені, для безпосереднього вирішення спору до звернення до господарського суду. Таке врегулювання включає не тільки пред'явлення претензій та інших вимог контрагентові, але й розгляд і добровільне задоволення вимог сторони, яка пред'явила законну й обґрунтовану претензію.

Значення претензійного порядку врегулювання спорів полягає в тому, що одна сторона дізнається про наявність у неї контрагента – організації або громадянина – підприємця – майнових або немайнових претензій до неї. Однак претензійний порядок певною мірою охороняє інтереси і сторони, до якої пред'явлено претензію, оскільки сприяє задоволенню вимог у добровільному порядку і дозволяє уникнути непередбачених витрат.

Загальний порядок досудового врегулювання встановлений ГПК, але спеціальними нормативними актами може встановлюватися інший порядок досудового врегулювання господарських спорів.

Порядок досудового врегулювання господарських спорів не розповсюджується на спори про визнання договорів недійсними, про визнання недійсними актів державних та інших органів, підприємств і організацій, що не відповідають законодавству й порушують права й охоронювані законом інтереси підприємств і організацій, спори про стягнення заборгованості за опротестованими векселями, спори про стягнення штрафів Національним банком України з банків та інших фінансово-кредитних установ, а також на спори про звернення стягнення на заставлене майно (ст. 5 ГПК України).

Відповідно до ст. 6 ГПК України підприємства й організації, які порушили майнові права й законні інтереси інших підприємств і організацій, зобов'язані відновити їх, не чекаючи пред'явлення претензій. Підприємства і організації, чиї права і законні інтереси порушені, з метою безпосереднього врегулювання спору з порушником цих прав і інтересів звертається до нього з письмовою претензією.

Добровільне задоволення претензійних вимог забезпечує найшвидше відновлення порушених прав кредитора. В цьому і полягає позитивна сторона досудового порядку врегулювання розбіжностей. В той же час такий порядок звільняє боржника від додаткових витрат, що також є позитивним моментом.

Претензія – це письмовий процесуальний документ, який

містить вимоги кредитора до боржника про відновлення чи захист порушеного права. *Реквізити претензії передбачені у ст. 6 ГПК:*

а) повне найменування і поштові реквізити заявника претензії і підприємства, організації, яким претензія пред'являється; дата пред'явлення і номер претензії;

б) обставини, на підставі яких пред'явлено претензію; докази, які підтверджують ці обставини; посилання на відповідні нормативні акти;

в) вимоги заявника;

г) сума претензії та її розрахунок, якщо претензія підлягає грошовій оцінці; платіжні реквізити заявника претензії;

д) перелік документів, що додаються до претензії, а також інших доказів.

Документи, що підтверджують вимоги заявника, додаються в оригіналах або належним чином завірених копіях. Документи, які є у другої сторони, можуть не додаватись до претензії із зазначенням про це в претензії.

Претензія підписується повноважною особою підприємства, організації або їх представником та надсилається адресатові рекомендованим або цінним листом чи вручається під розписку.

Таким чином, у випадку пред'явлення претензії шляхом передачі її тексту телеграфом, факсом, по радіо, телефоном, телетайпом порядок досудового врегулювання спору може вважатися дотриманим тільки за наявності відповіді на претензію або листа іншої сторони з вимогою надіслати додаткові документи, необхідні для розгляду претензії (п. 8 Роз'яснення Президії ВАС України від 01.11.95 р. № 02-5/781 "Про деякі питання практики застосування розділу II АПК України").

Стаття 7 ГПК встановлює загальний строк розгляду претензій – один місяць, який обчислюється з моменту одержання претензій. У випадку, коли обов'язковими для обох сторін правилами або договором передбачено право перепроверки забракованої продукції (товарів) підприємством – виготовлювачем, претензії, пов'язані з якістю і комплектністю продукції (товарів), розглядаються протягом двох місяців.

Якщо до претензії не додані усі документи, необхідні для її розгляду, вони витребуються у заявника із вказівкою строку їх надання, який не може бути менше п'яти днів, не враховуючи часу поштового обігу. При цьому перебіг строку розгляду претензій

зупиняється до отримання витребуваних документів або закінчення строку їх надання. Якщо витребувані документи у встановлений строк не поступили, претензія розглядається за наявними документами.

При розгляді претензії підприємства й організації у випадку необхідності повинні звірити розрахунки, провести судову експертизу або вчинити інші дії для забезпечення досудового врегулювання спору (ст. 7 ГПК України).

Відповідно до ч. 5 ст. 7 ГПК особи, які одержали претензію, зобов'язані задовольнити обґрунтовані вимоги заявника.

Про результати розгляду претензії заявник повідомляється у письмовій формі. У відповіді на претензію зазначаються:

а) повне найменування і поштові реквізити підприємства, організації, які дають відповідь, і підприємства або організації, яким надсилається відповідь; дата і номер відповіді; дата і номер претензії, на яку дається відповідь;

б) коли претензію визнано повністю або частково, – визнана сума, назва, номер і дата розрахункового документа на перерахування цієї суми чи строк та засіб задоволення претензії, якщо вона не підлягає грошовій оцінці;

в) коли претензію відхилено повністю або частково, – мотиви відхилення з посиланням на відповідні нормативні акти і документи, що обґрунтовують відхилення претензії;

г) перелік доданих до відповіді документів та інших доказів.

Коли претензія відхилена повністю або частково, заявникові повинно бути повернуто оригінали документів, одержаних з претензією, а також надіслано документи, що обґрунтовують відхилення претензії, якщо їх немає у заявника претензії.

Відповідь на претензію підписується повноважною особою підприємства, організації або їх представником та надсилається рекомендованим або цінним листом чи вручається під розписку.

Частини 5 і 6 ст. 8 ГПК встановлює процедуру задоволення претензій. Якщо претензію про сплату грошових коштів, до якої додано платіжну вимогу-доручення, визнано повністю або частково, у платіжній вимозі-дорученні зазначається визнана сума. Платіжні вимоги-доручення виконуються установами банків у порядку, встановленому Національним банком України.

За необґрунтоване списання у безспірному порядку претензійної суми винна сторона сплачує другій стороні штраф в розмірі 10 процентів від списаної суми (ч. 7 ст. 8 ГПК України).

Стаття 10 ГПК передбачає досудове врегулювання розбіжностей, які виникли при укладанні господарських договорів.

3. Підвідомчість та підсудність справ господарському суду.

Підвідомчість – це визначення кола справ, які належать до компетенції того чи іншого органу. Підвідомчість справ господарському суду визначає коло справ, які належать до компетенції господарського суду, тобто вирішуються господарським судом.

Критеріями, що визначають підвідомчість справ господарському суду, є:

- 1) характер спірного правовідношення;
- 2) суб'єктний склад учасників спору.

Характер спірного правовідношення є важливим критерієм належності справ до підвідомчості господарського суду. Господарському суду, зокрема, підвідомчі спори, що виникають з господарських правовідносин. В даному випадку маються на увазі відносини, що регулюються господарським законодавством.

Економічні спори, що виникають з адміністративних правовідносин, тобто відносин, заснованих на адміністративному чи іншому владному підпорядкуванні однієї сторони іншій, підвідомчі адміністративним судам.

Суб'єктний склад учасників спору дозволяє точніше розмежувати підвідомчість між двома органами судової влади: судами загальної юрисдикції та господарськими судами. До суб'єктів спорів, які розглядаються господарськими судами, належать:

- 1) юридичні особи;
- 2) громадяни, які здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи і у встановленому порядку набули статус суб'єкта підприємницької діяльності;
- 3) у випадках, передбачених законодавчими актами України, до господарського суду мають право також звертатися державні та інші органи, громадяни, які не є суб'єктами підприємницької діяльності;
- 4) держава Україна, коли вона виступає як учасник відносин господарського обігу;
- 5) державні органи, органи місцевого самоврядування, прокурор,

коли їм надано право участі у господарському процесі з метою захисту майнових інтересів держави та органів, яких вони представляють;

б) іноземні організації, організації з іноземними інвестиціями, міжнародні організації, іноземні громадяни, особи без громадянства, які здійснюють підприємницьку діяльність.

Види підвідомчості справ господарським судам. Залежно від того, чи відносить закон вирішення певної категорії справ до відання виключно яких-небудь одних органів або декількох різних органів, підвідомчість поділяється на **виключну** і **множинну**. Так, справи про банкрутство віднесені до виключної підвідомчості господарських судів. Відповідно, щодо них встановлена виключна підвідомчість.

Майнові спори між громадянами та між організаціями, а також між громадянами і організаціями мають множинну підвідомчість, оскільки можуть вирішуватися як державними (загальної юрисдикції, господарським), так і третейськими судами. Множинна підвідомчість залежно від способу вибору з декількох юрисдикційних органів, яким справа підвідомча за законом, може поділятися на договірну й альтернативну.

Договірною є підвідомчість, яка визначається за взаємною згодою сторін.

Альтернативною називають підвідомчість за вибором особи, яка шукає захисту своїх прав. Відповідно до традиційно прийнятої трактовки правил альтернативної підвідомчості зацікавлена у вирішенні спору особа має право на свій розсуд звернутися до будь-якого з органів, названих у законі. За діючим законодавством зацікавлена особа, звернувшись за вирішенням спору у позасудовому порядку відповідно до правил альтернативної підвідомчості, не позбавляється права на звернення до суду.

Стаття 12 ГПК встановлює перелік справ, підвідомчих господарському суду. *Господарському суду підвідомчі:*

а) справи у спорах, які виникають при укладанні, зміні, розірванні і виконанні господарських договорів, у тому числі щодо приватизації майна, та з інших підстав;

б) справи про банкрутство;

в) справи за заявами органів Антимонопольного комітету України, Рахункової палати з питань, що віднесені законодавчими актами до їх компетенції;

г) справи, що виникають з корпоративних відносин у спорах між господарським товариством та його учасником (засновником, акціонером), у тому числі учасником, який вибув, а також між учасниками (засновниками, акціонерами) господарських товариств, що пов'язані із створенням, діяльністю, управлінням та припиненням діяльності цього товариства, крім трудових спорів.

Вказаний перелік не є вичерпним, оскільки господарському суду підвідомчі й інші господарські спори, які відповідають загальним критеріям підвідомчості, зокрема:

– відповідно до ст. 37 Закону України “Про охорону навколишнього природного середовища” органам прокуратури надано право звертатися до господарський суд із заявами про припинення екологічної небезпечної діяльності суб'єктів господарювання;

– відповідно до ст. 30 Закону України “Про фермерське господарство” господарським судам підвідомчі спори, пов'язані з наданням додаткових земельних ділянок фермерському господарству після його створення; про припинення діяльності фермерського господарства; про викуп для державних і суспільних потреб земель фермерського господарства;

– спори, пов'язані з примусовим розпуском (ліквідацією) об'єднань громадян, накладенням стягнень на них, вирішуються господарським судом на загальних підставах за заявою легалізуючого органу або прокурора (ст.ст. 28 – 31 Закону України “Про об'єднання громадян”);

– спори про визнання недійсними рішень обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій про повернення або передачу у власність релігійним організаціям культурних споруд або майна підвідомчі Вищому господарському суду України (Роз'яснення від 29.02.96 р. № 02-5/109 “Про деякі питання, що виникають при застосування Закону “Про свободу совісті та релігійні організації”).

Виключення з загальних правил підвідомчості спорів господарським судам складають наступні категорії спорів:

– господарським судам не підвідомчі спори про приватизацію державного житлового фонду; спори, що виникають при погодженні стандартів та технічних умов; спорів про встановлення цін на продукцію (товари), а також тарифів на послуги (виконання робіт), якщо ці ціни і тарифи відповідно до законодавства не можуть бути

встановлені за угодою сторін; спори, що виникають із публічно-правових відносин та віднесені до компетенції Конституційного Суду України та адміністративних судів; інших спорів, вирішення яких відповідно до законів України, міжнародних договорів України віднесено до відання інших органів (ст. 12 ГПК);

- у випадках, коли спір за участю громадянина – підприємця виник не у зв'язку з підприємницькою діяльністю, він розглядається у загальному суді;

- не можуть оспорюватися у господарському суді акти ревізій, документальних перевірок, дії посадових осіб, що вчинені в процесі або в результаті перевірок тощо (п. 2.2 Роз'яснення Вищого господарського суду України № 02-5/62 від 08.02.96 р.);

- на підставі ст. 67 Закону України “Про охорону навколишнього природного середовища” не підлягають розгляду господарськими судами справи у сфері охорони навколишнього природного середовища, якщо одна з сторін знаходиться за межами України;

- спори про припинення випуску друкованих засобів масової інформації, вилучення тиражу або окремої його частини; оскарження відмови у державній реєстрації друкованого засобу масової інформації або рішення про припинення випуску; заміна засновника (складу засновників); вимоги громадян, юридичних осіб та державних органів про спростування опублікованої інформації підвідомчі загальним судам (ст.ст. 18, 19, 20 и 37 Закону України “Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні”);

- відповідно до ч. 1 ст. 26 Закону України “Про режим іноземного інвестування” спори між іноземними інвесторами і державою з питань державного регулювання іноземних інвестицій та діяльності підприємств з іноземними інвестиціями підвідомчі судам загальної юрисдикції, а не господарським судам, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України;

- відповідно до ч. 4 ст. 32 Закону України “Про об'єднання громадян” рішення про примусовий розпуск всеукраїнських і міжнародних об'єднань громадян на території України приймається Конституційним Судом України.

Підвідомчий господарським судам спір може бути переданий сторонами на вирішення третейського суду (арбітражу), крім спорів про визнання недійсними актів, а також спорів, що виникають при

укладанні, зміні, розірванні й виконанні господарських договорів, пов'язаних із задоволенням державних потреб (ст. 12 ГПК).

Підсудність передбачає розмежування компетенції між господарськими судами (дозволяє розподілити підвідомчі господарським судам спори між ланками господарських судів).

В залежності від роду справ, що підлягають вирішенню, та території, на яку розповсюджується юрисдикція того чи іншого суду, виділяють підсудність родову (предметну) і територіальну або просторову (місцеву).

Родова підсудність справ допомагає визначити, суд якого рівня системи господарських судів повинен прийняти конкретні справу до свого провадження як суд першої інстанції в залежності від предмету спору. Загальне правило родової підсудності справ передбачає, що місцеві господарські суди вирішують усі підвідомчі господарським судам спори (ст. 13 ГПК).

Територіальною є підсудність справи суду в залежності від території, на яку розповсюджується юрисдикція даного суду. За нею розмежовується компетенція однорідних судів (однієї ланки судової системи). Як правило, територіальна підсудність поділяється на загальну, альтернативну (за вибором позивача), договірну, виключну та підсудність по зв'язку справ.

Загальна підсудність визначається місцезнаходженням відповідача. Так, згідно із ст. 15 ГПК справи у спорах, що виникають при укладанні, зміні і розірванні господарських договорів, справи у спорах про визнання договорів недійсними розглядаються господарським судом за місцезнаходженням сторони, яка зобов'язана за договором здійснити на користь другої сторони певні дії, а саме: передати майно, виконати роботу, надати послуги, сплатити гроші тощо.

Справи у спорах, що виникають при виконанні господарських договорів, з інших підстав, а також справи про визнання недійсними актів розглядаються господарським судом за місцезнаходженням відповідача.

Справи про банкрутство розглядаються господарським судом за місцезнаходженням боржника.

Альтернативною вважається підсудність, при якій справа може розглядатися одним з декількох вказаних в законі судів за вибором позивача.

Справи у спорах за участю декількох відповідачів розглядаються господарським судом за місцезнаходженням одного з відповідачів за вибором позивача.

Справи у спорах за участю боржника і стягувача про визнання виконавчого напису нотаріуса таким, що не підлягає виконанню, або про повернення стягненого за виконавчим написом нотаріуса, розглядаються господарським судом за місцезнаходженням відповідача або місцем виконання виконавчого напису нотаріуса за вибором позивача.

Місце розгляду справи з господарського спору, в якому однією з сторін є апеляційний господарський суд, господарський суд Автономної Республіки Крим, господарський суд області, міст Києва та Севастополя, визначає Вищий господарський суд.

Виключною є підсудність, що допускає розгляд певних категорій справ лише судами, вказаними в законі:

– віднесені до підсудності господарського суду справи у спорах, що виникають з договору перевезень, у яких одним з відповідачів є орган транспорту, розглядається господарським судом за місцезнаходженням цього органу;

– справи у спорах про право власності на майно або про витребування із чужого незаконного володіння або про усунення перешкод у користуванні майном розглядається за місцезнаходженням майна;

– справи у спорах про порушення майнових прав інтелектуальної власності розглядаються за місцем вчинення порушення;

– справи у спорах, в яких відповідачем є вищий або центральний орган виконавчої влади, Національний банк України, Рахункова палата, Верховна Рада Автономної Республіки Крим або Рада Міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські ради, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації, а також справи, матеріали яких містять державну таємницю розглядаються господарським судом м. Києва;

– справи у спорах між господарським товариством та його учасником (засновником, акціонером), у тому числі учасником, який вибув, а також між учасниками (засновниками, акціонерами) господарського товариства, що пов'язані із створенням, діяльністю, управлінням та припиненням діяльності цього товариства, розглядаються господарським судом за місцезнаходженням

господарського товариства згідно з Єдиним державним реєстром юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців (ст. 16 ГПК).

Незважаючи на відсутність прямої вказівки у господарському процесуальному законі, як особливий вид територіальної підсудності може бути виділена *підсудність по зв'язку справ*. Дана підсудність допустима, наприклад, у випадках, вступу у справу третьої особи, що заявляє самостійні вимоги на предмет спору. За змістом ст. 26 ГПК, позови третіх осіб, що заявляють самостійні вимоги на предмет спору, підсудні суду, який вирішує справу, в яку вступає третя особа.

Справа, прийнята господарським судом до провадження із дотриманням правил підсудності, повинно бути ним розглянуто по суті і в тому випадку, якщо в процесі розгляду справи воно стало підсудним іншому господарському суду (ст. 17 ГПК).

Якщо справа не підсудна даному господарському суду, матеріали справи направляються господарським судам за встановленою підсудністю не пізніше п'яти днів із дня надходження позовної заяви або винесення ухвали про передачу справи.

В тому випадку, якщо після відводу суддів неможливо розглянути справу у господарському суді, до підсудності якого належить справа, то Голова Вищого господарського суду України або його заступник мають право витребувати будь-яку справу, що є у провадженні місцевого господарського суду, і передати її на розгляд до іншого місцевого господарського суду.

Ухвала про передачу справи за підсудністю може бути оскаржено.

4. Вирішення господарських спорів господарським судом

Позов – це вимога позивача до відповідача, що впливає із спірного матеріального правовідношення, про захист власного або чужого права чи законного інтересу, яка звернена через суд і встановленій законом процесуальній формі, і підлягає розгляду та вирішенню у встановленому законом порядку.

Елементи позову визначають його внутрішні специфічні ознаки, містять інформацію про суб'єктивне право, що потребує, на думку позивача, судового захисту, про фактичні обставини, на яких ґрунтується пред'явлена вимога.

Можна виділити три елементи позову: предмет, підстава і зміст.

Предметом позову є матеріально-правова вимога, заявлена позивачем у суд до відповідача щодо усунення допущеного відповідачем порушення суб'єктивного права позивача.

Підставу позову складають вказані позивачем обставини, з якими позивач, як з юридичними фактами, пов'язує власну матеріально-правову вимогу або правовідношення в цілому, що складають предмет позову.

Під *змістом позову* розуміють ту дію суду, про вчинення якої просить позивач при зверненні за захистом порушеного або оспорюваного права. Зміст позову визначається позивачем, виходячи із способу судового захисту, передбаченого законом. Позивач може просити суд визнати за ним певне право, зобов'язати відповідача вчинити певні дії, підтвердити або спростувати існування певного правовідношення, відновити становище, що існувало до порушення права тощо.

Позови класифікують в залежності від процесуальної мети (мети, яку переслідує позивач, пред'являючи вимогу до відповідача), тобто залежно від характеру того спірної матеріально-правової вимоги, яку позивач пред'являє до відповідача. Крім того, за процесуально-правовим критерієм позови поділяють на:

1. *позови про присудження* – це позови, коли позивач вимагає від суду зобов'язати відповідача вчинити певну дію або утриматися від вчинення дії, тобто ці позови спрямовані на примусове виконання підтвердженого судом обов'язку відповідача;

2. *позови про визнання* – це вимоги, спрямовані на підтвердження судом існування або відсутності певного правовідношення. Якщо позов про визнання спрямований на встановлення факту існування спірних прав та обов'язків, він є *позитивним*; якщо ж позов спрямований на встановлення факту відсутності правовідносин, він є *негативним*;

3. *перетворювальні позови* – це позови, предмет яких характеризується такими способами захисту, як зміна або припинення спірного правовідношення, тобто його перетворення.

Оскільки позов є процесуальним заходом захисту порушеного або оспорюваного суб'єктивного права, він буде дійовим лише тоді, коли у складі права на позов будуть наявними дві правомочності: право на звернення до суду – право на пред'явлення позову та право на отримання судового захисту – право на задоволення позову.

Право на позов – це самостійне суб'єктивне право і, як будь-яке суб'єктивне право, право на позов є не у всіх, а лише у конкретних осіб, у конкретних справах за наявності певних умов (передумов).

Відповідно, *передумови права на пред'явлення позову* – обставини, з наявності або відсутності яких закон пов'язує виникнення суб'єктивного права певної особи на пред'явлення позову у конкретній справі.

До загальних передумов права на пред'явлення позову належать: 1) підвідомчість справи суду; 2) процесуальна правоздатність сторін; 3) відсутність судового рішення, яке раніше було винесено у тій самій справі; 4) відсутність між сторонами договору про передання цього спору на вирішення третейського суду. Ці передумови є загальними, оскільки вони стосуються всіх позовних справ. Спеціальною передумовою є дотримання позасудового порядку вирішення спору.

Для позитивного вирішення питання про порушення конкретної справи у господарському суді недостатньо наявності у заінтересованої особи права на пред'явлення позову, необхідно ще й реалізувати це право у належному порядку.

Виходячи із змісту діючого господарського процесуального законодавства, до порядку звернення до господарського суду пред'являється вичерпний перелік вимог. На відміну від випадків недотримання передумов права на пред'явлення позову, недотримання порядку (умов) реалізації права на пред'явлення позову хоча і тягне неможливість порушення провадження у справі суді, однак не є непереборуваним. Позивач може виправити допущені помилки і повторно звернутися до суду з тотожним позовом на загальних підставах.

До порядку (умов) реалізації права на пред'явлення позову належать:

1. *підсудність справи даному суду*. Якщо спір не підсудний даному суду, суддя відмовить у прийнятті позовної заяви, оскільки відсутня передбачена законом умова реалізації права на подання позову.

Якщо непідсудність справи даному суду буде виявлена суддею під час подання позовної заяви, суддя не повинен приймати справу до провадження і вказати позивачу, до якого суду він має звернутися з цією заявою (ст. 17 ГПК);

2. наявність належним чином оформлених повноважень на підписання або пред'явлення позовної заяви. Позовна заява подається до господарського суду у письмовій формі і підписується повноваженою посадовою особою позивача або його представником, прокурором або його заступником, громадянином – суб'єктом підприємницької діяльності чи його представником (ст. 54 ГПК).

До позовної заяви, яка підписана представником позивача, додається довіреність або інший документ, що підтверджує повноваження представника позивача (ст. 57 ГПК);

3. сплата державного мита. Закон передбачає попередній порядок сплати або стягнення державного мита до доходу державного бюджету України (ст. 46 ГПК).

Обов'язковою вимогою є позначка відповідальних посадових осіб банку – платника про зарахування мита до державного бюджету, яка підписується і засвідчується печаткою на лицьовому або зворотному боці платіжного доручення. Відсутність такого запису може бути підставою для повернення позовної заяви без розгляду з посиланням на несплату мита;

4. дотримання реквізитів позовної заяви. Зміст позовної заяви складають обов'язкові відомості, необхідні для розгляду і вирішення позову в господарському суді. Вимоги до позовної заяви визначені у ст. 54 ГПК.

Порушення справи в суді першої інстанції є початковою стадією провадження, метою якої є реалізація права на звернення за судовим захистом. Саме на це спрямовані норми цього інституту, дії учасників процесу та відносини між ними.

Правила подання позовної заяви включають положення про його форму і зміст (ст. 54 ГПК), направленні копій позовної заяви і доданих до неї документів (ст. 56 ГПК).

Позовна заява подається до господарського суду у письмовій формі і підписується повноваженою посадовою особою або її представником, прокурором чи його заступником, громадянином – суб'єктом підприємницької діяльності або його представником (ст. 54 ГПК).

Зміст позовної заяви складають обов'язкові відомості, необхідні для розгляду і вирішення позову у господарському суді. *Позовна заява повинна містити:*

- 1) найменування господарського суду, до якого подається заява;

- 2) найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові за його наявності – для фізичних осіб) сторін; їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання (для фізичних осіб), ідентифікаційні коди суб'єкта підприємницької діяльності за їх наявністю (для юридичних осіб) або індивідуальні ідентифікаційні номери за їх наявністю (для фізичних осіб – платників податків);
- 3) документи, що підтверджують за громадянином статус суб'єкта підприємницької діяльності;
- 4) зазначення ціни позову, якщо позов підлягає грошовій оцінці; суми договору (у спорах, що виникають при укладанні, зміні та розірванні господарських договорів);
- 5) зміст позовних вимог; якщо позов пред'явлено до декількох відповідачів, – зміст позовних вимог щодо кожного з них;
- 6) викладення обставин, на яких ґрунтуються позовні вимоги; зазначення доказів, що підтверджують позов; обґрунтований розрахунок сум, що стягуються чи оспорюються; законодавство, на підставі якого пред'являється позов;
- 7) відомості про застосування заходів досудового врегулювання спору, якщо такі проводились;
- 8) відомості про застосування попереджувальних заходів відповідно до розділу V¹ ГПК;
- 9) перелік доданих до заяви документів та інших доказів, що додаються до заяви.

У позовній заяві можуть бути вказані й інші відомості, якщо вони необхідні для правильного вирішення спору.

Позивач, прокурор чи його заступник зобов'язані при поданні позову надіслати сторонам копії позовної заяви і доданих до неї документів, якщо цих документів у сторін немає. Такий самий обов'язок покладається на позивача у разі залучення господарським судом до участі у справі іншого відповідача, заміни господарським судом неналежного відповідача (ст. 56 ГПК).

До позовної заяви додаються документи, що підтверджують: вжиття заходів досудового врегулювання господарського спору у випадках, передбачених діючим законодавством, з кожним з відповідачів; відправлення відповідачеві копії позовної заяви і доданих до неї документів; сплату державного мита у встановлених порядку і розмірі; сплату витрат на інформаційно-технічне

забезпечення судового процесу; обставини, на яких ґрунтуються позовні вимоги.

До позовної заяви, підписаної представником позивача, додаються довіреність чи інший документ, що підтверджує повноваження представника позивача (ст. 57 ГПК).

В одній позовній заяві може бути об'єднано декілька вимог, пов'язаних між собою підставою виникнення або поданими доказами. Суддя має право об'єднати кілька однорідних позовних заяв або справ, у яких беруть участь ті ж самі сторони, в одну справу, про що зазначається в ухвалі про порушення справи або в рішенні (ст. 58 ГПК).

Відповідач має право після одержання ухвали про порушення справи надіслати (ст. 59 ГПК):

а) господарському суду – відзив на позовну заяву і всі документи, що підтверджують заперечення проти позову;

б) позивачу, іншим відповідачам, а також прокурору, який бере участь в судовому процесі, – копію відзиву.

Відзив підписується повноважною особою відповідача або його представником. Відзив повинен містити: найменування позивача і номер справи; мотиви повного або часткового відхилення вимог позивача з посиланням на законодавство, а також докази, що обґрунтовують відхилення позовної вимоги; перелік документів та інших доказів, що додаються до відзиву (в тому числі про надіслання копій відзиву і доданих до нього документів позивачу, іншим відповідачам, прокурору). До відзиву, підписаного представником відповідача, додається довіреність чи інший документ, що підтверджує повноваження представника відповідача.

Суддя після розгляду позовної заяви і доданих до неї документів протягом 5 днів *приймає одне з наступних рішень*:

– приймає позовну заяву і порушує провадження у справі (ст. 61 ГПК);

– відмовляє у прийнятті позовної заяви (ст. 62 ГПК);

– повертає позовну заяву без розгляду (ст. 63 ГПК).

Суддя *відмовляє* у прийнятті позовної заяви, якщо: 1) заява не підлягає розгляду у господарських судах України; 2) у провадженні господарського суду або іншого органу, який в межах своєї компетенції вирішує господарський спір, є справа зі спору між тими ж сторонами, про той же предмет і з тих же підстав або є рішення цих органів з такого спору; 3) позов подано до підприємства, організації,

які ліквідовано.

Наявність зазначених підстав свідчить про відсутність у позивача права на подання позову. Відповідно, не зважаючи на подання позовної заяви, господарських процес не може бути порушено, і суддя відмовляє у прийнятті позовної заяви у зв'язку з відсутністю у позивача права на подання позову.

Про відмову у прийнятті позовної заяви виноситься ухвала, яка надсилається сторонам, прокурору чи його заступнику, якщо вони є заявниками, не пізніше п'яти днів з дня надходження заяви.

До ухвали про відмову у прийнятті позовної заяви, надісланому заявникові, додаються позовні матеріали.

Ухвалу про відмову у прийнятті позовної заяви може бути оскаржено. У разі скасування ухвали позовна заява вважається поданою в день первісного звернення до господарського суду.

Суддя *повертає* позовну заяву і додані до неї документи без розгляду, якщо: 1) позовну заяву підписано особою, яка не має права її підписувати, або особою, посадове становище якої не вказано; 2) у позовній заяві не вказано повне найменування сторін, їх поштова адреса; 3) у позовній заяві не вказані обставини, на яких ґрунтується позовна вимога, доказів, що підтверджують викладені в заяві обставини, обґрунтований розрахунок стягуваної чи оспорюваної суми; 4) не подано доказів сплати державного мита у встановлених порядку і розмірі; 5) порушено правила об'єднання вимог або об'єднано в одній позовній заяві кілька вимог до одного чи кількох відповідачів і сумісний розгляд цих вимог перешкоджатиме з'ясуванню прав і взаємовідносин сторін чи суттєво утруднить вирішення спору; 6) не подано доказів надсилання відповідачеві копії позовної заяви і доданих до неї документів; 7) до винесення ухвали про порушення провадження у справі від позивача надійшла заява про врегулювання спору; 8) не подано доказів сплати витрат на інформаційно-технічне забезпечення судового процесу.

Зазначені підстави не свідчать про відсутність у позивача права на позов, а вказують, що позовну заяву не може бути прийнято до розгляду суду по суті до тих пір, доки не будуть усунені підстави, що потягли повернення позовної заяви.

Суддя повертає позовну заяву не пізніше п'яти днів з дня його надходження, про що виносить ухвалу. Ухвала про повернення позовної заяви може бути оскаржено.

Повернення позовної заяви не перешкоджає повторному зверненню з ним до господарського суду в загальному порядку після усунення даного порушення. Тому заявник повинен бути зацікавленим в тому, щоб якнайшвидше усунути вказані господарським судом недоліки в оформленні позовної заяви і знову надіслати його до господарського суду. Однак моментом звернення з позовом буде вважатися дата звернення із належним чином оформленою позовною заявою.

Суддя, прийнявши позовну заяву, не пізніше п'яти днів з дня його надходження виносить і надсилає сторонам, прокурору, якщо він є заявником, ухвалу про порушення провадження у справі, в якому зазначається про прийняття позовної заяви, призначення справи до розгляду в засіданні господарського суду, про час і місце його проведення, необхідні дії по підготовці справи до розгляду в засіданні.

Ухвала надсилається також іншим підприємствам, установам, організаціям, державним та іншим органам у випадках, коли від них витребуються документи, відомості та висновки або їх посадові особи викликаються до господарського суду (ст. 64 ГПК).

Забезпечення правильного і своєчасного розгляду і вирішення справи залежить від проведення належної підготовки його до судового розгляду. **Підготовка справи до судового розгляду** – самостійна стадія господарського процесу, яка проводиться судом у кожній справі відразу після його порушення з метою правильного розгляду і вирішення спору у встановлені процесуальним законом строки. Метою цієї стадії є створення умов, спрямованих на забезпечення правильного і своєчасного вирішення спору.

Задачами підготовки справи до судового розгляду у господарському суді є: а) уточнення позовних вимог і обставин, що є підставою позову; б) визначення характеру правовідносин сторін і, відповідно, потенційного кола нормативних актів, які необхідно бути застосовувати при вирішенні спору; в) визначення можливого кола осіб, які беруть участь у справі; г) визначення кола доказів, необхідних для вирішення спору по суті, і забезпечення їх надання до моменту початку розгляду; д) повідомлення зацікавлених осіб про час і місце розгляду.

Особи, які беруть участь у справі, покликані сприяти ефективній підготовці справи до судового розгляду, що впливає з принципу змагальності, з прав та обов'язків сторін та інших осіб, які беруть

участь у справі, надати докази або зазначити місце їх знаходження, з обов'язку сумлінно користуватися усіма наданими ним процесуальними правами.

Підготовку справи суддя розпочинає відразу після надходження її до господарського суду і повинен провести її оперативно. Важливою особливістю господарського процесу є те, що всі питання, пов'язані з порушенням справи, підготовкою її до розгляду, визначенням часу і місця розгляду справи, оформлюються в одному акті – ухвалі про порушення провадження у справі (ст. 64 ГПК), яка виноситься не пізніше п'яти днів з дня надходження заяви.

Обсяг підготовки і характер вчинюваних процесуальних дій залежать від обставин і складності конкретної справи. Господарський процесуальний кодекс не має за мету детально й вичерпно визначити усі можливі дії з підготовки справи, а лише встановлює загальні напрямки дій судді та коло питань, що підлягають з'ясуванню на цій стадії процесу. Тому в кожному конкретному випадку при підготовці справи до розгляду суддя повинен сам визначити її зміст, встановити, які питання необхідно з'ясувати і що для цього слід зробити.

З метою забезпечення правильного и своєчасного вирішення господарського спору суддя згідно зі ст. 65 ГПК вчиняє у необхідних випадках наступні дії з підготовки справи до розгляду:

1) вирішує питання про притягнення до участі у справі іншого відповідача і про виключення або заміну неналежного відповідача;

2) викликає представників сторін (якщо сторони знаходяться в тому ж населеному пункті, що й господарський суд) для уточнення обставин справи і з'ясовує, які матеріали може бути подано додатково;

3) зобов'язує сторони, інші підприємства, установи, організації, державні та інші органи, їх посадових осіб виконати певні дії (звірити розрахунки, провести огляд доказів у місці їх знаходження тощо); витребує від них документи, відомості, висновки, необхідні для вирішення спору, чи знайомиться з такими матеріалами безпосередньо у місці їх знаходження;

4) вирішує питання про призначення експертизи;

5) провадить огляд і дослідження письмових і речових доказів у місці їх знаходження;

6) вирішує питання про визнання явки представників сторін у засідання господарського суду обов'язковою;

7) вирішує питання про виклик посадових та інших осіб для дачі пояснень по суті справи;

8) вирішує питання про розгляд справи безпосередньо на підприємстві, в організації;

9) вирішує питання про застосування заходів до забезпечення позову;

10) вчиняє інші дії, спрямовані на забезпечення правильного і своєчасного розгляду справи.

У статті 65 ГПК лише намічено перелік підготовчих дій судді, до того ж більше організаційного, ніж процесуального характеру.

За своїм характером і загальною спрямованістю дії судді можуть бути розмежовані на наступні групи:

1. *уточнення обставин, що мають значення для правильного і своєчасного вирішення всіх спірних питань для розгляду справи:*

а) суддя опитує позивача за сутністю заявлених ним вимог, з'ясовує у нього можливі заперечення з боку відповідача;

б) у необхідних випадках суддя викликає відповідача, опитує його за обставинами справи, з'ясовує його заперечення проти позову;

в) суддя має право викликати позивача і відповідача разом для з'ясування їх взаємних домагань, виробити умови мирової угоди;

г) роз'яснює сторонам їх процесуальні права та обов'язки;

2. *виявлення усіх зацікавлених у вирішенні спору осіб і вирішення питання про притягнення або допущення них у тій чи іншій ролі до участі в процесі.* Так, суддя повинен перевірити: чи належні сторони беруть участь у справі; чи є співучасть у справі (обов'язкова та факультативна); чи притягнуто третіх осіб, які не заявляють самостійні вимоги на предмет спору; чи сповіщені потенційні треті особи, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору;

3. *визначення й уточнення предмету доказування, виявлення і витребування потрібних для вирішення справи доказів.* Суддя шляхом вивчення правових норм, які підлягають застосуванню, ознайомлення з позовними матеріалами, опитування позивача, відповідача, третіх осіб про обставини справи виявляє докази, необхідні для вирішення справи, і вживає заходів з їх збирання. Останнє здійснюється особами, які беруть участь у справі, а також суддею. З цією метою зазначеним особам суддя пропонує надати докази, які вони мають, до дня розгляду справи; витребує від підприємств, установ, організацій, їх об'єднань або громадян

письмові й речові докази або видає особам, які беруть участь у справі, запити на отримання доказів для пред'явлення до суду; дозволяє з урахуванням думки осіб, які беруть участь у справі, питання про проведення експертизи тощо.

Якщо дії із збирання доказів необхідно вчинити і в іншому населеному пункті, суддя надає відповідні доручення суду за місцем, де ці дії повинні бути вчинені.

У необхідних випадках суддя вживає заходи до забезпечення доказів;

4. *вжиття заходів до забезпечення позову.* Ефективність застосування таких заходів має велике значення особливо у випадках, коли є дані про намір відповідача або особи, у якої знаходиться спірне майно, приховати його. У стадії підготовки допускається і заміна одного заходу забезпечення позову іншим.

Суддя може вчиняти й інші дії з підготовки справи до судового розгляду, спрямовані на забезпечення правильного і своєчасного вирішення спору.

Судовий розгляд – це одна з основних стадій господарського процесу, на якій відбувається розгляд і вирішення справи по суті, тобто перевіряється законність й обґрунтованість взаємних вимог сторін й третіх осіб на підставі дослідження наданих доказів.

Одним з важливих факторів ефективності судового розгляду є його оперативність. Спір повинен бути вирішений господарським судом у строк не більше двох місяців із дня надходження позовної заяви (ст. 69 ГПК). Спір про стягнення заборгованості за опротестованим векселем повинен бути вирішений господарським судом у строк не більше одного місяця із дня надходження позовної заяви. У виключних випадках голова господарського суду або заступник голови господарського суду має право продовжити строк вирішення спору, але не більше ніж на один місяць. За клопотанням обох сторін або клопотанням однієї сторони, узгодженому з другою стороною, спір може бути вирішений у більш тривалій строк, ніж встановлено законом.

Суд розглядає справу, як правило, у відкритому судовому засіданні в усній формі, при незмінному складі й при забезпеченні гласності. Закрите судове засідання можливе в тих випадках, коли потрібна охорона державної або комерційної таємниці.

Порядок ведення засідання визначається суддею, а у випадку розгляду справи трьома суддями – суддею, головуючим у засіданні (ст. 74 ГПК).

При вході судді (суддів) до зали засідань всі присутні у залі встають. Рішення суду вислуховується стоячи. В такому ж положенні учасники процесу звертаються до суду, дають свої показання і пояснення.

Засідання господарського суду можна поділити на три частини: підготовчу, розгляд спору по суті (дослідження й оцінка доказів) й прийняття рішення у справі.

Підготовча частина судового розгляду являє собою систему процесуальних дій, спрямованих на виявлення можливості розгляду справи по суті.

В цій частині можна виділити наступні належні дії:

– головуючий відкриває судове засідання і оголошує, яка справа підлягає розгляду;

– суд (суддя) встановлює особистість присутніх;

– перекладачеві, якщо він бере участь у справі, роз'яснюють його права; крім того, його попереджають про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий переклад;

– головуючий оголошує склад суду, хто бере участь у розгляді як прокурор, експерт, перекладач, секретар. Одночасно головуючий роз'яснює особам, які беруть участь у справі, їх право заявляти відводи;

– головуючий роз'яснює особам, які беруть участь у справі, їх представникам права і обов'язки, їх право звернутися до третейського суду для вирішення справи, наслідки такої дії;

– вирішення судом заяв осіб, які беруть участь у справі;

– за наявності підстав розглядається питання про відкладення розгляду справи;

– роз'яснення прав і обов'язків експерту. Експерт попереджається про кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивого висновку.

Якщо суд вважає, що справа може розглядатися, то переходить до наступної стадії – розгляд справи по суті.

У стадії *розгляду справи по суті* велике значення має дослідження фактичних обставин справи, перевірка й оцінка зібраних доказів.

Саме в цій частині за участю всіх суб'єктів процесу в умовах

змагальності й рівності сторін досліджуються й аналізуються фактичні обставини справи. Розгляд справи по суті може складатися з наступних послідовно вчинюваних процесуальних дій:

- розгляд починається доповіддю головуєчого. Потім він питає, чи підтримує позивач власну вимогу, чи визнає відповідач вимогу позивача, чи бажають сторони закінчити справу мировою угодою;

- суд встановлює порядок дослідження доказів. Господарський процесуальний кодекс не містить норм, які регламентують порядок дослідження доказів. Тому при вирішенні цього питання господарські суди керуються в основному порядком, що відпрацьований судовою практикою;

- суд заслуховує пояснення осіб, які беруть участь у справі;
- досліджуються письмові докази;
- досліджуються речові докази;
- досліджуються висновки експерта тощо.

Дослідивши матеріали справи й оцінивши докази, господарський суд може зробити відповідний висновок за сутністю спору. Якщо в результаті дослідження й оцінки усіх матеріалів справи сторони дійдуть згоди за спором, вона оформлюється рішенням. В інших випадках рішення приймається судом з урахуванням встановлених ним фактичних обставин справи.

Судове рішення оголошується публічно.

Усе присутні у залі судового засідання вислуховують рішення господарського суду стоячи.

Після оголошення рішення сторонам слід роз'яснити порядок оскарження рішення, хоча закон цього прямо не вимагає.

На цьому судове засідання у справі закінчується.

Суд повинен намагатися, щоб справу було вирішено в одному засіданні. Однак нормальний хід провадження у господарському суді іноді порушується як внаслідок причин, які перешкоджають взагалі винесенню рішення у цій справі, так і з обставин, які роблять неможливим подальший розгляд справи у даному засіданні.

Існують три форми тимчасової зупинки процесу: перерив, відкладення розгляду і зупинення провадження у справі. Ці форми відрізняються підставами, строками зупинення й наслідками.

Згідно з ч. 3 ст. 77 ГПК суддя має право оголосити перерву в засіданні в межах встановленого строку вирішення спору з наступною вказівкою про це у рішенні або ухвалі.

Перерва – це відстрочення продовження судового засідання на відносно короткий час, викликане головним чином необхідністю відпочинку суддів чи виникненням таких обставин, які перешкоджають продовженню процесу, але можуть бути усунені порівняно швидко й просто. Закон не містить переліку таких перешкод. Після закінчення перерви судове засідання продовжується з тієї стадії, на якій було оголошено перерву.

Відкладення розгляду справи – це перенесення засідання господарського суду на інший час у зв'язку з виявленням обставин, які перешкоджають вирішенню справи по суті в даному засіданні.

Підставами відкладення розгляду справи, зокрема, є: а) нез'явлення в засідання представників сторін, інших учасників судового процесу; б) неподання витребуваних доказів; в) необхідність витребування нових доказів; г) притягнення до участі у справі іншого відповідача, заміна неналежного відповідача; д) необхідність заміни відведеного судді, судового експерта. Таким чином, питання про відкладення справи слуханням вирішується у переважній більшості випадків на розсуд суду виходячи з конкретних обставин справи. Однак справа відкладається не завжди з метою необхідності вчинення якихось процесуальних дій.

Про відкладення розгляду справи виноситься ухвала, в якій вказуються час і місце проведення наступного засідання (ст. 77 ГПК).

Зупинення провадження у справі – тимчасове припинення здійснення процесуальних дій у справі з незалежних від суду й сторін обставин, що перешкоджають подальшому руху справи.

Зупинення провадження у справі суттєво відрізняється від відкладення розгляду справи. Слухання справи відкладається на відповідний строк для здійснення судом або особами, які беруть участь у справі, певних процесуальних дій. При зупиненні провадження у справі вчинення процесуальних дій припиняється за виключенням дій до забезпечення доказів або позову та дій, пов'язаних із самим зупиненням провадження або його поновленням. Строк зупинення провадження у справі не вказується: воно поновлюється лише при настанні певних, передбачених в законі умов.

Господарський суд має право зупинити провадження у справі за клопотанням сторін, прокурора, який бере участь в судовому процесі, або за власною ініціативою у випадках: 1) призначення господарським судом судової експертизи; 2) надсилання

господарським судом матеріалів до слідчих органів; 3) заміни однієї з сторін її правонаступником внаслідок реорганізації підприємства, організації.

Після усунення обставин, які потягли його зупинення, господарський суд поновлює провадження у справі. Про зупинення провадження у справі та його поновлення виноситься ухвала. Ухвалу про зупинення провадження може бути оскаржено.

За загальним правилом, розгляд справи закінчується винесенням рішення. Однак за наявності визначених законом підстав можливе закінчення провадження у справі без винесення рішення.

Припинення провадження у справі — це закінчення розгляду справи без винесення рішення по суті спору внаслідок виявлення обставин, за яких подальший розгляд спору у господарському суді є неможливим або недоцільним.

Відповідно до ст. 80 ГПК господарський суд припиняє провадження у справі, якщо:

а) спір не підлягає розгляду у господарських судах України (непідвідомчість спору суду, помилкове порушення справи за позовом до організації, яка не є юридичною особою, тобто не має процесуальної правоздатності);

б) відсутній предмет спору. Так, Роз'яснення Вищого арбітражного суду України № 02-5/612 від 23.08.94 р. “Про деякі питання практики застосування статей 80 і 81 ГПК України” закріпили, що господарський суд припиняє провадження у справі у зв'язку з відсутністю предмета спору в таких випадках: (1) припинення існування предмета спору (наприклад, здійснення у встановленому порядку відміни оспорюваного акту), якщо між сторонами у зв'язку з цим не залишилося неврегульованих питань; (2) спір врегульований самими сторонами шляхом пере розрахунку боргу (передачі майна або усунення перешкод у користуванні ним) після звернення кредитора з позовом за умови надання доказів такого врегулювання; (3) визнання претензії боржником;

в) є рішення господарського суду або іншого органу, який в межах своєї компетенції вирішив господарський спір між тими ж сторонами, про той же предмет і з тих же підстав. Мова йде про тотожність позову. Якщо у судді є сумніви щодо тотожності позову на момент прийняття позовної заяви, він приймає заяву і питання про тотожність вирішує під час судового розгляду, приймаючи відповідне рішення;

г) позивач відмовився від позову і відмову прийнято господарським судом. Відмова позивача від позову не є підставою для безумовного припинення провадження. Суд приймає відмову позивача від позову лише у випадку, якщо таке волевиявлення особи не суперечить закону, не порушує чийсь права й охоронювані законом інтереси;

д) сторони уклали угоду про передачу цього спору на вирішення третейського суду;

е) підприємство чи організація, які є сторонами, ліквідовані;

є) сторони уклали мирову угоду і вона затверджена господарським судом. *Мирова угода* – розпорядча дія сторін по взаємному врегулюванню матеріально-правового спору, який виник, на умовах, які є прийнятними для обох сторін, та щодо припинення порушеної судом справи. така угода укладається лише між сторонами і не може вчинятися іншими особами, які беруть участь у справі.

Згідно зі ст. 78 ГПК умови мирової угоди сторін викладаються в адресованій господарському суду письмовій заяві, яка долучається до справи. Ця заява підписується відповідно позивачем, відповідачем або обома сторонами. До затвердження мирової угоди сторін господарський суд роз'яснює сторонам наслідки відповідних процесуальних дій, перевіряє, чи є повноваження на вчинення цих дій у представників сторін. Мирова угода може стосуватися тільки прав та обов'язків сторін щодо предмету позову.

Перелік підстав припинення провадження у справі, передбачений ст. 80 ГПК, є вичерпним і розширеному тлумаченню не підлягає.

У випадку припинення провадження у справі повторне звернення до господарського суду у спорі між тим же сторонами, про той же предмет і з тих же підстав не допускається.

Про припинення провадження у справі виноситься ухвала, в якій повинні бути вирішені питання про розподіл між сторонами судових витрат, про повернення державного мита з бюджету, а також можуть бути вирішені питання про стягнення штрафів, передбачених ГПК України.

Ухвалу про припинення провадження у справі може бути оскаржено.

Розпочата у господарському суді справа не може закінчитися винесенням рішення також і в тому випадку, коли при його розгляді виявиться недотримання порядку пред'явлення позову або

порушення позивачем деяких обов'язків в процесі. В цих випадках позов залишається без розгляду.

Залишення позову без розгляду – закінчення провадження у справі без винесення рішення, що не перешкоджає повторному зверненню до суду з тотожною заявою.

Господарський суд залишає позов без розгляду, якщо: 1) позовну заяву підписано особою, яка не має права її підписувати або особою, посадове становище якої не вказано; 2) у провадженні господарського суду або іншого органу, який діє в межах своєї компетенції, знаходиться справа з господарського спору між тими ж сторонами, про той же предмет і з тих же підстав; 3) позивач не звертався до установи банку за отриманням з відповідача заборгованості, коли вона відповідно до законодавства повинна бути отримана через банк; 4) позивач без поважних причин не надав витребувані господарським судом матеріали, необхідні для вирішення спору, або представник позивача не з'явився за викликом у засідання господарського суду, і його нез'явлення перешкоджає вирішенню спору; 5) громадянин відмовився від позову, який було подано в його інтересах прокурором.

Таким чином, серед підстав залишення позову без розгляду у господарському процесі чітко виділяються випадки, коли позов залишається без розгляду, і випадки, коли це питання вирішується за розсудом суду.

Обставини, які є підставою для залишення позову без розгляду, – це завжди ті недоліки процесу, які можна усунути. Відповідно, позивач має право знову подати позов в загальному порядку, якщо умови, які слугували підставою для пред'явлення позову без розгляду, будуть усунені (ст. 81 ГПК). Залишення позову без розгляду свідчить про неправомірне виникнення процесу внаслідок допущених позивачем порушень. Тому подання позову, за яким провадження закінчилося без винесення рішення, не впливає на перебіг строків позовної давності. Сторони повертаються в допроцесуальне становище, і перебіг строку позовної давності продовжується.

Про залишення заяви без розгляду виноситься ухвала, в якій можуть бути вирішені питання про розподіл між сторонами судових витрат, про повернення державного мита з бюджету, а також про стягнення штрафів, передбачених ГПК України.

Ухвалу про залишення позову без розгляду може бути оскаржено.

Постанова господарського суду – це письмовий акт застосування права у вигляді мотивованого судження з питань, що виникають під час розгляду і вирішення господарського спору, виконання й перегляду судових актів господарського суду. Ті постанови господарського суду, якими вирішується матеріально-правовий спір сторін по суті, містять відповідь про права й обов'язки суб'єктів спірного правовідношення, називаються рішеннями. Постанови, якими вирішуються окремі процесуальні питання, які виникають при порушенні й розгляді господарського спору або під час виконання прийнятих господарським судом рішень, називаються **ухвалами**. Ті процесуальні акти, якими оформлюються результати перегляду постанов господарського суду в апеляційному або касаційному порядку, називають **постановами**.

Рішення господарського суду є важливим заключним етапом господарського процесу, в якому найбільш чітко відображаються результати всієї діяльності господарського суду. У своєму рішенні господарський суд дає відповідь на правий спір, що виник між позивачем й відповідачем, з урахуванням конкретних обставин і відповідно до діючого законодавства. В цьому акті отримують захист законні права й інтереси організацій, а також громадян – підприємців, господарський спір яких вирішується господарським судом.

Таким чином, **рішення господарського суду** – це постанова суду першої інстанції, яким вирішується матеріально-правова вимога позивача до відповідача, спір сторін по суті, і є актом захисту порушених або оспорюваних прав чи охоронюваних законом інтересів сторін господарського процесу.

Сутність судового рішення проявляється у впливові на матеріальні правовідносини і виражається в тому, що рішення владно підтверджує взаємовідносини суб'єктів матеріального права (наявність або відсутність правовідношення, його перетворення) або інші правові обставини в непозовних справах, усуває їх спірність, створює правову можливість безперешкодної реалізації права або охоронюваного законом інтересу і цим надає їм захист. Рішення суду є обов'язковим для всіх і підлягає беззаперечному дотриманню й виконанню.

Значення судового рішення полягає в тому, що: 1) воно припиняє спір про право через його розгляд по суті і завершує

судочинство у справі; 2) відновлює законність, порушену однією із сторін, упорядковує і вносить стабільність у відносини господарського обігу; 3) здійснює профілактичні функції правосуддя, має превентивне значення, запобігаючи можливості виникнення аналогічних спорів в подальшому; 4) рішення Вищого господарського суду України мають значення судового прецеденту, що орієнтує правозастосовчу, а в певних випадках і нормотворчу практику.

Порядок прийняття рішення в господарському суді залежить від особливостей конкретних справ, у якому складі суду вони розглядаються, відношення самих учасників спору до процесу й їх участі у засіданні тощо. Однак незалежно від порядку вирішення спору в господарському суді, участі сторін, одноособового чи колегіального розгляду, його рішення завжди приймається в тому ж засіданні, в якому розглядалася справа.

Переходячи до винесення рішення, господарський суд зобов'язаний оцінити докази на предмет належності й допустимості; визначити, які обставини, що мають значення для справи, слід вважати встановленими, а які – не встановленими; вирішити, на підставі яких законів чи інших нормативних актів підлягає вирішенню даний спір; встановити, які права й обов'язки осіб, які беруть участь у справі; вирішити, чи підлягає позов задоволенню; визначити, чи є необхідність додатково досліджувати докази або продовжити в'яснення обставин, що мають значення для справи, і з цією метою поновити розгляд справи.

В залежності від встановлених обставин справи господарський суд, приймаючи рішення, має право: а) визнати недійсним повністю або у певній частині пов'язаний з предметом спору договір, який суперечить законодавству; б) виходити за межі позовних вимог, якщо це необхідно для захисту прав і законних інтересів позивачів або третіх осіб із самостійними вимогами на предмет спору і про це є клопотання заінтересованої сторони; в) зменшити у виключних випадках розмір неустойки (штрафу, пені), що підлягає стягненню із сторони, яка порушила зобов'язання; г) стягувати в доход Державного бюджету України з винної сторони штраф в розмірі до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за ухилення від вчинення дій, покладених господарським судом на сторону; д) відстрочити або розстрочити виконання рішення (ст. 83 ГПК).

Рішення господарського суду приймається ім'ям України і

складається з чотирьох частин: вступної, описової, мотивувальної й резолютивної.

У *вступній частині* вказується найменування господарського суду, номер справи, дата прийняття рішення, найменування сторін, ціна позову, прізвище судді (суддів), представників сторін, прокурора й інших осіб, які брали участь у засіданні, посади цих осіб. При розгляді справи на підприємстві, в організації про це також зазначається у вступній частині рішення.

Описова частина повинна містити стислий виклад вимог позивача, відзиву на позовну заяву, заяв, пояснень і клопотань сторін та їх представників, інших учасників судового процесу, опис дій, виконаних господарським судом (огляд й дослідження доказів і ознайомлення з матеріалами безпосередньо у місці їх знаходження).

В *мотивувальній частині* вказуються обставини справи, встановлені господарським судом; причини виникнення спору; докази, на підставі яких прийнято рішення; зміст письмової угоди сторін, якщо її досягнуто, доводи, за якими господарський суд відхилив клопотання і докази сторін, їх пропозиції щодо умов договору або угоди сторін; законодавство, яким господарський суд керувався, приймаючи рішення; обґрунтування відстрочки або розстрочки виконання рішення.

Резолютивна частина повинна містити висновок про задоволення позову або про відмову в позову повністю чи частково по кожній з заявлених вимог. Висновок не може залежати від настання або ненастання якихось обставин (умовне рішення).

При задоволенні позову в резолютивній частині рішення вказуються:

– найменування сторони, на користь якої вирішено спір, і сторони, з якої здійснено стягнення грошових сум або яка зобов'язана виконати відповідні дії, строк виконання цих дій, а також строк сплати грошових сум при відстрочці або розстрочці виконання рішення;

– розмір сум, що підлягають стягненню (основної заборгованості за матеріальні цінності, виконання робіт та надані послуги, неустойки, штрафу, пені та збитків, а також штрафів, передбачених у ГПК України);

– найменування й номер рахунку, з якого підлягають стягненню грошові суми;

– найменування майна, що підлягає передачі, і місце його знаходження (у спорі про передачу майна);

– найменування, номер і дата виконавчого або іншого документа про стягнення коштів у безспірному порядку (у спорі про визнання

цього документа як такого, що не підлягає виконанню), а також сума, що не підлягає списанню (ст. 84 ГПК).

У спорі, що виник при укладанні або зміні договору, в резолютивній частині вказується рішення з кожної спірної умови договору, а у спорі про спонукання укласти договір – умови, на яких сторони зобов'язані укласти договір, із посиланням на поданий позивачем проект договору.

При задоволенні заяви про визнання акту недійсним в резолютивній частині вказуються найменування акту й органу, що його видав, номер акта, дата його видання, чи визнається акт недійсним повністю або частково (в якій саме частині).

В резолютивній частині рішення вказуються про розподіл судових витрат між сторонами, про повернення державного мита з бюджету.

Якщо у справі беруть участь декілька позивачів і відповідачів, в рішенні вказується, як вирішено спір щодо кожного з них.

При розгляді первісного і зустрічного позовів у рішенні вказується результати розгляду кожного з позовів.

Рішення викладається у письмовій формі і підписується всіма суддями, які беруть участь у засіданні (ст. 82 ГПК). Прийняте рішення повинно бути оформлене й розіслане сторонам, прокурору, що бере участь у господарському процесі, третім особам не пізніше п'яти днів після його прийняття або вручаються їм під розписку (ст. 87 ГПК).

Рішення господарського суду набирає законної сили після закінчення десятиденного строку із дня його прийняття, а у випадку, якщо в судовому засіданні були оголошені тільки вступна й резолютивна частини рішення, воно набирає законної сили після закінчення десятиденного строку із дня підписання рішення, оформленого відповідно до закону (ст. 85 ГПК).

Виконання рішення господарського суду здійснюється на підставі виданого ним наказу, який є виконавчим документом. Наказ видається стягувачеві чи направляється йому після набрання судовим рішенням законної сили.

Накази про стягнення грошових сум видаються стягувачеві або направляються йому рекомендованим або цінним листом, а про стягнення сум у доход бюджету – місцевим органом податкової служби й виконуються у встановленому порядку через установи банку. Інші накази виконуються державними виконавцями.

Згідно із ст. 117 ГПК у наказі господарського суду повинно бути вказано:

- 1) найменування господарського суду, номер справи, дата прийняття рішення, дата видачі наказу і строк його дії;
- 2) резолютивна частина рішення;
- 3) найменування стягувача й боржника, їх адреса, найменування й номера рахунків у банках.

Якщо рішенням господарського суду встановлюється відстрочка або розстрочка виконання, у наказі вказується, з якого часу починається перебіг строку його дії.

Наказ підписується суддею і засвідчується печаткою господарського суду.

Виданий стягувачеві наказ може бути пред'явлений до виконання не пізніше трьох років із дня прийняття рішення, ухвали, постанови або закінчення строку, встановленого при відстрочці виконання судового рішення чи після винесення ухвали про відновлення пропущеного строку для пред'явлення наказу до виконання. В цей строк не зараховується час, на який виконання судового рішення було зупинено (ст. 118 ГПК).

4. Поняття строку позовної давності

На відміну від інших строків, які розраховані на застосування їх до окремих учасників цивільних правовідносин, строк позовної давності має загальний характер. Він розповсюджується на усі цивільні правовідносини, крім тих, які зазначені у законі.

Позовна давність визначається у чинному законодавстві як строк, в межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу (ст. 256 ЦК).

Строки позовної давності встановлені законом, можуть збільшуватися, але не можуть скорочуватися за згодою сторін. Договір про збільшення позовної давності укладається у письмовій формі (ст. 259 ЦК). Суд, господарський суд зобов'язані за власною ініціативою, незалежно від заяви сторін, застосовувати позовну давність.

У випадках порушення суб'єктивного цивільного права примусовий захист його здійснюється шляхом звернення до суду, господарського суду з позовом.

Строк позовної давності охоплює лише право на позов у матеріальному смислі (право вимагати від суду, господарського суду винесення рішення про захист порушеного суб'єктивного цивільного права), тобто можливість або здатність порушеного суб'єктивного

цивільного права бути відновленим або підтвердженим судом, і не розповсюджується на дії, пов'язані з наданням у відповідні органи позовних матеріалів. Вимога про захист порушеного права приймається судом незалежно від закінчення строку позовної давності. Це збільшує гарантії захисту суб'єктивних прав, оскільки допускає, що вирішення питання про їх захист приймається в результаті розгляду справи. Однак закінчення строку позовної давності до пред'явлення позову є підставою для відмови у ньому.

Позовна давність – це юридичний факт (подія). Юридичні наслідки, пов'язані з нею, мають подвійний характер. З одного боку це встановлений законом час, протягом якого можна вимагати захисту порушеного суб'єктивного права. З іншого боку це встановлений законом час, після спливу якого погашається право на позов.

Значення інституту позовної давності полягає в тому, що:

1. вона є засобом стабілізації цивільного обігу, перешкоджає виникненню невизначеності, яка б могла виникнути в результаті тривалого залишення порушеного права незахищеним;
2. позовна давність не тільки дисциплінує учасників цивільного обігу, але й стимулює їх активність у здійсненні належних їм прав та у виконанні обов'язків;
3. вона забезпечує укріплення договірної дисципліни, посилює взаємний контроль за виконанням зобов'язань.

Крім того, якщо б можливість захисту порушеного права не обмежувалася певним строком, це було б перепорою для вирішення порушеної справи внаслідок втрати доказів, створювало б хиткість у відносинах, які фактично знаходилися б під загрозою оспорювання.

Позовна давність не розповсюджується на окремі види цивільних правовідносин, які мають особливе значення, зокрема, на вимоги, що випливають з порушення немайнових прав (крім випадків, прямо вказаних у законі). Особисте немайнове право, яке є правом на належну оцінку особистості суспільством, вимагає повнішого захисту, який не може біти обмежений якимись строками. Тому не підпадає під дію давності, наприклад, вимога про захист честі, гідності й ділової репутації, якщо відомості, які їх ганьблять, були розповсюджені не засобами масової інформації, вимоги вкладників про видачу внесків, внесених у банки або інші кредитні установи.

Законодавством можуть бути встановлені й інші випадки, коли позовна давність не застосовується.

Строки позовної давності поділяються на загальні й спеціальні. Загальний строк давності встановлений у 3 роки (ст. 257 ЦК). Цей строк є загальним тому, що він застосовується до всіх вимог, крім тих, для яких законодавством встановлені спеціальні строки.

Спеціальні строки (скорочені або більш тривалі порівняно із загальним строком позовної давності) застосовуються до відносин, які мають певну специфіку, особливості правового регулювання. Так, скорочені строки давності застосовуються до вимог: про стягнення неустойки (штрафу, пені); про спростування недостовірної інформації, розміщеної у засобах масової інформації; про переведення на власника прав і обов'язків покупця у випадку порушення переважного права купівлі частки у праві спільної часткової власності; у зв'язку з недоліками проданого товару; про розірвання договору дарування; у зв'язку з перевезенням вантажу, пошти; про оскарження дій виконавця заповіту і встановлені тривалістю в 1 рік (ч. 2 ст. 258 ЦК). Позовна давність у 5 років застосовується до вимог про визнання недійними правочинів, здійснених під впливом насильства або обману (ч. 3 ст. 258 ЦК). Позовна давність у 10 років застосовується до вимог про застосування наслідків нікчемного правочину (ч. 4 ст. 258 ЦК).

Для обчислення строку позовної давності важливо визначити початок його перебігу. Згідно із ч. 1 ст. 261 ЦК, **перебіг строку позовної давності** починається від дня виникнення права на позов – від дня, коли особа довідалася або могла довідатися про порушення свого права або про особу, яка його порушила.

Частіше за все особа, яка має певна право дізнається про його порушення в момент його порушення. В цьому випадку момент виникнення права на позов співпадає з моментом порушення суб'єктивного права. Але іноді особа довідується про порушення свого права пізніше. Не знаючи про порушення права, воно, звичайно, не може прийняти заходів до його захисту.

У зобов'язальних правовідносинах, як правило, строк виконання є істотною умовою договору, і невиконання його є порушенням суб'єктивних прав кредитора. Про таке порушення останній дізнається у момент спливу строку виконання зобов'язання. З цього моменту починається перебіг строку позовної давності.

Перебіг позовної давності за вимогами про визнання недійсним правочину, вчиненого під впливом насильства, починається від дня припинення насильства.

Перебіг позовної давності за вимогами про застосування наслідків нікчемного правочину починається від дня, коли почалося його виконання.

У випадку порушення цивільного права або інтересу неповнолітньої особи позовна давність починається від дня досягнення нею повноліття.

За зобов'язаннями із визначеним строком виконання перебіг позовної давності починається зі спливом строку виконання. За тим зобов'язанням, строк виконання якого не визначений або визначений моментом вимоги, перебіг позовної давності починається від дня, коли у кредитора виникає право пред'явити вимогу про виконання зобов'язання. Якщо боржникові надається пільговий строк для виконання такої вимоги, перебіг позовної давності починається зі спливом цього строку.

За регресними зобов'язаннями перебіг позовної давності починається від дня виконання основного зобов'язання (ч. ч. 2-6 ст. 261 ЦК).

Зміна сторін у зобов'язанні не змінює порядку обчислення та перебігу строку позовної давності (ст. 262 ЦК).

За загальним правилом позовна давність безперервна. Однак закон бере до уваги можливість настання певних об'єктивних обставин (які не залежать від поведінки особи), і передбачає випадки зупинення перебігу строку позовної давності з урахуванням неможливості реалізації права на позов під час дії таких обставин.

Зупинення перебігу позовної давності означає, що період часу, протягом якого має місце передбачена законом обставина, не зараховується до строку позовної давності. Враховується лише час, який пройшов до і після зупинення давності.

Перебіг позовної давності зупиняється (ст. 263 ЦК):

1. якщо пред'явленню позову перешкоджала надзвичайна або невідворотна за даних умов подія (непереборна сила);
2. у разі відстрочення виконання зобов'язання (мораторій) на підставах, встановлених законом;
3. у разі зупинення дії закону або іншого нормативно-правового акта, який регулює відповідні відносини;

4. якщо позивач або відповідач перебуває у складі Збройних Сил України або в інших створених відповідно до закону військових формуваннях, що переведені на воєнний стан.

У разі виникнення зазначених обставин перебіг позовної давності зупиняється на весь час існування цих обставин. Від дня припинення обставин, що були підставою для зупинення перебігу позовної давності, перебіг позовної давності продовжується з урахуванням часу, що минув до його зупинення.

Зупинення перебігу позовної давності означає фактичне його збільшення з метою надання заінтересованій особі можливості звернутися до суду за захистом порушеного права в межах достатнього для цього періоду часу.

Непереборна сила як одна за підстав зупинення перебігу позовної давності є надзвичайною або невідвратною за даних умов подією (стихійне лихо, військові дії тощо). Надзвичайною вважається подія, яка є відступленням від необхідної закономірності у розвитку явищ, обумовлене випадковими причинним зв'язками.

Невідвратною є подія, яку неможливо відвернути за допомогою наявних за цих умов технічних або інших засобів.

Мораторій є відстрочкою виконання зобов'язання, яка може встановлюватися урядом України для певного їх виду (окремий мораторій) або за всіма зобов'язаннями (загальний мораторій). Необхідність такої відстрочки може бути обумовлена певними обставинами у разі їх виникнення в окремих регіонах або у країні в цілому.

Підставою зупинення перебігу позовної давності є зупинення дії закону або іншого нормативно-правового акту, який регулює відповідні відносини.

Знаходження позивача або відповідача у складі Збройних Сил України зупиняє перебіг позовної давності лише у разі, коли Збройні Сили України в цілому або їх частина, де знаходяться позивач або відповідач, переведені на воєнний стан. Знаходження у лавах Збройних Сил у мирний час не зупиняє перебіг строку позовної давності.

Передбачений перелік підстав зупинення перебігу позовної давності є загальним і не включає можливість встановлення додаткових (спеціальних) підстав зупинення перебігу позовної давності щодо окремих видів цивільних правовідносин.

Переривання перебігу позовної давності полягає в тому, що час, який пройшов до переривання, до нового строку не зараховується і перебіг позовної давності після переривання починається спочатку (ст. 264 ЦК).

Підставою для переривання перебігу позовної давності є пред'явлення особою позову до одного із кількох боржників, а також якщо предметом позову є лише частина вимоги, право на яку має позивач (ч. 2. ст. 264 ЦК).

Якщо позов пред'явлено і він прийнятий судом, але залишений без розгляду, це не перериває перебігу позовної давності, і перебіг строку до пред'явлення позову продовжується в загальному порядку (ч. 1 ст. 265 ЦК). Якщо суд залишив без розгляду позов, пред'явлений у кримінальному процесі, час від дня пред'явлення позову до набрання законної сили рішенням суду, яким позов було залишено без розгляду, не зараховується до позовної давності. Якщо частина строку, що залишилася, є меншою ніж шість місяців, вона продовжується до шести місяців.

Перебіг позовної давності переривається вчиненням особою дії, що свідчить про визнання нею свого боргу або іншого обов'язку (ч.1 ст. 264 ЦК). Мова йде про таку дію, які не призвели до виконання боржником свого обов'язку (наприклад, прохання про відстрочку виконання).

Законодавством передбачена можливість відновлення позовної давності: якщо суд визнає поважними причини пропущення позовної давності, порушене право підлягає захисту (ч. 5 ст. 267 ЦК).

Судова практика при вирішенні питання про поважність причин пропущення позовної давності виходить з конкретних обставин справи. і лише у разі, коли в результаті всебічного і повного розгляду справи буде визнано поважною причину пропущення позовної давності, порушене право підлягає захисту.

Відновлення позовної давності здійснюється судом за клопотанням учасників процесу або за ініціативою суду. Висновок про поважність причин пропущення позовної давності повинен викладатися в рішенні суду.

За наявності підстав для відновлення позовної давності, відновленню підлягають як загальні, так і спеціальні строки, як для основної, так і для додаткової вимог (наприклад, неустойки, поручительства тощо).

Відновлення строку давності за наявності поважних причин його пропущення є обов'язком суду.

Заява про захист цивільного права або інтересу має бути прийнята судом до розгляду незалежно від спливу позовної давності. Позовна давність застосовується судом лише за заявою сторони у спорі, зробленою до винесення ним рішення. Сплив позовної давності, про застосування якої заявлено стороною у спорі, є підставою для відмови у позові (ч. ч. 2-4 ст. 267 ЦК). Це означає, що із спливом цього строку погашається право на позов у матеріальному сенсі. Але особа, яка виконала зобов'язання після спливу позовної давності, не має права вимагати повернення виконаного, навіть якщо вона у момент виконання не знала про сплив позовної давності (ч. 1 ст. 267 ЦК).

Питання до самоконтролю:

- 1. Визначте систему господарських судів в Україні.*
- 2. Охарактеризуйте статус місцевих господарських судів.*
- 3. Визначте статус апеляційних господарських судів.*
- 4. Охарактеризуйте статус Вищого господарського суду України.*
- 5. Визначте зміст стадії досудового врегулювання господарських спорів.*
- 6. Проаналізуйте порядок пред'явлення претензій.*
- 7. Визначте порядок надання відповіді на претензію.*
- 8. Розкрийте сутність категорії "підвідомчість справ господарському суду".*
- 9. За якими критеріями здійснюється класифікація видів підвідомчості?*
- 10. Визначте категорії справ, підвідомчих господарському суду.*
- 11. Розкрийте зміст категорії "підсудність справ господарському суду".*
- 12. Охарактеризуйте види підсудності справ господарському суду.*
- 13. Дайте характеристику позовного провадження.*
- 14. Визначте поняття, елементи та види позовів.*
- 15. Дотримання яких передумов необхідно для звернення до господарського суду з позовною заявою?*
- 16. Визначте зміст стадії порушення провадження у справі.*
- 17. Чим відрізняються рішення судді про повернення позовної*

заяви та доданих до неї документів і про залишення позовної заяви без розгляду?

18. Охарактеризуйте стадію підготовки справи до судового розгляду.

19. З'ясуйте, чому стадія судового розгляду є центральною стадією господарського процесу?

20. Визначте й охарактеризуйте етапи судового розгляду справи.

21. Порівняйте підстави й наслідки відкладення розгляду справи й зупинення провадження у справі.

22. Визначте підстави припинення провадження у справі.

23. Який порядок і підстави залишення позову без розгляду передбачені діючим ГПК України?

24. Що таке мирова угода?

25. Які права має господарський суд при прийнятті рішення?

26. Які процесуальні акти приймає господарський суд за результатами розгляду справи?

27. Визначте зміст рішення господарського суду.

28. Коли рішення господарського суду набуває законної сили?

29. Яким чином здійснюється виконання рішення господарського суду?

30. Дайте характеристику позовної давності.

31. Які види строків позовної давності встановлені діючим цивільним законодавством?

32. Визначте порядок і підстави зупинення перебігу позовної давності.

32. Охарактеризуйте підстави і порядок переривання перебігу позовної давності.

33. У яких випадках можливе відновлення позовної давності?

34. Які наслідки спливу позовної давності передбачені діючим Цивільним кодексом України?

ТЕМА 11. ДОГОВОРИ ПРО ПЕРЕДАЧУ МАЙНА У ВЛАСНІСТЬ

1. Поняття договорів про передачу майна у власність. Поняття, значення та види договору купівлі-продажу.
2. Загальна характеристика договору поставки.
3. Загальна характеристика договору міни (бартеру).
4. Загальна характеристика договору контракції.

1. Поняття договорів про передачу майна у власність. Поняття, значення та види договору купівлі-продажу

Договори про передачу майна у власність – це такі договори, які передбачають не тільки виникнення відповідних зобов'язань між сторонами, але й відчуження майна, тобто зміну юридичного титулу власника, а також перехід речі від одного володільця до іншого. До таких договорів належать договори типу купівлі-продажу: власне купівля-продаж, поставка, міна (бартер), постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу (енергопостачання), контракція, договір дарування, ренти та довічного утримання.

Законодавче регулювання цих договорів відбувається нормами Цивільного та Господарського кодексів України (глава 54-57 ЦК; §§ 1-4 та 6 глави 30 ГК).

Функціонування економічного механізму будь-якого суспільства, в якому продукти виробництва виступають товаром, а взаємний обмін ними здійснюється за законом вартості, потребує використання відповідних правових форм організації обігу товарів, переходу їх від виробників до споживачів.

За договором купівлі-продажу одна сторона (продавець) передає або зобов'язується передати майно (товар) у власність другій стороні (покупцеві), а покупець приймає або зобов'язується прийняти майно (товар) і сплатити за нього певну грошову суму (ст. 655 ЦК).

Однак не всі учасники цивільних правовідносин можуть набувати майно у власність. Так, відповідно до Закону України “Про власність” (статті 37 і 39), Господарського кодексу (глава 8) майно державного унітарного підприємства, що перебуває у державній власності, та комунального унітарного підприємства, що перебуває у комунальній власності, належить їм на праві *повного відання* чи на праві *оперативного управління*.

Таким чином, за договором купівлі-продажу продавець зобов'язується передати покупцеві майно у власність або повне господарське відання чи оперативне управління, а останній зобов'язується прийняти це майно і сплатити за нього обумовлену угодою грошову суму. Це *оплатний, двосторонній і консенсуальний* договір. Він спрямований на *безповоротне відчуження* продавцем майна і перехід його у власність (повне господарське відання чи оперативне управління) покупця і, отже, є юридичною підставою виникнення таких зобов'язальних правовідносин, які зумовлюють появу у покупця *абсолютного речового права*.

Договір купівлі-продажу, як правило, має одноразовий характер і укладається переважно на те майно, що є в наявності і підготовлене для відчуження. Новим ЦК України прямо передбачена можливість укладення договору купівлі-продажу щодо майна, створеного (придбаного, набутого) продавцем у майбутньому (ст. 656). Таким чином, **предметом договору купівлі-продажу** є товар, який є у продавця на момент укладення договору або буде створений (придбаний, набутий) продавцем у майбутньому. Предметом договору також можуть бути майнові права та право вимоги (якщо вимога не має особистого характеру). При цьому продавцеві сплачується вартість відчужуваного майна лише у *грошовому вираженні*. У деяких випадках для покупця становить інтерес не саме придбане майно як матеріальний об'єкт, а зафіксоване в ньому те чи інше право вимоги, наприклад у разі купівлі цінних паперів. Оплата придбаного майна має здійснюватися у національній валюті України, за винятком випадків, передбачених законом.

Двосторонній характер договору купівлі-продажу зумовлює взаємне виникнення у кожної із сторін прав та обов'язків. Так, з укладенням такого договору продавець приймає на себе обов'язок передати покупцеві певну річ і водночас набуває права вимагати її оплати, а покупець у свою чергу зобов'язаний здійснити оплату придбаної речі і водночас набуває права вимагати від покупця її передачі. Іншими словами, у договорі купівлі-продажу відповідним правам та обов'язкам продавця кореспондуються відповідні обов'язки та права покупця і навпаки.

Договір купівлі-продажу є *консенсуальним*, оскільки права та обов'язки сторін виникають у момент досягнення ними згоди щодо всіх істотних умов. Настання цього моменту може мати ряд особливостей, зумовлених тим, що для окремих видів договорів

купівлі-продажу законодавець передбачає спеціальні вимоги до їх оформлення, без додержання яких укладена правочин не може вважатися дійсним (ст. 657 ЦК).

Договір купівлі-продажу є одним з найефективніших засобів взаємозв'язку виробництва і споживання, регулятором нормального функціонування господарського комплексу країни. Він може укладатися між громадянами, між організаціями (підприємствами, установами), а також між організаціями та громадянами, що свідчить про його універсальність.

Правове регулювання відносин купівлі-продажу здійснюється ЦК України, законами України “Про захист прав споживачів”, “Про цінні папери і фондову біржу”, “Про товарну біржу”, “Про приватизацію майна державних підприємств”, “Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)”, іншими законами та численними нормативно-правовими актами.

Залежно від особливостей організаційно-правових форм торгівлі, що використовуються на території перебування сторін договору купівлі-продажу, особливостей відчужуваних об'єктів, особливостей способу укладення та виконання договору розрізняють кілька видів договору купівлі-продажу, зокрема:

а) договори купівлі-продажу в оптовій та роздрібній торгівлі; договори, що їх укладають на біржах та аукціонах;

б) договори купівлі-продажу, які укладаються у внутрішньому та зовнішньоекономічному обігу;

в) договори купівлі-продажу земельних ділянок, валютних цінностей, жилих будинків, квартир, автомашин;

г) договори купівлі-продажу на умовах комісії, консигнації та поставки;

д) договори купівлі-продажу об'єктів приватизації;

е) форвардні та ф'ючерсні угоди купівлі-продажу.

Кожен з них має певні особливості щодо умов укладення та виконання, визначення прав та обов'язків сторін і правових наслідків невиконання (неналежного виконання) договору.

Сторони у договорі купівлі-продажу.

Відповідно до цивільного законодавства сторонами в договорі купівлі-продажу виступають *продавець* і *покупець*. Ними можуть бути будь-які суб'єкти цивільних правовідносин — громадяни, юридичні особи або держава. Однак умови участі кожного з цих суб'єктів у договорі купівлі-продажу не завжди однакові, що

залежить від обсягу правоздатності і дієздатності конкретного суб'єкта цивільних правовідносин, форми власності відчужуваного майна, його правового режиму та інших обставин.

За ст. 658 ЦК України право продажу майна, крім випадків примусового продажу, належить власникові товару. Іншими словами, це положення означає, що приймати рішення про відчуження майна (визначати його правову долю) має право лише його власник, оскільки за договором купівлі-продажу продавець зобов'язаний передати покупцеві не лише майно, а й право власності на нього (право повного господарського відання чи оперативного управління). Тільки за такої умови у покупця може виникнути відповідне право. Продавець не може передати покупцеві те, на що він сам не має права.

У законодавстві не розкривається зміст поняття “примусовий продаж”, визначаються лише підстави для здійснення примусового продажу майна. До таких підстав належать: продаж описаного у боржника майна з метою задоволення вимоги кредиторів згідно зі ст. 61 Закону України “Про виконавче провадження”, продаж заставленого майна у порядку, встановленому Законом України “Про заставу”, продаж майна відповідно до Закону України “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом”, реалізація конфіскованих предметів, які стали знаряддям або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, тощо.

Від примусового продажу майна необхідно відмежовувати інші можливі випадки відчуження майна за відсутності на це волі власника. Так, ЦК України, деякі законодавчі акти встановлюють особливий порядок реалізації невитребуваних за договором побутового замовлення виготовлених підрядником речей, невитребуваних на транспорті вантажів і багажу, майна, відправленого через органи зв'язку. У наведених випадках продаж зазначеного майна не є примусовим, а лише здійснюється без згоди власника, оскільки такий невідомий або не виявляє інтересу до належного йому майна, що може завдати охоронцю майнової шкоди. В ст. 658 ЦК України зазначається, що право продажу товару, крім випадків примусового продажу та *інших випадків, встановлених законом*, належить власникові товару.

У ст. 658 ЦК визначено також наслідки продажу майна невластником за відсутності в останнього належних повноважень на

здійснення дій з відчуження майна. У цій статті зазначено, що якщо продавець товару не є його власником, покупець набуває право власності лише у випадку, якщо власник не має права вимагати його повернення.

Якщо продавцем майна може бути лише певна особа, тобто, як правило, власник, то покупцем може бути будь-яка особа. Обов'язковою умовою участі громадян стороною у договорі купівлі-продажу є наявність у них достатньої дієздатності. Підприємства (організації, установи) повинні мати статус юридичної особи, а угоди, які вони укладають, мають не суперечити цілям їхньої діяльності, передбаченим в установчих документах. Недодержання цієї вимоги може призвести до визнання такої угоди недійсною.

За чинним законодавством в окремих випадках може встановлюватися особливий правовий статус продавців і покупців. Так, відповідно до Закону України “Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)” продавцями об’єктів малої приватизації, що перебувають у державній та комунальній власності, є відповідно Фонд державного майна України, його регіональні відділення та представництва, органи приватизації, створені місцевими радами. Покупцями об’єктів малої приватизації можуть бути фізичні та юридичні особи, які визнаються покупцями відповідно до Закону України “Про приватизацію державного майна” (ст. 8). Разом з тим не можуть бути покупцями: юридичні особи, серед засновників та учасників яких є органи державної влади та управління; працівники органів приватизації та особи, яким заборонено займатися підприємницькою діяльністю, крім випадків використання ними приватизаційних паперів.

Істотними умовами договору купівлі-продажу є умови про предмет та ціну. Доки сторони не дійдуть згоди щодо цих двох умов, договір не може вважатися укладеним, незважаючи на погодження усіх можливих інших умов (строк, місце, спосіб виконання тощо). Інші умови також можуть набути значення істотних, якщо щодо них за заявою однієї із сторін має бути досягнуто згоди. Так, у разі продажу товарів у кредит з наступним погашенням платежів встановлення у договорі строку повернення кредиту набуває значення істотної умови.

У чинному законодавстві **предметом договору купівлі-продажу** є “товар” (який застосовується у ЦК) у розумінні, тотожному термінам “майно”, “річ”. Проте, як відомо, термін

“майно” у законодавстві та цивільно-правовій науці має різні значення. В одних випадках під майном розуміють індивідуально-визначені або визначені родовими ознаками речі, а також певні зобов’язальні права, в інших — сукупність прав та обов’язків.

Відповідно до ч. 2 ст. 656 ЦК України **предметом договору купівлі-продажу** можуть бути майнові права, до договору купівлі-продажу яких застосовуються загальні положення про купівлю-продаж, якщо інше не впливає із змісту або характеру цих прав.

Предметом договору купівлі-продажу можуть бути окремі речі або їх сукупність (об’єкти природи або створені людиною матеріальні блага), а також певні зобов’язальні права, пов’язані з можливістю реалізації зафіксованих у них повноважень на отримання майнових вигод (зафіксованих, зокрема, у цінних паперах). Не кожний цінний папір може бути предметом купівлі-продажу чи іншої угоди. Так, відповідно до ст. 18 Закону України “Про цінні папери і фондову біржу” ощадні іменні сертифікати обігу не підлягають, а їх продаж (відчуження) іншим особам є недійсним.

Чинне законодавство детально регламентує порядок відчуження та придбання акцій. При цьому важливе значення для такої регламентації має вид акції (іменні чи на пред’явника, привілейовані чи прості), організаційно-правова форма акціонерного товариства (відкрите чи закрите) тощо.

За чинним цивільним законодавством **предметом договору купівлі-продажу** не можуть бути боргові зобов’язання, зобов’язання, що виникають із заподіяння шкоди, та авторські права.

Відносини переуступки чи переходу їх до інших осіб регулюються нормами інших правових інститутів. Однак нині спостерігається тенденція до включення в коло предметів договору купівлі-продажу об’єктів цивільних прав інших цивільно-правових інститутів.

Так, Положенням про патент на право оренди будинків (споруд, приміщень), затвердженим наказом Фонду державного майна України від 31 січня 1995 р. передбачено, що володілець патенту на право оренди має право його продати, подарувати, передати у спадок, заставити, укладати інші угоди, не заборонені законодавством. Такий підхід закладено і в ЦК України, у статті **656** якого, зокрема, записано, що **предметом купівлі-продажу** може бути також право вимоги, якщо воно не має особистого характеру і до його продажу застосовуються правила про відступлення від вимоги. Вважається, що

такий підхід до визначення предмета договору купівлі-продажу є юридично некоректним, адже, якщо суворо додержуватися правової логіки, то необхідно визнати, що предметом договору купівлі-продажу можуть бути лише ті об'єкти, які відповідно до законодавства про власність є об'єктами права власності, чого про оренду не скажеш. А втім і самі складачі нового ЦК змушені були записати, що продаж права вимоги має здійснюватися за правилами про відступлення права вимоги, тобто за правилами іншого правового інституту.

Відтепер **предметом договору купівлі-продажу** може бути будь-яке майно, визнане законом об'єктом права власності і не вилучене з товарообігу.

За новим Земельним кодексом України 2001 р., як і за Земельним кодексом 1991 р., предметом договору купівлі-продажу з додержанням спеціальних вимог закону можуть бути також земельні ділянки. Водночас пунктом 15 Перехідних положень до Земельного кодексу України встановлено, що громадяни та юридичні особи, які мають у власності земельні ділянки для ведення селянського (фермерського) господарства та іншого товарного сільськогосподарського виробництва, а також громадяни України – власники земельних часток (паїв) не мають права до 1 січня 2005 р, продавати або іншим чином відчужувати належні їм земельної ділянки та земельні частки (паї), крім міни, передачі їх у спадщину та вилучення земель для суспільних потреб.

Кожна держава має право визначати об'єкти, які з міркувань державної безпеки або з інших підстав не повинні бути у власності тих чи інших суб'єктів правовідносин або мають набуватися з додержанням спеціальних правил. Тому Постановою Верховної Ради України “Про право власності на окремі види майна” 5:д 17 червня 1991 р.(з наступними змінами та доповненнями від 22 квітня 1993 ?, 15 липня 1994 р., 24 січня 1995 р.) було затверджено Перелік видів майна, що не може перебувати у власності громадян, громадських об'єднань, міжнародних організацій та юридичних осіб інших держав на території України та Спеціальний порядок набуття права власності громадянами на окремі види майна, викладений відповідно у додатках № 1 і № 2. До Переліку входять:

1) зброя, боєприпаси (крім мисливської і пневматичної зброї, зазначеної у Додатку № 2, і боєприпасів до неї, а також спортивної зброї і боєприпасів до неї, що їх набувають громадські об'єднання з

дозволу органів внутрішніх справ), бойова та спеціальна військова техніка, ракетно-космічні комплекси;

2) вибухові речовини та засоби вибуху, всі види ракетного палива, а також спеціальні матеріали й обладнання для його виробництва;

3) бойові отруйні речовини;

4) наркотичні, психотропні, сильнодіючі отруйні лікарські засоби (за винятком отримуваних громадянами за призначенням лікаря);

5) протиградові установки;

6) державні еталони одиниць фізичних величин;

7) спеціальні технічні засоби негласного отримання інформації (зазначені засоби не можуть також перебувати у власності юридичних осіб недержавних форм власності);

8) електрошокові пристрої та спеціальні засоби, що їх застосовують правоохоронні органи, крім газових пістолетів і револьверів та патронів до них, заряджених речовинами сльозоточивої та дратівної дії.

Щодо видів майна, для яких встановлюється спеціальний порядок набуття права власності громадянами, то в Додатку № 2, зокрема, зазначаються: вогнепальна мисливська зброя, газові пістолети і револьвери та деякі види пневматичної зброї; об'єкти, що перебувають на державному обліку як пам'ятки історії і культури; радіоактивні речовини. Такі види майна можна придбати лише за наявності відповідного дозволу (органів внутрішніх справ, Міністерства культури, державних органів з ядерної та радіаційної безпеки тощо).

Сьогодні і валютні цінності можуть бути предметом купівлі-продажу або інших угод. Учасники цих угод мають додержуватися спеціальних вимог законодавства України. Порядок здійснення угод з валютними цінностями визначений Декретом Кабінету Міністрів України "Про систему валютного регулювання і валютного контролю" від 19 лютого 1993 р. та деякими іншими законодавчими актами. За згаданим Декретом до валютних цінностей належать:

– грошові знаки у вигляді банкнот, казначейських білетів, монет і в інших формах, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території України, а також вилучені з обігу, або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обміну на грошові знаки, які

перебувають в обігу, кошти на рахунках, у внесках у банківських та інших кредитно-фінансових установах на території України;

– відповідна іноземна валюта;

– платіжні документи та інші цінні папери (акції, облигації, купони до них, бони, векселі (тратти), боргові розписки, акредитиви, чеки, банківські накази, депозитні сертифікати, ощадні книжки, інші фінансові та банківські документи), виражені в іноземній валюті або монетарних металах;

– монетарні метали (золото і метали іридієво-платинової групи у будь-якому вигляді та стані, за винятком ювелірних, промислових і побутових виробів з цих металів і брухту цих металів).

Особливе місце серед багатьох перелічених видів валютних цінностей посідає іноземна грошова валюта, яка в одних випадках може бути платіжним засобом, в інших – предметом купівлі-продажу. Останнє має місце у випадках продажу (обміну) іноземної грошової валюти за грошову валюту України і навпаки на Українській міжбанківській валютній біржі через систему обмінних пунктів. На наш погляд, такі угоди водночас мають ознаки і договору купівлі-продажу, і договору міни.

Законодавство визначає **певні вимоги, яким має відповідати предмет договору купівлі-продажу**. Так, відповідно до ст. 673 ЦК України продавець повинен передати покупцеві товар, якість якого відповідає умовам договору купівлі-продажу, а у разі відсутності в договорі умов щодо якості товару продавець зобов'язаний передати покупцеві товар, придатний для мети, з якою товар такого роду звичайно використовується. У разі продажу товару за зразком та (або) за описом продавець повинен передати покупцеві товар, який відповідає зразку та (або) опису. Якщо ж законом встановлено вимоги щодо якості товару, продавець зобов'язаний передати покупцеві товар, який відповідає цим вимогам або вимогам про підвищену якість товару, якщо це було обумовлено договором.

У ЦК України досить докладно врегульовано також відносини щодо гарантій якості товарів, кількості, асортименту, комплектності, тари та (або) упаковки продаваного товару (статті 669-686).

Наступною істотною умовою договору купівлі-продажу є **ціна** - певна грошова сума, сплачувана покупцем за одержану від продавця річ. Ціна має бути обов'язково визначена в договорі шляхом досягнення сторонами щодо цього обопільної згоди.

Звичайно, у Цивільному кодексі неможливо врегулювати усі

відносини у сфері ціноутворення, оскільки вони здебільшого не є цивільно-правовими. Тому у ЦК України сформульовано загальні принципові правила визначення ціни в договорі купівлі-продажу, адекватні суспільству з ринковою економікою.

Так, згідно зі ст. 691 ЦК України покупець зобов'язаний оплатити товар за ціною, встановленою у договорі купівлі-продажу, або, якщо вона не встановлена у договорі і не може бути визначена виходячи з його умов, – за ціною, що визначається відповідно до ст. 632 ЦК, а також вчинити за свій рахунок дії, які відповідно до договору, законодавства або вимог, що звичайно ставляться, необхідні для здійснення платежу. У свою чергу ст. 634 ЦК передбачає, що ціна в договорі встановлюється за домовленістю сторін, а у випадках, встановлених законом, застосовуються ціни (тарифи, ставки тощо), які встановлюються або регулюються уповноваженими органами державної влади або органами місцевого самоврядування. Зміна ціни в договорі після його виконання не допускається.

Отже, за чинним законодавством сторони у договорі купівлі-продажу, які займаються підприємницькою діяльністю, мають право вільно визначати ціну предмета угоди, а в передбачених законом випадках повинні керуватися державними фіксованими чи регульованими цінами.

Звичайно у договорі купівлі-продажу, крім предмета та ціни, сторони можуть встановлювати й інші умови, зокрема порядок розрахунків, доставки товару, строки виконання договору.

Договір купівлі-продажу, як і будь-яка інша цивільно-правова угода, має певну **форму**. У ЦК України немає статті, яка б безпосередньо визначала форму для усіх різновидів договору купівлі-продажу. Однак законодавчі акти містять норми, в яких обумовлюється особливий порядок оформлення окремих договорів купівлі-продажу. Якщо спеціальними правовими нормами не встановлена форма того чи іншого різновиду договору купівлі-продажу, то слід керуватися загальними правилами цивільного законодавства про форму угод. Тобто договір купівлі-продажу може укладатися в усній чи письмовій (звичайній або нотаріальній) формі, а також шляхом здійснення так званих конклюдентних дій.

ЦК України містить лаконічну норму про форму договору купівлі-продажу. Так, відповідно до його ст. 657 ЦК договір купівлі-продажу земельної ділянки, єдиного майнового комплексу,

житлового будинку (квартири) або іншого нерухомого майна укладається у письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню та державній реєстрації. Тому для вирішення питання про форму договорів купівлі-продажу необхідно звертатися також до аналізу спеціальних законодавчих та нормативно-правових актів.

Реєстрація договору купівлі-продажу жилого будинку, яку безпосередньо здійснюють бюро технічної інвентаризації, має переважно адміністративно-правове значення, а її відсутність не тягне за собою недійсності нотаріально посвідченої угоди купівлі-продажу. Ці дії зчиняються відповідно до Тимчасового положення про порядок реєстрації прав власності на нерухоме майно, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 9 червня 2002 р.

За законами України “Про приватизацію державного майна” і “Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)” договори купівлі-продажу державного майна підлягають нотаріальному посвідченню з наступною реєстрацією відповідною місцевою радою.

Форма договору купівлі-продажу земельних ділянок визначається Земельним кодексом України. Так, відповідно до ст. 132 ЗК України угоди про перехід права власності на земельні ділянки укладаються в письмовій формі та нотаріально посвідчуються. У цій же статті передбачено умови, які обов’язково мають містити такі угоди, а також підстави державної реєстрації земельної ділянки.

Слід враховувати, що окремими актами законодавства або продавцем можуть бути передбачені особливі умови та порядок оформлення деяких різновидів договору купівлі-продажу (на біржах, аукціонах, ярмарках, виставках, у зовнішньоекономічній діяльності тощо) або для деяких видів майна (автомобілів, акцій, валюти тощо).

Так, оформлення зовнішньоекономічних договорів купівлі-продажу здійснюється відповідно до Закону України “Про зовнішньоекономічну діяльність” та Положення про форму зовнішньоекономічних договорів (контрактів), затвердженого наказом Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України від 21 вересня 2001 р.

Недодержання форм договору купівлі-продажу та інших вимог до його оформлення тягне за собою наслідки, визначені загальними правилами цивільного права, якщо інше не передбачено спеціальним законом.

Зміст договору купівлі-продажу та правові наслідки його порушення

З укладенням договору купівлі-продажу, як і будь-якої іншої двосторонньої угоди, у кожної із сторін виникають права та обов'язки, які становлять його зміст. Важливо, що права однієї сторони співвідносяться з обов'язками іншої сторони таким чином, що відповідному обов'язкові продавця кореспондується відповідне право покупця і навпаки. Так, *одним з найважливіших обов'язків продавця* є передача ним майна у власність (у повне господарське відання або оперативне управління) покупця, а останній набуває право вимагати передачі йому цього майна. У свою чергу *покупець зобов'язаний* прийняти від продавця придбане майно і сплатити за нього обумовлену ціну, а *продавець* відповідно має право вимагати від покупця прийняти продане майно (якщо він у цьому заінтересований) і сплатити за нього належну грошову суму. Отже, аналіз змісту обов'язків дає уявлення про відповідні права сторін, що робить недоцільним детальний розгляд усіх прав сторін. Виконання зазначених обов'язків має здійснюватися обома сторонами водночас, якщо інше не передбачено законом або договором.

Законодавство України визначає також ряд інших *додаткових обов'язків* продавця. Так, продавець зобов'язаний: попередити покупця про всі права третіх осіб на річ (товар), яка продається; зберігати продану річ, якщо право власності переходить до покупця раніше передачі речі; повідомити про можливі наявні недоліки продаваної речі (товару). У сторін можуть виникнути й інші обов'язки, зумовлені предметом та різновидом договору купівлі-продажу, особливостями місця і способу виконання договору та інших обставин, які визначені актами законодавства чи договором або впливають зі змісту останнього.

Важливе значення має також чітке визначення *обов'язків покупця*. У ЦК України названо лише обов'язки з оплати і прийняття купленої речі. Звичайно, у договорі можуть бути сформульовані й інші обов'язки покупця, як і продавця. Додаткові обов'язки можуть встановлюватися також законодавчими актами (наприклад, про приватизацію, цінні папери).

Кожна зі сторін договору купівлі-продажу повинна належним чином виконувати всі обумовлені в ньому або передбачені законом обов'язки. У разі порушення їх продавець або покупець несуть майнову відповідальність чи інші правові наслідки, які можуть і не

бути мірою цивільно-правової відповідальності, яка настає, зокрема, за наявності умов, передбачених законом за порушення зобов'язань.

У новому ЦК України вперше досить докладно врегульовано відносини щодо передачі товару покупцю. Так, продавець повинен одночасно з товаром передати покупцю також його приналежності та відповідні документи (ст. 662).

Обов'язок продавця вважається виконаним у момент вручення товару покупцеві, якщо договором встановлений обов'язок продавця доставити товар, або у момент надання товару у розпорядження покупця, якщо товар має бути переданий покупцеві за місцезнаходженням товару, або в інший момент, обумовлений договором. Якщо ж з договору не випливає обов'язок продавця доставити товар або передати товар у його місцезнаходженні, обов'язок продавця вважається виконаним у момент здачі перевізникові або організації зв'язку для доставки покупцеві (ст. 664).

Відповідно до статей 620 і 665 ЦК у разі відмови продавця передати проданий товар покупець має право відмовитися від договору купівлі-продажу, а якщо не передано індивідуально-визначену річ, покупець має право витребувати її від продавця. Тобто у новому ЦК України прямо не передбачено обов'язок продавця відшкодувати покупцю збитки, завдані невиконанням продавцем обов'язку передати товар. Однак у такому разі покупець не позбавлений права звернутися до продавця з позовом про відшкодування збитків на підставі загальних положень зобов'язального права про відповідальність боржника за порушення договірною зобов'язання.

З передачею товару покупцеві закон пов'язує настання й інших правових наслідків. Відповідно до ст. 668 ЦК України з моменту передачі покупцеві товару до нього одночасно переходить і ризик випадкового знищення або випадкового пошкодження цього товару, якщо інше не встановлено договором або законом.

У ст. 667 ЦК України прямо не визначаються правові наслідки для продавця, з вини якого сталося погіршення майна, прийнятого ним на зберігання до передачі його покупцеві. Зазначається лише, що покупець зобов'язаний відшкодувати продавцеві витрати, завдані йому у зв'язку зі зберіганням майна. Тому питання про можливу відповідальність продавця за погіршення проданого майна має вирішуватися на підставі загальних норм про відповідальність за неналежне виконання (невиконання) норм, що регулюють відносини

схову (зберігання), оскільки правило про схов (зберігання) застосовується також до випадків, коли він здійснюється на підставі інших договорів або вказівок закону, якщо інше не встановлено законом або спеціальними правилами про ці договори.

Продавець повинен забезпечити виникнення права власності (права повного господарського відання, права оперативного управління) у покупця, інакше за законом для нього настають певні негативні наслідки. Проблеми з цього приводу, як правило, виникають тоді, коли продавець не є власником майна і не має спеціальних повноважень на здійснення дій з його відчуження, а лише є його законним або незаконним володільцем. Зрозуміло, що за таких умов правомірність придбання покупцем такого майна може бути поставлена під сумнів власником або іншою уповноваженою особою. Тому, якщо третя особа на підставі, що виникла до продажу речі, пред'явить до покупця позов про її відібрання, покупець зобов'язаний притягнути продавця до участі у справі, а продавець — вступити у цю справу на стороні покупця (ст. 660 ЦК України). Така участь продавця у справі необхідна для сприяння захистові покупця від можливого відсудження у нього купленої речі, обґрунтування безпідставності пред'явленого третіми особами позову.

На продавця покладається відповідальність за продаж майна належної якості. Основоположні принципи такої відповідальності та інших правових наслідків продажу майна неналежної якості сформульовано в ст. 678 ЦК. Покупцеві надається право у разі придбання речі неналежної якості, якщо її недоліки не були застережені продавцем, за своїм вибором вимагати:

- пропорційного зменшення ціни;
- безоплатного усунення недоліків товару у розумний строк;
- відшкодування витрат на усунення недоліків товару.

Викладені правила є загальними і застосовуються до усіх різновидів договору купівлі-продажу. Аналізуючи ці правила, можна дійти висновку, що покупцеві належить право вибору будь-якої з наведених вимог на свій розсуд і незалежно від вини продавця у виникненні недоліків. Головне, щоб їх існування не було результатом неправильної експлуатації покупцем придбаного майна, щоб вони об'єктивно існували в момент укладення договору або виявили свою негативну дію протягом певного строку його нормального використання.

Згідно ж ч. 2 ст. 678 у разі істотного порушення вимог щодо якості товару (виявлення недоліків, які не можна усунути, недоліків, усунення яких пов'язане з непропорційними витратами або затратами часу, недоліків, які виявлялися неодноразово чи з'явилися знову після їх усунення) покупець має право за своїм вибором:

1) відмовитися від договору і вимагати повернення сплаченої за товар грошової суми;

2) вимагати заміни товару.

При цьому, якщо продавець такого товару не є його виготовлювачем, вимоги щодо заміни, безоплатного усунення недоліків і відшкодування збитків можуть бути пред'явлені і до виготовлювача (ч. 3 ст. 678).

Таким чином, у новому ЦК України з'явилися істотні новели. Зокрема, по-перше, в ньому можливість звернення покупця до продавця з вищевикладеними вимогами не поставлена у залежність від факту застереження чи не застереження продавцем недоліків продаваного товару, По-друге, ст. 678 ЦК надає покупцеві право на відмову від договору чи на заміну товару лише у разі виявлення в придбаному товарі істотних недоліків.

Покупцеві, який придбав товар з недоліками, не обов'язково відразу звертатися за захистом порушених прав до судових органів. ЦК України з питання захисту прав покупця в такому випадку містить досить істотні новели. Зокрема, відповідно до ч. 2 ст. 680 ЦК, якщо на товар не встановлений гарантійний строк або строк придатності, вимога у зв'язку з його недоліками може бути пред'явлена покупцем за умови, що недоліки були виявлені протягом розумного строку, але в межах двох років, а щодо нерухомого майна – в межах трьох років від дня передачі товару покупцеві, якщо договором або законодавством не встановлено більший строк.

Якщо на товар встановлено гарантійний строк або строк придатності, покупець має право пред'явити вимогу у зв'язку з недоліками товару, які були виявлені протягом цього строку. Продавець несе відповідальність також за недоліки, які були виявлені за межами цих строків, але коли покупець доведе, що недоліки товару виникли до передання товару або з причин, які існували до цього моменту.

Водночас продавець не відповідає за недоліки товару, які виникли після передання товару внаслідок порушення покупцем

правил користування чи зберігання товару, дій третіх осіб, випадку або непереборної сили (ст. 679 ЦК України).

За ст. 681 ЦК України до вимог у зв'язку з недоліками проданого товару застосовується позовна давність в один рік, яка обчислюється від дня виявлення недоліків у межах строків, встановлених ст. 680 ЦК, а якщо на товар встановлено гарантійний строк (строк придатності) – від дня виявлення недоліків у межах гарантійного строку (строку придатності).

ЦК України докладно визначив майнові та інші правові наслідки для продавця у зв'язку з недодержанням ним умов щодо передачі приналежностей товару та документів до нього (ст. 666), кількості та асортименту товару (статті 670, 672), щодо комплектності товару (ст. 684), щодо тари та упаковки товару (ст. 686).

Певні правові наслідки можуть також наставати у разі неналежного виконання (невиконання) умов договору покупцем. За ст. 692 ЦК України у разі відмови покупця прийняти і оплатити товар продавець має право за своїм вибором вимагати оплати товару або відмовитися від договору купівлі-продажу. Таким чином, у ст. 692 ЦК України не передбачено право продавця вимагати від покупця, який відмовився прийняти чи оплатити товар, відшкодування заподіяних збитків.

Додаткові права та обов'язки для продавця та покупця можуть виникнути за договорами купівлі-продажу з умовою попередньої оплати товару та продажу товару в кредит (статті 693-695 ЦК України).

ЦК України (ст. 688) покладає на покупця інформаційний обов'язок про порушення умов договору купівлі-продажу. Так, покупець зобов'язаний повідомити продавця про порушення умов договору купівлі-продажу щодо кількості, асортименту, якості, комплектності, тари, упаковки товару у строк, встановлений договором або законом, а якщо такий строк не встановлений – у розумний строк після виявлення порушення.

У разі невиконання покупцем цього обов'язку продавець має право відмовитися від задоволення вимог покупця, якщо доведе, що це спричинило неможливість виконання вимог покупця або спричинить для продавця витрати, що перевищують його витрати при своєчасному повідомленні, за винятком випадків, коли продавець знав або міг знати про невідповідність товару умовам договору.

2. Поняття та значення договору поставки

Нормальна робота будь-якого підприємства неможлива, з одного боку, без чіткого і своєчасного забезпечення його сировиною, матеріалами, комплектуючими виробами, устаткуванням та іншими ресурсами, а з другого – без рівномірного і гарантованого збуту виготовленої продукції. Задоволення попиту громадян на товари широкого вжитку значною мірою залежить від забезпечення цими товарами торговельних організацій з боку підприємств-виготовлювачів, кооперативів або посередницьких структур. Як матеріально-технічне постачання, так і забезпечення торговельних організацій виготовленими товарами здійснюються на основі широко розгалуженої системи господарських зв'язків з поставок.

Відповідно до положень ст. 264 ГК матеріально-технічне постачання та збут продукції виробничо-технічного призначення і виробів народного споживання як власного виробництва, так і придбаних у інших суб'єктів господарювання, здійснюються суб'єктами господарювання шляхом поставки, а у випадках, передбачених Кодексом, також на основі договорів купівлі-продажу. Законодавством можуть бути передбачені особливості поставки окремих видів продукції виробничо-технічного призначення або виробів народного споживання, а також особливий порядок здійснення поставки продукції для державних потреб.

Найдоцільнішою правовою формою регулювання господарських відносин з ритмічного постачання продукції і товарів є *договір поставки*. Договір – це основний документ, що визначає права та обов'язки сторін з поставок усіх видів товарів. Підприємства є вільними у виборі предмета договору, визначенні змісту зобов'язань, будь-яких інших умов господарських взаємовідносин, за винятком випадків поставки товарів за міждержавними угодами.

У ЦК України (ч. 1 ст. 712) **договір поставки** визначається як договір, за яким продавець (постачальник), який здійснює підприємницьку діяльність, зобов'язується передати в обумовлений строк товари у власність покупця для використання у підприємницькій діяльності або в інших цілях, не пов'язаних з особистим, домашнім, сімейним або іншим подібним використанням, а покупець зобов'язується прийняти товари і сплатити за них певну грошову суму. До договору поставки застосовуються правила про договір купівлі-продажу, якщо інше не передбачено договором або не впливає з характеру відносин сторін (ч. 2 ст. 712 ЦК України).

Стаття 265 ГК встановлює, що **за договором поставки** одна сторона – постачальник зобов'язується передати (поставити) у зумовлені строки (строк) другій стороні – покупцеві товар (товари), а покупець зобов'язується прийняти вказаний товар (товари) і сплатити за нього певну грошову суму. Договір поставки укладається на розсуд сторін або відповідно до державного замовлення. Умови договорів поставки повинні викладатися сторонами відповідно до вимог Міжнародних правил щодо тлумачення термінів “Інкотермс”. Поставка товарів без укладення договору поставки може здійснюватися лише у випадках і порядку, передбачених законом. Реалізація суб'єктами господарювання товарів негосподарюючим суб'єктам здійснюється за правилами про договори купівлі-продажу. До відносин поставки, не врегульованих ГК, застосовуються відповідні положення Цивільного кодексу України про договір купівлі-продажу.

Сторонами (суб'єктами) цього договору є постачальник і покупець, які займаються підприємницькою діяльністю.

Предметом (об'єктом) договору поставки є товар, який призначається для підприємницької діяльності або інших цілей, не пов'язаних з особистим, сімейним, домашнім та іншим споживанням. Зокрема, це продукція, призначена для виробничого споживання (сировина, матеріали, обладнання тощо), або товари, призначені для продажу на ринку чи промислової переробки (наприклад, цукор для кондитерської фабрики). Стаття 266 ГК встановлює предмет договору поставки більш детально. Відповідно, **предметом поставки** є визначені родовими ознаками продукція, вироби з найменуванням, зазначеним у стандартах, технічних умовах, документації до зразків (еталонів), прейскурантах чи товарознавчих довідниках. Предметом поставки можуть бути також продукція, вироби, визначені індивідуальними ознаками.

Договір поставки є *консенсуальним, двостороннім і оплатним*. Як *консенсуальний* договір він вважається укладеним з моменту досягнення сторонами згоди щодо всіх істотних умов.

Договір поставки *двосторонній*, бо права та відповідні обов'язки виникають для обох контрагентів. *Оплатний* характер цього договору полягає в тому, що одержану від постачальника продукцію покупець оплачує за погодженими цінами.

У період переходу до вільних ринкових відносин поставка товарів, як правило, здійснюється шляхом укладення між постачальниками і покупцями прямих договорів, а також за

допомогою посередницьких фірм та інших організацій, які забезпечують поставку товарів і надають послуги щодо встановлення господарських зв'язків між постачальниками і покупцями. При цьому посередницькі фірми та інші організації можуть виступати стороною договору як у ролі постачальника, так і в ролі покупця, беручи на себе їхні права, обов'язки та відповідальність. Сторони мають право укладати договори поставки через систему товарних ринків – товарних бірж, ярмарків, аукціонів та інших ринкових структур.

Органи, що регулюють поставки для державних потреб за міждержавними угодами, формують обсяги таких поставок за їх видами, територією та постачальниками і до 1 травня року, який передуює поставці, подають їх регулюючим органам інших держав – учасниць СНД за погодженими формою і номенклатурою у частині взаємних поставок. Кожна держава – член Співдружності інформує всіх її учасників про повноважні органи, які мають право видавати повідомлення про прикріплення покупців до постачальників. Органи, що регулюють поставки, до 1 серпня доводять до кожної держави-учасниці виділені квоти поставок товарів за міждержавними угодами, а відповідно до одержаних квот кожному споживачеві до 1 вересня визначаються ліміти на виділені ресурси з видачею *повідомлень про прикріплення покупця до підприємства-постачальника*.

Поставки за актами прикріплення покупців до постачальників мають плановий характер, хоч покупець і постачальник (за певних умов) можуть відмовитися від укладення договору. Так, покупець має право повністю або частково відмовитися від виділеного йому товару і від укладення договору, повідомивши про це орган, який видав повідомлення про прикріплення, і постачальника в 20-денний строк з моменту його одержання.

При незгоді постачальника з повідомленням про прикріплення у випадку, коли кількість товару перевищує обсяг, доведений для державних потреб, а також за відсутності централізовано регульованих матеріальних ресурсів або з мотивів невідповідності товару, зазначеного в повідомленні про прикріплення, спеціалізації та профілю постачальника, він має право у 20-денний строк з моменту одержання повідомлення звернутися із заявою про анулювання або зміну повідомлення до органу, який регулює поставки товарів за місцезнаходженням постачальника. Копія заяви надсилається покупцеві. Орган, що одержав заяву постачальника про анулювання чи зміну повідомлення, повинен у 10-денний строк розглянути

обґрунтованість заяви і в разі згоди із зауваженнями та аргументацією постачальника переоформити прикріплення покупця до іншого реального постачальника.

Якщо таку заяву не подано в зазначений строк, то повідомлення вважається прийнятим до виконання, і постачальник не може відмовитися від укладення господарських договорів із споживачами.

Відповідно до Закону України “Про поставки продукції для державних потреб” від 22 грудня 1995 р. задоволення потреб у продукції, необхідної для вирішення соціально-економічних проблем, підтримання обороноздатності країни та її безпеки, створення і підтримання на належному рівні державних матеріальних резервів, реалізації державних і міждержавних цільових програм, забезпечення функціонування органів державної влади здійснюється за допомогою державних замовлень та укладених на їх основі державних контрактів (договорів).

Державними замовниками виступають міністерства, інші органи державної виконавчої влади, а також державні установи та організації, які уповноважені урядом укладати державні контракти з виконавцями державного замовлення і яким виділено для цієї мети кошти з державного бюджету,

Виконавцями державного замовлення можуть бути суб’єкти господарської діяльності України будь-яких форм власності. Для виконавців державного замовлення, оснований повністю або частково на державній власності (державних підприємств, акціонерних товариств, у статутному фонді яких контрольний пакет акцій належить державі, орендних підприємств, оснований на державній власності), а також для суб’єктів господарської діяльності усіх форм власності – монополістів на відповідному ринку продукції – державні замовлення на поставку продукції є обов’язковими, якщо виконання такого замовлення не завдає їм збитків.

Зміст договору поставки

Відповідно до ч. 1 ст. 628 ЦК України зміст договору становлять умови (пункти) як ті, що погоджені сторонами, так і ті, що приймаються ними як обов’язкові на основі чинного законодавства. Договір поставки може виконувати роль основного документа, що визначає права та обов’язки сторін, якщо в ньому чітко і повно викладено необхідні умови поставки.

Відповідно ст. 638 ЦК України договір вважається укладеним, якщо між сторонами в потрібній у належних випадках формі

досягнуто згоди за всіма істотними умовами. В договорі обов'язково обумовлюються кількість, номенклатура (асортимент), якість, строки поставки, ціна товару, відвантажувальні та платіжні реквізити. Відповідно до положень ч. 2 ст. 266 ГК загальна кількість товарів, що підлягають поставці, їх часткове співвідношення (асортимент, сортамент, номенклатура) за сортами, групами, підгрупами, видами, марками, типами, розмірами визначаються специфікацією за згодою сторін, якщо інше не передбачено законом. У разі відсутності цих умов у договорі він вважається неукладеним. Щодо інших умов таких, як, наприклад, про комплектність, порядок розрахунків тощо, то їх може й не бути в конкретному договорі. Проте, якщо на визначенні таких умов у договорі наполягає одна із сторін, вони також набувають значення істотних.

Розподіл товарів за окремими групами та співвідношення їх і становлять асортимент. Він обумовлюється у специфікації, яка додається до договору і є його невід'ємною частиною. Якщо йдеться про поставку продукції, замість терміна "асортимент" іноді вживається рівнозначний йому термін "номенклатура". Розрізняють асортимент груповий і розгорнутий. *Груповий* асортимент – це співвідношення більш-менш значних груп певної продукції, обумовленої в договорі. *Розгорнутий* (або внутрішньогруповий) асортимент – це характеристика в договорі окремих груп належної до поставки продукції детальнішими показниками (за артикулами, фасонами, моделями, розмірами тощо).

Розгорнута номенклатура (асортимент) належної до поставки продукції визначається в договорі на основі замовлення покупця. Постачальник повинен задовольняти обґрунтовані вимоги покупця за номенклатурою, якщо вони відповідають спеціалізації та профілю постачальника. Якщо під час виконання договору постачальник допускає відхилення від погодженого асортименту, то діє таке правило: поставлена продукція однієї назви, що входить до асортименту, не зараховується у покриття недопоставки продукції іншої назви, крім випадків, коли поставку здійснено з попередньої згоди покупця або останній прийняв продукцію для використання.

Однією з істотних умов договору, яка характеризує предмет поставки з точки зору придатності його до використання за цільовим призначенням, є умова щодо **якості** продукції. Якість продукції – це сукупність властивостей і характеристик, які відображають рівень новизни, надійність, довговічність, економічність продукції і

зумовлюють її здатність задовольняти відповідно до свого призначення потреби споживачів.

Якість товарів, що поставляються, повинна відповідати стандартам, технічним умовам, іншій технічній документації, яка встановлює вимоги до їх якості, або зразкам (еталонам), якщо сторони не визначають у договорі більш високі вимоги до якості товарів. Номери та індекси стандартів, технічних умов або іншої документації про якість товарів зазначаються в договорі. Якщо вказану документацію не опубліковано у загальнодоступних виданнях, її копії повинні додаватися постачальником до примірника договору покупця на його вимогу. У разі відсутності в договорі умов щодо якості товарів остання визначається відповідно до мети договору або до звичайного рівня якості для предмета договору чи загальних критеріїв якості. Договір може передбачати більш високі вимоги щодо якості продукції порівняно з нормативними документами. Це дає змогу своєчасно врахувати зрослі вимоги споживачів. Виготовлювач (постачальник) засвідчує якість продукції відповідним документом, який надсилається покупцеві разом з продукцією, якщо інше не передбачено обов'язковими правилами чи договором.

Постачальник повинен засвідчити якість товарів, що поставляються, належним товаросупровідним документом, який надсилається разом з товаром, якщо інше не передбачено в договорі. У разі поставки товарів більш низької якості, ніж вимагається стандартом, технічними умовами чи зразком (еталоном), покупець має право відмовитися від прийняття і оплати товарів, а якщо товари уже оплачені покупцем, - вимагати повернення сплаченої суми. У разі якщо недоліки поставлених товарів можуть бути усунені без повернення їх постачальнику, покупець має право вимагати від постачальника усунення недоліків у місцезнаходженні товарів або усунути їх своїми засобами за рахунок постачальника. Якщо поставлені товари відповідають стандартам або технічним умовам, але виявляються більш низького сорту, ніж було зумовлено, покупець має право прийняти товари з оплатою за ціною, встановленою для товарів відповідного сорту, або відмовитися від прийняття і оплати поставлених товарів. У разі якщо покупець (одержувач) відмовився від прийняття товарів, які не відповідають за якістю стандартам, технічним умовам, зразкам (еталонам) або умовам договору, постачальник (виробник) зобов'язаний розпорядитися товарами у

десятиденний строк, а щодо товарів, які швидко псуються, – протягом 24 годин з моменту одержання повідомлення покупця (одержувача) про відмову від товарів. Якщо постачальник (виробник) у зазначений строк не розпорядиться товарами, покупець (одержувач) має право реалізувати їх на місці або повернути виробникові. Товари, що швидко псуються, підлягають в усіх випадках реалізації на місці (ст. 268 ГК).

З метою запобігання реалізації продукції, небезпечної для життя, здоров'я та майна громадян і навколишнього середовища, сприяння споживачеві в компетентному виборі продукції проводиться обов'язкова (щодо певних видів продукції) або добровільна сертифікація. Продукцію, що імпортується та підлягає обов'язковій сертифікації на території України, має супроводжувати *сертифікат*, який підтверджує відповідність її обов'язковим вимогам нормативних документів.

У справі забезпечення належної якості, надійності та довговічності продукції, призначеної для тривалого користування або зберігання, важливе місце належить *гарантійним строкам*. Відповідно до ст. 675 ЦК України товари, які продавець зобов'язаний передати покупцеві, мають відповідати вимогам щодо його якості в момент його передачі покупцеві, якщо інший момент визначення відповідності товарів цим вимогам не встановлено договором купівлі-продажу. Договором або законом може бути встановлений строк, протягом якого продавець гарантує якість товару. Гарантія якості товару поширюється і на всі комплектуючі вироби, якщо інше не передбачено договором.

Отже, за ст. 675 ЦК України гарантійний строк означає гарантування постачальником (продавцем) протягом певного часу відповідності товарів певним вимогам, зазначеним у договорі або нормативних документах.

Відповідно до ст. 676 ЦК України гарантійний строк починає спливати з моменту передачі товарів покупцеві, якщо інше не передбачено договором. Якщо покупець позбавлений можливості використовувати товар, щодо якого договором встановлено гарантійний строк, за обставин, що залежать від продавця, гарантійний строк не спливає до усунення відповідних обставин продавцем. Якщо інше не передбачено договором, гарантійний строк продовжується на час, протягом якого товар не міг використовуватися через виявлені в ньому недоліки, за умови вчасного повідомлення

продавця про ці недоліки товару. Гарантійний строк на комплектуючі вироби вважається рівним гарантійному строку на основний виріб і починає спливати водночас з гарантійним строком на основний виріб. При заміні товару (комплектуючого виробу) неналежної якості на товар, що відповідає умовам договору, гарантійний строк на нього починає спливати з моменту заміни.

За ст. 269 ГК гарантійний строк експлуатації обчислюється від дня введення виробу в експлуатацію, але не пізніше одного року з дня одержання виробу покупцем (споживачем), а щодо виробів народного споживання, які реалізуються через роздрібну торгівлю, – з дня роздрібного продажу речі, якщо інше не передбачено стандартами, технічними умовами або договором. Гарантійний строк придатності та зберігання товарів обчислюється від дня виготовлення товару.

Постачальник (виробник) зобов'язаний за свій рахунок усунути дефекти виробу, виявлені протягом гарантійного строку, або замінити товари, якщо не доведе, що дефекти виникли внаслідок порушення покупцем (споживачем) правил експлуатації або зберігання виробу. У разі усунення дефектів у виробі, на який встановлено гарантійний строк експлуатації, цей строк продовжується на час, протягом якого він не використовувався через дефект, а при заміні виробу гарантійний строк обчислюється заново від дня заміни.

У разі поставки товарів неналежної якості покупець (одержувач) має право стягнути з виготовлювача (постачальника) штраф (розмір передбачено ст. 231 ГК).

Відповідно до ст. 677 ЦК України законом, іншими правовими актами, стандартами або іншими обов'язковими правилами може бути визначений строк, по закінченні якого товар вважається непридатним для використання за призначенням (строки придатності).

Товар, на який встановлено *строк придатності*, продавець повинен передати покупцеві з таким розрахунком, щоб він міг бути використаний за призначенням до закінчення строку придатності. Строк придатності визначається періодом часу, який обчислюється з дня виготовлення товару і протягом якого він придатний для використання, або терміном (датою), до настання якого товар придатний для використання.

Характеристика предмета договору поставки іноді пов'язана з визначенням *комплектності продукції*. Товар має поставлятися комплектно, відповідно до вимог стандартів, технічних умов або

прейскурантів. Договором може бути передбачено поставку з додатковими до комплекту виробами (частинами) або без окремих, не потрібних покупцеві виробів (частин), що входять до комплекту. Якщо комплектність не визначена цими документами, вона в разі потреби обумовлюється договором (ст. 270 ГК).

До найважливіших умов договору поставки цивільне законодавство відносить **строки поставки**. Ці строки поділяють на *загальні* та *окремі* (часткові). Загальний строк поставки збігається по суті зі строком дії договору. Якщо загальний строк поставки є відрізком часу, протягом якого постачальник повинен здійснити поставку всієї передбаченої договором кількості продукції, то окремі строки визначають поставку продукції частинами, окремими партіями у межах строку дії договору. Питання про встановлення окремих строків поставки передане на розсуд сторін. Строки або періоди поставки (квартальні, місячні, декадні тощо) встановлюються в договорі з урахуванням безперебійного постачання покупців, забезпечення ритмічності поставки та особливостей виробництва.

Договір поставки може бути укладений на один рік, на строк, більше одного року (довгостроковий договір), або на інший строк, передбачений угодою сторін. Якщо в договорі строк його дії не визначений, він вважається укладеним на один рік.

Якщо у довгостроковому договорі кількість поставки товарів визначено лише на рік або менший строк, у договорі має бути передбачений порядок погодження сторонами строків поставки на наступні періоди до закінчення строку дії договору. Якщо такий порядок не передбачений, договір вважається укладеним на один рік.

У разі якщо сторонами передбачено поставку товарів окремими партіями, строком (періодом) поставки продукції виробничо-технічного призначення є, як правило, квартал, а виробів народного споживання, як правило, – місяць. Сторони можуть погодити в договорі також графік поставки (місяць, декада, доба тощо). У договорі поставки за згодою сторін може бути передбачений порядок відвантаження товарів будь-яким видом транспорту, а також вибірка товарів покупцем. Договором може бути передбачено відвантаження товарів вантажовідправником (виготовлювачем), що не є постачальником, та одержання товарів вантажоодержувачем, що не є покупцем, а також оплата товарів платником, що не є покупцем. Договором може бути передбачений порядок поставки

недоодержаної покупцем у встановлений строк кількості товарів (ст. 267 ГК).

Істотною умовою договору поставки є *ціна*. Від цін та обсягу поставки залежить загальна сума договору. Ціни на продукцію, а також на тару й упаковку встановлюють у порядку, передбаченому чинним законодавством.

Відповідно до вимог стандартів, технічних умов або договору постачальник повинен *маркувати* продукцію, яку він виготовляє. Крім того, на упаковці або безпосередньо на самій продукції слід проставляти знаки для товарів, зареєстровані у встановленому порядку. Щоб забезпечити схоронність продукції при перевезенні або зберіганні, її треба поставляти у належній *тарі* чи *упаковці*. Вимоги щодо якості тари й упаковки визначаються стандартами, технічними умовами або договором. Тара, пакувальні і в'язальні матеріали багаторазового використання, засоби пакетування, спеціалізовані контейнери підлягають поверненню постачальникові або здачі тарозбиральним організаціям. Крім розглянутих умов, у договорі можуть обумовлюватися порядок відвантаження, доставки і здачі продукції покупцеві, порядок розрахунків та інші умови поставки.

3. Поняття та сутність договору міни

Відповідно до положень ст. 715 ЦК та ст. 293 ГК за договором міни (бартеру) кожна із сторін зобов'язується передати другій стороні у власність, повне господарське відання чи оперативне управління певний товар в обмін на інший товар.

Договір міни спрямований на невідворотне відчуження кожною із сторін належного їй майна. У сторони, яка за договором міни набуває майно, відповідно виникає право власності (право повного відання або оперативного управління).

За своїми юридичними ознаками договір міни є *оплатним, двостороннім і консенсуальним*.

Договір міни за змістом і формою має багато спільного з договором купівлі-продажу. Найістотнішою ознакою для розмежування цих двох договорів є те, що у договорі купівлі-продажу за продаване майно продавцеві сплачується відповідна його вартість лише у грошовому виразі. За договором міни у разі нерівноцінності обмінюваного майна сторона, яка отримує річ більшої вартості, може компенсувати іншій стороні різницю відповідною сумою: за погодженням сторін можлива грошова доплата за товар більшої

вартості, що обмінюється на товар меншої вартості, якщо це не суперечить законодавству (ч. 3 ст. 715 ЦК, ч. 3 ст. 293 ГК).

Право власності на обмінювані товари переходить до сторін одночасно після виконання зобов'язань щодо передачі майна обома сторонами, якщо інше не встановлено договором або законом (ч. 4 ст. 715 ЦК).

Правове регулювання договору міни має здійснюватися за правилами, що регулюють договори купівлі-продажу, поставки, контрактації, елементи яких містяться в договорі міни, якщо це не суперечить суті законодавству і відповідає суті відносин сторін. Таким чином вирішуються питання про форму та умови договору міни, про права, обов'язки та відповідальність сторін за недоліки обмінюваного майна тощо. Правила купівлі-продажу, невластиві договору міни, або ті, що суперечать його змістові, зокрема правила про сплату за куплену річ грошової суми, до договору міни не застосовуються.

Предметом договору міни може бути практично все те майно, що й у договорі купівлі-продажу. Разом з тим у законодавстві можуть встановлюватися ті чи інші обмеження щодо товарообмінних угод. В умовах реформування системи розподілу продуктів матеріального виробництва, виникнення диспропорцій у структурі виробництва та відсутності у суб'єктів підприємництва достатніх коштів набули поширення бартерні угоди.

23 грудня 1998 р. Верховна Рада України прийняла Закон України “Про регулювання товарообмінних (бартерних) операцій у галузі зовнішньоекономічної діяльності”. Відповідно до цього закону бартерна (товарообмінна) операція у галузі зовнішньоекономічної діяльності – це один з видів експортно-імпортних операцій, оформлених бартерним договором або договором із змішаною формою оплати, яким часткова оплата експортних (імпортних) поставок передбачена в натуральній формі, між суб'єктом зовнішньоекономічної діяльності України та іноземним суб'єктом господарської діяльності, що передбачає збалансований за вартістю обмін товарами, роботами, послугами у будь-якому поєднанні, не опосередкований рухом коштів у готівковій або безготівковій формі.

За вищезгаданим законом товари, що імпортуються за бартерним договором, підлягають ввезенню на митну територію України у строки, зазначені в такому договорі, але не пізніше 90 календарних днів з дати митного оформлення товарів, які фактично

експортовані за бартерним договором, а в разі експорту за бартерним договором робіт, послуг – з дати підписання акта або іншого документа, що засвідчує виконання робіт, надання послуг.

У разі експорту за бартерним договором високоліквідних товарів строки ввезення на митну територію України імпортованих товарів не повинні перевищувати 60 календарних днів з дати оформлення вивізної вантажної митної декларації.

Порушення строків ввезення товарів (виконання робіт, надання послуг), що імпортуються за бартерним договором, тягне за собою стягнення пені за кожний день прострочення у розмірі 0,3 відсотка від вартості неодержаних товарів, загальний розмір якої не може перевищувати розміру заборгованості.

На відміну від традиційного договору міни предметом бартерного договору можуть бути не лише майно, а й послуги і роботи.

До бартерного договору в зовнішньоекономічній діяльності застосовуються відповідні положення Закону України “Про зовнішньоекономічну діяльність” та інші спеціальні законодавчі акти.

4. Поняття договору контрактації сільськогосподарської продукції

Формування державних ресурсів сільськогосподарської продукції, забезпечення населення продовольством, а переробних підприємств – необхідною сировиною значною мірою залежать від чітко налагодженої системи договірних відносин із закупівель цієї продукції у її виробників. Забезпечення потреб у продукції сільського господарства для бюджетної сфери, формування державного резервного та елітного насінневих фондів і генетичного фонду у тваринництві здійснюється через державний контракт. Виробники сільгосппродукції самостійно розпоряджаються своєю продукцією, реалізуючи її за державними контрактами та іншими договорами через біржі, торгові та контрактіві будинки, заготівельні та посередницькі організації.

Формування нових методів управління та вдосконалення технології АПК неможливе без моніторингу реального економічного обігу, стабільності цін, оптимізації системи розрахунків, створення товарно-кредитної системи. Ці та інші завдання є прерогативою біржового сільськогосподарського ринку, від стану якого залежить і

рівень активності товаровиробника, і напруженість торгових відносин, і перспективи ситуації на ринку загалом.

В міру налагодження діяльності спеціалізованих аграрних бірж закупівлі частини сільгосппродукції здійснюються шляхом торгів ф'ючерсними та форвардними контрактами на цих біржах. Оскільки біржова торгівля сільгосппродукцією ще не досягла належного рівня, заготівельні та інші організації закупають цю продукцію безпосередньо у її виробників переважно за договорами контрактації.

За договором контрактації виробник сільгосппродукції зобов'язується передати заготівельникові (закупівельникові) такої продукції (контрактантові) вироблену ним продукцію у власність, повне господарське відання або оперативне управління в обумовлені договором строки у кількості та асортименті, передбачених цим договором, а контрактант – сприяти виробникові у виробництві ним сільгосппродукції, прийняти та оплатити її за обумовленими цінами (ст. 272 ГК, ст. 713 ЦК).

До відносин за договором контрактації застосовуються загальні положення про договір купівлі-продажу і положення про договори поставки, якщо інше не передбачено договором або законом (ч. 2 ст. 713 ЦК).

У договорах контрактації повинні передбачатися (ч. 3 ст. 272 ГК):

види продукції (асортимент), номер державного стандарту або технічних умов, гранично допустимий вміст у продукції шкідливих речовин;

кількість продукції, яку контрактант приймає безпосередньо у виробника;

ціна за одиницю, загальна сума договору, порядок і умови доставки, строки здавання-приймання продукції;

обов'язки контрактанта щодо подання допомоги в організації виробництва сільськогосподарської продукції та її транспортування на приймальні пункти і підприємства;

взаємна майнова відповідальність сторін у разі невиконання ними умов договору;

інші умови, передбачені Типовим договором контрактації сільськогосподарської продукції, затвердженим у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Сторонами у договорі контрактації є, з одного боку, підприємства, організації, на які у встановленому порядку покладено

функції державної закупівлі сільгосппродукції (заготівельні, переробні, торговельні тощо). Зокрема, замовниками сільгосппродукції, що реалізується за державним контрактом, виступають міністерства, відомства, установи та організації, яким виділено з цією метою кошти з державного бюджету. Замовниками продукції за регіональними державними контрактами можуть бути організації, яким виділено кошти з місцевого бюджету. Друга сторона в договорах контрактації – це підприємства та організації будь-яких форм власності, що виробляють сільгосппродукцію. До них належать: колективні сільськогосподарські підприємства, селянські (фермерські) та інші господарства, підсобні господарства об'єднань у промисловості, дослідно-виробничі господарства сільськогосподарських навчальних закладів і науково-дослідних інститутів, селекційні та дослідні станції тощо. Отже, коротко – сторони у договорі можна назвати так: заготівельник і господарство. Іноді заготівельник видає господарству так звану *відвантажувальну рознарядку* про відправку продукції не за своєю адресою, а за адресою іншої організації-одержувача, з якою він перебуває у договірних відносинах з поставки. Тоді просування сільгосппродукції від господарства до споживача (промислового чи торговельного підприємства) оформляється двома договорами – договором контрактації і договором поставки. Договір поставки зв'язує заготівельника та одержувача продукції,

Предметом договору контрактації є сільгосппродукція у сирому вигляді або така, що пройшла первинну обробку. Проте при укладенні договору сторони можуть передбачити, що в рахунок виконання зобов'язань щодо здачі продукції у свіжому (натуральному) вигляді господарство частину продукції продає у переробленому вигляді. За предметом і змістом договір контрактації близький до договорів купівлі-продажу і поставки.

Сільгосппродукція у сирому вигляді є предметом договору поставки, якщо він укладений між заготівельною організацією і промисловим підприємством. За загальним правилом, на реалізацію переробленої продукції укладається договір поставки. Проте, щоб уникнути укладення двох договорів з одним господарством – на реалізацію сільгосппродукції у сирому вигляді і окремо у переробленому вигляді, укладають тільки договір контрактації. Сторонам надається можливість вибору правової форми реалізації сільгосппродукції (купівля-продаж, контрактація, поставка, комісія

тощо). В укладенні договору контрактації найбільше заінтересоване господарство, оскільки за цим договором на заготівельника можуть покладатися зобов'язання, зокрема щодо сприяння в організації виробництва сільгосппродукції, забезпечення господарства тарою і пакувальними матеріалами, відпуску промислових чи продовольчих товарів або комбікормів у порядку зустрічного продажу тощо, що не передбачено законодавством про поставки.

Кількість та асортимент сільгосппродукції, належної до закупівлі, визначаються у договорах відповідно до державного контракту, а якщо його немає – на розсуд сторін. У договорі окремо зазначається кількість продукції, яку буде продано у сирому і переробленому вигляді.

За *якістю* продукція, що її продає господарство, має відповідати стандартам, технічним умовам, правилам ветеринарного та санітарного нагляду. Отже, заготівельник має право або повністю відмовитися від недоброякісної продукції, або прийняти її за ціною, яка відповідає дійсній якості *продукції*.

Важливою умовою в договорі контрактації є *строки здачі* продукції заготівельникові, їх зазначають у договорах з урахуванням пори дозрівання культур, умов виробництва, переробки та зберігання.

Виробник повинен не пізніше як за п'ятнадцять днів до початку заготівлі продукції повідомити контрактанта про кількість і строки здачі сільськогосподарської продукції, що пропонується до продажу, та погодити календарний графік її здачі.

Контрактант зобов'язаний прийняти від виробника всю пред'явлену ним продукцію на умовах, передбачених у договорі. Нестандартну продукцію, яка швидко псується, придатну для використання у свіжому або переробленому вигляді, та стандартну продукцію, яка швидко псується, що здається понад обсяги, передбачені договором, контрактант приймає за цінами і на умовах, що погоджені сторонами.

У договорі контрактації можуть передбачатися обсяги сільськогосподарської продукції, приймання якої контрактант здійснює безпосередньо у виробника, та продукції, яка доставляється безпосередньо виробником торговельним підприємствам. Решта продукції приймається контрактантом на визначених договором приймальних пунктах, розташованих у межах адміністративного району за місцезнаходженням виробника.

Забезпечення виробників тарою та необхідними матеріалами для пакування продукції здійснюється у кількості, порядку та строки, передбачені договором.

За погодженням із заготівельником господарство може достроково здати продукцію у рахунок наступних здавальних періодів. Невід'ємною частиною договору є погоджені між сторонами *графіки* доставки, які конкретизують строки здачі *продукції*. Господарство телеграфом повідомляє заготівельника про час відвантаження продукції. Днем виконання господарством зобов'язань за договором вважається дата складання приймально-здавального документа під час здачі продукції у господарстві або на приймально-здавальному пункті заготівельника, а в разі відвантаження її одержувачеві – день здачі продукції транспортній організації.

У договорі зазначають пункти здавання-приймання сільгосппродукції. Відповідно до пунктів 2 і 3 ст. 730 ЦК України на контрактанта (заготівельника) покладається обов'язок щодо прийняття продукції в місцях її виробництва і вивезення своїми засобами, якщо інше не передбачено договором. У разі якщо згідно з умовами договору прийняття продукції здійснюється в місці перебування заготівельника або іншому зазначеному ним місці, заготівельник не має права відмовитися від прийняття продукції, яка відповідає умовам договору і передана заготівельникові в обумовлений договором строк. Доки не завершено повний перехід до приймання продукції заготівельником безпосередньо у господарствах, у договорах контрактації зазначають окремо обсяги продукції, яку: а) доставляє господарство безпосередньо роздрібним торговельним підприємствам; б) приймає заготівельник безпосередньо в господарстві; в) приймає заготівельник на своїх приймальних пунктах. Вивезення, експедирування та розвантаження законтрактованої продукції проводяться за рахунок заготівельних організацій.

Заготівельник зобов'язаний прийняти доставлену на приймальний пункт продукцію, не допускаючи простою транспортних засобів понад встановлені строки. В товарно-транспортних накладних зазначається час прибуття транспорту і час закінчення навантаження або вивантаження *продукції*. Якщо продукцію приймають не безпосередньо в господарстві, то пред'явленою до здачі вважається продукція, доставлена

господарством на приймальний пункт (підприємство) відповідно до договору чи погодженого графіка.

Приймання сільгосппродукції за кількістю та якістю здійснюється в порядку і строки, встановлені стандартами, типовими договорами контрактації, відповідними інструкціями. Якщо в нормативних актах таких умов не передбачено, сторони можуть визначити їх у договорі.

У разі відмови від приймання продукції заготівельник повинен заявити господарству про факт відмови у письмовій формі (позначення на товарно-транспортній накладній), телеграфом тощо. Якщо заготівельник ухиляється від письмової заяви про відмову від приймання продукції, господарство складає про це акт з участю державного інспектора із заготівель і якості продукції або іншого представника управління сільського господарства і продовольства, або представника іншої незаінтересованої організації. В разі відмови заготівельника прийняти продукцію, що швидко псується, пред'явлену відповідно до умов договору і погодженого графіка, господарство може реалізувати цю продукцію державним, кооперативним організаціям і на колгоспному ринку за договірними цінами з включенням зазначеної продукції у виконання зобов'язань з контрактації. При цьому заготівельні організації не звільняються від відповідальності за необґрунтовану відмову прийняти продукцію.

Заготівельник повинен своєчасно і повністю розрахуватися за одержану продукцію. При укладенні сільськогосподарськими товаровиробниками договору контрактації із заготівельними підприємствами використовуються орієнтовні стартові закупівельні ціни. Ці ціни індексуються у зв'язку з інфляційними процесами відповідно до встановленого порядку, що обов'язково обумовлюється договорами контрактації.

Договором контрактації можуть бути передбачені обов'язки заготівельника, який здійснює переробку сільськогосподарської продукції, повертати виробникові на його вимогу продукти переробки або відходи від переробки продукції з оплатою за цінами, що визначені договором контрактації.

Відповідальність сторін за порушення договору контрактації

За невиконання або неналежне виконання сторонами своїх обов'язків за договором контрактації передбачено майнову відповідальність у формі *неустойки* і *відшкодування збитків*. Зокрема, у разі невиконання договору за кількістю, асортиментом і

строками здачі сільгосппродукції господарства сплачують заготівельним організаціям і переробним підприємствам неустойку, розмір якої встановлюється у договорі у відсотковому відношенні до вартості недопоставленої продукції за цінами, обумовленими в договорі, з урахуванням їх індексації у зв'язку з інфляційними процесами, крім випадків недобору продукції внаслідок стихійного лиха.

У сфері контрактації діє вимога реального виконання зобов'язань: кількість продукції, не зданої господарством у встановлені договором періоди (строки), підлягає здачі в інші строки, погоджені сторонами, і зарахуванню в період її фактичної здачі, за винятком тих видів продукції, виробництво яких має сезонний характер і поповнити нездану кількість їх неможливо. Штраф за нездачу господарством продукції обчислюється виходячи лише з вартості продукції, не зданої у попередньому періоді, Господарство відповідає також за неповернення тари, наданої йому заготівельником, відшкодовує заготівельникові збитки, яких він зазнав у зв'язку з тим, що господарство не підготувало продукцію до здачі на місці і не попередило про це заготівельника, тощо.

З господарства, яке уклало договір контрактації, не може бути стягнуто штраф за неналежну якість продукції, якщо інше не передбачено інструкціями, правилами про порядок проведення закупівель або в договорі за згодою обох сторін встановлено санкції за таке порушення. Заготівельникові не надано право стягувати з господарства вартість недоброякісної продукції у безспірному порядку. Як сторона у договорі поставки заготівельник відповідає за неналежну якість продукції перед споживачем (одержувачем). Проте він не має права перекласти на господарство під виглядом збитків суми штрафів, сплачених одержувачам за поставку сільгосппродукції неналежної якості, крім випадків, коли господарство, не пред'явивши продукцію заготівельникові для приймання, відвантажило її одержувачеві.

За невиконання договірних зобов'язань з приймання продукції заготівельник сплачує товаровиробникові неустойку, як правило, у такому самому розмірі, в якому товаровиробник відповідає перед контрактантом за несвоєчасну здачу продукції. Контрактант, крім того, відшкодовує виробникові продукції фактичні витрати, пов'язані з доставкою її в обидва кінці (якщо ця продукція завозилася до місця приймання транспортними засобами господарства). У договорі може

бути передбачено відповідальність контрактанта за невиконання в обумовлені строки договірних зобов'язань із зустрічного продажу цукру, олії, меляси тощо.

Відповідальність сторін за порушення договору контрактації нині будується на принципі вини (умислу або необережності), яка презюмується (ст. 614, 617 ЦК України). Сторона договору контрактації, яка порушила зобов'язання, не несе відповідальності, якщо доведе, що воно сталося внаслідок випадку або непереборної сили, до якої відносять зокрема, стихійні лиха або інші несприятливі умови виробництва сільгосппродукції в конкретний період року. Так, господарство звільняється від відповідальності за невиконання зобов'язань за договором, якщо їх не виконано внаслідок стихійного лиха чи інших несприятливих умов або з вини заготівельника. Питання про те, чи є певна обставина стихійним лихом, вирішується згідно з правилами, що їх застосовують при страхуванні майна сільськогосподарських товаровиробників. До інших несприятливих умов відносять природні та інші об'єктивні фактори, які свідчать про відсутність вини господарства (наприклад, заборона здавати худобу у зв'язку з її масовим захворюванням). Доказами на підтвердження цих обставин можуть бути висновки державної інспекції із заготівель та якості продукції, довідки ветеринарного нагляду, довідки метеослужби, акти, складені за участю представника страхової організації, тощо. Вина заготівельника полягає у ненаданні допомоги в організації виробництва і транспортуванні продукції на приймальний пункт, непогодженні графіка здачі, незабезпеченні тарою і пакувальними матеріалами тощо. При виникненні спорів господарські суди оцінюють подані господарством документи, з'ясовують, на яких площах загинули посіви, чи була можливість здати хоч би частину продукції за рахунок знятого врожаю з інших площ, чи вживало господарство заходів, щоб запобігти негативним наслідкам стихійного лиха або іншим несприятливим умовам. З урахуванням усіх цих обставин і вирішується питання про звільнення господарства від відповідальності за невиконання зобов'язання за договором контрактації.

Питання для самоконтролю:

- 1. Дайте характеристику договорів про передачу майна у власність.*
- 2. Охарактеризуйте договір купівлі-продажу.*

3. *Визначте істотні умови договору купівлі-продажу.*
4. *Хто виступає сторонами у договорі купівлі-продажу?*
5. *Дайте характеристику істотних умов договору купівлі-продажу.*
6. *Визначте зміст договору купівлі-продажу та правові наслідки його порушення.*
7. *Проаналізуйте відповідальність сторін за договором купівлі-продажу.*
8. *Охарактеризуйте договір поставки.*
9. *Визначте зміст договору поставки.*
10. *Які істотні умови договору поставки передбачені діючим законодавством?*
11. *Хто є сторонами договору поставки?*
12. *Охарактеризуйте договір міни (бартеру).*
13. *Проаналізуйте істотні умови договору міни (бартеру).*
14. *Дайте характеристику договору контракції сільськогосподарської продукції.*
15. *Визначте істотні умови договору контракції сільськогосподарської продукції.*
16. *Яка відповідальність передбачена чинним законодавством за порушення договору контракції?*

ТЕМА 12. ДОГОВОРИ ПРО ПЕРЕДАЧУ МАЙНА У КОРИСТУВАННЯ

1. Загальна характеристика договорів про передачу майна у користування. Загальна характеристика договору найму (оренди).
2. Окремі види договорів найму (оренди)
3. Загальна характеристика договору лізингу.
4. Загальна характеристика договору позички.

1. Загальна характеристика договорів про передачу майна у користування. Загальна характеристика договору найму (оренди)

Договір про передачу майна у користування – це договір, у якому одна сторона (власник майна або уповноважена ним особа) передає або зобов'язується передати майно (рiч) у тимчасове володіння та користування, а інша сторона (користувач) приймає або зобов'язується прийняти таке майно (рiч) в тимчасове користування, бере на себе обов'язок користуватися майном відповідно до його (її) призначення або визначеними договором цілями, зобов'язується своєчасно вносити плату за користування ним (нею) та повернути майно (рiч) власникові після закінчення терміну дії договору.

До договорів про передачу майна у користування належать договори типу договору найму (оренди) та договір позички. До типу договору найму (оренди) належать власне договір найму (оренди), в тому числі окремі його види найм (оренда) земельної ділянки, найм будівлі або іншої капітальної споруди, найм (оренда) транспортного засобу, найм (оренда) житла, прокат та лізинг.

Договір найму (оренди) належить до категорії цивільно-правових договорів про передачу майна у користування. Передача майна наймачеві не супроводжується переходом до нього права власності на це майно. Останній отримує лише право користування майном. Ця ознака відрізняє договір найму (оренди) від таких договорів, як купівля-продаж, міна, позика.

Договір найму (оренди) – це цивільно-правовий договір, за яким наймодавець передає або зобов'язується передати наймачеві майно у користування за плату на певний строк (ст. 759 ЦК України).

Договір найму (оренди) належить до класичних договірних інститутів, відомих цивілістиці з часів римського права. В римському праві найм речей (*locatio – conductio*) визнавався окремим різновидом

договору найму, до яких римські юристи відносили також договір найму послуг (*locatio – conductio operarum*) та договір найму робіт (*locatio – conductio operis*). В подальшому з розвитком права континентальної Європи змінювалися лише певні деталі правового регулювання оренди, а його основи залишилися незмінними до наших днів.

У ГК розглядається лише **договір оренди** як договір, за яким одна сторона (орендодавець) передає другій стороні (орендареві) за плату на певний строк у користування майно для здійснення господарської діяльності (ст. 283 ГК).

ЦК України ввів деякі нові норми щодо врегулювання відносин найму. Так, наприклад, ст. 786 визначає спеціальні строки позовної давності, які застосовуються до вимог, що випливають із договору найму. Так, до вимог про відшкодування збитків у зв'язку з пошкодженням речі, яка була передана наймачеві у користування, а також до вимог про відшкодування витрат на поліпшення речі, застосовується позовна давність в один рік. Перебіг позовної давності починається з моменту повернення речі наймачем, а щодо вимог наймача – з моменту припинення договору найму.

З точки зору загальної характеристики цивільно-правових договорів договір найму (оренди) є *двостороннім, консенсуальним* або *реальним, оплатним*. Договір найму (оренди) є двостороннім, оскільки кожна із сторін цього договору (наймодавець та наймач) несе обов'язки на користь іншої сторони. Відповідно до ст. 778 ЦК України договір найму (оренди) може бути як консенсуальним, так і реальним. Історично договір оренди завжди був консенсуальним, оскільки вважався укладеним з моменту досягнення сторонами згоди за всіма істотними умовами. Передача майна наймачеві розглядалася як виконання договору, навіть у тому випадку, коли момент вступу договору в силу збігався з фактичною передачею майна. ЦК України дозволив учасникам цивільного обігу укладати як консенсуальні, так і реальні договори найму. Договір найму (оренди) є оплатним, оскільки наймодавець за виконання своїх обов'язків з передачі майна у користування наймачеві повинен отримати від останнього зустрічне надання у вигляді внесення орендної плати.

Сторонами договору найму (оренди) є наймодавець (орендодавець) та наймач (орендар). За загальним правилом, наймодавцем можуть виступати будь-які особи: фізичні, юридичні особи, держава, адміністративно-територіальні утворення тощо.

Лише в деяких різновидах договору найму законодавець встановлює обмеження щодо суб'єктного складу наймодавця (договір оренди державного та комунального майна, договір прокату). Наймодавцем речі за договором оренди може бути його власник або особа, якій належать майнові права. Наймодавцем може бути також особа, уповноважена на укладення договору найму (ст. 761 ЦК України). Ця норма ЦК ґрунтується на положенні про те, що здавання майна в оренду є формою розпорядження цим майном. Звідси наймодавцем може виступати лише та особа, яка має право розпоряджатися відповідним майном. У першу чергу таким правом наділений власник майна або особа, яка має відповідні майнові права (право оперативного управління, господарського відання тощо). Крім того, виступати наймодавцем може особа, яка отримала такі повноваження відповідно до закону або договору. Право передавати речі в оренду може виникнути, наприклад, у комісіонера за договором комісії або в управителя за договором довірчого управління майном.

Предметом договору найму (оренди) може бути річ, яка визначена індивідуальними ознаками (за ГК це майно виробничо-технічного призначення або цілісний майновий комплекс) і зберігає (не втрачає) свій первісний вигляд (споживчу якість) при неодноразовому використанні (неспоживна річ), а також майнові права (ст. 760 ЦК України). Зокрема об'єктом договору найму (оренди) може виступати цілісні майнові комплекси підприємств, земельні ділянки та інші природні об'єкти, будівлі, споруди та інші об'єкти нерухомості, транспортні засоби, рухоме майно. Законом можуть бути встановлені види майна, що не можуть бути об'єктом договору найму (ч. 1 ст. 760). Так, не можуть здаватися в найм (оренду) речі, вилучені із цивільного обігу. Речі, обмежені в обігу, можуть здаватися в оренду лише суб'єктами, які мають відповідні повноваження на використання таких речей. ЦК України ввів новий об'єкт договору найму (оренди) – майнові права. До майнових прав, що можуть передаватися в оренду, можна віднести майнові права автора та володільця об'єкта промислової власності, а також права на чужі речі.

Стаття 283 ГК встановлює, що *об'єктом (предметом) оренди* можуть бути:

державні та комунальні підприємства або їх структурні підрозділи як цілісні майнові комплекси, тобто господарські об'єкти із завершеним циклом виробництва продукції (робіт, послуг),

відокремленою земельною ділянкою, на якій розміщений об'єкт, та автономними інженерними комунікаціями і системою енергопостачання;

нерухоме майно (будівлі, споруди, приміщення);

інше окреме індивідуально визначене майно виробничо-технічного призначення, що належить суб'єктам господарювання.

ЦК України не містить якихось окремих положень щодо форми договору найму (оренди). У зв'язку з цим на відносини найму (оренди) поширюються загальні положення статей 206-211 щодо форми правочинів.

ЦК України визначає, що договір найму укладається на строк, встановлений договором (ч. 1 ст. 763 ЦК України), але при цьому допускається і укладення договору найму без зазначення в ньому строку оренди майна. В такому випадку договір найму вважатиметься укладеним на невизначений строк. Правові наслідки укладення договору найму без зазначення строку полягають у тому, що кожна із сторін такого договору може відмовитися від нього у будь-який час, письмово попередивши про це іншу сторону за один місяць, а у разі найму нерухомого майна – за три місяці (ч. 2 ст. 763 ЦК України).

Законом можуть бути передбачені максимальні (граничні) строки договору найму окремих видів майна. В цьому випадку незалежно від того, чи вказали сторони будь-який строк у договорі, чи вирішили укласти його на невизначений строк, після спливу встановленого в законі максимального (граничного) строку договір найму вважатиметься припиненим (ч. 3 ст. 763).

В разі якщо наймач продовжує користуватися майном після закінчення строку договору найму, то за відсутності заперечень наймодавця протягом одного місяця договір вважається продовженим на строк, який був раніше встановлений договором (ст. 764).

Стаття 284 ГК встановлює, що строк договору оренди визначається за погодженням сторін. У разі відсутності заяви однієї із сторін про припинення або зміну умов договору оренди протягом одного місяця після закінчення строку дії договору він вважається продовженим на такий самий строк і на тих самих умовах, які були передбачені договором. Таким чином, ГК містить інші умови щодо встановлення строку договору.

Істотними умовами договору оренди (ст. 284 ГК) є об'єкт оренди (склад і вартість майна з урахуванням її індексації); строк, на який укладається договір оренди; орендна плата з урахуванням її

індексації; порядок використання амортизаційних відрахувань; відновлення орендованого майна та умови його повернення або викупу. Оцінка об'єкта оренди здійснюється за відновною вартістю. Умови договору оренди зберігають свою силу на весь строк дії договору, а також у разі якщо після його укладення законодавством встановлено правила, що погіршують становище орендаря. Реорганізація орендодавця не є підставою для зміни умов або розірвання договору оренди.

Зміст договору найму (оренди). Зміст договору найму являє собою сукупність усіх його умов, що, зокрема, конкретизують права та обов'язки наймодавця та наймача, які вони приймають на себе за договором.

Обов'язки наймодавця. До основних умов договору, що передбачають обов'язки наймодавця, звичайно, відносять умови про майно (об'єкт оренди) та про порядок і строки передачі його наймачеві. Коло обов'язків наймодавця залежить від того, чи є договір найму реальною чи консенсуальною угодою. Основним обов'язком наймодавця у консенсуальному договорі найму є обов'язок передати наймачеві майно у користування негайно або у строк, встановлений договором найму (ст. 765 ЦК України). У разі невиконання зазначеного обов'язку наймодавцем наймач має право вимагати від наймодавця передачі майна та відшкодування збитків, завданих затримкою. Якщо в результаті несвоєчасної передачі майна наймач втратив інтерес до подальшого виконання договору, він має право відмовитися від договору найму та вимагати відшкодування завданих йому збитків. Реалізацію того чи іншого права ЦК залишає на вибір наймача (ст. 766 ЦК України).

Незалежно від того, чи є договір найму реальним або консенсуальним, наймодавець зобов'язаний передати річ наймачеві у стані та у комплекті, що відповідають умовам договору найму та призначенню речі (ч. 1 ст. 767 ЦК України). Тому наймодавець не нестиме відповідальності за ті чи інші недоліки речі, якщо вони були застережені ним під час укладення договору. Наймодавець також не відповідатиме і за ті недоліки речі, які наймач повинен був віднайти під час огляду речі, що передається в найм. ЦК зобов'язує наймача перевірити справність речі у присутності наймодавця. В разі якщо наймач у момент передачі речі у його володіння не переконається у її справності, річ вважається такою, що передана йому в належному стані (ч. 3 ст. 767 ЦК України).

До того ж, відповідно до ч. 2 ст. 767 ЦК України наймодавець зобов'язаний попередити наймача про особливі властивості та недоліки речі, які йому відомі і які можуть бути небезпечними для життя, здоров'я, майна наймача або інших осіб або призвести до пошкодження самої речі під час користування нею. Таке повідомлення звільняє наймодавця від відповідальності за шкоду, заподіяну особливими властивостями або недоліками речі, що передана в найм.

ЦК України містить *правило про можливість сторін домовлятися про надання наймодавцем гарантій якості речі*. Такі гарантії можуть надаватися наймодавцем лише на весь строк користування річчю (ч. 1 ст. 768). Існування гарантії наймодавця надає наймачеві додаткові права в разі виявлення недоліків, що перешкоджають використанню речі відповідно до договору. В цьому разі наймач має право за своїм вибором вимагати (ч. 2 ст. 768 ЦК України):

- 1) заміни речі, якщо це можливо;
- 2) відповідного зменшення розміру плати за користування річчю;
- 3) безоплатного усунення недоліків речі або відшкодування витрат на їх усунення;
- 4) розірвання договору і відшкодування збитків, які були йому завдані. Новий ЦК України не виключає можливості передачі в оренду майна, яке обтяжене правами третіх осіб (право застави, сервітути тощо), які зберігають свою силу і в період дії договору найму (ч. 1 ст. 769 ЦК України). Однак, враховуючи, що реалізація третіми особами своїх прав на передане в оренду майно може негативно вплинути на інтереси наймача, ЦК зобов'язує наймодавця попередити наймача про всі права третіх осіб на майно, що передається в найм. В іншому випадку наймач має право вимагати зменшення розміру плати за користування річчю або розірвання договору та відшкодування збитків (ч. 2 ст. 769 ЦК України).

Обов'язки наймодавця не вичерпуються періодом передачі речі наймачеві. Ряд обов'язків ЦК покладає на нього і в період дії договору найму. Так, відповідно до ч. 2 ст. 776 ЦК України наймодавець зобов'язаний за свій рахунок проводити капітальний ремонт речі, переданої у найм. Зазначене правило є диспозитивним; сторони в договорі можуть покласти обов'язок проведення капітального ремонту речі на наймача. Капітальний ремонт повинен

проводитися наймодавцем у строк, зазначений у договорі, а якщо в договорі такий строк не зазначений або капітальний ремонт спричинений невідкладною потребою – у розумний строк. У разі невиконання наймодавцем даного обов'язку, в разі якщо непроведення капітального ремонту речі перешкоджає її використанню відповідно до призначення та умов договору, капітальний ремонт може бути проведений наймачем, який має право зарахувати вартість ремонту в рахунок плати за користування річчю або вимагати відшкодування вартості ремонту. До того ж, якщо капітальний ремонт наймодавцем не проведено, наймач може вимагати розірвання договору та відшкодування збитків.

Обов'язки наймача. Виходячи з положень нового ЦК України можна виділити три основні обов'язки наймача, що впливають із договору оренди. По-перше, наймач зобов'язаний *користуватися річчю відповідно до її призначення або умов договору* (ч. 1 ст. 773 ЦК України). В цьому разі законодавець робить акцент не на обов'язку користуватися річчю, оскільки не передбачає для наймодавця негативних наслідків на той випадок, якщо він не використовував річ, а саме на обов'язку користуватися річчю відповідно до умов договору або її призначення. Як негативний наслідок невиконання цього обов'язку наймачем законодавець передбачив право наймодавця вимагати розірвання договору та відшкодування збитків (ч. 2 ст. 773). Частина 2 статті 285 ГК також встановлює, що орендар може бути зобов'язаний використовувати об'єкт оренди за цільовим призначенням відповідно до профілю виробничої діяльності підприємства, майно якого передано в оренду.

У процесі користування річчю наймач зобов'язаний утримувати її у належному стані та проводити за свій рахунок поточний ремонт речі, якщо інше не встановлено в договорі (ч. 1 ст. 776 ЦК України). Частина 3 та 4 статті 285 ГК також встановлює, що орендар зобов'язаний берегти орендоване майно відповідно до умов договору, запобігаючи його псуванню або пошкодженню, та своєчасно і в повному обсязі сплачувати орендну плату. Орендар відшкодовує орендодавцю вартість орендованого майна у разі відчуження цього майна або його знищення чи псування з вини орендаря.

Обов'язком, пов'язаним з користуванням річчю, є необхідність додержуватися встановлених законом або договором обмежень. Так деякі повноваження, що впливають із права володіння та користування річчю, наймач може реалізувати лише за згодою

наймодавця. До таких повноважень належать, зокрема, право здавати річ у піднайм (суборенду); право передавати річ у безоплатне користування тощо.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 774 ЦК України передача наймачем речі у користування іншій особі (піднайм) можливе лише за згодою наймодавця, якщо інше не передбачено законом або договором. Строк договору піднайму не може перевищувати строку договору найму. У зв'язку з цим у разі дострокового припинення (розірвання на вимогу однієї із сторін) договору найму договір піднайму також автоматично припиниться. До договору піднайму застосовуються положення про договір найму. У відносинах піднайму наймач отримує відносно піднаймача всі права та обов'язки наймодавця. В свою чергу піднаймач має права та обов'язки наймача. При цьому піднаймач не вступає в якісь відносини із наймодавцем. Перед останнім відповідальним за стан речі та внесення орендних платежів залишається наймач. Стаття 288 ГК встановлює, що орендар має право передати окремі об'єкти оренди в суборенду, якщо інше не передбачено законом або договором оренди (щодо комунального та державного майна). Передача в суборенду цілісних майнових комплексів не допускається.

Договором або законом на наймача може бути покладений обов'язок за свій рахунок застрахувати річ, що передана у найм (ч. 2 ст. 771 ЦК України). Така умова найчастіше трапляється у договорах лізингу і оренди державного та комунального майна.

Якщо під час користування річчю, переданою в найм, була заподіяна шкода третім особам, вона має бути відшкодована наймачем на загальних підставах (ч. 1 ст. 780 ЦК України). Відшкодування шкоди покладатиметься на наймодавця лише в тому разі, якщо буде встановлено, що це сталося внаслідок особливих властивостей або недоліків речі, про наявність яких наймач не був попереджений наймодавцем і про які він не знав і не міг знати (ч. 2 ст. 780 ЦК України).

Другий основний обов'язок наймача полягає у своєчасному *внесенні плати за користування майном*, розмір якої встановлюється договором найму (ч. 1 ст. 762 ЦК України). Слід зазначити, що незважаючи на те, що розмір плати за користування річчю належить до істотних умов договору найму як і будь-якого іншого оплатного договору, невстановлення його в договорі не тягнучиме за собою визнання такого договору неукладеним. Це стало можливим у зв'язку

з тим, що законодавець встановив правило визначення розміру орендної плати, якщо сторони не зробили цього в договорі. Відповідно до ч. 1 ст. 762 в такому разі розмір плати за користування річчю визначається з урахуванням споживчої якості речі та інших обставин, що мають істотне значення.

ЦК України передбачає можливість визначення плати за користування майном за вибором сторін у грошовій або натуральній формі. При цьому в законодавстві немає обмежень щодо варіантів встановлення плати за користування майном. Так, сторони можуть визначити плату в якості платежів у твердій сумі; у вигляді частки від прибутку, який отримує наймач у результаті користування річчю; у формі передачі наймачем наймодавцю якихось матеріальних благ або у вигляді покладення на наймача обумовлених договором витрат на поліпшення речі (наприклад, проведення ремонту орендованого приміщення) тощо.

Якщо інше не передбачено договором, плата за користування майном вноситься щомісячно (ч. 5 ст. 762 ЦК України). ЦК допускає встановлення законом або договором періодичного перегляду та зміни (індексації) розміру плати за користування майном (ч. 3 ст. 762). Сторони можуть визначити обов'язковий періодичний перегляд розміру орендної плати або її індексації відповідно до якихось об'єктивних умов (курсу національної валюти, рівня інфляції).

На вимогу наймача розмір плати за користування майном може бути зменшений, якщо через обставини, за які він не відповідає, можливість користування майном істотно зменшилася (ч. 4 ст. 762 ЦК України). Наймач звільняється від плати за весь час, протягом якого майно не могло бути використане ним через обставини, за які він не відповідає (ч. 6 ст. 762 ЦК України). При цьому слід зазначити, що такі обставини мають стосуватися самого майна, а не особи наймача. Так, наприклад, якщо можливість користуватися орендованою квартирою у наймача зменшилася у зв'язку з тим, що він був відправлений у відрядження в інше місто, це не слугуватиме підставою для зменшення плати за користування квартирою або звільнення наймача від плати.

Господарський кодекс надає визначення орендної плати. **Орендна плата** - це фіксований платіж, який орендар сплачує орендодавцю незалежно від наслідків своєї господарської діяльності. Розмір орендної плати може бути змінений за погодженням сторін, а також в інших випадках, передбачених законодавством. Орендар має

право вимагати зменшення розміру орендної плати, якщо через обставини, за які він не відповідає, змінилися передбачені договором умови господарювання або істотно погіршився стан об'єкта оренди (аналогічно ч. 3 ст. 762 ЦК). Орендна плата встановлюється у грошовій формі. Залежно від специфіки виробничої діяльності орендаря орендна плата за згодою сторін може встановлюватися в натуральній або грошово-натуральній формі. Строки внесення орендної плати визначаються в договорі.

Ще одним основним обов'язком наймача є обов'язок *повернути річ після закінчення строку найму або припинення договору найму за інших підстав*. За ст. 785 ЦК України у разі припинення договору найму наймач зобов'язаний негайно повернути наймодавцеві річ у стані, в якому її було одержано, з урахуванням нормального зношування або у стані, який було обумовлено в договорі. В разі, якщо такий обов'язок не буде виконаний наймачем, він повинен сплатити наймодавцеві неустойку у розмірі подвійної плати за користування річчю за час прострочення. Наймодавець, звичайно, має право вимагати повернення свого майна у примусовому порядку.

Із обов'язку наймача повернути річ у стані, в якому її було одержано з урахуванням нормального зношування, впливає передбачений ст. 779 ЦК України обов'язок наймача усунути всі погіршення речі, що сталися з його вини. В разі неможливості відновлення речі наймач повинен відшкодувати наймодавцеві завдані збитки. Підставами звільнення наймача від відповідальності є погіршення стану речі, переданої у найм внаслідок її нормального зношування або упущень наймодавця (ч. 3 ст. 779 ЦК України).

Крім зазначених обов'язків ЦК України наділяє наймача і певним комплексом прав. Так, наймодавець може робити поліпшення переданої йому у користування речі. Проте, виходячи із загального правила про те, що зміна стану речі може відбуватися лише за згодою наймодавця, а також спеціальної норми ст. 778, поліпшення орендованої речі наймач може робити лише за згодою наймодавця. В цьому разі наймач має право на відшкодування вартості необхідних витрат або на зарахування їх вартості у рахунок плати за користування річчю (ч. 3 ст. 778). Якщо поліпшення можуть бути відокремлені від речі без її пошкодження, наймач, замість відшкодування вартості поліпшень, може їх вилучити. ЦК України містить нову норму, що стосується поліпшення речі наймачем, якщо в результаті цього створюється нова річ. В цьому випадку наймач

стає співвласником речі. Річ належатиме наймодавцеві та наймачеві на праві спільної часткової власності., в якій частка наймача відповідає вартості його витрат на поліпшення речі. Проте вказана норма є диспозитивною, і законом або договором може бути передбачений інший розподіл часток.

Стаття 777 надає наймачеві коло спеціальних переважних прав. Так наймач, який належно виконує свої обов'язки за договором найму, після спливу строку договору має переважне право перед іншими особами на укладення договору найму на новий строк (аналогічна норма міститься у ч. 1 ст. 285 ГК). Про намір укласти договір найму на новий строк наймач зобов'язаний повідомити наймодавця заздалегідь, до закінчення строку договору. Час, за який наймач повинен повідомити наймодавця про бажання продовжити строк найму, може бути визначений у договорі. Якщо в договорі строк не встановлений, повідомлення має відбутися у розумний строк. При цьому продовження договору найму на новий строк вважається новим договором, який може містити умови, що відрізняються від умов попереднього договору, і якщо наймач не погоджується з новими умовами, він втрачає переважне право на укладення такого договору, і наймодавець може передати майно у користування іншим особам.

У разі якщо наймодавець бажає продати річ, що є об'єктом найму, наймач, який належно виконує свої обов'язки, має переважне право перед іншими особами на її придбання. Тобто лише в разі повної відмови наймача купити річ або відмови придбати її на умовах, запропонованих наймодавцем, останній може запропонувати річ іншим особам. Але якщо немає бажуючих купити річ на умовах, запропонованих наймодавцем, і він погодиться продати її на умовах, які задовольняють наймача, останній знову має переважне право на її купівлю.

Припинення договору найму. Договір найму (оренди) припиняється як на загальних підставах припинення зобов'язань, передбачених ЦК України, так і у разі виникнення спеціальних підстав, зазначених у главі 58 цього кодексу.

Спеціальні підстави припинення договору найму можна поділити на дві групи:

- а) об'єктивні, які не залежать від волі сторін;
- б) суб'єктивні — розірвання або відмова від договору однією із сторін або за згодою сторін.

Так, стаття 291 ч. 2 ГК встановлює, що договір оренди припиняється у разі:

- а) закінчення строку, на який його було укладено;
- б) викупу (приватизації) об'єкта оренди;
- в) ліквідації суб'єкта господарювання-орендаря;
- г) загибелі (знищення) об'єкта оренди.

Спеціальними об'єктивними підставами припинення договору найму за ст. 781 ЦК України є: смерть фізичної особи – наймача та ліквідація юридичної особи, яка була наймачем або наймодавцем. При цьому ліквідація юридичної особи завжди тягнутиме за собою припинення договору найму, незалежно від волі сторін. Що стосується смерті фізичної особи – наймача, то зазначена підстава є диспозитивною: закон або сторони в договорі можуть передбачити продовження дії договору найму і після смерті наймача.

Суб'єктивні підстави припинення відносин найму можна розділити на три основні форми:

- 1) розірвання договору за згодою сторін – це загальна підстава припинення зобов'язання, яка стосується і договору найму;
- 2) відмова від договору;
- 3) розірвання договору на вимогу якоїсь із сторін.

Одностороння відмова від договору допускається, якщо це передбачено законом або угодою сторін. Так, у договорі найму допускається одностороння відмова як наймодавця, так і наймача від договору, що укладений на невизначений строк (ч. 2 ст. 763). Крім того, наймодавцеві дозволяється відмовитися від договору найму та вимагати повернення речі, якщо наймач не вносить плату за користування річчю протягом трьох місяців підряд (ч. 1 ст. 782). При припиненні договору найму внаслідок односторонньої відмови звернення з позовом до суду не вимагається. Договір вважається розірваним з моменту одержання наймачем повідомлення наймодавця про відмову від договору (ч. 2 ст. 782).

На відміну від Цивільного кодексу Господарський кодекс (ст. 291) встановлює *неможливість односторонньої відмови від договору оренди*.

При розірванні договору найму на вимогу однієї із сторін обов'язковим є пред'явлення позову до суду. ЦК України (ст. 783, ст. 291 ГК) надає наймодавцеві право вимагати розірвання договору найму у таких випадках:

- якщо наймач користується річчю всупереч договору або призначенню майна;
- якщо наймач без дозволу наймодавця передав річ у користування іншій особі;
- якщо наймач своєю недбалою поведінкою створює загрозу пошкодження речі;
- якщо наймач не приступив до проведення капітального ремонту речі, якщо обов'язок проведення капітального ремонту був покладений на наймача.

В свою чергу наймач має право розірвати договір найму у разі, якщо наймодавець передав у користування річ, якість якої не відповідає умовам договору та призначенню речі, а також якщо наймодавець не виконує свого обов'язку щодо проведення капітального ремонту речі (ст. 784 ЦК України).

2. Окремі види договорів найму (оренди)

Крім загальних положень про договір найму (оренди), ЦК України у §§2 – 5 глави 58 містить норми, що стосуються окремих, найбільш важливих та соціально значимих випадків найму. Поділ найму на види в ЦК не ґрунтується на якомусь єдиному класифікаційному критерії. Виділення таких видів є довільним. Так якщо найом земельних ділянок, транспортних засобів, будівель та інших капітальних споруд виділяється залежно від виду об'єкта найму, то прокат та лізинг — виходячи із особливого характеру відносин, що складаються між сторонами цих договорів.

ЦК спеціально врегулював п'ять видів договору найму: 1) прокат; 2) найм (оренда) земельних ділянок; 3) найм (оренда) будівлі або іншої капітальної споруди; 4) найм (оренда) транспортного засобу; 5) лізинг.

Прокат. За договором прокату наймодавець, який здійснює підприємницьку діяльність з передання речей у найм, передає або зобов'язується передати рухому річ наймачеві у користування за плату на певний строк (ч. 1 ст. 787 ЦК). Прокат являє собою короткостроковий найм майна, при якому предмет прокату багаторазово використовується різними наймачами.

Договір прокату, як і інші види договорів найму, є оплатним, консенсуальним або реальним, двостороннім. Крім того, ч. 2 ст. 787 визначає договір прокату як договір приєднання. Тобто наймодавець самостійно визначає умови договору, а наймач може укласти договір

прокату лише шляхом приєднання до запропонованих наймодавцем умов (ст. 634 ЦК). Однак норми договору прокату, визначені наймодавцем, не можуть погіршувати становище наймача порівняно з законом. Договір прокату є публічним договором (ст. 633).

У визначенні договору прокату та інших статтях, присвячених врегулюванню прокату, відображені такі його особливі риси.

По-перше, як наймодавці можуть виступати лише суб'єкти підприємницької діяльності, що здійснюють передачу речей у найм. Тобто прокатна діяльність повинна бути систематичною; разова угода про передачу в найм рухомого майна не буде регулюватися нормами про прокат. Новим ЦК України займатися діяльністю з передачі речей в найм дозволяється будь-яким суб'єктам підприємницької діяльності: як громадянам, так і юридичним особам. Новий ЦК України не містить якихось обмежень щодо кола наймачів, хоч, як правило, на прокат речі беруть саме фізичні особи. В разі якщо наймачем за договором прокату виступає громадянин, на такі відносини поширюються норми Закону України "Про захист прав споживачів".

По-друге, *предметом договору прокату* може бути лише рухома річ (крім транспортних засобів, щодо яких ЦК містить окремі правила). Як правило, предмет договору прокату використовується для задоволення побутових невиробничих потреб. Проте в договорі сторони можуть передбачити й іншу мету використання речі (виробничі цілі) (ст. 788 ЦК України).

По-третє, особливістю договору прокату є дещо інші права та обов'язки, що мають сторони. Так на наймодавця покладений імперативний обов'язок з проведення капітального та поточного ремонту переданого в прокат майна (ч. 3 ст. 791). Він звільняється від цього обов'язку, лише якщо доведе, що пошкодження речі сталося з вини наймача. В такому разі на підставі загальної норми ст. 776 ЦК України наймач зобов'язаний усунути погіршення речі, що сталися з його вини.

Наймач за договором прокату має право відмовитися від договору та повернути річ наймодавцеві в будь-який час (ст. 790). При цьому плата за прокат, що сплачена наймачем за весь строк договору, зменшується відповідно до тривалості фактичного користування річчю. Тобто при достроковому поверненні наймачем узятого на прокат майна наймодавець зобов'язаний повернути йому

відповідну частину отриманої орендної плати, вирахувавши її від дня, наступного за днем фактичного повернення майна.

Наймач не має права здавати в піднайм майно, надане йому за договором прокату. Даний обов'язок є імперативним та не може бути змінений угодою сторін. Крім того, в разі якщо наймодавець протягом дії договору прокату вирішить продати майно, наймач, на відміну від загального договору найму, не має переважного права на купівлю цього майна (ст. 791 ЦК).

Решта прав та обов'язків сторін, передбачених загальними положеннями про договір найму, зберігаються для договору прокату в повному обсязі.

Найм (оренда) земельної ділянки. ЦК України передбачає окрему норму, що стосується найму (оренди) земельної ділянки. Стаття 792 визначає, що за договором найму (оренди) земельної ділянки наймодавець зобов'язується передати наймачеві земельну ділянку на встановлений договором строк у володіння та користування за плату. Частина 2 ст. 792 (як і ст. 290 ГК) має відсильний характер, вона відсилає до спеціальних нормативних актів, що регулюють відносини щодо оренди земельних ділянок. На сьогодні такими нормативними актами є новий Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р., а також Закон України "Про оренду землі" від 6 жовтня 1998 р. зі змінами та доповненнями.

Орендодавцем земельної ділянки є їх власники або уповноважені особи (ч. 5 ст. 93 Земельного кодексу). Закон України "Про оренду землі" уточнює, що орендодавцями земельних ділянок є громадяни та юридичні особи України, у власності яких перебувають земельні ділянки. Орендодавцями земельних ділянок, що перебувають у комунальній власності, є органи місцевого самоврядування. Орендодавцями земельних ділянок, що перебувають у державній власності, є районні, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації, Рада міністрів Автономної Республіки Крим та Кабінет Міністрів України у межах їх повноважень.

Що стосується *орендарів* земельних ділянок, то Закон визначає обмежений суб'єктний склад лише щодо оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення. Орендарями таких земельних ділянок можуть бути юридичні особи, установчими документами яких передбачено здійснення цього виду діяльності, а також фізичні особи, які мають необхідну кваліфікацію або досвід роботи у

сільському господарстві (ч. 3 ст. 6 Закону України “Про оренду землі”). Решта земельних ділянок допускається до передачі в оренду суб’єктам цивільних правовідносин.

Об’єктами оренди є земельні ділянки. Земельна ділянка може передаватися у найм разом з насадженнями, будівлями, спорудами, водоймами, які знаходяться на ній, або без них.

Земельний кодекс України визначає два види оренди землі залежно від строку договору: короткострокова оренда — на строк до 5 років та довгострокова оренда — не більше 50 років. Договір оренди земельної ділянки укладається у письмовій формі. Договір оренди земельної ділянки на строк понад 50 років обов’язково посвідчується нотаріально. Договір оренди на строк до п’яти років може бути нотаріально посвідчений за бажанням сторін (ч. 3 ст. 13 Закону України “Про оренду землі”), Укладений договір оренди землі підлягає державній реєстрації (ст. 18 Закону України “Про оренду землі”). На відміну від вказаних норм ч. 2 ст. 290 ГК закріплює, що оренда земельної ділянки без договору, укладеного в письмовій формі, посвідченого нотаріально та зареєстрованого в установленому законом порядку, не допускається.

Особливістю договору оренди земельної ділянки є визначений законом перелік істотних умов договору. Так відповідно до ч. 2 ст. 14 Закону України “Про оренду землі” істотними умовами договору оренди землі є: об’єкт оренди; термін договору оренди; орендна плата; цільове призначення, умови використання і збереження якості землі; умови повернення земельної ділянки орендодавцеві; існуючі обмеження і обтяження щодо використання земельної ділянки; сторона (орендодавець чи орендар), яка несе ризик випадкового пошкодження або знищення об’єкта оренди чи його частини; відповідальність сторін.

Стосовно прав та обов’язків договору оренди землі, то до особливих обов’язків орендаря можна віднести обов’язок використовувати земельну ділянку за цільовим призначенням згідно з договором оренди; додержання екологічної безпеки землекористування та забезпечення родючості ґрунтів, державних стандартів, норм і правил, проектних рішень, місцевих правил забудови населених пунктів тощо.

Найм (оренда) будівлі або іншої капітальної споруди. Договір оренди будівлі або іншої капітальної споруди виділено у самостійний вид, виходячи з його об’єкта. Об’єктом договору є будівлі та

капітальні споруди. Будівлі та споруди нерозривно пов'язані із земельною ділянкою, на якій вони розміщуються. Саме ця обставина і зумовила виділення договору оренди будівлі або іншої капітальної споруди в окремий вид договору найму. Цивільний кодекс не дає нормативного визначення будівлі та капітальної споруди. В цивільному обігу будівля слугує для постійного перебування в них людей з метою роботи або проживання; споруда призначається для технічних цілей, люди там перебувають лише тимчасово. Проте юридичного значення з точки зору особливостей правового регулювання поділ об'єктів нерухомості на будівлі та споруди не має.

ЦК України (ст. 793) встановлює обов'язкову письмову форму договору найму будівлі, іншої капітальної споруди або їх окремої частини. Якщо договір найму укладається на строк на один рік і більше, він підлягає нотаріальному посвідченню.

Зміст договору найму будівель та споруд (порівняно зі змістом звичайного договору найму) не набув якихось особливих змін. Переважна частина прав та обов'язків сторін є тими самими, як і в будь-яких договорах найму. В § 4 глави 58 ЦК України конкретизовано лише способи виконання деяких обов'язків сторін.

1. Стосовно договору найму будівель та споруд ЦК розширив зміст обов'язку наймодавця передати об'єкт найму наймачеві. Відповідно до ст. 796 ЦК України одночасно з правом найму будівлі або іншої капітальної споруди (їх окремої частини) наймачеві надається право користування земельною ділянкою, на якій вони знаходяться, а також право користування земельною ділянкою, яка прилягає до будівлі або споруди, у розмірі, необхідному для досягнення мети найму. Частина 2 ст. 796 встановлює, що за загальним правилом, якщо інше не визначено договором, наймачеві надається право користування усією земельною ділянкою, якою володів наймодавець. Проте сторони в договорі можуть встановити, що наймачеві передається лише та земельна ділянка, яка функціонально обслуговує будівлю або споруду.

2. Виконання наймодавцем права передати будівлю або споруду у найм оформляється відповідним документом (актом), який підписується сторонами договору (ч. 1. ст. 795 ЦК України). Якщо інше не передбачено умовами договору, передача будівлі, споруди або їх окремої частини вважається виконаною, якщо об'єкт передано у натурі і до того ж підписано акт приймання-передачі або інший документ, що посвідчує передачу. Непідписання акта вважається

неналежним виконанням обов'язку передати будівлю (споруду) та тягне за собою покладення на винну сторону відповідальності у формі та розмірі, встановлених у договорі або угоді сторін.

3. Плата, яка справляється з наймача будівлі або іншої капітальної споруди (їх окремої частини) складається з плати за користування нею і плати за користування земельною ділянкою, яка передається разом з будівлею (спорудою) (ст. 797 ЦК України). Таким чином, при наймі будівлі (споруди) додаткова плата за земельну ділянку не повинна стягуватися.

Найм (оренда) транспортного засобу. Наймом транспортних засобів виділяється в окремий різновид договору найму, виходячи із особливостей його об'єкта, яким є повітряні, морські, річкові судна, а також наземні самохідні транспортні засоби тощо (ч. 1 ст. 798 ЦК України).

Наймодавцем транспортного засобу можуть бути будь-який його власник або особа, уповноважена передавати транспортний засіб у найм. Як правило, це є спеціалізована транспортна організація, яка володіє парком транспортних засобів. Але не заборонено здавати транспорт у найм і фізичним особам. Перелік наймачів транспортних засобів законом не обмежений, у зв'язку з чим можна зробити висновок, що наймачами транспортних засобів можуть бути будь-які особи.

Перелік транспортних засобів, які можуть бути передані в оренду, визначається видами транспорту: морського, наземного, річкового, повітряного. Перелік, встановлений ст. 798, не є вичерпним, з появою нових видів транспорту він може бути розширений. Крім передачі самого транспортного засобу в найм, сторони можуть передбачити надання наймодавцем наймачеві комплексу послуг для забезпечення нормального використання транспортного засобу (ч. 3 ст. 798). Ця норма розрахована на відносини за участю на стороні наймодавця спеціалізованої транспортної організації, яка може надавати наймачеві додаткові послуги, пов'язані із зберіганням, технічним обслуговуванням, ремонтом тощо транспортного засобу.

Договір найму транспортного засобу має бути укладений у письмовій формі, незалежно від його строку та вартості майна (ч. 1 ст. 799). Договір найму за участю фізичної особи підлягає нотаріальному посвідченню, причому немає значення, на стороні кого фізична особа виступає – наймодавця чи наймача. Договір найму

транспортного засобу не підлягає державній реєстрації, причому, навіть якщо сам транспортний засіб (автомобіль) і реєструється у відповідних державних органах, така реєстрація стосується самої речі та права власності на неї і не потрібна, якщо не відбувається зміни власника, тобто не стосується відносин оренди транспортного засобу.

Зміст договору найму транспортного засобу дещо змінений порівняно із загальними правилами про найом у бік розширення прав та обов'язків наймача. Так, на доповнення до звичайних обов'язків наймач повинен:

1) підтримувати транспортний засіб у належному технічному стані (ч. 1 ст. 801). Відповідно протягом дії договору найму наймач повинен проводити і капітальний, і поточний ремонт. Наймодавець на цей строк повністю позбавлений обов'язку утримувати транспортний засіб. Проте це не означає, що на наймодавця не покладається обов'язок передавати транспортний засіб наймачеві у належному стані. На підставі загальних норм наймодавець повинен передати об'єкт найму наймачеві у стані, що відповідає умовам договору або призначенню майна;

2) нести витрати, пов'язані з використанням транспортного засобу, в тому числі зі сплатою податків та інших платежів. До таких витрат можуть належати витрати на найм екіпажу для керування транспортним засобом, витрати на зберігання транспортного засобу та підготовка його для використання; забезпечення транспортного засобу паливно-мастильними матеріалами тощо. Договором на наймача може бути покладений обов'язок страхування транспортного засобу, хоч, як правило, страхування здійснює наймодавець.

Наймач має право самостійно використовувати транспортний засіб у своїй діяльності та самостійно без згоди наймодавця укласти договори перевезення, а також інші договори відповідно до призначення транспортного засобу (ст. 800).

Відповідальність сторін договору найму транспортного засобу одна перед одною будується на загальних нормах договірної права. Так наймач зобов'язаний відшкодувати збитки, завдані у зв'язку із втратою або пошкодженням транспортного засобу, якщо не доведе, що це сталося не з його вини (ст. 803). Відповідальність перед третіми особами за шкоду, заподіяну у зв'язку з використанням транспортного засобу, несе наймач як його володілець за нормами деліктного права.

ЦК України (ч. 2 ст. 805) допускає укладення договору найму транспортного засобу з екіпажем, який його обслуговує. ЦК не містить визначення такого договору. Виходячи із загальної теорії цивільного права під *договором найму транспортного засобу з екіпажем* треба розуміти договір, за яким наймодавець передає наймачеві транспортний засіб у тимчасове користування, а також надає наймачеві послуги з керування транспортним засобом та його технічної експлуатації.

Договір найму транспортного засобу з екіпажем поєднує в собі риси найму та надання послуг, оскільки наймодавець не лише передає наймачеві транспортний засіб у користування, а й надає йому послуги з керування та технічної експлуатації транспортного засобу. Мета договору – забезпечити орендареві можливість експлуатувати транспортний засіб, технічне обслуговування якого здійснює наймодавець, який, як правило, є спеціалізованою організацією. При цьому слід зазначити, що наймодавець транспортного засобу надає наймачеві послуги лише щодо технічної, а не комерційної експлуатації транспортного засобу. Наприклад, наймодавець відповідає за можливість експлуатації автомобіля та перевезення на ньому того чи іншого вантажу, але не відповідає за рентабельність такого перевезення.

За ст. 805 ЦК України управління та технічну експлуатацію транспортного засобу здійснює його екіпаж. Витрати на технічну експлуатацію (вартість запчастин, паливно-мастильних матеріалів тощо), як правило, покладаються на наймача. Проте не заборонено в договорі передбачити покладення цих витрат на наймодавця з включенням суми витрат в орендну плату.

Щодо витрат на утримання екіпажу, то вони покладаються на наймодавця, оскільки екіпаж транспортного засобу перебуває у трудових (або підрядних) відносинах саме з наймодавцем і при здаванні транспорту в найм не припиняє цих відносин. Таким чином, екіпаж транспортного засобу перебуває у так званому подвійному господарському підпорядкуванні. З одного боку, члени екіпажу є працівниками наймодавця та підпорядковуються його правилам внутрішнього трудового розпорядку, з другого – вони повинні виконувати вказівки наймача стосовно комерційної експлуатації транспортного засобу (напрямку перевезення тощо).

Екіпаж транспортного засобу зобов'язаний відмовитися від виконання розпоряджень наймача, якщо вони суперечать умовам

договору найму, умовам використання транспортного засобу, а також якщо вони можуть бути небезпечними для екіпажу, транспортного засобу, прав інших осіб (ч. 2 ст. 805).

Склад екіпажу транспортного засобу та його кваліфікація мають бути обумовлені сторонами в договорі. Якщо в договорі сторони не визначили таких умов, діють вимоги, встановлені загальними умовами практики експлуатації транспортного засобу. Так, наприклад, водій автомобіля повинен мати посвідчення водія, навіть якщо умови про це немає в договорі. Крім того, сторони можуть передбачити наявність у нього досвіду роботи на такому транспортному засобі або досвіду транспортування вантажів на великі відстані тощо.

Законом можуть встановлюватися також інші особливості договору найму транспортного засобу з екіпажем. Так, наприклад, норми, присвячені найму судна з екіпажем (тайм-чартер), містяться у розділі VI Кодексу торговельного мореплавства України.

3. Загальна характеристика договору лізингу.

За договором лізингу одна сторона (лізингодавець) передає або зобов'язується передати другій стороні (лізингоодержувачеві) у користування майно, що належить лізингодавцю на праві власності і було набуто ним без попередньої домовленості із лізингоодержувачем (прямий лізинг), або майно, спеціально придбане лізингодавцем у продавця (постачальника) відповідно до встановлених лізингоодержувачем специфікацій та умов (непрямий лізинг), на певний строк і за встановлену плату (лізингові платежі) (ст. 806 ЦК).

Лізинг як особливий вид підприємницької діяльності став відомий світовому бізнесу порівняно недавно (кінець 19 – початок 20 ст.). У колишньому Радянському Союзі з терміном “лізинг” познайомилися під час другої світової війни, коли у 1942-1945 роках поставка американської військової техніки відбувалася за проектом “Lend-lease”. А саме як різновид підприємницької діяльності в Україні лізинг з'явився лише із започаткуванням ринкових відносин.

16 грудня 1997 р. Верховна Рада України прийняла Закон України “Про лізинг”, який набрав чинності з 10 січня 1998 р. Цей закон дійсно можна назвати проривом у правовому регулюванні лізингу в Україні. Закон України “Про лізинг” вже містить положення щодо договору лізингу, і хоча він не дає визначення договору лізингу,

проте передбачає широкий перелік істотних умов договору, а також звертає увагу на його форму та визначає його види.

Новий ЦК України вмістив норми про договір лізингу у § 6 глави 58, зазначивши тим самим, що договір лізингу є різновидом договору найму (оренди). ЦК майже не містить норм, які стосуються безпосереднього врегулювання лізингових відносин, відсилаючи до спеціального законодавства, яким є Закон України “Про лізинг”.

Договір лізингу, як і інші договори найму, може бути як реальним, так і консенсуальним договором. Лізингоодержувач за договором зобов’язаний вносити періодичні платежі за користування отриманим у лізинг майном, отже договір лізингу є оплатним.

Серед науковців, які досліджують інститут лізингу, існують різні точки зору стосовно того, чи є договір лізингу багатостороннім або двостороннім. На думку дослідників, договір лізингу слід трактувати як синалагматичний договір, який нерозривно пов’язаний з іншими договорами, що опосередковують лізингові відносини (наприклад, договором купівлі-продажу). Практика підписання договорів лізингу лише лізингодавцем і лізингоодержувачем (без участі постачальника) властива більшості лізингових компаній. Закон України “Про лізинг” пішов по так званому шляху компромісу, визнавши (ст. 6) можливість укладання договору лізингу як у формі двосторонньої, так і у формі багатосторонньої угоди.

Сторонами договору лізингу є *лізингодавець*, який є власником майна і надає його у тимчасове користування за певну винагороду, і *лізингоодержувач* - особа, яка набуває за договором право володіння і користування цим майном.

Договір лізингу за українським законодавством є яскравим прикладом того, як законодавець обмежує можливість використання деяких договірних моделей певними суб’єктами цивільних правовідносин. Стаття 3 Закону України “Про лізинг” допускає участь у якості сторони в договорі лізингу тільки суб’єктів підприємницької діяльності. Таким чином, існуюча редакція закону забороняє цілому колу осіб брати в користування майно на умовах лізингу у зв’язку із віднесенням лізингу до підприємницької діяльності. Такими особами є, по-перше, юридичні особи, які не зареєстровані як суб’єкти підприємницької діяльності: це органи законодавчої та виконавчої влади (місцеві ради, міністерства та відомства тощо); деякі бюджетні установи (школи, лікарні, вищі навчальні заклади тощо). Такі організації не можуть укладати

договори лізингу для придбання необхідних для них коштовних основних фондів (обладнання для лікарень, меблів, транспорту). До другої групи осіб, яким не дозволено бути контрагентами у договорі лізингу, належать фізичні особи. Хоч досвід зарубіжних країн свідчить, що досить великий відсоток договорів лізингу припадає саме на договори за участю громадян. Частіше за все на практиці лізингодавцями в договорі лізингу виступають спеціально створені для цього лізингові компанії. Компанії можуть бути як самостійними установами (наприклад, Державна лізингова компанія “Украгромашінвест”, ВАТ “Україна Холдинг-Лізинг” тощо), так і філіями інших підприємств або банків. Лізинговою діяльністю можуть займатися відповідно до закону і банківські фінансові установи (ст. 3 Закону України “Про лізинг”).

Чинне законодавство (п. 1 ст. 2 Закону України “Про лізинг”) визначає, що *об’єктом (предметом) договору лізингу* може бути будь-яке рухоме і нерухоме майно, що належить до основних фондів, яке не заборонене до вільного обігу на ринку і щодо якого немає обмежень про передачу його в лізинг. Подібна норма міститься і у ст. 807 ЦК України (предметом лізингу може бути не споживана річ, визначена індивідуальними ознаками і віднесена законодавством до основних фондів). Законодавство обмежує майно як предмет договору лізингу віднесенням його до основних фондів підприємства. Це можуть бути речі як рухомі, так і нерухомі, хоч на практиці лізинг нерухомих речей трапляється досить рідко. Визначення основних фондів наводиться у Законі України “Про оподаткування прибутку підприємств” у редакції від 24 травня 1997 р. (у ГК). Відповідно до п. 8.2.1 закону *під терміном “основні фонди” слід розуміти матеріальні цінності, які використовуються у господарській діяльності платника податку протягом періоду, який перевищує 365 календарних днів з дати введення в експлуатацію таких матеріальних цінностей, і вартість яких поступово зменшується у зв’язку з фізичним або моральним зносом.*

Отже, за чинним законодавством, предметом договору лізингу можуть бути тільки “матеріальні цінності”, тобто майно як сукупність речей. Немайнові блага передаватися у володіння і користування за допомогою договору лізингу не можуть.

Чинний Закон України “Про лізинг” встановлює ще й таку ознаку об’єкта лізингу, як незабороненість до вільного обігу на ринку. З цього випливає, що укладення договору лізингу неможливо

як щодо речей, які вилучено з обігу, так і щодо речей, обіг яких обмежено.

Всі названі обмеження стосовно предмета договору лізингу доповнюються ще і встановленим у Законі України “Про лізинг” та ЦК України переліком об’єктів, які взагалі не можуть передаватися і прийматися у лізинг. Такими об’єктами є:

- об’єкти оренди державного майна, визначені в ст. 4 Закону України “Про оренду державного і комунального майна”, крім окремого індивідуально-визначеного майна державних підприємств;
- земельні ділянки та інші природні об’єкти.

Світова практика лізингу протягом понад століття напрацювала численні варіанти лізингових угод. Критерії їх класифікації різні. До них належать: склад учасників угоди, об’єкт лізингу, термін використання і пов’язана з ним амортизація майна, обсяг обслуговування, рівень окупності, кількість учасників угоди, сектор ринку, де здійснюються операції, характер лізингових платежів та багато інших.

Основною класифікацією договорів лізингу є їх розподіл на фінансовий та оперативний лізинг, який міститься в Законі України “Про лізинг”. Закон визначає ці договори таким чином.

Фінансовий лізинг – це договір лізингу, в результаті укладання якого лізингоодержувач за своїм замовленням отримує у платне користування від лізингодавця об’єкт лізингу на строк, не менший строку, за який амортизується 60 відсотків вартості об’єкта лізингу, визначеної у день укладення договору.

Оперативний лізинг – це договір лізингу, в результаті укладення якого лізингоодержувач за своїм замовленням отримує у платне користування від лізингодавця об’єкт лізингу на строк, менший строку, за який амортизується 90 відсотків вартості об’єкта лізингу, визначеної в день укладення договору.

Отже, в законі визначається лише такий критерій класифікації договорів лізингу, як строк, однак насправді цих критеріїв значно більше. Звернемося до світової практики. Фінансовому лізингу взагалі властиві такі риси:

- строк, на який передається майно в тимчасове користування наближається за тривалістю до строку експлуатації та амортизації всієї або більшої частини вартості майна;

– протягом строку договору лізингодавець за рахунок лізингових платежів повертає собі вартість майна і отримує прибуток від лізингової угоди;

– у лізингових відносинах, як правило, бере участь третя сторона — виробник або постачальник;

– не передбачається ніякого обслуговування об'єкта лізингу з боку лізингодавця; технічне обслуговування, страхування тощо покладаються на лізингоодержувача;

– як правило, після закінчення строку договору право власності на об'єкт лізингу переходить до лізингоодержувача, хоч не забороняються й інші варіанти.

Об'єкти угоди при фінансовому лізингу часто мають високу вартість. Це можуть бути виробничі комплекси, коштовна техніка, автомобілі тощо.

Що стосується оперативного лізингу, то для нього характерні такі ознаки:

– об'єкт оперативного лізингу лізингова компанія, як правило, придбаває заздалегідь, ще не знаючи конкретного лізингоодержувача, тому такі лізингові компанії повинні добре орієнтуватися на ринку інвестиційних товарів, знати його кон'юнктуру;

– лізингодавець не відшкодовує всі свої витрати за рахунок лізингових платежів від одного лізингоодержувача, отже, лізингова компанія повинна вивчати і ринок товарів second hand;

– лізинговий контракт укладається на строк 2-5 років, який є значно коротшим, ніж строк амортизації обладнання;

– обов'язки з утримання та обслуговування майна, а також усі ризики покладаються на лізингодавця;

– ставка лізингових платежів звичайно вища, ніж за договором фінансового лізингу; це пояснюється неповною окупністю витрат лізингодавця та його бажанням уникнути ризиків, які є більшими ніж при фінансовому лізингу (ризик не знайти орендаря на весь обсяг обладнання, ризик поломки об'єкта угоди тощо).

Крім того, договори лізингу поділяються на прямий та непрямий лізинг. Про *непрямий лізинг* йдеться, коли об'єкт лізингу передається від постачальника (виробничого або торговельного підприємства) до користувача — лізингоодержувача через посередника. Такими посередниками часто виступають лізингові компанії або банки. Непрямий лізинг є класичним видом лізингових відносин і досить часто застосовується у світовій практиці лізингу. *Прямий лізинг*

характеризується тим, що підприємство-виробник або торговельна організація самостійно передає своє майно в лізинг. Тим самим постачальник і лізингодавець збігаються в одній особі, і тут має місце класична двостороння угода. Взагалі, відносини прямого лізингу не поширилися у світі. Як правило, таке підприємство-постачальник віддає перевагу створенню своєї лізингової компанії.

Крім зазначених різновидів договору лізингу, світовій практиці відомі ще такі види договорів лізингу, як пайовий лізинг, міжнародний лізинг, лізинг second hand тощо.

Щодо *форми* договору лізингу, то, зважаючи на те, що відносини лізингу мають довгостроковий та складний характер, законодавець у ст. 6 Закону встановив для договорів лізингу обов'язкову письмову форму. Взагалі договори лізингу не підлягають державній реєстрації, але обов'язковість реєстрації встановлена законом у випадках, якщо: об'єктом лізингу є державне майно; договір пайового лізингу передбачає залучення державних коштів; для забезпечення виконання лізингового договору залучаються державні гарантії.

Права та обов'язки лізингодавця і лізингоодержувача за договором лізингу зумовлені особливістю лізингових відносин взагалі. Своєрідність цього договору полягає в тому, що зобов'язання, які з нього випливають, з одного боку, являють собою права та обов'язки наймодавця і наймача, типові для орендних відносин, а з іншого – особливі права та обов'язки, які виникають при передачі права власності на річ. Перелік основних прав та обов'язків сторін за договором лізингу міститься в статтях 11-12 Закону України "Про лізинг".

Якщо договір лізингу укладається за типом консенсуальної угоди, основним обов'язком лізингодавця є своєчасне надання лізингоодержувачу майна, відносно якого укладено договір. Причому, якщо до укладення договору лізингу майно вже перебувало у власності лізингодавця, то цей обов'язок практично збігається з основним обов'язком орендодавця за договором оренди. Але якщо передбачається вибір лізингоодержувачем об'єкта лізингу і продавця цього об'єкта, то це зобов'язання лізингодавця доповнюється ще обов'язком укласти договір купівлі-продажу (поставки) з цим продавцем, попередивши його про мету купівлі.

Зважаючи на те, що в ролі лізингодавця, як правило, виступає фінансова або лізингова компанія, за договором лізингу вона частіше

за все не бере на себе деякі обов'язки, властиві, наприклад, орендодавцю за договором оренди. Це стосується, зокрема, технічного обслуговування обладнання, його гарантійного ремонту тощо. Звичайно ці обов'язки покладаються на постачальника лізингового майна. Не має, звичайно, лізингодавець і обов'язків з встановлення, запуску та перевірки обладнання; саму поставку (транспортування) об'єкта лізингу також здійснює постачальник.

Однак трапляються випадки, коли лізингодавець приймає на себе всі або деякі обов'язки з налагодження, утримання та ремонту лізингового майна. Частіше за все це відбувається при укладенні договорів оперативного лізингу або договорів лізингу з повним або частковим набором послуг. Крім того, на лізингодавця покладаються обов'язки, властиві наймодавцю, коли лізингодавець і постачальник збігаються в одній особі. У таких випадках відповідно до законодавства (і, як правило, умов договору) на лізингодавця покладається обов'язок “своєчасно і в повному обсязі виконувати взяті на себе зобов'язання перед лізингоодержувачем відносно утримання об'єкта лізингу (ремонт, технічне обслуговування та ін.) відповідно до умов договору”.

Крім того, Закон поклав на лізингодавця обов'язок прийняти об'єкт лізингу від лізингоодержувача після закінчення договору лізингу в разі, якщо лізингоодержувач відмовиться від свого права викупу. Цей обов'язок також властивий орендодавцю за договором оренди.

Крім обов'язків, передбачених у Законі України “Про лізинг”, сторони договору лізингу можуть покласти на лізингодавця й інші зобов'язання. Прикладом може слугувати обов'язок лізингодавця забезпечити користувачеві спокійне та нормальне володіння об'єктом лізингу протягом усього строку договору. Ця умова спрямовується на охорону інтересів лізингоодержувача від втручання в його діяльність третіх осіб та певною мірою від втручання лізингодавця – власника майна і тому в економічному значенні організації іноді більш сильної.

Не є порушенням цього обов'язку виконання лізингодавцем свого передбаченого законодавством права здійснювати контроль за умовами експлуатації та цілеспрямованим використанням об'єкта лізингу лізингоодержувачем відповідно до умов договору лізингу, вимог та інструкцій продавця, а також відповідно до законодавства України. Це право лізингодавець повинен здійснювати періодично (період вказується у договорі лізингу) та за власний рахунок, При

цьому він не має права втручатися у господарську діяльність лізингоодержувача, і його дії не повинні перешкоджати нормальному використанню об'єкта лізингу.

Одним з основних прав лізингодавця, закріплених у законодавстві, є право вимагати повернення в безспірному порядку майна, переданого в лізинг, якщо лізингоодержувач не сплачує лізингових платежів протягом двох чергових строків. На сьогодні не можна однозначно сказати, що ця умова є вдалою. Таке правило примушує лізингодавця встановлювати досить короткі строки внесення лізингових платежів для забезпечення своїх інтересів.

Що стосується прав та обов'язків лізингоодержувача, то вони також дещо відрізняються від зобов'язань наймача за договором найму (оренди). Вони є більш широкими, оскільки зобов'язання, які знімає з себе лізингодавець, розподіляються між продавцем та лізингоодержувачем.

Перш за все лізингоодержувач зобов'язаний прийняти об'єкт лізингу, який він сам обрав або який за погодженням з ним обрав лізингодавець. Але, разом з тим, лізингоодержувач відповідно до законодавства наділений правом відмовитися від прийняття обладнання, яке не відповідає умовам договору. В цьому випадку, якщо лізингоодержувач відмовляється прийняти майно через дефекти, які виключають нормальне використання майна, він повинен обов'язково повідомити про це лізингодавця в письмовій формі (із обов'язковою вказівкою знайдених недоліків та дефектів). Така рекламація надає лізингодавцю право розірвати договір купівлі-продажу та вимагати від продавця відшкодування заподіяних збитків. Крім того, в такому випадку лізингоодержувач може, за умови повідомлення про це лізингодавця, затримувати лізингові платежі до моменту усунення виявленого порушення умов договору.

Прийнявши лізингове майно, лізингоодержувач обтяжується обов'язком використовувати та утримувати його належним чином відповідно до умов договору та згідно з цільовим економічним призначенням речі. Як правило, сторони фіксують, що лізингоодержувач повинен використовувати об'єкт лізингу для підприємницьких цілей. Таке правило за законом не є обов'язковим, але звичайно мається на увазі.

Наступним основним обов'язком лізингоодержувача є зобов'язання своєчасно вносити лізингові платежі. В договорі лізингу передбачаються строки внесення періодичних платежів. Вони можуть

бути щотижневі, щомісячні, піврічні або з плаваючим (нерівномірним) періодом. Лізингові платежі за законодавством України включають: суму, яка відшкодовує при кожному платежі частину вартості об'єкта лізингу, що амортизується за строк, за який вноситься лізинговий платіж; суму, що сплачується лізингодавцю як відсоток за залучений ним кредит для придбання майна за договором лізингу; маржа лізингодавця; інші витрати лізингодавця, передбачені договором лізингу.

Особливістю договору лізингу, яка ще раз підтверджує схожість лізингу і кредитних відносин, є те, що лізингоодержувач повинен вносити лізингові платежі незалежно від того, чи користується він лізинговим майном, чи взагалі май-но ще існує і придатне для використання за призначенням. Це, щоправда, більш властиво договорам фінансового лізингу, оскільки тут всі ризики, пов'язані із майном покладаються, як правило, на користувача. Щодо договорів оперативного лізингу, то тут діють правила, властиві договорам найму: лізингові платежі повинні вноситися незалежно від фактичного користування річчю, але якщо обставинами, що стосуються самої речі і не спричинені виною наймача, не просто зменшується, а істотно погіршується можливість використання найомного майна, наймач має право вимагати відповідного зменшення найомної плати. Це пов'язано з покладенням усіх ризиків, пов'язаних з майном, на лізингодавця як власника цього майна.

Як правило, на користувача покладається обов'язок здійснювати технічне обслуговування об'єкта лізингу. Він повинен підтримувати належний стан обладнання, замінювати пошкоджені вузли та деталі, проводити ремонт тощо. Також лізингоодержувач зобов'язаний надавати лізингодавцю відомості про технічний стан об'єкта лізингу, забезпечувати йому доступ для перевірки об'єкта лізингу та умов його експлуатації.

Також на лізингоодержувача (за договором фінансового лізингу) частіше за все покладається обов'язок застрахувати об'єкт лізингу на користь лізингодавця від різних ризиків. Договір страхування укладається, як правило, на весь строк дії договору лізингу. Страхування звичайно покриває форс-мажорні обставини, приховані дефекти обладнання, дії третіх осіб тощо.

Після закінчення дії договору лізингу лізингоодержувач набуває право визначити подальшу долю об'єкта лізингу та свої відносини з лізингодавцем. Він може продовжити договір лізингу на певний

строк на пільгових умовах оплати; здійснити своє право викупу майна (якщо опціон на купівлю передбачений у договорі) або припинити всі відносини з лізингодавцем. В останньому випадку на лізингоодержувача покладається обов'язок повернути об'єкт лізингу лізингодавцю у стані, вказаному в договорі. Звичайно в договорі фіксується умова, що лізингове майно повертається у стані, придатному для його подальшого використання з урахуванням нормального зносу. В разі невиконання лізингоодержувачем цього обов'язку лізингодавець як власник майна може витребувати його із чужого незаконного володіння, подавши до суду віндикаційний позов.

Користуючись одержаним у лізинг майном, лізингоодержувач може проводити його поліпшення. Якщо договір лізингу передбачає опціон на купівлю лізингового майна лізингоодержувачем, то проблеми з визначенням долі зроблених поліпшень не виникає. Якщо ж по закінченні строку договору лізингу майно повертається лізингодавцю, то в такому разі доля поліпшень вирішуватиметься за загальними правилами, встановленими для договорів найму.

Таким чином, деякі права та обов'язки сторін за договором лізингу подібні правам та обов'язкам орендодавця та орендаря за договором оренди. Але особливості договору лізингу, зокрема надання користувачу — лізингоодержувачу певних правомочностей власника, породжує появу особливих зобов'язань сторін, якими не наділяються сторони за договором оренди і які властиві, скоріше продавцю та покупцю за договором купівлі-продажу.

4. Загальна характеристика договору позички.

За договором позички одна сторона (позичкодавець) безоплатно передає або зобов'язується передати другій стороні (користувачеві) річ для користування протягом встановленого строку (ч. 1 ст. 827 ЦК України).

Договір позички відомий цивільному праву з найдавніших часів. На побутовому рівні цей договір використовувався та використовується, мабуть, частіше договору купівлі-продажу. Норми про договір позички були відомі цивільному праву ще з часів римського права і з того часу майже не зазнали змін.

В новому ЦК України відносинам безоплатного користування майном присвячена глава 60.

Договір позички належить до *безоплатних договорів*. Саме ця риса дає можливість відокремити його від договору оренди. Проте, говорячи про безоплатність, не можна зробити висновок, що цей договір не має майнового інтересу для позичкодавця. Іноді це дійсно так, а іноді майновий інтерес може мати місце. Так, наприклад, підприємство-виробник надає у безоплатне користування рекламній компанії свої вироби для виставлення їх на промисловій виставці. Безпосереднім майновим інтересом позичкодавця тут буде реклама товару. Коли у безоплатне користування передається тварина, мета цього може полягати у звільненні позичкодавця від витрат на її утримання. Але такі майнові інтереси позичкодавця не охоплюються договором позички. Проте, як правило, в основі відносин позички лежать або особисті відносини між сторонами, або домагання позичкодавцем соціально значимої мети (благодійницька, просвітницька, гуманітарна діяльність тощо). Однак не слід вважати такими, що підпадають під договір позички, відносини щодо безоплатного користування майном, коли це є наслідком укладення сторонами іншого оплатного договору. Так, наприклад, особа, яка придбала путівку у будинок відпочинку, може безоплатно отримувати у користування пляжний, спортивний чи будь-який інший інвентар. Але в цьому разі об'єктивно такі відносини позбавлені безоплатності. Особа заплатила за користування інвентарем при придбанні путівки. Тому для таких відносин слід застосовувати положення про договір оренди.

Договір позички може бути як *реальним, так і консенсуальним* залежно від того, як сторони визначили порядок його укладення. Якщо сторони встановили, що договір вважатиметься укладеним з моменту передачі речі у користування, договір вважатиметься реальним. Якщо ж момент укладення договору приурочується до досягнення згоди за всіма істотними умовами, маємо консенсуальний договір. Якщо сторони не зазначили в договорі момент укладення, договір треба зважати консенсуальним.

В разі якщо договір позички є консенсуальним, він набуває рис двостороннього договору. Позичкодавець при цьому зобов'язаний передати річ у користування, а користувач – повернути річ протягом визначеного терміну. Якщо при укладенні договору позички застосовується конструкція реального договору, то він є одностороннім, оскільки, передаючи річ у користування,

позичкодавець у подальшому має лише права, а користувач – лише обов'язки.

Однією з ознак договору позички є його тривалий характер. Передачею речі юридичний зв'язок між сторонами не закінчується, а лише виникає.

Частина 3 ст. 827 ЦК України поширює на договір позички норми глави 58 кодексу, яка присвячена врегулюванню орендних відносин. Чинний ЦК України повністю поширив норми глави 58 “Найм (оренда)” на відносини з безоплатного користування майном. Але, незважаючи на такий підхід законодавця, слід мати на увазі, що деякі правила, властиві орендним відносинам, до договору позички застосовуватися не можуть внаслідок суті самого договору, наприклад, ст. 762 “Плата за користування майном”.

До числа близьких до договору позички належать договори дарування, зберігання, позика та оренда. Із всіх цих договорів ознака безоплатності властива лише договору дарування, і для обох договорів така ознака має конститутивне значення. Серед відмінностей між договором дарування та договором позички можна назвати такі.

По-перше, річ, яка передана як подарунок, надходить у власність обдарованої особи, тоді як у відносинах позички річ передається лише у користування та має бути повернута її власникові,

По-друге, передачею речі обдарованому договірні відносини між сторонами припиняються, тоді як у договорі позички вони в цей момент практично лише виникають.

Порівнюючи договір позички та договір схову, перш за все треба звернути увагу на те, що в обох випадках одна сторона передає іншій якусь річ, яка згодом підлягає поверненню. При цьому протягом усього періоду дії договору сторона, яка отримала річ, повинна застосовувати заходи для її збереження. У зв'язку з цим відносини, що виникають як із договору позички, так і з договору зберігання, є тривалими. До характерних ознак схову можна віднести перш за все те, що метою цього договору є саме зберігання речі, у зв'язку з чим користування цією річчю зберігачем, як правило, не допускається. Головною ж розмежувальною ознакою договору схову та договору позички є саме їх зв'язок з інтересами сторін договору. Так, якщо в договорі позички передача речі як така здійснюється в інтересах особи, яка отримує річ (користувача), то в договорі схову

передача речі забезпечує інтереси саме тієї сторони, яка передає річ (поклажодавця).

Предметом договору позики, на відміну від договору позички, є речі, які наділені родовими ознаками (частіше за все гроші). На відміну від договору позички, за договором позики речі передаються у власність контрагента (позичальника), При цьому по закінченні дії договору позичальник повинен повернути позикодавцю не ту ж саму річ (як за договором позички), а рівну кількість речей того ж роду та якості (рівну кількість грошей).

Найбільш близьким до договору позички є договір майнового найму (оренди). Підкреслюючи близькість цих договорів, Д.І. Мейєр вказував на те, що “право, що встановлюється за договором позички, є таким самим, як і право, що встановлюється за договором майнового найму, – право користування річчю відповідно до її призначення, без погіршення її суті”. Найбільш істотною відмінністю договору позички від договору майнового найму є саме його безоплатний характер, тоді як оплатність у відносинах майнового найму є істотною умовою цього договору.

Елементи договору позички. Відповідно до положень ст. 827 ЦК України сторонами договору позички є позичкодавець та користувач. В їх ролі, як правило, можуть виступати будь-які фізичні та юридичні особи.

За загальним правилом, *позичкодавцем* може бути особа, яка наділена правом розпоряджатися річчю. Як правило, це є власник речі. Інші особи, які здійснюють управління майном (на підставі права довірчого управління, договору комісії, права оперативного управління або повного господарського відання тощо) можуть бути позичкодавцями лише за згодою власника (ч. 1 ст. 829 ЦК).

Користувач - це особа, яка отримує майно у безоплатне користування. За загальним правилом, в ролі користувача може виступати будь-яка особа. Але за бажанням позичкодавця отримувати в позичку ті чи інші речі можуть лише спеціальні суб'єкти. Так, наприклад, вуз має право надати право користування бібліотекою лише своїм студентам.

Та обставина, що передача речі у користування за договором позички відбувається безоплатно, зумовила необхідність обмежити в ряді випадків можливість укладення цього договору. Однією з таких обмежувальних норм є ч. 2 ст. 829, яка забороняє юридичній особі, що займається підприємництвом, передавати речі у безоплатне

користування особі, яка є її засновником, учасником, керівником, членом її органу управління або контролю. Загальною рисою цих осіб є те, що кожна з них може прямо або побічно впливати на формування волі юридичної особи – суб'єкта підприємницької діяльності укласти договір позички, спрямований на отримання вигоди особами, зазначеними у ч. 2 ст. 829 ЦК України, всупереч інтересам самої організації, з якою вони пов'язані.

Що стосується *об'єкта* договору позички, то незважаючи на те, що ЦК України поширює на відносини позички правила про договори оренди, об'єктом позички можуть бути лише речі, що впливає із визначення цього договору. В іншому правила про об'єкт оренди діють, дозволяючи визначати як об'єкт позички лише індивідуально-визначені неспоживні речі (ч. 1 ст. 760). Проте, як правило, здебільшого у позичку передаються речі, не призначені для комерційного використання.

Договір позички може бути укладений як на визначений *строк*, так і без зазначення строку. Визначений строк має бути встановлений у договорі. Якщо строк у договорі не вказаний, строк визначається відповідно до мети користування майном (ст. 831 ЦК України). При цьому тут також діє положення ч. 2 ст. 763, яка встановлює, що “кожна із сторін договору найму, укладеного на невизначений строк, може відмовитися від договору у будь-який час, письмово попередивши про це другу сторону за один місяць, а у разі найму нерухомого майна – за три місяці”.

Форма договору позички визначається як загальними правилами про форму угод, так і спеціальними нормами ст. 828 ЦК України. Так, ч. 1 ст. 828 дозволяє використовувати усну форму договору лише у відносинах між фізичними особами щодо речей побутового призначення. Для інших договорів (між юридичними особами, між фізичними та юридичними особами, а також між фізичними особами, але щодо речей непобутового призначення) обов'язковою є письмова форма. Для деяких видів майна закон передбачає нотаріальну форму договору позички. Так, відповідно до ч. 4 ст. 828 нотаріально посвідчується договір позички транспортних засобів за участю фізичних осіб. А відповідно до ч. 3 ст. 828, яка відсилає до норм ст. 793 ЦК України, нотаріальному посвідченню також підлягає договір найму будівлі або іншої капітальної споруди (або її частини) на строк один рік і більше.

Істотними умовами договору позички є умови про його предмет та безоплатність. Предмет є істотною умовою будь-якого договору.

Зміст договору позички. Обов'язки позичкодавця. Коло обов'язків позичкодавця за договором позички прямо залежить від того, чи є цей договір реальним або консенсуальним. У консенсуальному договорі позички першим виникає обов'язок позичкодавця передати річ користувачу. Стаття 830 ЦК України встановлює, що наслідком непередачі речі у користування є право користувача вимагати відшкодування завданих цим збитків та право вимоги щодо розірвання договору.

У будь-якому договорі позички – як реальному, так і консенсуальному – позичкодавець також несе обов'язки, передбачені нормами глави 58 “Найом (оренда)”. Це, по-перше, обов'язок передати річ у стані та комплекті, обумовленому договором. По-друге, позичкодавець зобов'язаний повідомити користувача про всі недоліки речі, що передається у безоплатне користування, які можуть бути небезпечними для життя, здоров'я, майна користувача або інших осіб або призвести до пошкодження самої речі під час користування нею. По-третє, позичкодавець зобов'язаний попередити користувача про всі права третіх осіб на річ, що передається у користування. І нарешті, позичкодавець зобов'язаний за власний рахунок робити капітальний ремонт речі, переданої у позичку.

Новий ЦК України наділяє позичкодавця правом відчужувати річ, передану ним у безоплатне користування (ч. 1 ст. 832). При цьому до набувача речі переходять всі права та обов'язки позичкодавця.

Обов'язки користувача. На відміну від обов'язків позичкодавця, не залежать від того, чи є договір позички реальним або консенсуальним.

Основний обов'язок користувача полягає у належному утриманні отриманої у безоплатне користування речі, Цей обов'язок регулюється як відповідними нормами глави 58 “Найм (оренда)”, так і спеціальними статтями глави, присвяченій позичці.

Перша з такого роду норм стосується користування отриманими речами. Відповідно до п. 1 ч. 2 ст. 833 користувач зобов'язаний користуватися річчю за її призначенням або відповідно до мети, визначеної у договорі. При цьому невиконання цієї умови є

підставою для розірвання договору на вимогу позичкодавця (п. 2 ч. 2 ст. 834 ЦК України).

Якщо інше не встановлено договором, користувач зобов'язаний користуватися річчю особисто (п. 2 ч. 2 ст. 833). Тобто виключно за згодою позичкодавця користувач може передавати річ в оренду або безоплатне користування (субпозичку), а також передавати свої права та обов'язки за договором позички третім особам. У разі невиконання цього обов'язку позичкодавець має право вимагати дострокового розірвання договору та повернення речі (п. 3 ч. 2 ст. 834 ЦК).

По закінченні договору позички користувач зобов'язаний повернути річ позичкодавцю у тому самому стані, в якому вона була на момент її передання (п. 3 ч. 2 ст. 833 ЦК). При цьому така суворона норма є не зовсім вдалою, оскільки річ за договором позички передається у користування, що передбачає її відповідне нормальне зношування. Крім того, сторонам доцільно б було надати можливість визначити стан речі, що повертається, в договорі, якщо цей стан виходить за межі нормального зношування. Тому це положення варто було б визначити за аналогією з нормами, що регулюють відносини оренди.

Річ має бути повернута позичкодавцеві у такому самому порядку, в якому вона була передана у безоплатне користування. Разом із річчю позичкодавцеві повертаються всі її приналежності та документи, які відносяться до речі. У разі неповернення користувачем речі у передбачений строк, позичкодавець має право вимагати її примусового повернення, а також відшкодування завданих йому збитків (ст. 836 ЦК).

ЦК України покладає на користувача обов'язок нести звичайні витрати щодо підтримання речі у належному стані. До звичайних витрат можна віднести і витрати з поточного ремонту речі, заміни її витратних частин, витрати на належне зберігання речі тощо. При цьому слід мати на увазі, що користувач несе лише звичайні витрати. Будь-які надзвичайні витрати, пов'язані із збереженням або відновленням речі, покладаються на позичкодавця.

Крім спеціальних прав та обов'язків, визначених у главі 60, користувачеві належать також інші права та обов'язки, властиві орендарю за договором майнового найму. Так користувач зобов'язаний робити капітальний ремонт узятої у безоплатне користування речі. В рамках належного йому права користування

користувач має право робити поліпшення речі, на які також поширюються норми про договір оренди.

Припинення договору позички. ЦК України передбачає можливість припинення договору позички як на загальних підставах припинення зобов'язань, так і на підставах, передбачених безпосередньо главою 60. Спеціальні підстави припинення договору позички можна умовно поділити на дві групи:

- припинення договору позички з об'єктивних підстав;
- одностороннє розірвання договору позички,

Стаття 835 ЦК України передбачає припинення договору позички у разі смерті фізичної особи або ліквідації юридичної особи, якій майно було надано у користування. Це правило пояснюється тим, що договір позички так чи інакше пов'язаний з особою користувача та являє собою певного роду дружню послугу, що йому надається. Тому цей договір у більшості випадків був би припинений і за загальними правилами ЦК України як такий, що пов'язаний з особою боржника. Для збереження відносин безоплатного користування після смерті громадянина або ліквідації юридичної особи – користувача – необхідна спеціальна вказівка про це в договорі.

Одностороннє розірвання договору позички допускається як на вимогу позичкодавця, так і на вимогу користувача. На вимогу позичкодавця договір позики може бути достроково розірваний у таких випадках:

1) якщо у зв'язку з непередбаченими обставинами річ стала потрібною йому самому (п. 1 ч. 2 ст. 834). Таке право впливає із деякою мірою особистих дружніх відносин між позичкодавцем та користувачем та безоплатного характеру договору;

2) якщо користування річчю не відповідає її призначенню та умовам договору (п. 2 ч. 2 ст. 834). При цьому не має значення, чи були такі порушення з боку користувача істотними та чи погіршився стан речі в результаті такого користування;

3) якщо річ самостійно передана у користування іншій особі (п. 3 ч. 2 ст. 834);

4) якщо в результаті недбалого поводження з річчю їй загрожує небезпека знищення або пошкодження (п. 4 ч. 2 ст. 834). При цьому оскільки вказані випадки являють собою порушення обов'язків користувачем, то розірвання договору, як правило, буде

супроводжуватися покладенням на нього обов'язку відшкодувати позичкодавцю заподіяну шкоду.

Питання для самоконтролю:

- 1. Дайте загальну характеристику договорів про передачу майна у коритсування.*
- 2. Охарактеризуйте договір найму (оренди).*
- 3. Які види договору оренди передбачені діючим законодавством.*
- 4. Визначте істотні умови договору найму (оренди).*
- 5. Проаналізуйте зміст договору найму (оренди).*
- 6. Охарактеризуйте підстави припинення договору найму (оренди).*
- 7. Дайте загальну характеристику договору прокату.*
- 8. Визначте предмет договору прокату.*
- 9. Дайте загальну характеристику договору найму (оренди) земельної ділянки.*
- 10. Дайте загальну характеристику договору найму (оренди) будівлі або іншої капітальної споруди.*
- 11. Дайте загальну характеристику договору найму (оренди) транспортного засобу.*
- 12. Дайте загальну характеристику договору лізингу.*
- 13. Визначте сутність прямого та непрямого лізингу.*
- 14. Охарактеризуйте сторони договору лізингу.*
- 15. Дайте характеристику предмету (об'єкту) договору лізингу.*
- 16. Визначте відмінні риси фінансового й оперативного лізингу.*
- 17. Охарактеризуйте права та обов'язки лізингоодержувача.*
- 18. Проаналізуйте права та обов'язки лізингодавця.*
- 19. Дайте загальну характеристику договору позички.*
- 20. Визначте предмет договору позички.*
- 21. Дайте характеристику сторін договору позички.*
- 22. Визначте зміст договору позички.*
- 23. Проаналізуйте обов'язки користувача за договором позички.*
- 24. Визначте обов'язки позичкодавця.*
- 25. Охарактеризуйте підстави припинення договору позички.*

Рекомендована література:

Основна:

1. Щербіна В.С. Господарське право України: Підручник. – 2-е вид. перероб. і доп. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 592 с.
2. Саниахметова Н.А. Юридический справочник предпринимателя. Издание восьмое. – Х.: “Одиссей”, 2006. – 992 с.
3. Господарське право: Практикум /В.С. Щербіна, Г.В. Пронська, О.М. Вінник та інші; За заг. ред. В.С. Щербіни.ий посібник. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 320 с.
4. Цивільний кодекс України: Коментар /За заг. ред. Харитонова Є.Ю., Калітенко О.М. – Х.: Одиссей, 2003. – 856 с.
5. Цивільне право України: Підручник у 2 т. /За заг. ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Я. Яроцького. – К.: Юрінком Інтер, 2004.
6. Господарський кодекс України: Коментар. – Х.: ТОВ “Одиссей”, 2004. – 848 с.
7. Підприємницьке право: Практикум /Л.В. Ніколаєва, О.В. Старцев, П.М. Пільчук, О.О. Бакалінська. – К.: Істина, 2002. – 200 с.
8. Правове регулювання господарських відносин за участю промислових підприємств: Підручник для юрид. вузів і фак. / За ред. В. М. Гайворонського, В. П. Жушмана. – Харків: Право, 2000. – 288 с.

Нормативні акти

1. Конституція України: Прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. //Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV //Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.
3. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV //Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №18-22. – Ст. 144.
4. Закон України “Про власність” від 07.02.1991 р. № 697-XII //Відомості Верховної Ради України. – 1991. – №20. – Ст. 249.
5. Закон України “Про господарські товариства” від 19.09.1991

- р. № 1576-XII //Відомості Верховної Ради України. – 1991. – №49. – Ст. 682.
6. Закон України “Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців ” від 15.05.2003 р. № 1755-IV //Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 31-32. – Ст. 263.
 7. Закон України “Про захист прав споживачів” від 12.05.1991 р. № 1023-XII //Відомості Верховної Ради України. – 1991. – №30. – Ст. 379.
 8. Про державну підтримку малого підприємництва: Закон України від 19 жовтня 2000 р. //Законодавство України про підприємництво. – Х.: ООО “Одиссей”, 2002. – С. 332 – 340.
 9. Закон України “Про цінні папери і фондову біржу” від 15.05.2003 р. № 1201-XII //Відомості Верховної Ради України. – 1991. – №38. – Ст. 508.
 10. Закон України “Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні” від 30.10.1996 р. № 448/96-ВР //Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №51. – Ст. 292.
 11. Закон України “Про промислово-фінансові групи в Україні” від 21 листопада 1995 р. № 437/95-ВР //Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 23. – Ст. 88.
 12. Закон України “Про холдингові компанії в Україні” від 15 березня 2006 р. № 3528-IV //Голос України.
 13. Закон України “Про Антимонопольний комітет України” від 26 жовтня 1993 р. № 3659-XII //Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 50. – Ст. 472.
 14. Положення про створення (реєстрацію), реорганізацію та ліквідацію промислово-фінансових груп /Затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 20 липня 1996 р. № 781 // Зб. Постанов Уряду України. – 1996. – № 15. – Ст. 398.
 15. Про державну підтримку малого підприємництва: Закон України від 19 жовтня 2000 р. //Законодавство України про підприємництво. – Х.: ООО “Одиссей”, 2002. – С. 332 – 340.
 16. Закон України “Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців ” від 15.05.2003 р. № 1755-IV //Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 31-32. – Ст. 263.
 17. Закон України “Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень ” від 01.07.2004 р. № 1952-IV

- //Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 51. – Ст. 553.
18. Закон України “Про оренду державного та комунального майна” від 10.04.1992р. № 2269-ХІІ //Відомості Верховної Ради України. – 1992. – №30. – Ст.416.
 19. Закон України “Про іпотеку” від 05.06.2003 р. № 898-IV //Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №38. – Ст. 313.
 20. Закон України “Про заставу” від 02.10.1992 р. № 2654-ХІІ //Відомості Верховної Ради України. – 1992. – №47. – Ст. 642.
 21. Господарський процесуальний кодекс від 6 листопада 1991 р. 4 1798-ХІІ //Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 6. – Ст. 56.
 22. Закон України “Про судоустрій України” від 7 лютого 2002 р. № 3018-ІІІ //Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 27-28. – Ст. 180.
 23. Закон України “Про дію міжнародних договорів на території України” від 10 грудня 1991 р. //Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 10. – Ст. 137.
 24. Закон України “Про банки і банківську діяльність” від 7 грудня 2000 р. //Урядовий кур’єр. – 2001. – № 10. – Орієнтир. – № 3. – С. 5 – 13.
 25. Закон України. “Про режим іноземного інвестування” від 19 березня 1996 р //Відомості Верховної Ради України – 1996. – № 19. – Ст. 80.
 26. Закон України “Про товарну біржу” від 10 грудня 1991 р. //Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 11. – Ст. 83.
 27. Закон України “Про лізинг” від 16 грудня 1997 р. //Відомості Верховної Ради України. –1998. – № 16. – Ст. 68.
 28. Закон України “Про ліцензування певних видів господарської діяльності” від 1 червня 2000 р. //Урядовий кур’єр. – 2000. – № 139. – Орієнтир. – № 24. – С. 1 – 8.
 29. Закон України “Про захист економічної конкуренції” від 11 січня 2001 р. //Голос України. – 2001. – 27 лютого.
 30. Закон України “Про захист від недобросовісної конкуренції” від 7 червня 1996 р. //Урядовий кур’єр. – 1996. – № 119 – 120. – С. 13 – 17.
 31. Закон України “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом” від 14 травня 1992 р.

(в редакції від 30 червня 1999 р.) //Відомості Верховної Ради України. –1999. – № 42 – 43. – Ст. 378.

32.Закон України “Про оренду державного та комунального майна” від 14 березня 1995 р. //Відомості Верховної Ради України. –1995. – № 15. – Ст. 99.

33.Закон України “Про зовнішньоекономічну діяльність” від 16 квітня 1991 р. //Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991 – № 29. – Ст. 377.

34.Закон України “Про інвестиційну діяльність” від 18 вересня 1991 р. //Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 47. – Ст. 646.

Додаткова література:

1. Біленчук П. Д., Диннік О. Г., Лютий І. О., Скороходов О. В. Банківське право: українське та європейське: Навч. посібник. – К.: Атіка, 1999. – 324 с.

2. Бильденс А. Основные черты германского и европейского антимонопольного права //Основы немецкого торгового и хозяйственного права. – М., 1995. – С. 65 – 75.

3. Брукс В. Законодательство о банкротстве США //Вестник Высшего арбитражного суда Российской Федерации. – 1993. – №9. – С.57 – 63.

4. Вінник О. М. Господарські товариства і виробничі кооперативи: правове становище. – К.: Атіка, 1998. – 168 с.

5. Вінник О. М. Інвестиційне право: Навч. посібник: Курс лекцій. – К.: Атіка, 2000. – 264 с.

6. Зобов’язальне право: теорія і практика: Навч. посібник / За ред. О. В. Дзери. – К.: Атіка, 1998. – 368 с.

7. Кузнєцова Н. С., Назарчук І. Р. Ринок цінних паперів в Україні: правові основи формування і функціонування. – К., 1998. – 186 с.

8. Луць В. В. Контракти у підприємницькій діяльності: Навчальний посібник. – К.: Атіка, 1999. – 194 с.

9. Мамутов В. К., Чувпило О. О. Господарче право зарубіжних країн. – К.: Ділова Україна, 1996. – 352 с.

10. Предпринимательское право в вопросах и ответах: Учебн. пособие //Под ред. Саниахметовой Н. А. – Харьков: Основа, 2001. – 268 с.

11. Тітов М., Бондаренко В. Новий закон про банкрутство: проблеми застосування //Право України . – 2000. – № 8. – С. 18 – 19.
12. Хозяйственное право: Учебник /Под ред. В. К Мамутова. – К.: Юринком Интер, 2002. – 912 с.